

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
Academic Review of Economics and Administrative Sciences

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Cilt/Volume : 13 Yıl : 2020 Sayı/No : 4 ISSN : 2564-6931

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ACADEMIC REVIEW OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt:13 • Sayı:4 • ISSN: 2564-6931

Sahibi / Owner

Fakülte Adına Dekan Prof. Dr. Haluk BENGÜ

Baş Editör / Editor-in-Chief

Fındık Özlem ALPER

Editörler / Editors

Ali Eren ALPER

Okyay UÇAN

Dil Editörü / Language Editor

Arzum BÜYÜKKEKLİK

Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Ali Gökhan GÖLÇEK

Yayın Kurulu Sekreteryası / Publication Secretariat

Melih Nadi TUTAN

Bariş Meriç DEMİR

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

Adres: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bor Yolu Üzeri 51243 Kampus / NİĞDE

Tel: 0 388 225 20 12

Faks: 0 388 225 20 14

E-posta: ohuiibfdergisi@gmail.com

Copyright@ohuiibfdergi2020

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dergisi

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır. Derginin yayın dili Türkçe olup, aynı zamanda İngilizce yazılmış "araştırma makalesi", "derleme" ve "kitap değerlendirme" türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayımlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Yazarların etik kurallara uygunluk konusunda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un Uluslararası Standartlarını dikkate alması beklenmektedir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

ULAKBİM TR Dizin Komitesi tarafından düzenlenen yayım kuralları gereği 2020 yılı itibari ile başvuru yapan araştırmacıların Etik Kurul Raporu'nu da sisteme yüklemeleri gerekmektedir (Ayrıntılı bilgi için [tıklayınız](#)).

ÖHÜİBF Dergisi elektronik olarak yayımlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda yürütülür. Dergimiz iktisat, işletme, maliye, ekonometri, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji alanlarındaki bilimsel eserleri yayımlar. Yayımlanan eserlerin telif hakları Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne aittir.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (ÖHÜİBFD), *ULAKBİM TR DİZİN*, *Akademi Sosyal Bilimler Endeksi (ASOS)*, *IndexCopernicus*, *EBSCO*, *Sobiad*, *Academic Keys*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Araştırmax*, *Journal Factor*, *JournalSeek*, *Science Library Index CAB Abstracts* ve *ProQuest* tarafından taranmaktadır.

Yayın Kurulu / Publication Board

Muhsin KAR	Niğde Ömer Halisdemir University
Haluk BENGÜ	Niğde Ömer Halisdemir Univeristy
Mehmet DEMİRAL	Niğde Ömer Halisdemir University
Ali DERAN	Tarsus University
Fikret DÜLGER	Çukurova University
Fevzi Serkan ÖZDEMİR	Ondokuz Mayıs University
Elshan BAGHİRZADEH	Azerbaijan State University of Economics
K. Ghanshyam TRIVEDI	Sardar Vallabhbhai National Institute of Technology
Aleksandra GORECKA	Warsaw University
Maria PARLINSKA	Warsaw University
Abdülmecit NUREDİN	International Vision University
Gülmira ABDİRASSİLOVA	Kazakh State Women's Teacher Training University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Hüseyin AKAY	İzmir Demokrasi University
Nalan AKDOĞAN	Başkent University
Serap ÇABUK	Çukurova University
Mümin ERTÜRK	Altınbaş University
Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Y. Beyazıt ÖNAL	Çukurova University
Janina SAWICKA	Warsaw University
Yusuf SÜRMEK	Karadeniz Teknik University
S. Hüseyin TOKAY	Gazi University
A. Burçin YERELİ	Hacettepe University

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ACADEMIC REVIEW OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt:13 • Sayı:4 • ISSN: 2564-6931

Hakem Kurulu / Referee Board

Bu Sayının Hakemleri, Ekim 2020; 13(4)

Başak Gül	AKAR	(Çukurova Üniversitesi)
Biröl	AKGÜN	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Ceray	ALDEMİR	(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Ali Eren	ALPER	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Şükrü	APAYDIN	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Abdullah	AYDIN	(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Fatih	AYHAN	(Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Abdullah Burhan	BAHÇE	(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Feride	BAKAR TÜREGEN	(Bursa Uludağ Üniversitesi)
A. Güldem	CERİT	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Elif N.	DEMİRCİOĞLU	(Çukurova Üniversitesi)
Filiz	EKİNCİ	(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Ayşe	ERGİN-ÜNAL	(Tarsus Üniversitesi)
Filiz	GİRAY	(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Ali Fuat	GÖKÇE	(Gaziantep Üniversitesi)
Özkan	HAYKIR	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Engin	HEPAKSAZ	(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Kenan	İLARSLAN	(Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Egemen	İPEK	(Tarsus Üniversitesi)
Leyla	KAHRAMAN YÜCE	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Selim	KILIÇ	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Kasım	KİRACI	(İskenderun Teknik Üniversitesi)
Dündar	KÖK	(Pamukkale Üniversitesi)
Bilge	KÖKSEL	(Gaziantep Üniversitesi)
Onur	KULAÇ	(Pamukkale Üniversitesi)
Meserret	NALÇAKAN	(Eskişehir Teknik Üniversitesi)
Nilüfer	NEGİZ	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Nuri	ÖMÜRBEK	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Murat	ÖNDER	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Erdem	ÖZLÜK	(Selçuk Üniversitesi)
M. Cüneyt	ÖZŞAHİN	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Birsel	SABUNCU	(Pamukkale Üniversitesi)
Kadir	SANCAK	(Gümüşhane Üniversitesi)
Murat	SEZGİN	(Uşak Üniversitesi)
Erdoğan	TEYYARE	(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
M. Erkan	ÜYÜMEZ	(Anadolu Üniversitesi)
Mahmut	YARDIMCIOĞLU	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Özkan	ZÜLFÜOĞLU	(Marmara Üniversitesi)

Hakemlik yapan tüm hocalarımıza bilim dünyası adına teşekkür ediyoruz.

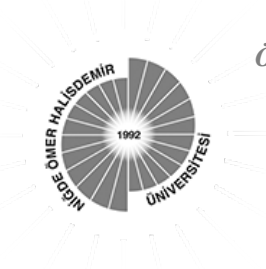
İÇİNDEKİLER / CONTENTS

(Araştırma Makalesi / Research Article)

- Döviz kuru ve döviz kuru volatilitésinin ihracat ve ithalata etkisi.....606-623**
The effect of exchange rate and exchange rate volatility on export and import
Nigar ALEV
- Hisse senedi ve döviz kuru ilişkisinin yönü: Türkiye üzerine bir araştırma 624-636**
The direction of the stock and foreign exchange relations: a research on Turkey
Ahmet UĞUR
Nergis BİNGÖL
- Kaynak tüketim muhasebesinin önemi: bir tekstil üretim işletmesinde uygulama.....637-647**
Importance of resource consumption accounting application in a textile production business enterprise
Hakan VARGÜN
Servet KILINÇASLAN
- 6360 sayılı kanunun yönetsel sonuçlarına büyükşehir belediye meclis üyelerinin yaklaşımları: Balıkesir örneği.....648-664**
The approaches of metropolitan municipality councilors to the administrative results of the law no. 6360: example of Balıkesir
Şerif ÖNER
Sinem ŞAHNAGİL
- Bir dış politika analizi yaklaşımı olarak neoklasik realizmin incelenmesi.....665-686**
Evaluation of neoclassical realism as a foreign policy analysis approach
Sami KİRAZ
- Vergilemede açıklık ve basitlik ilkesi: Kurumlar Vergisi Kanunu'nun okunabilirlik düzeyine ilişkin bir inceleme.....687-695**
The principle of openness and simplicity in taxation: an investigation on the readability level of the Corporation Income Tax Law
Cem Barlas ARSLAN
- İthalat, döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin zaman serisi analizi: Türkiye örneği (1994-2018).....696-708**
Time series analysis of the relationship between import, economic growth and exchange rate: the case of Turkey (1994-2018)
Okay UÇAN
Melike SARAC

- Vergi harcaması kavramının kökenleri üzerine.....709-723**
On the origin of the concept of tax expenditure
Zeynep AĞDEMİR
Deniz ABUKAN
- Yeni ipek yolunun kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığına etkisi: PESTLE analizi.....724-740**
The effect of new silk road on intercontinental container transport by rail: PESTLE analysis
Hülya ZEYBEK
- Vergi okuryazarlık düzeyinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Salihli Belediyesi örneği 741-757**
A research on determining the tax literacy level: the case of Salihli Municipality
Doğan BAKIRTAŞ
Ayşe ATILGAN YAŞA
- Struggling the pandemic crises as a global public good the economic implications of pandemics 758-775**
Küresel kamusal bir mal olarak salgın hastalık krizleriyle mücadele küresel salgınların ekonomik etkileri
Hünkar GÜLER
- Acil durum ve afet yönetiminde süreç yaklaşımı ve teknoloji.....776-791**
Technology and stages approach in emergency and disaster management
Levent MEMİŞ
Cenay BABAOĞLU
- İdari ve adli para cezalarının karşılaştırılması.....792-808**
Administrative and forensic money penalties
İbrahim ORGAN
Tülay BARAN
- Türkiye’de akademisyenlerin idari görevlerine dair ‘cam tavan’ algısı ölçeği geliştirme.....809-823**
The glass ceiling perception scale development for administrative position of academic personnel in Turkey
Hava TAHTALIOĞLU
Hüseyin ÖZGÜR
- The origin of the money, endogeneity of money supply and balance of payments: Post Keynesian approach.....824-839**
Paranın orijini, para arzı içselliği ve ödemeler bilançosu ilişkisi: Post Keynesyen yaklaşım
Yelda Bugay TEKGÜL

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 606-623

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 606-623

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.573212

Geliş Tarihi / Received: 31.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 18.08.2020

DÖVİZ KURU VE DÖVİZ KURU VOLATİLİTESİNİN İHRACAT VE İTHALAT ÜZERİNE ETKİSİ*

Nigar ALEV¹

Öz

Dışa açık ve gelişmekte olan ülke ekonomileri dünya talebi, dış ticarete uygulanan tarife ve kota gibi ticaret kısıtlamalarından, döviz kurlarından ve döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalardan büyük ölçüde etkilenmektedir. Gelişmekte olan ülke grubunda yer alan Türkiye için bu konu yaşanan döviz kuru dalgalanmalarının da etkisi ile güncel veriler kullanılmak suretiyle araştırılmak istenmiştir. Bu amaçla çalışmada iki farklı model kurulmuştur. Döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi, 2010 Ocak-2019 Mayıs dönemine ait aylık veriler kullanılarak ARDL testi yaklaşımı ile incelenmiştir. Döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisinin araştırıldığı birinci modelin tahmin edilmesiyle elde edilen sonuçlar, kısa dönemde döviz kuru oynaklığının; uzun dönemde ise reel efektif döviz kurunun ihracat üzerinde istatistiki açıdan anlamlı negatif etkisinin olduğunu göstermiştir. Döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının ithalat üzerindeki etkisinin araştırıldığı ikinci modelin tahmin edilmesiyle elde edilen sonuçlar ise döviz kuru oynaklığının kısa ve uzun dönemde ithalat üzerinde istatistiki açıdan anlamlı negatif etkisinin olduğunu; reel efektif döviz kurunun kısa dönemde ithalat üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ancak uzun dönemde negatif anlamlı etkisinin olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler : İhracat, İthalat, Döviz Kuru, Oynaklık, ARDL Testi.

Jel Sınıflandırılması : A10, F10, F40.

* Bu çalışma, 27-29 Ekim 2018 tarihleri arasında Manavgat-Antalya'da düzenlenen IV. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan özet bildirinin revize edilmiş halidir.

¹ Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, nigaralev@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0154-6211.

THE EFFECT OF EXCHANGE RATE AND EXCHANGE RATE VOLATILITY ON EXPORT AND IMPORT

Abstract

The open and emerging economies are largely affected by world demand, trade restrictions such as tariffs and quotas in foreign trade, exchange rates and fluctuations in exchange rates. This issue was requested by using current data for Turkey which included in the developing countries group, with the effects of exchange rate fluctuations. For this purpose, two different models were established. The impact of exchange rate and exchange rate volatility on exports and imports were analyzed using the ARDL test approach using monthly data for the period January 2010 to May 2019. The results obtained by estimating the first model, in which the effect of exchange rate and exchange rate volatility on exports, showed that the exchange rate volatility has a significant negative effect on exports in the short term and the real effective exchange rate has a significant negative effect on exports in the long term. The results obtained by estimating the second model which investigated the effect of exchange rate and exchange rate volatility on imports showed that the exchange rate volatility has a negative effect on imports in the short and long term; real effective exchange rate has no significant effect on imports in the short term but has a significant negative effect on long term.

Keywords : Export, Import, Exchange Rate, Volatility, ARDL Test.

Jel Classification : A10, F10, F40.

GİRİŞ

İhracat ve ithalat arasındaki farkı yansıtan dış ticaret dengesi, ödemeler bilançosunun en önemli alt kaleminden biridir. Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret politikasının amacı ödemeler dengesinin açık vermemesini sağlamaktır. Bunun için gelişmekte olan ülkeler ihracatı artırıp ithalatı azaltmak suretiyle dış ticaret dengesinin fazla vermesini hedeflemektedirler. İhracat ve ithalat üzerinde uygulanan kotalar, tarifeler ve devlet tarafından verilen teşvikler (ör: ihracat teşviki kapsamında yurt dışından şirket alımı desteği, pazara giriş belgeleri desteği, Türk Eximbank tarafından sağlanan krediler vb.) dış ticaret üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra ticaretin serbestleşmesi sonrasında, 1980-1990 döneminde döviz kontrolleri kaldırılarak kambiyo rejiminde de serbestlik sağlanmış ve kur rejimi serbestleşmiştir. Böylece Türkiye ekonomisinde döviz kurları da dış ticaret üzerinde etkili olan önemli faktörlerden biri haline gelmiştir.

1974’lü yıllardan sonra, Bretton Woods sisteminin çökmesi ile birlikte sabit olan döviz kurları çoğu ülkede dalgalanmaya bırakılmıştır. Böylece döviz kuru oynaklığı (volatilité) kavramı ortaya çıkmış ve bu kavram pek çok finansal ve ekonomik araştırmanın ana konularından biri haline gelmiştir. Döviz kuru oynaklığı ile dış ticaret ilişkisinin teorik analizini ilk kez Hooper & Kohlhagen (1978) yapmıştır. Hooper ve Kohlhagen’e göre risk sevmeyen üreticiler için döviz kuru oynaklığının artmış olması, dış ticaret de riski daha da arttırmaktadır. Bu durum bir taraftan dış ticaretin döviz kuru oynaklığından olumsuz etkilenmesine neden olmakta diğer taraftan karlılık için daha büyük fırsatların oluşmasına yol açarak dış ticaret miktarını arttırabilmektedir.

Hammadde, yatırım ve ara malları ile teknolojik araç-gereçlere olan talep nedeniyle dışa açık ve gelişmekte olan ülkeler; dünya talebi, dış ticarete uygulanan tarife, kota vb. ticaret kısıtlamalarından, döviz kurlarındaki artış ve azalışlardan, kurlarda yaşanan dalgalanmalardan kısacası dışsal şoklardan büyük ölçüde etkilenmektedir. Yerli para karşısında döviz kurunun değer kazanması veya kaybetmesi ihracat ve ithalatı etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Döviz kurlarında yaşanan artışlar ihracatı arttırmak suretiyle ödemeler dengesine pozitif katkı sağlamaktadır. Ancak döviz kurunda meydana gelen artışın yanında başak faktörlerde ihracat artışı sağlayabilmektedir. İhracatın artıp ödemeler dengesinin iyileştirilmesi için döviz kuru belirsizliğinin yüksek olmaması ve yatırım için güvenilir bir ortamında olması gerekmektedir. Döviz kuru

oynaklığı, kur belirsizliğinin artmasına yol açarak ihracatı, ithalatı kısacası dış ticaret hacmini ve böylece kaynak dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak döviz kuru oynaklığının uluslararası ticaret üzerindeki etkisi belirsizdir. Çünkü döviz kuru oynaklığındaki bir yükseliş bir yandan yabancı para birimi cinsinden ticaret sözleşmelerindeki kar belirsizliğini arttırmakta ve böylece ticaret daha yüksek riskli yabancı piyasalardan daha az riskli yerli piyasalara kaymaktadır. Bu durum ise dış ticaret miktarının azalmasına neden olarak ülkelerin kalkınmasına ve gelişmesine engel olmaktadır. Diğer taraftan daha yüksek döviz kuru oynaklığı daha büyük kar elde etmenin fırsatını yaratarak dış ticareti arttırabilmektedir.

Bu kapsamda bu çalışmada, döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının Türkiye'nin ihracat ve ithalat miktar endeksi üzerindeki etkisini araştırılması hedeflenerek Türkiye'de kur belirsizliğinin (oynaklığının) ticaret aktörleri tarafından fırsata çevrilip çevrilmediğinin incelenmesi amaçlanmıştır.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının dış ticaret (ithalat-ihracat) üzerindeki etkisini inceleyen çok sayıda ampirik çalışma bulunmasına rağmen alandaki çalışmalar net bir sonuç ortaya koyamamaktadır. Bazı çalışmalarda (Hwang & Lee, 2005; Poon, Choong, & Habibullah, 2005; Kılıç & Yıldırım, 2013; Dehraj, Ali, & Channa, 2017), döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerinde istatistiki açıdan anlamlı pozitif etkisinin olduğu; bazı çalışmalarda (Kumar & Dhawan, 1991; Öztürk & Acaravcı, 2002; Ayhan, 2016; Vieira & MacDonald, 2016; Aydın, 2017) anlamlı negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna rağmen bazı çalışmalarda (Aktaş, 2010; Asteriou, Masatci, & Pilbeam., 2016; Uğurca & Sağlam, 2017) ise döviz kuru ve oynaklığının ihracat ve/veya ithalat üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatür özetlerinin yer aldığı bu kısımda sırasıyla döviz kuru ve oynaklığının ithalat ve/veya ihracat üzerinde anlamlı pozitif, anlamlı negatif veya hiç etkili olmadığı çalışmalar sunulmuştur.

Kumar & Dhawan (1991), çalışmalarında Pakistan ekonomisinde döviz kuru belirsizliğinin ihracat üzerinde yapmış olduğu etkiyi 1974-1985 dönemi için araştırmışlardır. Döviz kuru oynaklığının hesaplanmasında, gelişmiş ülkelerdeki reel efektif döviz kurunu dikkate alan çalışmaların aksine, bu çalışmada döviz kuru oynaklığın hesaplanmasında bu çalışmada nominal döviz kuru kullanılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar, ihracat miktarının döviz kurlarının artan oynaklığından olumsuz etkilendiğini ortaya koymuştur.

Arize, Osang, & Slottje (2000), yapış oldukları çalışma sonucunda, döviz kuru dalgalanmalarındaki artışın hem kısa dönemde hem de uzun dönemde ithalat ve ihracat üzerinde negatif etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Öztürk & Acaravcı (2002), çalışmalarında döviz kurunda yaşanan değişmelerin Türkiye'nin ihracat miktarı üzerine etkisini 1989:01-2002:08 dönemi için aylık veriler kullanmak suretiyle incelemişlerdir. Tahmin yöntemi olarak Johansen Eşbütünlük ve Hata Düzeltme Modeli testi seçilmiştir. Döviz kuru oynaklığının hesaplanmasında ise hareketli ortalamalar yöntemi seçilmiştir. Analizlerden elde edilen sonuçlar, döviz kuru oynaklığının ihracat üzerinde negatif ve anlamlı etkisinin olduğunu göstermiştir.

Poon, Choong, & Habibullah (2005), çalışmalarında reel efektif döviz kuru oynaklığının, seçilmiş olan beş Doğu Asya (Endonezya, Japonya, Güney Kore, Singapur ve Tayland) ekonomisinin ihracatı ile olan ilişkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Döviz kuru riskinin niceliksel bir ölçüsü olarak döviz kuru oynaklığı hareketli ortalamalar yöntemi ile hesaplanmıştır. Döviz kuru oynaklığı ile ihracat arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişki Vektör Otoregresif Modeli (VAR), Hata Düzeltme Modeli (ECM) ve Varyans Ayrışımı (VD) ile araştırılmıştır. Analiz sonuçları, ihracat ve döviz kuru arasındaki uzun vadeli istikrarlı bir ilişkinin olduğunu, döviz kuru oynaklığının ilgili ülkelerdeki ihracat miktarını istatistiki açıdan anlamlı ve negatif etkilediğini ortaya koymuştur.

Köse, Ay, Topallı. (2008), çalışmalarında döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, çalışmada 1995-2008 dönemini kapsayan aylık veriler

kullanılarak Johansen Eşbütünlük ve Hata Düzeltme modeli ile tahmin gerçekleştirilmiştir. Döviz kuru oynaklığının ölçümünde reel döviz kuru logaritmasındaki değişimlerden hesaplanan basit standart sapma, hareketli ortalamalı standart sapma ile GARCH modelleri ile elde edilen koşullu varyans yöntemi kullanılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar kısa ve uzun dönemde reel döviz kuru oynaklığının ihracat üzerinde negatif etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Ardiyanti (2015), çalışmasında reel döviz kuru oynaklığının Endonezya ile ABD arasındaki ikili ticaret performansı üzerindeki etkisini, 1990: 1-2012: 3 dönemi için çeyrek veriler kullanmak suretiyle incelemiştir. Bu çalışmada reel döviz kuru oynaklığı Otoregresif Koşullu Heteroskedastisite (ARCH-1) ve Hareketli Ortalama Standart Sapma yöntemi ile hesaplanmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin test edilmesinde Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (ARDL) sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar döviz kuru oynaklığının Endonezya'nın ABD'den yapmış olduğu ithalatı olumsuz etkilediği ancak ABD'ye olan ihracatı ise etkilemediğini göstermiştir.

Vieira & MacDonald (2016), çalışmalarında reel efektif döviz kuru oynaklığının yanısıra 2008 uluslararası finansal krizinin de ihracat hacmi üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamışlardır. Bu amaçla, çalışmada 2000-2011 dönemi için 106 ülkeyi kapsayan panel veriler kullanılarak Sistem GMM tahmin yöntemi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analizlerden elde edilen sonuçlar, 106 ülkenin tamamını kapsayan örneklem ile 106 ülkeden gelişmekte olan ülke grubunu kapsayan örneklem için reel döviz kuru oynaklığındaki bir artışın (azalış) ihracat hacmini azalttığını (arttırdığı) ortaya koymuştur. Ayrıca petrol ihraç eden ülkeler örneklemden çıkarıldığında sonuçların sağlam çıkmadığı görülmüştür. 2008 mali krizini gösteren değişkenin katsayısı pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Analiz sonuçları, 2008 mali krizinden sonra ihracat hacminin bir önceki döneme göre (2000-2007) yüzde 0.14 daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Ayhan (2016), döviz kuru oynaklığının dış ticaret ve istihdamla olan ilişkisini 2005:1-2014:2 dönemi için dört farklı model kullanmak suretiyle araştırmıştır. Çalışmada ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisinin araştırıldığı ilk modelde, döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının ihracat miktarını gerek kısa ve gerekse uzun dönemde negatif etkilediği, ancak yabancı ülke gelirlerini pozitif etkilediği görülmüştür. Döviz kuru oynaklığının ithalat üzerindeki etkisinin incelendiği ikinci modelde, sanayi üretimi ve reel döviz kurunun ithalatı kısa ve uzun dönemde pozitif etkilediği, döviz kuru oynaklığının ise ithalatı her iki dönemde negatif etkilediği tespit edilmiştir. İstihdam üzerinde ihracat, ithalat, sanayi üretimi ve reel döviz kuru etkisinin incelendiği üçüncü modelde; sanayi üretim indeksi ve ihracatın istihdam üzerindeki etkisi pozitif, reel kur ve ithalatın etkisi ise negatif bulunmuştur. Üçüncü modeldeki değişkenlere ek olarak döviz kuru oynaklığının eklendiği dördüncü modelde diğer değişkenlerin istihdam üzerindeki etkisi üçüncü modeldeki gibiyken, döviz kuru oynaklığının etkisi ise negatif ancak anlamsız bulunmuştur.

Aydiner (2017), çalışmasında Türkiye'deki ihracatın döviz kuru, fiyatlar ve ithalatçı ülke gelir dağılımlarına karşı hassasiyetini ölçmek istemiştir. Bu amaçla, Euro döviz kuru oynaklığının, göreceli ihraç fiyatlarındaki ve ithalatçı ülke gelirlerindeki dalgalanmaların Türkiye'nin bazı AB ülkelerine olan toplam ihracatına, sanayi ve tarım sektörü ihracatına olan etkilerini panel veri analiz yöntemi ile incelemiştir. Euro oynaklığının arttığı dönemlerde Türkiye'nin bazı ülkelere olan ihracat miktarının düştüğü, kur oynaklığının azaldığı dönemlerde ise ihracat miktarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Lin, Shi & Ye. (2018), çalışmalarında döviz kuru oynaklığının ticaret üzerindeki etkisinin belirlenmesinde kredi kısıtlamalarının rolünü incelemiştirlerdir. Kredi kısıtlamalarının olduğu küçük ve dışa açık bir ekonomide döviz kuru oynaklığının ihracatı olumsuz etkileyerek ihracat miktarını düşürdüğü görülmüştür. Diğer taraftan kredi kısıtlamalarının olmadığı firmaların ihracatı üzerinde ise döviz kuru oynaklığının etkisinin ise belirsiz olduğunu tespit etmişlerdir. Kısaca; finansal kısıtlamalara maruz kalan sektörlerin ticaret hacimlerinin döviz kuruna oynaklığına daha fazla maruz kaldıklarını göstermişlerdir. Ayrıca, döviz kuru oynaklığının ticaret hacmi üzerindeki etkisi kredi kısıtlamalarının büyüklüğüne göre olumlu ya da olumsuz olabileceğini göstermişlerdir.

Oskooee & Gelan (2018), reel döviz kuru oynaklığının ticaret akışları üzerindeki etkisinin incelemek için on iki Afrika ülkesini çalışmaya dahil etmişlerdir. Çalışmada, reel döviz kuru oynaklığının hem kısa hem de uzun vadede ihracat ve ithalat üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Analizlerden elde edilen bulgular, döviz kurunda yaşanan değişimlerin kısa vadede örneklemedeki on iki ülkenin çoğunu etkilediğini, uzun vade de ise sadece beş ülkenin ihracatını ve sadece bir ülkenin ithalatını etkilediğini ortaya koymuştur.

Hwang & Lee (2005), çalışmalarında döviz kuru oynaklığının ABD'deki ticaret akışları üzerindeki etkisini 1990-2000 dönemi için incelemişlerdir. Döviz kuru oynaklığının ölçümünde iki değişkenli GARCH modeli kullanılmıştır. Geleneksel yaklaşımın ileri sürdüğü "döviz kuru oynaklığı ticaret hacimlerini kısıtlamaktadır" görüşünün aksine çalışmalarında döviz kuru oynaklığının Birleşik Krallıktan yapılan ithalat ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır.

Kılıç & Yıldırım (2013), çalışmalarında döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisini 22 imalat sanayi sektörü için incelemeyi amaçlamışlardır. Bunun için ele alınan 22 imalat sanayi sektörü için sektörel reel döviz kuru hesaplanmış ve analiz sürecinde bu reel kurlardan dört farklı yöntem kullanılmak suretiyle reel döviz kuru oynaklık serisi elde edilmiştir. Döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisi 2005:1-2012:2 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak, panel veri analizi yöntemi ile incelenmiştir. Analizlerden elde edilen sonuçlar, sektörel reel döviz kuru oynaklığının sektörel ihracat hacmi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermiştir.

Dehraj, Ali, & Channa (2017), çalışmasında dış ticarete var olan politikaların yetersiz olduğunu düşünerek, Pakistan ekonomisi için yeni dış ticaret politikaları üretmeyi hedeflemişlerdir. Bu amaçla ihracat, ithalat ve döviz kuru oynaklığı arasındaki ilişki 1985-2015 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak, doğrusal regresyon analizi uygulanmak suretiyle incelenmiştir. Analizlerden elde edilen sonuçlar, Pakistan ekonomisinde döviz kuru oynaklığı ile ihracat ve ithalat arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin var olduğunu göstermiştir.

Gul & Awan (2017), çalışmasında döviz kuru oynaklığının Pakistan ekonomisi üzerindeki etkisinin araştırmayı amaçlamıştır. 1970-2014 döneminde ait reel kur, ithalat, ihracat, GSYİH, enflasyon, kamu harcamaları, para arzı, yabancı para rezervi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları kullanılarak eşbütünleşme ve EKK analizi yapılmıştır. Analizlerden, reel döviz kuru volatilitésinin ihracat ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile pozitif, ithalat, yabancı para rezervleri, kamu harcamaları, enflasyon ve para arzı ile negatif bir ilişki içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır.

Aktaş (2010), çalışmasında Türkiye'de reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi, 1989:1-2008:4 dönemi için çeyrek dönem verileri kullanarak incelemiştir. Çalışmada VAR tahmin yöntemi kullanılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar, reel döviz kurundaki herhangi bir değişimin dış ticaret dengesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını, reel döviz kurunun dış ticaret dengesinin sağlanmasında aracı bir faktör olarak kullanılamayacağını ortaya koymuştur. Sonuçlardan ayrıca ithalat üzerine uygulanan kısıtlamaların ihracatı olumsuz etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Asteriou, Masatci, & Pilbeam (2016), çalışmalarında döviz kuru oynaklığının Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'nin uluslararası ticaret hacmine etkisini incelemişlerdir. Hem nominal hem de reel efektif döviz kuru verileri için GARCH modelleri ile tahmin edilen volatilité, oynaklık ölçüsü olarak kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi saptamak için ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Kısa dönemli etkiler için ise Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuçlar, uzun vadede döviz kuru oynaklığı ile Türkiye dışındaki ülkelerin uluslararası ticaret faaliyetleri arasında bir bağlantı olmadığını ve volatilité etkisinin çok küçük olduğunu ortaya koymuştur. Ancak kısa vadede Endonezya ve Meksika için volatilitéden ithalat-ihracat talebine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken, Nijerya örneğinde ihracat talebinden volatilitéye doğru tek yönlü nedensellik, Türkiye için ise volatilité ile ithalat-ihracat talebi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Uğurca & Sağlam (2017), çalışmalarında Türkiye ekonomisi için döviz kurunun ihracat ve ithalat ile olan ilişkisini ortaya koymaya çalışmışlardır. 2010 ve 2017 dönemine ait aylık veriler

kullanılarak, değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi Granger nedensellik testi ile uzun dönem ilişkisi ise Johansen Eşbütünleşme yöntemi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, ihracat ve ithalat değişkeni arasında nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Bu sonuç, döviz kuru dalgalanmalarının ihracat-ithalat üzerinde kısa dönemde etkili olmadığını göstermektedir. Uzun dönemde ise ihracat, ithalat ve döviz kuru değişkenlerinin birbirleriyle etkileşim halinde oldukları görülmüştür.

Döviz kuru dalgalanmaları döviz riski oluşumunun nedenidir ve dış ticaret üzerinde özellikle ödemeler bilançosu dengesinin değişmesinde önemli etkileri bulunmaktadır. Döviz kuru oynaklığı, risk almak istemeyen tüccarlar üzerinde yüksek maliyetlerin oluşumuna ve böylece daha az ithalat ve ihracat hacmine neden olabilmektedir. Bunun nedeni, ticaret anlaşmasının düzenlendiği tarihteki döviz kuru ile ödeme tarihindeki kuru farklı olmasıdır. Bu ise dış ticaret işlemlerinde bulunan ekonomik ajanların gelecekte elde etmeyi planladıkları kar miktarında belirsizliğin oluşumuna yol açar. Ulusal ve uluslararası literatür birlikte değerlendirildiğinde genel olarak döviz kurundaki oynaklığın, kar konusunda belirsizlik yaratan ticaret riski seviyesindeki artışlar nedeniyle uluslararası ticaret hacminde azalışa yol açtığı görülmüştür.

II.METODOLOJİ

II.I. Veri Seti

Türkiye ekonomisi için döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının (volatilitésinin) ihracat ve ithalat hacimleri üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada, 2010:1 ve 2019:5 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Çalışma periyodunun 2010 yılından başlamasının gerekçesi 2008 mali krizinin dışlanmak istenmesi iken 2010:1-2019:5 arası dönemin seçilmesinin gerekçesi ise 2018 yılında kurlarda yaşanan sıra dışı hareketliliğin çalışmaya anlamlı bir katkısının olmasının istenmesidir. Analiz için çalışmada iki farklı model kullanılmıştır. Bu modellerde kullanılan bağımlı değişkenler ithalat ve ihracat miktarlarını gösteren EXP ve IMP değişkenleridir. Modellerde yer alan bağımlı değişkenler ise reel döviz kuru (REXCH) ve nominal döviz kurunun standart sapma yöntemi ile hesaplanmış oynaklık (VOL) değeridir. İhracat ve ithalat miktarları Türkiye İstatistik Kurumunun resmi internet sitesindeki veri tabanından, reel efektif ve nominal döviz kuru verileri Merkez Bankasının resmi internet sitesindeki veri tabanından elde edilmiştir. Oynaklığın ölçülmesinde ise standart sapma yöntemi kullanılmıştır.

$$\sigma_1 = \sqrt{\frac{1}{n-1} (\sum_{i=1}^n (x - \bar{x})^2)}$$

Formülde yer alan σ , bir aylıktaki nominal ABD doları kuru üzerinden standart sapma yöntemiyle hesaplanan oynaklığı ifade ederken; x , günlük nominal ABD dolar² kuru alış kapanış fiyatını, n ise dönemi göstermektedir. Döviz kuru oynaklığı ölçen bazı çalışmalarda (Hooper & Kohlhagen, 1978; Thursby & Thursby, 1987) oynaklık ölçüsü olarak nominal döviz kuru kullanılırken bazılarında ise (Qian & Varangis, 1994; McKenzie & Brooks, 1997) hem nominal hem reel döviz kuru kullanılmıştır. Ancak bazı çalışmalar (Gotur, 1985; Tenreiro, 2007) oynaklığın hesaplanmasında sadece reel döviz kurunun kullanılması gerektiğini savunmuşlardır.

² Uluslararası ticarete ağırlıklı olarak ABD doları kullanılmakta ve önemli mallar dolar cinsinden fiyatlandırılmaktadır (Al, 2011: 139). Türkiye'nin mevcut dış ticaretinde en çok kullanılan para birimi (%52.8 oranı ile) ABD dolarıdır.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Kod	Açıklama	Dönem	Kaynak
EXP	Dış Ticaret İhracat Miktar Endeksi-BEC Sınıflamasına Göre (2010=100)	2010:M1-2019:M5	TÜİK
IMP	Dış Ticaret İthalat Miktar Endeksi-BEC Sınıflamasına Göre (2010=100)	2010:M1-2019:M5	TÜİK
REXCH	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Satış Kuru	2010:M1-2019:M5	TCMB
DUM2011	2011 Avrupa Borç Krizi ³	2010:M1-2019:M5	Yazarın hesaplaması
VOL	Nominal Dolar / TL kapanış fiyatı üzerinden standart sapma yöntemi ile hesaplanan oynaklık ölçüsü	2010:M1-2019:M5	Yazarın hesaplaması

Mckenzie (1998) döviz kurunun ihracat üzerinde pozitif ancak ithalat üzerinde negatif etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Arize (1998), döviz kuru ve ithalat arasında kısa ve uzun dönemde negatif yönlü ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Öztürk & Acaravcı (2003) döviz kuru ile ihracat arasında negatif yönlü ilişki tespit etmiştir. Bu nedenle çalışmada, reel efektif döviz kurunun ihracat üzerindeki etkisinin negatif veya pozitif olması beklenmektedir. Döviz kuru oynaklığının ihracat üzerindeki etkisinin Köse, Ay, Topallı. (2008), Arize (1995), Akhtar & Spence Hilton (1984) ve Pritchett (1991) çalışmalarında olduğu gibi negatif olması veya Klein (1990), Mckenzie & Brooks (1997)'un çalışmasında olduğu gibi pozitif olması beklenmektedir. 2011 Krizinin ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi ise bilinmemektedir.

II.II. Ekonometrik Yöntem

Pesaran & Shin (1999) tarafından literatüre kazandırılan, Pesaran, Shin, Smith (2001) tarafından geliştirilen Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış (ARDL) tahmin yöntemi, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin ortaya konulmasında ön koşul olarak tüm değişkenlerin Johansen testinde olduğu gibi birinci farkları alındıklarında durağan hale gelmesini I(1) şart koşturmaktadır. Bu test değişkenlerin bir kısmının I(0) düzeyde durağan veya bir kısmının I(1) birinci farkta durağan olmaları durumlarında dahi eşbütünleşme analizi yapılmasına imkan vermektedir. Ayrıca bu test değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin ortaya konulmasına da yardımcı olmaktadır. Sınır testi eşbütünleşme yöntemi diğer eş bütünleşme yöntemlerine göre bazı avantajlara sahiptir. Bu avantajlar:

- Modeldeki bütün değişkenlerin dışsal (endojen) olduğu varsayılmaktadır.
- Eşbütünleşme sınır testi yöntemi değişkenlerin entegrasyon sırasına bakmamaktadır. Bütünleşme dereceleri I(0) ve I(1) olabilir.
- Modelin kısa ve uzun dönem katsayıları eş zamanlı olarak tahmin edilmektedir.

Son zamanlarda döviz kuru ve döviz kuru oynaklığında artış yönlü değişimler yaşanmaktadır. Bu nedenle döviz kuru ve döviz kuru oynaklığında meydana gelen değişimler karşısında Türkiye'nin ihracat ve ithalat miktarlarında meydana gelen değişimler aşağıdaki ARDL kısıtsız modeller çerçevesinde incelenmektedir.

³ 2008 yılında birçok ülke ekonomisi ABD'de başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan finansal bir krizle karşılaşmıştır. 2008 finansal krizi 2009 yılından itibaren döviz kurları, dış ticaret ve faiz oranları kanalıyla Avrupa Birliği ülkelerini etkisi altına almıştır. Krize karşı alınan önlemler, özellikle genişletici para ve maliye politikaları Avrupa Birliği ülkelerinde yeni bir krizin oluşumuna neden olmuştur (Sezgin, 2012: 142). Düşen faizler ucuz ve bol sermayeye ulaşma imkanını arttırmış, böylece kamu ve özel sektör borçları yüksek seviyelere ulaşmıştır. Türkiye'nin dış ticaretinde Avrupa Birliği ülkelerinin önemli bir yeri olması nedeniyle 2011 Avrupa borç krizinin etkisinin incelenmesinin gerekli olduğu düşünülmüştür.

Model 1:

$$\Delta EXP_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta EXP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta VOL_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta REXCH_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta DUM2011_{t-i} + \delta_1 EXP_{t-1} + \delta_2 VOL_{t-1} + \delta_3 REXCH_{t-1} + \delta_4 DUM2011_{t-1} + \mathcal{E}_t \quad (1)$$

Model 2:

$$\Delta IMP_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta IMP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta VOL_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta REXCH_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta DUM2011_{t-i} + \gamma_1 IMP_{t-1} + \gamma_2 VOL_{t-1} + \gamma_3 REXCH_{t-1} + \gamma_4 DUM2011_{t-1} + \mathcal{E}_t \quad (2)$$

1 ve 2 numaralı modelde yer alan,

EXP: BEC Sınıflamasına göre ihracat miktar değer endeksini,

IMP: BEC Sınıflamasına göre ithalat miktar değer endeksini,

REXCH: Reel efektif döviz kurunu,

VOL: Nominal döviz kuru üzerinden standart sapma yöntemi ile hesaplanmış döviz kuru oynaklığını,

DUM2011: kukla değişkenini (2011 krizi ise 1 değilse 0),

α_0 ve β_0 ; sabit terimi,

Δ : değişkenlerin ilk farklarını,

$\mathcal{E}$: hata terimini ifade etmektedir.

Denklemlerin sağ tarafında yer alan ($\delta_1 - \delta_4$) ile ($\gamma_1 - \gamma_4$) ifadeleri değişkenler arasındaki uzun dönem dinamiklerini vermektedir. Denklemlerin sol tarafında yer alan ($\alpha_1 - \alpha_3$) ve (β_1 ve β_3) ifadeleri ise modelin kısa dönemli dinamiklerini göstermektedir.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını araştıran ARDL modelleri aşağıdaki gibidir:

$$EXP_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \delta_{1i} EXP_{t-i} + \sum_{i=0}^l \delta_{2i} VOL_{t-i} + \sum_{i=0}^m \delta_{3i} REXCH_{t-i} + \sum_{i=0}^n \delta_{4i} DUM2011_{t-i} + \mathcal{E}_t \quad (3)$$

$$IMP_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^k \gamma_{1i} IMP_{t-i} + \sum_{i=0}^l \gamma_{2i} VOL_{t-i} + \sum_{i=0}^m \gamma_{3i} REXCH_{t-i} + \sum_{i=0}^n \gamma_{4i} DUM2011_{t-i} + \mathcal{E}_t \quad (4)$$

İhracat ile döviz kuru, döviz kuru oynaklığı ve 2011 krizini temsil eden kukla değişken arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Pesaran ve ark. (2001) tarafından geliştirilen Bounds testi ile ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bounds testi F testine dayanmaktadır. F testi aslında değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını ya da yokluğunu ortaya koymada, “değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur” hipotezini test etmektedir. H_0 hipotezi,

$$H_0: \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = 0 \quad \text{veya} \quad H_0: \gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = 0$$

“değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” hipotezini savunurken, alternatif hipotez H_1 hipotezi,

$$H_1: \delta_1 \neq \delta_2 \neq \delta_3 \neq 0 \quad \text{veya} \quad H_1: \gamma_1 \neq \gamma_2 \neq \gamma_3 \neq 0$$

“değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır” hipotezini savunmaktadır.

Pesaran ve ark. (2001) eşbütünleşme testi için iki kritik değer vermektedir. Alt kritik sınır değeri yani $I(0)$, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını varsaymaktadır. Üst kritik değeri yani $I(1)$, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu varsaymaktadır. Sınır testi ile hesaplanan F istatistiği değeri üst sınır değerinden daha büyük olduğunda, H_0 hipotezi “değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” reddedilmekte ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğuna kanaat getirilmektedir. F istatistiği değeri üst sınır değerinden daha küçük olduğunda ise H_0 hipotezi “değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur” kabul edilmektedir. Ancak F istatistiği değeri alt ve üst sınır değerinin arasında bir yere düşerse ise herhangi bir sonuç

elde edilememekte ve değişkenler arasında eşbütünleşme vardır ya da yoktur gibi kesin hüküm vermekten kaçınılmaktadır.

Ayrıca Pesaran ve ark. (2001) tarafından varsayımlara dayalı oluşturulan Hata Düzeltme Modeli geliştirilmiştir. Kısıtsız Hata Düzeltme Modelinden elde edilen uzun dönem esneklik katsayıları bağımsız değişkenin bir gecikmeli katsayı değerinin bağımlı değişkenin bir gecikmeli katsayı değerine bölünmesiyle elde edilmektedir ve çoğunlukla negatif işaretlidir.

ARDL modelinin Hata Düzeltme versiyonu aşağıdaki gibidir:

$$\Delta EXP_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta EXP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta VOL_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta REXCH_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta DUM2011_{t-i} + \lambda EC_{t-1} \quad (5)$$

$$\Delta IMP_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta IMP_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta VOL_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta REXCH_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta DUM2011_{t-i} + \lambda EC_{t-1} \quad (6)$$

Modelde yer alan EC terimi kısıtsız eşbütünleşme modelinin tahmin edilmesinden elde edilen artıkları göstermektedir. λ katsayısı ise, kısa dönemde yaşanan sapmaların ne kadar bir hızla uzun dönemde düzeleceğini göstermektedir. Modelde yer alan EC terimine ait katsayının işaretinin negatif ve anlamlı olması tahmin sonuçlarının tutarlı olması açısından önemlidir.

III. AMPİRİK BULGULAR

Zaman serisi analizlerinde serilerin durağan olması gereklidir. Durağan olmayan seriler ile yapılan regresyon analizlerinde sahte regresyon sorunu ortaya çıkmakta ve değişkenler arasında gerçekte olmayan ilişkiler elde edilebilmektedir (Granger & Newbold, 1974: 111-120). Bu nedenle çalışmada modellerin tahmin edilmesinden önce değişkenlere ait serilerin durağanlığı araştırılacaktır.

Çoğaltılmış Dickey Fuller (ADF) birik kök testi sonuçlarının yer aldığı Tablo 2'ye bakıldığında, ihracat (EXP), ithalat (IMP) ve döviz kuru oynaklığının (VOL) sabitli-trendli model test sonuçlarından ilgili değişkenlerin düzey değerde durağan olduğu görülmektedir. Ancak çalışmada kullanılan reel efektif döviz kuru (REXCH) değişkenine ait seri sabitli-trendli model test sonuçlarına göre birinci mertebeden durağandır.

Tablo 2: Çoğaltılmış Birim Kök Test Sonuçları (ADF Testi)

Değişkenler	Düzye değerler		Birinci farklar		Durağanlık Mertebesi
	Sabitli	Sabitli & trendli*	Sabitli	Sabitli & trendli	
EXP	0.1316 [11] (0.9667)	-8.9865 [0] (0.0000)	-6.4142 [10] (0.0000)	-6.4021 [10] (0.0000)	I(0)
IMP	-3.9069 [1] (0.0028)	-4.5252 [1] (0.0022)	-11.3783 [1] (0.0000)	-11.3863 [1] (0.0000)	I(0)
REXCH	-0.7536 [1] (0.8277)	-2.9227 [1] (0.1595)	-7.9690 [0] (0.0000)	-7.9627 [0] (0.0000)	I(1)
VOL	-4.1622 [1] (0.0012)	-7.6581 [0] (0.0000)	-12.0714 [1] (0.0000)	-12.0149 [1] (0.0000)	I(0)

[ ] içerisindeki değerler Schwarz bilgi kriterine göre hesaplanmış optimal gecikme uzunluklarını; () içerisindeki değerler ise olasılık değerini ifade etmektedir. * değişkenlerin tamamı hem trend hem sabit içerdiğinden sabitli-trendli model dikkate alınmıştır.

Phillips-Perron (PP) test sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar Çoğaltılmış Dickey Fuller Testi ile paralellik göstermektedir. Sabitli-trendli model sonuçlarından ihracat (EXP), ithalat (IMP) ve döviz kuru oynaklığı (VOL) değişkenlerinin düzey değerde durağan olduğu; reel

efektif döviz kuru (REXCH) değişkenine ait serilerin birinci farkları alındıklarında durağan hale geldikleri görülmektedir.

Tablo 3: Phillips-Perron Birim Kök Test Sonuçları (PP Testi)

Değişkenler	Düze y değerler		Birinci farklar		Durağanlık Mertebesi
	Sabitli	Sabitli & trendli*	Sabitli	Sabitli & trendli	
EXP	-3.1107 [5] (0.0286)	-9.0105 [2] (0.0000)	-35.0823 [33] (0.0001)	-35.0005 [33] (0.0000)	I(0)
IMP	-5.3106 [5] (0.0000)	-6.9883 [5] (0.0000)	-29.4357 [39] (0.0001)	-45.7300 [64] (0.0001)	I(0)
REXCH	-0.3323 [5] (0.9154)	-2.4694 [2] (0.3426)	-7.6672 [8] (0.0000)	-7.6556 [8] (0.0000)	I(1)
VOL	-6.9902 [5] (0.0000)	-7.8548 [3] (0.0000)	-37.5616 [20] (0.0001)	-37.6919 [20] (0.0001)	I(0)

[ ] içerisindeki değerler Barlett Kernel'e göre hesaplanmış optimal gecikme uzunluklarını, ( ) içerisindeki değerler ise olasılık değerini ifade etmektedir. * değişkenlerin tamamı hem trend hem sabit içerdiğinden sabitli-trendli model dikkate alınmıştır.

Uygulanan birim kök testleri (ADF ve PP) sonucunda reel efektif döviz kuru (REXCH) değişkenine ait serinin birim kök içerdiği I(1) ve bu serinin birinci farkı alındığında durağan hale geldiği; ihracat (EXP), ithalat (IMP) ve döviz kuru oynaklığı (VOL) değişkenlerine ait serilerin ise düzeyde değerde durağan I(0) olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmada Gecikmesi Dağıtılmış Otoresresif (ARDL) model, değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için uygun bulunmuştur.

Tablo 4: Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi (Model 1 ve Model 2)

<i>exp= f(rexch, vol, dum2011)</i>					
Lag	AIC	SC	HQ	LM test ist.	Olasılık
1	8.395536	8.901052*	8.600381	12.24827	0.7267
2	8.214219*	9.124148	8.582940*	13.06403	0.6681
3	8.39283	9.707173	8.925428	10.64662	0.8308
4	8.522451	10.24121	9.218925	14.94464	0.5287
5	8.566817	10.68998	9.427166	21.43802	0.1623
6	8.696406	11.22399	9.720632	13.37937	0.6448
7	8.792318	11.72431	9.98042	15.90306	0.4597
8	8.778258	12.11467	10.13024	11.54142	0.7749
<i>imp= f(rexch, vol, dum2011)</i>					
Lag	AIC	SC	HQ	LM test ist.	Olasılık
1	8.326344	8.831860*	8.531189*	18.13969	0.3158
2	8.208101*	9.11803	8.576822	12.04582	0.7408
3	8.319643	9.633985	8.85224	10.72897	0.8259
4	8.480929	10.19968	9.177402	14.93668	0.5293
5	8.634736	10.7579	9.495086	16.63416	0.4096
6	8.672335	11.19992	9.69656	21.16013	0.1724
7	8.853589	11.78558	10.04169	10.88455	0.8166
8	8.866172	12.20258	10.21815	19.19084	0.2589

*ölçüt tarafından seçilen gecikme sırasını göstermektedir. AIC: Akaike bilgi kriteri- SC: Schwarz bilgi kriteri- HQ: Haman-Quinn bilgi kriteri

ARDL sını r testi için yapılması gereken ilk iş lem en uygun gecikme uzunluğunun bulunmasıdır. En uygun gecikme uzunluğu seçilirken Kamas & Joyce (1993: 747-768)'un

nedensellik analiz yöntemlerinde gecikme uzunluğu sayısının tespit edilmesi konusunda tavsiye ettiği yöntem dikkate alınmıştır. Schwarz (SC), Hannan-Quinn (HQ) ve Akaike (AIC) bilgi kriterlerinin dikkate alındığı test sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir. İhracat değişkeninin bağımlı değişken olarak alındığı birinci modelde, Hannan-Quinn (HQ) ve Akaike (AIC) bilgi kriterlerinin minimum olduğu 2 değeri optimal gecikme uzunluğu olarak alınmıştır. İthalat değişkeninin bağımlı değişken olarak alındığı ikinci modelde ise optimal gecikme uzunluğu Schwarz (SC) ve Hannan-Quinn (HQ) bilgi ölçütüne göre 1 olarak alınmıştır.

Optimal gecikme uzunluğunun 2 olarak alındığı birinci kısıtsız modelde; ihracat ve reel efektif döviz kuru değişkeninin 2, döviz kuru oynaklığını temsil eden oynaklık değişkeninin ve 2011 krizini temsil eden kukla değişkeninin ise 0 gecikmeli değerleri ile tahmin edilmesinin uygun olacağı sonucuna varılmıştır. Tahmin edilecek model, ARDL (2,2,0,0) modelidir. Kısıtsız modelin tahmin edilmesi ile birlikte değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Bounds testi ile araştırılacaktır.

Tablo 5: Kısıtsız ARDL Modeli Sonuçları (Model 2,2,0,0)

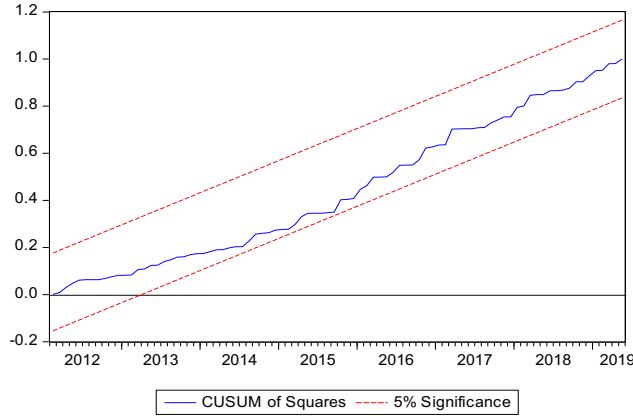
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	Olasılık
EXP(-1)	0.191475	0.094479	2.026639	0.0453**
EXP(-2)	0.148591	0.095463	1.556541	0.1226
REXCH	-0.4547	0.478538	-0.95019	0.3442
REXCH (-1)	0.250722	0.672948	0.372572	0.7102
REXCH (-2)	-0.74663	0.432405	-1.7267	0.0872
VOL	-31.8611	21.57468	-1.47678	0.1428
DUM2011	2.48384	3.414775	0.72738	0.4686
C	183.724	31.00401	5.925814	0.0000
Tanısal Testler		İstatistikler		Olasılık
Breusch-Godfrey LM Testi [2]		1.5389		0.2196
ARCH LM [1]		1.7084		0.1940
ARCH LM [2]		1.2871		0.2804
Remsey Reset Testi [1]		0.0868		0.9310
Jarque Bera		0.9855		0.6109
R ²		0.7371		-
Düzeltilmiş R ²		0.7193		-
F test ist.		41.2597		0.0000

**%5 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 5'te kısıtsız ARDL modeline ilişkin bazı tanısal test sonuçlarına yer verilmiştir. Hata terimlerinin birbirini izleyen değerleri arasında ilişki olup olmadığını ortaya koyan Otokorelasyon Breusch-Godfrey LM Testi hata terimleri arasında ilişki olmadığını ortaya koymuştur. Modelde değişen varyans probleminin bulunup bulunmadığı ARCH LM Testi ile analiz edilmiştir. Bu test sonucunda değişen varyans probleminin olmadığı anlaşılmıştır. R² değeri 1'e çok yakın değildir. Bu, çalışmada kullanılan değişkenlerin ihracatı açıklamada yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu durum normaldir. Çünkü ihracat üzerinde sadece 2011 krizinin, reel efektif döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının etkisi araştırılmak istenmiştir. Tahmin edilen modelin kalıntılarının normal dağılıma sahip olup olmadığı Jarque-Bera Testi ile incelenmiş ve hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Model kurulumunda hata yapılp yapılmadığını ortaya koyan Ramsey Testi ile de çalışmada model kurma hatasının yapılmadığı tespit edilmiştir. Grafik 1, parametrelerin kararlı olduğunu ve modelde yapısal değişimin olmadığını göstermektedir.

Grafik 1: CUSUMQ Test Sonucu (Model 1)

Optimal gecikme uzunluğunun 1 olarak alındığı ve değişkenler arasındaki ilişkinin incelendiği ikinci kısıtsız modelde; ithalat değişkeninin 1, döviz kuru oynaklığını temsil eden oynaklık değişkeninin, reel efektif döviz kuru ve 2011 krizini temsil eden kukla değişkeninin 0 gecikmeli değeri ile tahmin edilmesinin uygun olacağı sonucuna varılmıştır. Tahmin edilecek model, ARDL (1,0,0,0) modelidir. Kısıtsız modelin tahmin edilmesi ile birlikte değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı Bounds testi ile araştırılacaktır.

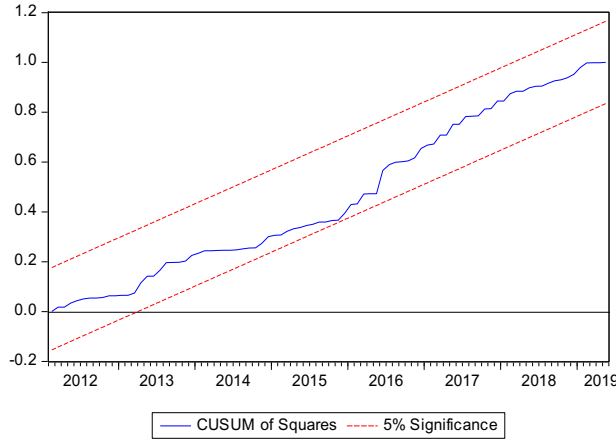
Tablo 6: Kısıtsız ARDL Modeli Sonuçları (Model 1,0,0,0)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	Olasılık
IMP (-1)	0.529253	0.075015	7.055307	0.0000*
VOL	-69.0553	19.72973	-3.50006	0.0007*
REXCH	-0.35108	0.104916	-3.34633	0.0011*
DUM2011	-3.52982	3.454578	-1.02178	0.3092
C	96.61681	17.01193	5.679357	0.0000
Tanısal Testler		İstatistikler		Olasılık
Breusch-Godfrey LM Testi [2]		2.6817		0.8752
ARCH LM [1]		0.0057		0.9398
ARCH LM [2]		1.6642		0.1942
Remsey Reset Testi [1]		0.9506		0.3440
Jarque Bera		1.9551		0.3762
R ²		0.4974		-
Düzeltilmiş R ²		0.4786		-
F test ist.		26.4711		0.0000

*%1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Kısıtsız ARDL (1,0,0,0) modeline ilişkin bazı tanısal test sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Test sonuçlarından, hata terimlerinin birbirini izleyen değerleri arasında ilişki olmadığı, tahmin edilen modelde değişen varyans probleminin olmadığı, hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğu, model kurulduğunda hata yapılmadığı tespit edilmiştir. R² değeri ihracat miktar endeksinin bağımlı değişken olduğu modele göre düşük çıkmıştır. Bu durum reel döviz kuru, döviz kuru oynaklığı ve 2011 krizinin ithalatı açıklamada yetersiz kaldığının bir göstergesidir. Grafik 2, parametrelerin kararlı olduğunu ve modelde yapısal değişimin olmadığını göstermektedir.

Grafik 2: CUSUMQ Test Sonucu (Model 2)

Açıklanan değişken olarak ithalat ve ihracat birim miktar değerlerinin alındığı kısıtsız modellerin tahmin edilmesinden sonraki aşamada, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Bounds testi ile araştırılacaktır. Model 1 ve Model 2'ye ait sınır testi sonuçları Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7: Sınır Testinde Hesaplanan Sonuçlar

<i>ARDL (2,2,0,0) Modelinden hesaplanan Sonuçlar (model 1)</i>					
k	F Test İstatistiği	Kritik değerler %5		Kritik değerler %10	
		<i>Alt Sınır</i> I(0)	<i>Üst Sınır</i> I(1)	<i>Alt Sınır</i> I(0)	<i>Üst Sınır</i> I(1)
3	7.255	2.79	3.67	2.37	3.2

<i>ARDL (1,0,0,0) Modelinden hesaplanan Sonuçlar (model 2)</i>					
k	F Test İstatistiği	Kritik değerler %5		Kritik değerler %10	
		<i>Alt Sınır</i> I(0)	<i>Üst Sınır</i> I(1)	<i>Alt Sınır</i> I(0)	<i>Üst Sınır</i> I(1)
3	7.117	2.79	3.67	2.37	3.2

Tablo 7'de, Model 1'in tahmin edilmesi ile hesaplanan F istatistiği değerinin (7.255) %5 ve %10 anlamlılık düzeyine göre hesaplanan üst kritik değerlerinden (3.67 ve 3.2) büyük olduğu görülmektedir. Böylece serilerin düzeyde ya da birinci farkta eşbütünlük olup olmadıklarına bakılmaksızın değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yani açıklanan değişken olan ihracat ile açıklayıcı değişkenler reel efektif döviz kuru, döviz kuru oynaklığı ve 2011 krizini temsil eden kukla değişkeni arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Aynı şekilde Tablo 7'de Model 2'ye ait sınır testi sonuçları yer almaktadır. Hesaplanan F değerinin (7.117) %5 ve %10 anlamlılık düzeyine göre hesaplanan üst sınır değerlerinden (3.67 ve 3.2) büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda serilerin I(0), I(1) veya aynı seviyede eşbütünlük olup olmadıklarına bakılmaksızın değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yani açıklanan değişken olan ithalat değişkeni ile açıklayıcı değişkenler reel efektif döviz kuru, döviz kuru oynaklığı ve 2011 krizini temsil eden kukla değişkeni arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.

Model 1 ve Model 2 için çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesinden sonra değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin tahmini gerçekleştirilecektir. Tablo 8, Model 1 ve Model 2'ye ait uzun dönem katsayılarını vermektedir.

Tablo 8: Uzun Dönem Katsayıları (Model 1 ve Model 2)

<i>exp= f (rexch, vol, dum2011)</i>				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
C	278.3978	15.52166	17.93609	0.0000
VOL	-48.2793	31.76241	-1.52001	0.1316
REXCH	-1.44046	0.145935	-9.87059	0.0000*
DUM2011	3.763775	5.141882	0.731984	0.4658

<i>imp= f (rexch, vol, dum2011)</i>				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
C	205.2417	21.79466	9.417062	0.0000
VOL	-146.693	45.95486	-3.19211	0.0019*
REXCH	-0.7458	0.204036	-3.65524	0.0004*
DUM2011	-7.49835	7.351477	-1.01998	0.3100

*%1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

İhracat miktar endeksinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı birinci modelin uzun dönemli tahmin sonuçlarından reel döviz kurunun ihracat üzerinde negatif anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Döviz kurunda yaşanan bir birimlik bir artışın ihracat miktar endeksi üzerinde 1.44 birim negatif etki bıraktığı sonucuna ulaşılmıştır.

İthalat miktar endeksinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı ikinci modelin uzun dönemli tahmin sonuçlarından döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının ithalat üzerinde negatif anlamlı etkisinin olduğu görülürken, 2011 krizinin ithalat üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Döviz kurunda yaşanan bir birimlik artış ithalat miktar endeksini 0.75 birim azaltırken aynı şekilde döviz kuru belirsizliğinin bir birim artması ithalat miktar endeksini 146.69 birim azaltmaktadır. Döviz kuru oynaklığının ithalat üzerinde yaratmış olduğu negatif etki ihracat üzerindeki negatif etkiden neredeyse iki kat daha fazladır ve oynaklığın ithalat üzerinde yaratmış olduğu bu negatif etkisi istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Tablo 9’da Model 1 ve Model 2’ye ait Hata Düzeltme Modellerine ait katsayıların değerleri verilmektedir. Kısa dönemde reel efektif döviz kurunun ihracat üzerindeki negatif etkisi uzun dönem etkisinden daha küçük ve anlamsızdır. Kısa dönemde reel döviz kurunda yaşanan bir birimlik artış ihracatı 0.57 birim azaltırken bu etki anlamsızdır. Bununla birlikte kısa dönemde reel kurun bir gecikmeli değerindeki bir birimlik artış ihracatı istatistiki açıdan anlamlı 0.84 birim arttırmaktadır. Döviz kuru belirsizliği de uzun dönemde ihracatı kısa döneme göre daha fazla olumsuz etkilemektedir. Ancak uzun dönemde oynaklığın ihracat üzerindeki bu etkisi istatistiki açıdan anlamlı değildir. Bununla birlikte oynaklığın (belirsizliğin) kısa dönemde ihracat üzerindeki negatif etkisi anlamlıdır. Kur oynaklığında yaşanan bir birimlik bir artış kısa dönemde ihracatı yaklaşık 40 birim azaltmaktadır. Diğer taraftan reel efektif döviz kurunun ve 2011 krizinin kısa dönemde ithalat üzerinde anlamlı bir etkisi olmamıştır. Döviz kuru belirsizliğinin kısa dönemde ithalat üzerindeki etkisi uzun döneme göre daha azdır. Döviz kuru oynaklığında kısa dönemde yaşanan bir birimlik artış ithalatı istatistiki açıdan anlamlı yaklaşık 61 birim azalmaktadır. İhracat ve ithalat değişkenlerinin bağımlı değişken olduğu modeller bir arada düşünüldüğünde döviz kuru oynaklığının ithalatı kısa ve uzun dönemde, ihracatı ise kısa dönemde anlamlı bir şekilde negatif etkilediği söylenilebilmektedir. Hata düzeltme Modelinde (Model 1 ve Model 2) yer alan EC terimi beklenildiği gibi negatif ve anlamlıdır. EC değişkenine ait katsayı değeri, kısa dönemde oluşan istikrarsızlıkların ilk dönemde düzelmeyeceği, ancak bir sonraki dönem (Model 1 ve Model 2 için sırasıyla) yaklaşık %1.49 ve 1.92’lik kısmının düzeleceğini göstermektedir.

Tablo 9: ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (Model 1 ve Model 2)

<i>exp= f (rexch, vol, dum2011)</i>				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
$\Delta(\text{EXP}(-1))$	-0.12326	0.094186	-1.30866	0.1936
$\Delta(\text{REXCH})$	-0.57076	0.442434	-1.29004	0.1999
$\Delta(\text{REXCH}(-1))$	0.840253	0.439884	1.910171	0.0589***
$\Delta(\text{VOL})$	-40.9679	16.69651	-2.45368	0.0158**
$\Delta(\text{DUM2011})$	-4.53282	7.583791	-0.5977	0.5514
EC(-1)	-0.67301	0.107364	-6.26845	0.0000*

<i>imp= f (rexch, vol, dum2011)</i>				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
$\Delta(\text{VOL})$	-61.5897	15.88397	-3.87747	0.0002*
$\Delta(\text{REXCH})$	-0.68245	0.416151	-1.63991	0.1040
$\Delta(\text{DUM2011})$	-6.9183	7.651988	-0.90412	0.3680
EC(-1)	-0.51666	0.077849	-6.6366	0.0000*

*%1 **%5 ***%10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının ihracat ve ithalat üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, ihracat ve ithalat miktar endeksleri bağımsız değişken olarak, reel efektif döviz kuru, nominal döviz kuru üzerinden hesaplanan döviz kuru oynaklığı ve 2011 krizi bağımsız değişken olarak alınmıştır. 2010:01-2019:05 dönemine ait aylık veriler kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki ARDL sınır testi ile incelenmiştir. Bounds (Sınır) Testi ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı belirlendikten sonra ARDL testi ve Hata Düzeltme Modeli ile değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli ilişkinin yönü ve derecesi belirlenmeye çalışılmıştır. ARDL testi ile elde edilen uzun dönem katsayıları döviz kurunun ihracatı ve ithalatı, döviz kuru oynaklığının ise sadece ithalatı istatistikî açıdan anlamlı ve negatif etkilediğini göstermiştir. Ayrıca uzun dönem sonuçları, 2011 krizinin ihracat ve ithalat üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir.

Hata Düzeltme Modelinden elde edilen kısa dönemli sonuçlar, döviz kuru oynaklığında meydana gelecek artışların ihracat ve ithalat miktar endeksi üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı negatif etkisinin olacağını gösterirken, reel efektif döviz kurunun sadece bir dönem önceki değerinin ihracat üzerinde anlamlı pozitif etkide bulunduğunu göstermiştir. Reel efektif döviz kurunun kısa dönemde ithalat üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. 2011 krizinin kısa dönemde ne ihracat ne ithalat üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamışken, Hata Düzeltme Modeli ile elde edilen Hata Düzeltme katsayısı beklentilere uygun olarak negatif ve anlamlı bulunmuştur. Hata Düzeltme katsayısı ihracat modelinde -0.67, ithalat modelinde ise -0.52 olarak hesaplanmıştır. İhracat modelindeki 0,67 Hata Düzeltme Katsayısının anlamı ihracat miktarında kısa dönemde ortaya çıkan şokların bir dönem sonra 1.49'u düzeltilerek, şokların etkisinin (1/0.67=1.49) 1-1.5 ay içinde yok olabileceği ve böylece uzun dönem dengesinin sağlanabileceğini göstermektedir. İthalat modelindeki 0,52 olan Hata Düzeltme Katsayısının anlamı ithalat miktarında ortaya çıkan kısa dönem şokların bir dönem sonra 1.92'si düzeltilerek şokların etkisinin (1/0.52=1.92) 2 ay içinde yok olabileceği ve böylece uzun dönem dengesinin sağlanabileceğini göstermektedir. Bu durum ihracat üzerinde meydana gelen kısa dönem şoklarının daha geçici olduğunu göstermektedir.

Özetlemek gerekirse çalışmada döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının 2010:01-2019:05 döneminde Türkiye'nin BEC sınıflamasına göre ihracat ve ithalat miktar endeksinin olumsuz etkilediğine dair kanıtlar bulunmuştur. Türkiye'nin ihraç ürünlerinin çoğunun ithalat edilen girdilere bağlı olması, döviz kuru ve döviz kuru oynaklığındaki artışların ithalatın yanında ihracatında olumsuz etkilenmesinin nedeni sayılır. İhracatın daha az ithal edilen aramallara bağlı olmasının gelişen ve yenilenen teknoloji ile engellenmesi gerekir. Dış ticaret de kur riskinin ortaya çıkmasında ihracatçı ve ithalatçı şirketlerin aralarında yapmış oldukları ticaret sözleşmesinin imzalanma tarihi

ile ödemenin yapılacağı tarih arasında zaman farkının olması vardır. Böyle bir durumda döviz kurunda yaşanacak olan beklenmedik artışlar belirsizliğin artmasına sebebiyet vererek ticaretten elde edilecek faydayı azaltacaktır. Ancak döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının ithalat üzerinde yaratmış olduğu negatif etkinin ihracat üzerinde yaratmış olduğu negatif etkiden daha büyük olması sebebiyle, döviz kuru ve döviz kuru oynaklığındaki artışın dış ticaret açığını kapatıcı yönde bir etkisinin olduğu ve ticaret aktörlerinin risk alarak bu durumu fırsata çevirdiği söylenilebilir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan ederim. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. İlgili çalışmada kullanılan veriler 2019 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Teşekkür : Yayın sürecine katkı sağlayan hakemlere, editöre ve yardımcı editöre teşekkür ederim.

Ethics Statement : I declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, ÖHÜİBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study. The data used in this study were collected in 2019 and the data were analyzed. Since the data are collected before 2020, an ethical committee decision is not required.

Acknowledgement : I thank the referees, editor and assistant editor who contributed to the publication process

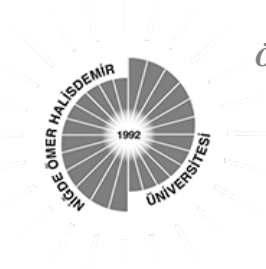

KAYNAKÇA

- Akhtar, M., & Spence Hilton, R. (1984). Effects of exchange rate uncertainty on German and U.S. trade, *Federal Reserve Bank of New York. Quarterly Review*, 9, 7—16. Retrieved from https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/quarterly_review/1984v9/v9n1article2.pdf
- Aktaş, C. (2010). Türkiye’de reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin VAR tekniğı ile analizi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 123—140. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1144574>
- Al, İ. (2011). Uluslararası parasal sistemde alternatif arayışlar: Dünya parasının uygulanabilirliği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 131—142. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4771/65657>
- Ardiyanti, S.T. (2015). The impact of real exchange rate volatility on Indonesia-US trade performance, *Buletin Ilmiah Litbang Perdagangan*, 9(1), 79—93. <https://doi.org/10.30908/bilp.v9i1.17>
- Arize A. (1995). Trade flows and real exchange rate volatility: An application of cointegration and error correction modeling, *North American Journal of Economics and Finance*, 6(1), 37—51. [https://doi.org/10.1016/1062-9408\(95\)90004-7](https://doi.org/10.1016/1062-9408(95)90004-7)
- Arize, C.A. (1998). The effects of exchange rate volatility on U.S. Imports: an empirical investigation, *International Economic Journal*, 12(3), 31—40. <https://doi.org/10.1080/10168739800000027>
- Arize, C.A., Osang, T., & Slotje, D.J. (2000). Exchange-rate volatility and foreign trade: Evidence from thirteen LDC’s, *Journal of Business and Economic Statistics*, 18(1):10—17. Retrieved from https://mpira.ub.uni-muenchen.de/9014/1/MPRA_paper_9014.pdf
- Asteriou, D., Masatci, K., & Pilbeam, K. (2016). Exchange rate volatility and international trade: International evidence from the MINT Countries, *Economic Modelling*, 58, 133—140. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.05.006>
- Aydiner, M. (2017). Türkiye’nin ihracatının döviz kuru, fiyat ve ithalatçı ülke gelir dalgalanmalarına hassasiyeti: Seçilmiş AB ülkelerine olan ihracat üzerinden bir değerlendirme, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(42), 273—284. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.12031>
- Ayhan, F. (2016). *Döviz kuru oynaklığı, dış ticaret ve istihdam ilişkisi: Türkiye uygulaması*. (Doktora Tezi). Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Dehraj, F.H., Ali, I., & Channa, M.A. (2017). The impact of exchange rate fluctuation on imports and exports of Pakistan: Time series analysis from 1985-2015, *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 6(1), 129—137. Retrieved from <http://rfh.org.pk/jur/wp-content/uploads/2017/06/BBE-62-98-102.pdf>
- Gotur, P. (1985). Effects of exchange rate volatility on trade: Some further evidence, *IMF Staff Papers*, 32, 483—511. <https://doi.org/10.2307/3866807>
- Granger, C.W.J., & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics, *Journal of Econometrics*, 2, 111—120. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(74\)90034-7](https://doi.org/10.1016/0304-4076(74)90034-7)
- Gul, A., & Awan, A.G. (2017). Exchange rate volatility and its impact on Pakistan's international trade. *Golabal Journal of Management and Social Sciences*, 3(4): 1—18. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/31197002/exchange_rate_volatility_and_its_impact_on_pakistans_international_trade
- Hooper, P., & Kohlhagen, S.W. (1978). The effect of exchange rate uncertainty on the prices and volume of international trade. *Journal of International Economisc*, 8(4), 483—511. [https://doi.org/10.1016/0022-1996\(87\)90001-8](https://doi.org/10.1016/0022-1996(87)90001-8)
- Hwang, H., & Lee, J. (2005). Exchange rate volatility and trade flows of the U.K. in 1990's, *International Area Studies Review*, Hankuk University of Foreign Studies, 8(1), 173—182. <https://doi.org/10.1177/223386590500800109>
- Kamas, L., & Joyce, J.P. (1993). Money, income and prices under fixed exchange rates: Evidence from causality tests and VARs, *Journal of Macroeconomics*, 15(4), 747—768. [https://doi.org/10.1016/S0164-0704\(05\)80008-4](https://doi.org/10.1016/S0164-0704(05)80008-4)
- Kılıç, E., & Yıldırım, K. (2015). Sektörel reel döviz kuru volatilitésinin Türk imalat sanayi ihracatı üzerine etkileri, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 13—25. <https://doi.org/10.18037/ausbd.56517>
- Klein, M.W. (1990). Sectoral effects of exchange rate volatility on United States exports, *Journal of International Money and Finance*, 9, 299—308. [https://doi.org/10.1016/0261-5606\(90\)90011-N](https://doi.org/10.1016/0261-5606(90)90011-N)
- Köse, N., Ay, A., & Topallı, N. (2008). Döviz kuru oynaklığının ihracata etkisi: Türkiye örneği (1995-2008), *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 22—45. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/287439>
- Lin, S., Shi, K., & Ye, H. (2018). Exchange rate volatiltiy and trade: The role of credit constraints, *Review of Economic Dynamics*, 30, 203—222. <https://doi.org/10.1016/j.red.2018.05.002>
- Kumar, R., & Dhawan, R. (1991). Exchange rate volatility and Pakistan's exports to the developed world, 1974-85. *World 5 Development*. 19, 1225—1240. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(91\)90069-T](https://doi.org/10.1016/0305-750X(91)90069-T)
- Mckenzie, M. D., & Brooks, R. (1997). The impact of exchange rate volatility on German-US trade flows, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 7, 73—87. [http://dx.doi.org/10.1016/S1042-4431\(97\)00012-7](http://dx.doi.org/10.1016/S1042-4431(97)00012-7)
- Mckenzie, M.D. (1998). The impact of exchange rate volatility on Australian trade flows, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 1998, 8(1), 21—38. [https://doi.org/10.1016/S1042-4431\(98\)00022-5](https://doi.org/10.1016/S1042-4431(98)00022-5)
- Oskooee, M.B., & Gelan, A. (2018). Exchange-rate volatility and international trade performance: Evidence from 12 African countries, *Ekonomic Analysis and Policy*, 58, 14—21. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2017.12.005>
- Öztürk, İ., & Acaravcı, A. (2002). The effects of exchange rate volatility on the Turkish export: An empirical investigation, *Review Of Social, Economic And Business Studies*, 2, 197—206. Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/332/>
- Pesaran, M.H., & Shin, Y. (1999). *An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis*, Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium, Strom, S. (ed.) Cambridge University Press. <https://doi.org/10.12691/jfe-4-6-4>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bound testing approaches to the analysis of long run relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289—326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Poon, W.C., Choong, C.K., & Habibullah, M.S. (2005). Exchange rate volatility and exports for selected East Asian countries: Evidence from error corection model, *Asean Economic Bulletin*, 22(2), 144—159. <https://doi.org/10.1353/ase.2011.0072>

- Pritchett, L. (1991). Measuring real exchange rate instability in developing countries, *The World Bank Working Paper*, WPS 791. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/226991468765025599/pdf/multi0page.pdf>
- Qian, Y., & Varangis, P. (1994). Does exchange rate volatility hinder export growth? *Empirical Economics*, 19(3), 371—396. <https://EconPapers.repec.org/RePEc:wbk:wbrwps:911>
- Sezgin, Z. (2012). Küresel krizin ikinci perdesi: 2011 Avrupa borç krizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 141—150. Erişim Adresi: https://isarder.org/tr/2012cilt4no2/Vol.4_Issue.2-07_full_text.pdf
- Tenreyro, S. (2007). On the trade impact of nominal exchange rate volatility. *Journal of Development Economics*, 82, 485—508. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2006.03.007>
- Thursby, J., & Thursby, M. (1987). Bilateral trade flows, the Linder Hypothesis and exchange rate, *The Review of Economics and Statistics*, 69(3), 488—495. <https://doi.org/10.2307/1925537>
- Uğurca, E.F., & Sağlam, M. (2017). Döviz kuru, ithalat ve ihracat ilişkisi: Türkiye örneği, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 57, 455—465. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.12891>
- Vieira, F.V., & MacDonald, R. (2016). Exchange rate volatility and exports: A panel data analysis, *Journal of Economic Studies*, 43(2), 203—221, <https://doi.org/10.1108/JES-05-2014-0083>

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 624-636

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 624-636

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.605362

Geliş Tarihi / Received: 14.08.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 21.07.2020

HİSSE SENEDİ VE DÖVİZ KURU İLİŞKİSİNİN YÖNÜ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ahmet UĞUR¹
Nergis BİNGÖL²

Öz

Ekonomik değişkenler arasında karmaşık ilişkiler bulunmaktadır. Bu değişkenler arasında döviz kurları ve hisse senedi fiyatları da yer almaktadır. Yatırımcılar, politika yapıcılar ve araştırmacılar tarafından bu karmaşık ilişkinin anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu değişkenlerin uluslararası finansal piyasalarda önemli bir ağırlığı bulunduğu gibi ekonomik gelişmenin de önemli unsurlarıdır. Fakat mevcut finans literatürü döviz kuru ve hisse senedi ilişkisi konusunda net bir sonuca varamamıştır. Değişkenler arasındaki ilişki iki farklı yaklaşımla açıklanmaktadır. Bunlar portföy dengesi yaklaşımı ve geleneksel yaklaşımdır. Geleneksel yaklaşıma göre döviz kuru hisse senedi fiyatlarının belirleyicisidir. Portföy dengesi yaklaşımı ise tam tersi bir ilişkinin geçerli olduğunu belirtmekte olup değişkenler arasındaki ilişkinin yönü hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğrudur. Bu çalışmada da mali sektör endeksi, finansal kiralama ve faktöring endeksi, sigortacılık endeksi, bankacılık endeksi, gayri menkul yatırım ortaklığı endeksi, holding ve yatırım ortaklığı endeksi ve Dolar- Euro' dan oluşan kur sepeti arasındaki ilişki frekans dağılım nedensellik testi ile incelenmiştir. Bu testler için 04.01.2000'den 25.08.2017 kadar olan günlük veriler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye ekonomisinde hisse senedi fiyatları ve döviz kurları arasındaki ilişkinin hisse senetlerinden döviz kuruna doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle Türkiye ekonomisinde portföy dengesi yaklaşımı geçerlidir.

Anahtar Kelimeler : Borsa İstanbul, Geleneksel Model, Portföy Dengesi Yaklaşımı, Döviz Kuru, Nedensellik.

Jel Sınıflandırılması : G10, C19, G23.

¹ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, ahmet.ugur@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5735-7428.

² Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, nergisbingol89@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5760-2596.

THE DIRECTION OF THE STOCK AND FOREIGN EXCHANGE RELATIONS: A RESEARCH ON TURKEY

Abstract

There are complex relationships between economic variables. These variables include exchange rates and stock prices. Understanding this complex relationship is of great importance by investors, policy makers and researchers. Because these variables have an important role in international financial markets, they are also important elements of economic development. But the current financial literature has not come to a clear conclusion about the exchange rate and stock price relationship. The relationship between variables is explained by two different approaches. These are the portfolio balance approach and the traditional approach. According to the traditional approach, the exchange rate is the determinant of stock prices. The portfolio balance approach states that the opposite relationship is valid, and the direction of the relationship between the variables is from stock prices to the exchange rate. In this study, the relationship between financial sector index, financial leasing and factoring index, insurance index, banking index, real estate investment trust index, holding and investment trust index and exchange basket consisting of Dollar- Euro is examined by frequency distribution causality test. For this tests 04.01.2000 and 25.08.2017 daily datas were used. In the end of the study between share indices and exchange basket relation from share indices to Exchange basket in Turkey economy were totalled. For this reason portfolio balance approach valid in Turkish economy.

Keywords : İstanbul Stock Exchange, Traditional Model, Portfolio Balance Approach, Exchange Rate, Causality.

Jel Classification : G10, C19, G23.

GİRİŞ

Küreselleşme süreci yatırım araçlarına evrensel bir nitelik kazandırmış, serbestleşen piyasalar ve teknolojik gelişmelerle uluslararası işlemlerin hacmi artış göstermiş, finansal piyasalar arasındaki bağıllık, geçişkenlik ve duyarlılık artmıştır (Akdağ & Yıldırım, 2019: 410; Durmuş, Yılmaz, Şahin, 2019: 872). Değişen finansal sistemde karar vericiler de hem yatırım araçlarının hareketleriyle hem de yatırım araçlarının birbirine göre almış olduğu pozisyonları incelemektedirler (Kayral, 2020: 274). Döviz kurları ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki de bu anlamda önemi artan konulardan biri haline gelmiştir.

Döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi anlamak, politika yapıcılar ve değişen küresel finansal sistemde yatırım yapanlar açısından önemlidir. Bu ilişkinin anlaşılması birkaç yönden fayda sağlamaktadır. İlk olarak bu ilişkinin bilinmesi, yöneticinin riski etkili bir şekilde yönetmesini sağlamaktadır (Kutty, 2010: 2). İkincisi, döviz kurları ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki, gelişmekte olan piyasaların sermaye piyasasının gelişmesinde, özellikle borsada işlem gören firmalarla kurumsal sektörleri genişleten ve döviz kuru politikalarına duyarlı ticarete konu sektörleri büyüyen ülkelerde önemli bir rol oynamaktadır. Üçüncüsü, döviz kurları ve hisse senedi fiyatları arasındaki etkileşim genellikle yatırımcılar tarafından gelecekteki eğilimleri tahmin etmek için kullanılmaktadır. Sonuncu ise ekonomik ve finansal politika yapıcılar ve düzenleyiciler eğer uygun politikaları formüle edeceklerse, döviz kurları ile hisse senedi piyasaları gibi varlık fiyatları arasındaki ilişkiyi bilmeleri gerekmektedir (Ghazali, Ismail, Yaso, Lajuni, 2008: 53).

Hisse senedi fiyatları ve döviz kurları arasındaki ilişki hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna olabileceği gibi döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru da olabilmektedir. Bu nedenle söz konusu ilişkiyi açıklayan iki teori bulunmaktadır. Bunlardan biri portföy dengesi yaklaşımı, diğeri ise geleneksel yaklaşımdır.

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru olduğunu açıklayan yaklaşım geleneksel yaklaşımdır. Geleneksel yaklaşımın temelinde döviz kurlarının cari işlemler performansı tarafından etkilendiği, kurlarında uluslararası ticaret ve rekabet dengesi üzerinde değişiklikler meydana getirerek reel ekonomik değişkenleri etkilediği görüşü bulunmaktadır (Tian & Ma, 2010: 492). Ülkenin ihracat ağırlıklı veya ithalat ağırlıklı olmasına göre

geleneksel yaklaşım farklı çalışmaktadır. İhracat ağırlıklı bir ülkede ulusal para biriminin değerinde meydana gelen bir artış yani döviz kurundaki düşüş ekonomiyi olumsuz yönde etkileyecek olup ihracat yapan ülkelerin hisse senetlerinin çekiciliğinin azalması nedeniyle hisse senedi piyasaları üzerinde negatif bir etki oluşturmaktadır. Kurlardaki düşüş ithalat ağırlık ülkelerde hisse senedi piyasası üzerinde olumlu bir etki meydana getirmektedir. Döviz kurunda meydana gelen artışların da ülkelerde döviz kurundaki düşüşlerin tersi yönde bir etki oluşturacağı ifade edilmektedir (Obben, Pech, Shakur, 2006: 149).

Hisse senedi fiyatlarının döviz kuru üzerinde etkisi olduğunu kabul eden yaklaşım ise portföy dengesi yaklaşımıdır. Söz konusu yaklaşımın temelinde hisse senedi fiyatlarındaki değişikliklerin portföy ayarlamaları (yabancı sermaye girişleri / çıkışları) yoluyla döviz kurlarındaki hareketleri etkileyebileceği görüşü bulunmaktadır. Model altında, hisse senedi fiyatlarında sürekli bir yükseliş eğilimi ortaya çıktığında, yabancı sermaye girişi artmaktadır. Bununla birlikte, hisse senedi fiyatlarındaki bir düşüş, yerli yatırımcı servetinin ve para talebinin, faiz oranlarının düşmesine neden olarak, para biriminin değer kaybetmesine ve sermaye çıkışları yaşanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, portföy dengesi yaklaşımında hisse senedi fiyatları döviz kurlarını negatif korelasyonla etkilemektedir (Tian & Ma, 2010: 492).

1989 yılında Türkiye’de finansal serbestleşme uluslararası işlem hacmini arttırmış, piyasalarda izlenen politikalar bu doğrultu da şekillenmiştir. Tüm dünyayla beraber Türkiye’de de en yüksek oranda serbestleşme menkul kıymet piyasalarında görülmüştür (Ürkmez & Karataş, 2017: 394). Bu nedenle Türkiye için hisse senedi fiyatları ve döviz kurları arasındaki ilişki araştırmacılar tarafından sıklıkla incelenen bir konu haline gelmiştir. Bu çalışmada ise Dolar ve Euro’ dan oluşan kur sepeti ile Borsa İstanbul’ da işlem gören BİST Mali, BİST Banka, BİST Sigorta, BİST Finansal Kiralama ve Faktoring, BİST Holding ve Yatırım, BİST Gayri Menkul Yatırım Ortaklığı, BİST Menkul Kıymet Yatırım Ortaklığı Endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Bu endeksler ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların çok az olması, frekans alan nedensellik testi gibi ilişkinin geçici mi kalıcı mı olduğunu ve nedenselliğin hangi dönemlerde anlamlı olduğunu gösteren, daha önce benzer çalışmalarda kullanılmayan bir yöntemin kullanılmış olması nedeniyle çalışma literatüre katkı sağlayacaktır. Çalışmanın giriş bölümünde değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayan portföy dengesi yaklaşımı ve geleneksel yaklaşım açıklanmıştır. Birinci bölümde bu konuyla ilgili daha önce yapılmış olan çalışmaların incelendiği literatür bölümü yer almaktadır. Üçüncü bölümde değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için yapılan uygulamaların sonuçları yorumlanmıştır. Son bölüm ise sonuç ve değerlendirme bölümüdür.

I. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Ülke ekonomisinin gelişimine katkısı sebebiyle hisse senedi fiyatları ve döviz kurları arasındaki ilişki birçok çalışmada incelenmiştir (Nieh & Lee, 2001: 477- 478). Yapılan çalışmalarda tek bir ülke ele alındığı gibi birden çok ülke için de analizler yapılmıştır. Analizlerde ise ya değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ya da kısa veya uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir (Kayral, 2020: 274). Çalışmaların sonucunda değişkenler arasında kısa veya uzun dönemli ilişkilerin varlığı tespit edildiği gibi, tek yönlü, çift yönlü nedensellikler veya nedensellik olmadığı şeklinde sonuçlara da ulaşılmıştır. Yapılan çalışmalarda öne çıkan bir diğer unsur çalışmaların sonuçlarının ülkeden ülkeye farklı olduğu gibi aynı ülke için yapılan çeşitli çalışmalarda da farklı sonuçlara ulaşılmış olmasıdır. Bu durumun nedenleri ise; incelenen dönem aralıklarının, tercih edilen ekonometrik yöntemlerin, ülkelerin finansal piyasa yapılarının sahip olduğu özellikler olarak sıralanabilmektedir (Ajayi, Friedman, Mehdian, 1998: 248; Kendirli & Çankaya, 2016: 2019). Çalışmanın bu bölümünde yerli ve yabancı literatürde hisse senedi ve döviz kuru ilişkisini inceleyen çalışmalar incelenmiştir.

Aggarwal (1981), 1974- 1978 dönemi için aylık verilerle ABD piyasasında döviz kuru ve hisse senetlerinin fiyatları arasındaki ilişkiyi regresyon analizi ile incelemiştir. Analizde değişkenler arasında pozitif bir ilişki olduğu ve geleneksel modelin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ajayi ve ark. (1998) İngiltere, Japonya, ABD, Fransa, İtalya, Kanada, Almanya için 1985-1991 dönemini, Tayland, Endonezya, Hong- Kong, Singapur, Malezya, Filipinler, Kore ve Tayvan için de 1987- 1991 dönemini kapsayan çalışmada döviz kuru ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Granger nedensellik testinin sonucunda İngiltere, Kanada, Almanya, Filipinler, Endonezya, İtalya, ABD, Japonya’da ilişkinin hisse senedi endeksinden döviz kuruna doğru olduğu, Kore’de döviz kurundan hisse senedi getirilerine doğru, Hong Kong, Malezya ve Singapur için herhangi bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir.

Granger, Huang ve Yang (2000) çalışmalarında Asya piyasaları için hisse senetlerinin fiyatları ve döviz kuru ilişkisini incelemişlerdir. Analiz sonucunda Filipinler, Endonezya, Malezya ve Kore’de değişkenler arasında çift yönlü nedensellik, Tayvan’ da ise değişkenler arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nieh ve Lee (2001), ABD, Kanada, Fransa, İtalya, Almanya, Japonya ve İngiltere (G- 7 ülkeleri) için analiz yapmışlardır. Analizde 1993: 10 ve 1996: 02 tarihleri arasındaki günlük verileri kullanmışlardır. Analiz sonucunda uzun dönemli ilişki tespit edilememişken, bazı ülkelerde değişkenler arasında kısa dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hatemi ve Irandoust’un (2002) İsveç için hisse senedi ve döviz kuru ilişkisini uygulamışlardır. 1993- 1998 aylık verilerine VAR metodolojisini uyguladıkları çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ayvaz (2006), Türkiye’ de hisse senetleri fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu amaçla Ulusal 100, ABD Doları, mali sektör endeksi, hizmet endeksi ve sanayi endeksini kullanarak analiz yapmıştır. Aylık verilerle yapılan analizde, verilerin başlangıç tarihleri farklılıklar göstermektedir. Eşbütünleşme analizleri sonucunda; döviz kuru ile Ulusal 100 Endeksi, mali sektör endeksi, sanayi sektör endeksi arasında uzun dönemli ve istikrarlı bir ilişkinin olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Döviz kuru ve hizmet sektör endeksi arasında ilişki olmadığı varılan diğer bir sonuçtur. Granger nedensellik analizi ile de değişkenler arasında iki yönlü nedensellik olduğu sonucunu elde etmiştir.

Tabak (2006), Brezilya için hisse senedi fiyatları ve döviz kurları arasındaki dinamik ilişkiyi incelemiştir. Değişkenlere öncelikle yapısal kırılmaları gösteren birim kök testleri ve eş bütünleşme testleri ardından doğrusal ve doğrusal olmayan nedensellik testlerini uygulamıştır. Analizlerde uzun dönemli bir ilişki bulunamamış fakat hisse senedi fiyatlarından döviz kurlarına doğru bir nedensellik olduğu ve dolayısıyla Brezilya da portföy dengesi yaklaşımının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Erbaykal ve Okuyan (2007) Türkiye’nin de içerisinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler için bir çalışma yapmışlardır. Bunun içinde Toda Yamamoto nedensellik ve eşbütünleşme testi yapmışlardır. Aylık veriler kullanılarak yapılan analizlerde; eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ülkelerde değişkenler arasında negatif bir ilişki olduğu, nedenselliğin hisse senetlerinden döviz kuruna doğru olduğu ve gelişmekte olan ülkelerde portföy dengesi yaklaşımının geçerli olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Pekkaya ve Bayramoğlu (2008), 1990- 2007 yılları arasında ki YTL/ USD, İMKB- 100 ve S&P 500 endeks verileri ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Döviz kuru ve İMKB 100 endeksi arasında iki yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. S&P 500 endeksinin döviz kuru ve İMKB 100 endeksini etkilediği, 1994 krizi hariç kriz dönemlerinde ve diğer dönemlerde temel belirleyicinin S&P 500 endeksi olduğu, kriz dönemleri sonrasında Granger nedensellik analizinde S&P 500 endeksinin genel etkileyici olduğu varılan sonuçlardır.

Rahman ve Uddin (2008) çalışmalarında ABD Doları, Euro, Japon Yeni, Sterlin ile Dakka Menkul Kıymetler Borsası Endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2003: 06- 2008: 03 dönemi aylık verilerine Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testlerini uygulamışlardır. Granger nedensellik testinin sonuçlarına göre hisse senedi fiyatlarından ABD Doları ve Japon Yeni’ne doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. Hisse senedi fiyatları ve Euro, Sterlin arasında bir ilişki tespit edilememiştir.

Ghazali ve ark. (2008) çalışmalarında 2005: 07- 2007:03 dönemi verileri ile Malezya için Dolar/ MYR döviz kurunu ve KLSE Hisse Senedi Endeksini kullanarak değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Değişkenlere uygulanan Johansen eşbütünleşme testi sonucunda uzun dönemli bir ilişki bulunamamışken, Engle Granger ve Toda Yamamoto nedensellik testleri sonucunda ise hisse senedi endeksinden döviz kuruna doğru bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kutty (2010) çalışmasında Meksika için 1989- 2006 dönemi verileri ile hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Değişkenlere uygulamış olduğu Granger nedensellik testi ile hisse senedi fiyatlarının döviz kurunun bir nedeni olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Elmas ve Esen (2011) çalışmalarında 6 Avrupa/ Asya (Türkiye, Hindistan, Almanya, Rusya, Fransa, Hollanda) ülkesinin hisse senedi endeksleri ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Engle- Granger, Johansen ve Johansen- Juselius eşbütünleşme testleriyle incelemişlerdir. Kısa dönemli ilişki için Granger nedensellik testi yapmışlardır. Analiz sonuçlarına göre Türkiye, Hollanda, Fransa, Almanya' da nedenselliğin yönü kurdan hisse senedine doğrudur, geleneksel model geçerlidir. Hindistan ve Rusya' da ise ilişkinin yönü hisse senedinden döviz kuruna doğrudur, portföy dengesi yaklaşımı geçerlidir.

Savaş ve Can (2011), İMKB- 100 ve Euro- Dolar Paritesi, Reel Efektif Döviz Kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Veri seti olarak 2000: 01 ve 2009: 07 dönemini almışlardır. Yöntem olarak Çoklu Doğrusal Regresyon ve Granger nedensellik testini kullanmışlardır. Analiz sonucunda; Euro- Dolar Paritesinin ve Reel Efektif Döviz Kurunun İMKB 100 endeksindeki değişimleri %77,5 düzeyinde açıkladığı, pozitif yönde etkilediği sonuçlarının yanı sıra Granger nedensellik testi ile de İMKB 100 endeksinden Reel Efektif Döviz Kuru, Euro- Dolar Paritesine doğru bir nedensellik tespit edilmiştir.

Berke (2012), 2002: 01 ve 2012: 07 döneminde döviz kuru ve BİST 100 arasındaki ilişkiyi FMOLS, CCR ve DOLS yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında negatif ilişki tespit edilmiş olup portföy dengesi yaklaşımı geçerlidir.

Tsai (2012), altı Asya ülkesi (Singapur, Tayland, Malezya, Filipinler, Güney Kore, Tayvan) için söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre incelenen altı ülke de hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru bir nedensellik vardır. İlişkinin yönünün özellikle döviz kurları oldukça düşük veya yüksek olduğunda daha belirgin hale geldiğini belirtmiştir.

Büberkökü (2013) gelişmiş (Avusturalya, Almanya, İngiltere, İsviçre, Kanada, Japonya) ve gelişmekte olan (Singapur, Türkiye, G. Kore) ülkelerde hisse senedi ve döviz kuru ilişkisini incelemiştir. Çalışmada kısa dönemli ilişkiyi incelemek için değişkenlere Granger nedensellik, VAR etki- tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması testlerini yapmıştır. Uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Engle- Granger ve Johansen eşbütünleşme testleri yapmıştır. Kanada, İsviçre ve Türkiye' de hisse senetlerinden döviz kuruna doğru, Singapur ve G. Kore de döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Almanya, İngiltere ve Avusturalya' da değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Caporale, Hunter ve Ali (2014) çalışmalarında İsviçre, Avrupa Birliği, Japonya, Kanada ve ABD için 2003: 08- 2011: 12 dönemi haftalık verilerini kullanarak hisse senedi endeksleri ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Her ülkenin kendi hisse senedi endeksine ve İngiltere Merkez Bankası tarafından hesaplanan ticaret döviz kuruna VAR ve GARCH modellerini uygulamışlardır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular; kısa dönemde İngiltere ve ABD hisse senedi getirilerinden döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik, AB ve İsviçre için değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ve Kanada'da ise döviz kurundan hisse senedi getirilerine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu şeklindedir.

Benli (2015), Amerikan Doları, İMKB 100 endeksi, sektör endeksleri ve kurlar arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri incelemiştir. Sektör endeksleri; XUMAL, XUSIN ve XUHIZ ile XUTEK. 2005: 01 ve 2013: 12 dönemi için analiz yapmıştır. Analiz sonucunda ABD Doları, BIST 100 ve sektör endeksleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır. Kısa dönemde ise; dolar ile BİST 100, XUTEK, XUHIZ arasında çift yönlü nedensellik olduğu, döviz kuru ile mali sektör

endeksi arasında tek yönlü nedensellik olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. Ayrıca XUSIN ile döviz kuru arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Ceylan ve Şahin (2015), döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 2006: 01 ve 2015: 04 dönemlerindeki aylık verileri kullanmışlardır. Yöntem olarak Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modellerini kullanmışlardır. Analiz sonucunda döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ve hisse senetlerinden döviz kuruna nedensellik olmadığı saptanmıştır.

Belen ve Karamelikli (2016) çalışmalarında 2006: 01- 2014: 12 dönemi aylık verilerini kullanarak BİST 100 endeksi ve ABD dolar kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Değişkenlere ARDL sınır testini uygulamışlardır. Analizler ile döviz kurunun hisse senedi fiyatlarını negatif yönde etkilediği ve geleneksel yaklaşımın geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kendirli ve Çankaya (2016), çalışmalarında döviz kuru olarak ABD Dolar'ını almışlar ve BİST 30 ile arasındaki nedensellik ilişkisini Granger nedensellik testini kullanarak incelemişlerdir. 2009: 01 ve 2014: 12 dönemlerinin aylık ve günlük değerlerini kullanmışlardır. Analiz sonucunda; aylık kapanış değerleri ile yapılan hesaplamalarda döviz kuru ile BİST 30 endeksi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, günlük kapanış değeri için yapılan analizlerde ise Dolar kurunun %5 ve %10 düzeylerinde BİST 30 endeksinin nedeni olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kendirli ve Çankaya (2016) çalışmalarında 2009: 01- 2015: 03 dönemi verilerini kullanarak döviz kuru ve XBANK değişkenleri arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile incelemişlerdir. Analizler sonucunda %10 anlamlılık düzeyinde XBANK endeksinden döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Aydın (2017), gelişmekte olan ülkeler (Arjantin, Brezilya, Çin, Endonezya, Filipinler, Meksika ve Türkiye) için hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi simetrik ve simetrik olmayan nedensellik testleriyle incelemiştir. Analiz sonuçları ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Simetrik nedensellik sonuçları Türkiye, Filipinler, Endonezya, Brezilya, Arjantin ve Meksika için nedenselliğin hisse senetlerinden döviz kuruna doğru olduğunu göstermiştir. Söz konusu ülkeler için portföy dengesi yaklaşımın geçerli olduğu görülmüştür. Çin de nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Endonezya da ise döviz kurundan hisse senedine doğru bir nedensellik tespit etmiştir.

Delgado, Bermudez Delgado ve Saucedo (2018) çalışmalarında Meksika ekonomisi için döviz kuru (ABD Doları) ve hisse senedi endeksi (MEXBOL) arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1992: 01- 2017: 06 dönemi aylık verilerine VAR analizi yapmışlardır. Analiz sonuçları döviz kurunun hisse senedi endeksi üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu durumun döviz kurundaki değerlenmenin hisse senedi endeksinde meydana gelen bir artışla ilgili olduğunu ifade etmişlerdir.

Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018) BİST 100 endeksi ve 23 sektöre ait hisse senedi endeksleri ile Dolar- Euro kuru arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında 2011: 01- 2016: 05 dönemi verilerine ARDL modelini ve Toda- Yamamoto nedensellik testini uygulamışlardır. ARDL testi sonucunda ulaşılan bulgular; hisse senedi endekslerinden BİST Tekstil ve Dolar kuru arasında, BİST Tekstil Deri ve Teknoloji endeksleri ile Euro/ TL kuru arasında, Dolar/ TL kuru ile de BİST Tekstil Deri, Ticaret ve Teknoloji endeksleri arasında uzun dönemli ilişki olduğu yönündedir. Nedensellik testine göre ise Borsa İstanbul endekslerinde genellikle geleneksel teorinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Akbar, Iqbal ve Noor (2019) çalışmalarında, Pakistan ekonomisinin 2001: 01 ile 2014: 12 dönemi aylık verilerini kullanarak hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz yöntemi olarak VAR modeli ve Bayesyen VAR modelini kullanmışlardır. Analiz sonucunda elde edilen bulgularda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamışken, döviz kurunda meydana gelen olumsuz dalgalanmaların hisse senedi fiyatlarında düşüşe neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Akdağ ve Yıldırım (2019) çalışmalarında döviz kurunda meydana gelen pozitif ve negatif şokların BİST Finans ve BİST Sanayi endeksleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu amaçla 2000: 01- 2018: 12 dönemi verilerine Granger nedensellik ve Hatemi- J (2012) asimetrik nedensellik

testlerini uygulamışlardır. Hatemi- J nedensellik analizi sonuçlarına göre döviz kurunda meydana gelen pozitif ve negatif şoklardan BİST Finans ve BİST Sanayi endekslerine doğru bir nedensellik bulunmaktadır. Granger nedensellik testine göre ise değişkenler arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Durmuş ve ark. (2019) çalışmalarında 2006: 05- 2018: 10 dönemi aylık verileri ile XBANK ve XUMAL endeksleri ile bazı makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Makro ekonomik değişkenler arasında Dolar/ TL ve Euro/ TL kurunda yer almaktadır. Değişkenlere VAR modelini uygulamışlardır. Analizler ile Dolar/ TL kuru ve endeks getirileri arasında dengeli bir seyir olduğu, endeks getirilerini negatif etkileyen değişkenlerden birinin Euro/ TL kuru olduğu, en az negatif etkileyen değişkenin ise Dolar/ TL kuru olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Kumar (2019) Hindistan için yaptığı çalışmada reel efektif döviz kuru ve S& P BSE Sensex hisse senedi endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 1994: 01- 2015: 12 dönemi aylık verilerine doğrusal olmayan Granger nedensellik ve doğrusal olmayan ARDL testini uygulamıştır. Analiz sonucunda Hindistan ekonomisinde döviz kurundan hisse senedi endeksine doğru tek yönlü doğrusal olmayan bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Kayral (2020) çalışmasında BİST şehir endeksleri ve Dolar ve Euro arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi incelemiştir. 2009: 07- 2019: 07 verilerine ARDL sınır testini uygulamışlardır. Analiz sonucunda BİST Ankara ve Euro ilişkisi hariç uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bir diğer sonuç ise İzmir Şehir Endeksi ve Euro arasında pozitif yönlü ilişki olduğu şeklindedir. Tablo 1’de incelenen çalışmaların özet tablosu yer almaktadır.

Tablo 1: Hisse Senedi ve Döviz Kuru İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

Yazar/ Yazarlar	Ülke/ Ülkeler	Dönem	Metodoloji	Bulgular
Aggarwal (1981)	ABD	1974- 1978	Regresyon Analizi	Döviz kuru→ Hisse Senedi
Ajayi ve ark. (1998)	İngiltere, Japonya, ABD, Fransa, İtalya, Kanada, Almanya, Tayland, Endonezya, Hong Kong, Singapur, Malezya, Filipinler, Kore, Tayvan	1985- 1991 1987- 1991	Granger Nedensellik	Hisse Senedi Endeksi→ Döviz Kuru Döviz kuru→ Hisse Senedi
Granger ve ark. (2000)	Filipinler, Endonezya, Malezya ve Kore, Hong Kong, Japonya, Kuzey Kore, Singapur, Tayland, Tayvan	1986: 01- 1997: 11	Granger Nedensellik	Döviz kuru→ Hisse Senedi Döviz kuru ← Hisse Senedi
Nieh ve Lee (2001)	G- 7 Ülkeleri	1993: 10- 1996: 02	Engle Granger, Johansen Eşbütünlük Testleri, VECM	Uzun Dönemli İlişki Yok Kısa Dönemli İlişki Var.
Hatemi- J ve Irandoust (2002)	İsveç	1993- 1998	VAR	Hisse Senedi Fiyatı→ Döviz Kuru
Ayvaz (2006)	Türkiye	1997: 01- 2004: 12 1991: 01- 2004: 12	Eşbütünlük Testi Granger Nedensellik	Döviz kuru→ Hisse Senedi Döviz kuru ← Hisse Senedi
Tabak (2006)	Brezilya	1994: 08- 2002: 05	Granger Nedensellik	Döviz kuru→ Hisse Senedi
Erbaykal ve Okuyan (2007)	Türkiye’ nin İçinde Yer Aldığı Gelişmekte Olan Ülkeler	Farklı Zaman Aralıkları	Toda Yamamoto Nedensellik, Eşbütünlük Testleri	Hisse Senedi Endeksi→ Döviz Kuru
Pekkaya ve Bayramoğlu (2008)	Türkiye, ABD	1990- 2007	Granger Nedensellik	S& P500→ Döviz Kuru S& P500→ İMKB 100
	Bangladeş	2003: 06- 2008: 03	Granger Nedensellik	

Rahman ve Uddin (2008)				Hisse Senedi→ Döviz Kuru
Ghazali ve ark. (2008)	Malezya	2005: 07- 2007: 03	Johansen Eşbütünleşme Engle Granger Granger Nedensellik	Hisse Senedi Endeksi→ Döviz Kuru
Kutty (2010)	Meksika	1989- 2006	Granger Nedensellik	Hisse Senedi Fiyatı→ Döviz Kuru
Elmas ve Esen (2011)	Türkiye, Almanya, Fransa, Hollanda Hindistan, Rusya	1999: 01- 2010: 03 2000: 01- 2010: 03	Engle- Granger, Johansen ve Johansen-Juselius Eşbütünleşme Testleri Granger Nedensellik	Döviz kuru→ Hisse Senedi Hisse Senedi Fiyatı→ Döviz Kuru
Savaş ve Can (2011)	Türkiye	2000: 01- 2009: 07	Çoklu Doğrusal Regresyon Granger Nedensellik	Hisse Senedi Fiyatı→ Döviz Kuru
Berke (2012)	Türkiye	2002: 01- 2012: 07	FMOLS, CCR ve DOLS	Hisse Senedi Fiyatı→ Döviz Kuru
Tsai (2012)	Singapur, Tayland, Malezya, Filipinler, Güney Kore, Tayvan	1992: 01- 2009: 12	Engle- Granger Eşbütünleşme Testi	Hisse Senedi Fiyatı→ Döviz Kuru
Büberkökü (2013)	Kanada, İsviçre ve Türkiye Avustralya, Almanya, İngiltere, Japonya, Singapur, Güney Kore	1998: 04- 2008: 04	Granger Nedensellik, VAR, Etki- Tepki Fonksiyonu, Varyans Ayrıştırması, Engle-Granger ve Johansen Eşbütünleşme Testleri	Hisse Senedi Fiyatı→ Döviz Kuru Döviz kuru→ Hisse Senedi
Canporale ve ark. (2014)	İsviçre, Avrupa Birliği, Japonya, Kanada, İngiltere, ABD	2003: 08- 2011: 12	VAR ve GARCH	Döviz kuru→ Hisse Senedi Hisse Senedi Fiyatı→ Döviz Kuru
Benli (2015)	Türkiye	2005: 01- 2013: 12	Johansen Eşbütünleşme Testi Granger Nedensellik	Hisse Senedi Fiyatı→ Döviz Kuru
Ceylan ve Şahin (2015)	Türkiye	2006: 01- 2015: 04	Johansen Eşbütünleşme Testi, Hata Düzeltme Modelleri	Döviz kuru→ Hisse Senedi Fiyatları
Belen ve Karamelikli (2016)	Türkiye	2006: 01- 2014: 12	ARDL Sınır Testi	Döviz kuru→ Hisse Senedi Fiyatları
Kendirli ve Çankaya (2016)	Türkiye	2009: 01- 2014: 12	Granger Nedensellik	Döviz kuru→ Hisse Senedi Fiyatları
Kendirli ve Çankaya (2016)	Türkiye	2009: 01- 2015: 03	Granger Nedensellik, Johansen Eşbütünleşme	Hisse Senedi Fiyatı→ Döviz Kuru
Aydın (2017)	Çin, Türkiye, Filipinler, Endonezya, Brezilya, Arjantin, Meksika	1995- 2016	Simetrik ve Simetrik Olmayan Nedensellik Testleri	Hisse Senedi Fiyatı→ Döviz Kuru
Delgado ve ark. (2018)	Meksika	1992: 01- 2017: 06	VAR	Hisse Senedi Fiyatı→ Döviz Kuru
Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018)	Türkiye	2011: 01- 2016: 05	ARDL Sınır Testi Toda Yamamoto Nedensellik	Döviz kuru→ Hisse Senedi Fiyatları
Akbar (2019)	Pakistan	2001: 01- 2014: 12	VAR, Bayesyen VAR	İlişki Yok
Akdağ ve Yıldırım (2019)	Türkiye	2000: 01- 2018: 12	Granger Nedensellik, Hatemi- J (2012) Asimetrik Nedensellik Testi	Döviz kuru→ Hisse Senedi Fiyatları
Durmuş ve ark. (2019)	Türkiye	2006: 05- 2018: 10	VAR	Döviz kuru→ Hisse Senedi Fiyatları
Kumar (2019)	Hindistan	1994: 01- 2015: 12	ARDL, Granger Nedensellik	Döviz kuru→ Hisse Senedi Fiyatları
Kayral (2020)	Türkiye	2009:07- 2019: 07	ARDL	Döviz kuru→ Hisse Senedi Fiyatları

II.DÖVİZ KURU VE HİSSE SENETLERİ İLİŞKİSİNİN YÖNÜ: TÜRKİYE ANALİZİ

Çalışma da BİST Mali LXUMAL, BİST Sigorta LXSGRT, BİST Finansal Kiralama ve Faktoring LXFINK, BİST Holding ve Yatırım LXHOLD, BİST Gayri Menkul Yatırım Ortaklığı LXGMYO, BİST Menkul Kıymet Yatırım Ortaklığı LXORT, BİST Banka LXBANK ve kur sepeti LUE ile gösterilmektedir. Analizde yer alan değişkenlerin başlangıç tarihleri farklı olduğu için hisse

senetlerinin 04.01.2000 ve 27.08.2017 tarihleri arasındaki 4427 günlük gün sonu kapanış fiyatları ve 0.5 Euro+ 0.5 Dolardan oluşan kur sepetinin satış fiyatı kullanılmıştır. Analize başlarken değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır. Öncelikle serilerin tanımlayıcı istatistikleri incelenmiş, korelasyon katsayıları yorumlanmıştır. Birim kök testleri ile durağanlık analizi yapılmış ve değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için frekans dağılım nedensellik testi yapılmıştır.

II.I. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2' de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Analize dahil edilen değişkenlerin tamamı sola çarpık bir yapı sergilemektedir. Basıklık katsayısı serilerin kuyruk dağılımı göstergesidir ve LUE değişkeni için dik bir yapıya sahipken diğer değişkenler için basık bir yapı göstermektedir. Serilerin oynaklık göstergesi standart sapma değeri olup en yüksek oynaklık seviyesine LXSGRT değişkeni sahiptir. Jarque- Bera değeri tüm değişkenler için %1 anlam seviyesinde sıfır hipotezi reddedilirken alternatif hipotez kabul edilmektedir.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque- Bera
LUE	0.572	0.400	-0.768	4.526	865.224(0.000)
LXBANK	11.115	0.844	-0.766	2.103	581.492(0.000)
LXFNK	9.315	0.693	-0.627	2.231	399.771(0.000)
LXGMYO	10.157	0.482	-0.852	2.400	603.028(0.000)
LXHOLD	10.398	0.603	-0.512	2.145	352.134(0.000)
LXSGRT	11.214	0.872	-0.629	1.966	489.659(0.000)
LXUMAL	10.853	0.765	-0.709	2.068	531.349(0.000)
LXYORT	9.602	-0.952	-0.952	2.638	693.363(0.000)

Not: Çarpıklık için $S-\alpha =$ [$>$ için sağa Çarpık, $=0$ için simetrik, <0 için sola çarpık], Basıklık için $K-\alpha =$ [>3 için dik, $=3$ normal, <3 için basık]. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5, %10 anlam düzeylerinde değişkenlerin olasılık değerlerini göstermektedir.

II.II. Korelasyon Katsayıları

Değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonuçları tablo 2' de yer almaktadır. Analiz sonucunda kur sepeti ve endeksler arasında negatif ilişki olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle hisse senedi fiyatlarında bir artış(düşüş) olduğunda kurlar düşme(artış) eğilimi göstermektedir. Endekslerin kendi aralarında korelasyon katsayılarının pozitif olduğu, birlikte hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Korelasyon Katsayıları

	LUE	LXBANK	LXFINK	LXGMYO	LXHOLD	LXSGRT	LXUMAL	LXYORT
LUE	-	-	-	-	-	-	-	-
LXBANK	-0.013	-	-	-	-	-	-	-
LXFINK	-0.006	0.619	-	-	-	-	-	-
LXGMYO	-0.007	0.765	0.645	-	-	-	-	-
LXHOLD	-0.003	0.866	0.645	0.793	-	-	-	-
LXSGRT	-0.013	0.753	0.619	0.729	0.789	-	-	-
LXUMAL	-0.011	0.998	0.655	0.809	0.929	0.798	-	-
LXYORT	0.016	0.671	0.622	0.937	0.700	0.671	0.706	-

II.III. Birim Kök Testi

Durağan serilerin geçirdiği yapısal değişimler seride kırılmalar meydana getirmektedir. Bunun sonucu olarak da durağan olmayan seriler ortaya çıkmaktadır (Kutlar, 2012: 464). Serilerin durağanlık analizlerinin yapıldığı birçok test bulunmaktadır. Bu çalışmada Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Peron (PP) ve Birim Kök testleri uygulanmıştır.

Tablo 4: Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Peron (PP) Birim Kök Test Sonuçları

	DÜZEY DEĞİŞKEN I(0)				BİRİNCİ FARK I(1)			
	Sabit		Sabit+ Trend		Sabit		Sabit+ Trend	
	ADF Değeri	Olasılık	ADF Değeri	Olasılık	ADF Değeri	Olasılık	ADF Değeri	Olasılık
LUE	-2.411	0.138	-2.995	0.133	-48.745	0.001**	-48.760	0.000*
LXBANK	-0.925	0.780	-2.271	0.449	-66.113	0.001**	-66.106	0.000*
LXFINK	-0.939	0.776	-2.629	0.266	-61.479	0.001**	-61.474	0.000*
LXGMYO	-1.316	0.624	-2.610	0.275	-63.996	0.001**	-63.993	0.000*
LXHOLD	-0.897	0.789	-3.090	0.108	-65.335	0.001**	-65.331	0.000*
LXSGRT	-0.875	0.796	-2.350	0.405	-63.231	0.001**	-63.224	0.000*
LXUMAL	-0.875	0.796	-2.500	0.328	-65.858	0.001**	-65.851	0.000*
LXYORT	-1.528	0.519	-2.477	0.339	-61.193	0.001**	-61.186	0.000***
	PP Değeri	Olasılık	PP Değeri	Olasılık	PP Değeri	Olasılık	PP Değeri	Olasılık
LUE	-2.420	0.136	-3.026	0.125	-63.930	0.001**	-63.940	0.000*
LXBANK	-0.911	0.785	-2.247	0.462	-66.121	0.001**	-66.114	0.000*
LXFINK	-1.114	0.712	-2.780	0.204	-61.872	0.001**	-61.864	0.000*
LXGMYO	-1.463	0.552	-2.790	0.200	-64.094	0.001**	-64.088	0.000*
LXHOLD	-0.965	0.767	-3.237	0.077	-65.372	0.001**	-65.368	0.000*
LXSGRT	-0.848	0.804	-2.389	0.384	-63.240	0.001**	-63.233	0.000*
LXUMAL	-0.885	0.793	-2.540	0.308	-65.857	0.001**	-65.850	0.000*
LXYORT	-1.651	0.456	-2.674	0.247	-61.576	0.001**	-61.570	0.000*

NOT: **, ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir.

II.IV. Döviz Kuru ve Hisse Senetleri Arasındaki İlişkinin Yönünün Belirlenmesi: Frekans Dağılım Nedensellik Testi

Frekans Dağılım nedensellik testi, analiz sonuçlarının kısa, orta ve uzun dönem için ayrı ayrı yorumlanmasına olanak tanımaktadır (Bayat, Özcan, Taş, 2015: 3). Test prosedürü ise (2, F- 2p) serbestlik derecesine sahip olan F dağılımıdır (Taşar, 2015: 68). Değişkenler arasındaki nedenselliği tespit etmek için hesaplanan F- istatistiği ve F- tablo değeri karşılaştırılır. F- istatistik değerinin F- tablo değerinden büyük olması gerekmektedir.

Tablo 5: Frekans Dağılım Nedensellik Testi Sonuçları

ω	Uzun Dönem		Orta Dönem		Kısa Dönem	
	0.01	0.05	1.00	1.50	2.00	2.50
LUE⇒LXBANK	0.888	0.893	3.719**	2.252	3.152**	5.620*
LUE⇒LXFINK	1.847	1.816	3.221**	0.545	4.035**	2.230
LUE⇒LXGMYO	3.788**	3.779**	2.233	3.972**	6.454*	4.212**
LUE⇒LXHOLD	1.915	1.893	1.774	3.750**	6.261*	7.011*
LUE⇒LXSGRT	0.735	0.741	4.850*	0.837	10.017*	5.101*
LUE⇒LXUMAL	1.230	1.229	3.275**	2.828***	4.393**	6.100*
LUE⇒LXYORT	0.289	0.278	6.165*	1.893	2.658*	4.472*
LXBANK⇒LUE	10.731*	10.484*	2.596***	20.609*	0.505	12.994*
LXFINK⇒LUE	10.472*	10.340*	5.398*	21.817*	2.758*	15.350*
LXGMYO⇒LUE	10.533*	10.339*	5.824*	32.138*	1.717	9.791*
LXGOLD⇒LUE	5.155*	4.962*	6.367*	32.917*	2.297***	6.778*
LXSGRT⇒LUE	9.420*	9.299*	4.500**	52.298*	0.255	9.169*
LXUMAL⇒LUE	8.571*	8.332*	3.128**	26.849*	0.807	11.648*
LXYORT⇒LUE	3.144**	3.101**	3.240**	24.217*	0.736	10.836*

Not: F tablo değeri %1 için 4.60, %5 için 2.99, %10 2.30 **, ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir.

Tablo 5'de değişkenler için yapılan frekans dağılım nedensellik testi sonuçları yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre kur sepeti uzun (5 yıldan uzun), orta (1- 5 yıl) ve kısa (1 yıldan kısa)

dönemde olmak üzere her üç dönemde de LXGMYO endeksini etkilemektedir. Diğer endeksleri ise orta ve kısa dönemde farklı frekans alanlarında etkilemektedir. Hisse senetlerinden kur sepetine doğru nedenselliğe bakıldığında ise her üç dönemde hisse senetlerinden kur sepetine doğru nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Bu sonuçlardan hareketle Türkiye ekonomisinde hisse senetleri fiyatları ve döviz kurları arasında portföy dengesi yaklaşımının geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın sonucu hem Türkiye için Ayvaz (2006), Erbaykal ve Okuyan (2007), Savaş ve Can (2011), Berke (2012), Büberkökü (2013), Benli (2015), Kendirli ve Çankaya (2016) ve Aydın (2017)'nin hem de başka ülke veya ülke grupları için Ajayi ve ark. (1998), Granger ve ark. (2000), Hatemi- J ve Irandoust (2002), Rahman ve Uddin (2008), Ghazali (2008), Kutty (2010), Tsai(2012), Delgada (2018) 'nın elde etmiş olduğu sonuçlarla paralellik göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünyada ve Türkiye' de hisse senetleri ile döviz kurları arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmaların odak noktası geleneksel model ve portföy dengesi yaklaşımlarından hangisinin hisse senetlerinin fiyatları ve döviz kurları arasındaki ilişkinin yönünü açıklamak için uygun model olduğunu belirlemektir. Teorik olarak, döviz kurlarındaki bir değişikliğin hisse senedi fiyatlarını değiştirebileceği, çünkü döviz kurlarındaki değişimlerin firmaların kârını değiştirdiği öne sürülmüştür ve bu da hisse senedi fiyatlarını etkilemektedir. Bu nedensellik yönünün döviz kurlarından hisse senedi fiyatlarına doğru olduğu anlamına gelir ve geleneksel model ile açıklanmaktadır. Portföy dengesi yaklaşımına göre, yurt içi hisse senedi fiyatlarındaki dışsal bir artış, yurt içi servette bir artış yaratacak ve bu da para talebinde ve dolayısıyla faiz oranlarında artışa ve yüksek faiz oranları da sermaye girişlerine neden olarak iç para biriminin değer kazanmasına neden olacaktır. Dolayısıyla, hisse senedi fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişki, hisse senedi fiyatlarından döviz kurlarına da olabilir.

Bu çalışmada Türkiye'de hisse senedi ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi açıklayan modelin tespiti için XUMAL, XSGRT, XFINK, XHOLD, XGMYO, XYORT, XBANK ve dolar ve eurodan oluşan kur sepeti ile analizler yapılmıştır. Analize başlarken öncelikle değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ile serilerin dağılımları, korelasyon katsayıları ile de değişkenler arasındaki ilişkiyi gücü ve yönü incelenmiştir. Serilerin durağanlığını test etmek için birim kök testleri yapılmıştır. Serilerin düzey değerlerinde durağan olmaması sebebiyle birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiştir. Frekans dağılım nedensellik testi sonucuna göre değişkenler arasındaki ilişkinin yönü her üç dönemde hisse senetlerinden döviz kuruna doğrudur. Değişkenler arasında negatif korelasyon bulunmaktadır. İncelenen zaman diliminde özellikle 2002 sonrasında Türkiye ekonomisi yabancı sermaye için öncelikli bir merkez haline gelmiş, Türk Lirası önemli bir değer artışı yaşamıştır. Türkiye'nin yükselen hisse senedi piyasası göz önünde bulundurulduğunda da yükselen hisse senedi piyasasının yabancı sermaye girişlerini çektiğini ve yurt içi para biriminin talep ve değer artışına, kurlarda ise bir düşüşe yol açtığını söylemek mümkün görünmektedir. Bu hususlar analiz sonucunda elde edilen portföy dengesi yaklaşımını desteklemektedir. Çalışmanın sonucu, incelenen dönemde yaşanan gelişmelerde göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de portföy dengesi yaklaşımı için kanıt sunarak literatüre katkıda bulunmaktadır. Yapılacak olan yeni çalışmalarda ise yerli ve yabancı sektör endeksleri bir arada ele alınarak değişkenler arasındaki ilişkinin ülkeden ülkeye değişip değişmediği ve ayrıca ekonomik ve finansal açıdan önemli tarihler baz alınarak bu tarihlerin öncesi ve sonrası dönemler ayrı ayrı incelenerek ilişkinin yönünün değişip değişmediği incelenebilir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

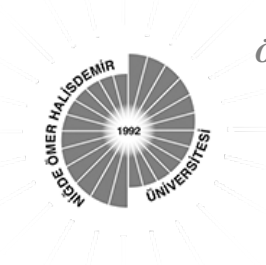
Yazar Katkıları : Ahmet UĞUR, çalışmada konunun belirlenmesi, giriş bölümü ve literatür bölümlerinde sağlamıştır. Nergis BİNGÖL, çalışmada giriş bölümü literatür, değişkenler arasındaki ilişkinin incelendiği analiz bölümünde ve verilerin toplanması aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50

- Çıkar Beyanı** : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.
- Teşekkür (Varsa)** : Makalenin yayın sürecindeki katkılarından dolayı ÖHÜİBF Dergisi Editör Kurulu'na, hakemlere ve yönlendirmelerinden dolayı Prof. Dr. Tayfur BAYAT'a teşekkür ederiz.
- Ethics Statement** : The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, ÖHÜİBF Journal does not have any responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study
- Author Contributions** : Ahmet UĞUR contibuted to the introductory chapter and literatüre. . Nergis BİNGÖL contributed to the introduction section of the study, the literature, the analysis section where the relationship between variables was examined, and the stages of data collection. 1st author's contribution rate: 50%, 2nd author's contribution rate: 50%.
- Conflict of Interest** : There is no conflict of interest between the authors.
- Acknowledgement** : We would like to thank the Editorial Board of the ÖHÜİBF Journal and the referees for their contribution to the process of publication of the article and for his guidance Prof. Dr. Tayfur Bayat.

KAYNAKÇA

- Aggarwal, R. (1981). Exchange rates and stock prices: a study of the U.S. capital markets under floating exchange rates. *Akron Business and Economic Review*, 12, 7-12.
- Ajayi, R. A., Friedman, J., & Mehdian, S. M. (1998). On the relationship between stock returns and exchange rates: tests of Granger causality. *Global Finance Journal*, 9(2), 241- 251.
- Akbar, M., Iqbal, F., & Noor, F. (2019). Bayesian analysis of dynamic linkages among gold price, stock prices, exchange rate and interest rate in Pakistan, *Resources Policy*, 62, 154- 164.
- Akdağ, S., & Yıldırım H. (2019). Dolar kuru ile seçilmiş BİST sektör endeksleri arasındaki ilişki: asimetrik nedensellik analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12), 409- 425.
- Aydın, M. (2017). Gelişmekte olan ülkelerde borsa ile döviz kurları arasındaki ilişki: simetrik ve asimetrik nedensellik analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 27, 1- 15.
- Ayvaz, Ö. (2006). Döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1- 14.
- Bayat, T., Özcan, B., & Taş, Ş. (2015). Türkiye' de döviz kuru geçiş etkisinin asimetrik nedensellik testleri ile analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 7- 30.
- Belen, M., & Karamelikli, H. (2016). Türkiye'de hisse senedi getirileri ile döviz kuru arasındaki ilişkinin incelenmesi: ARDL yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(1), 34- 42.
- Benli, Y. K. (2015). Döviz kuru ile borsa İstanbul 100 ve sektör endeksleri arasındaki ilişkinin amprik analizi. *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 4, 55- 72.
- Berke, B. (2012). Döviz kuru ve imkb100 endeksi ilişkisi: yeni bir test. *Maliye Dergisi*, 163, 243-257.
- Büberkökü, Ö. (2013). Hisse senedi fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkinin incelenmesi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden kanıtlar. *İMKB Dergisi*, 13(52), 1- 18.
- Caporale, G. M., Hunter, J., & Ali, F. M. (2014). On the linkages between stock prices and exchange rates: evidence from the banking crisis of 2007- 2010. *International Review of Financial Analysis*, 33, 87- 103.
- Ceylan, S., & Şahin, B. Y. (2015). Hisse senedi fiyatları ve döviz kuru ilişkisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37, 399- 408.
- Delgado, N. A. B., Delgado, E. B., & Saucedo, E. (2018). The relationship between oil prices, the stock market and the exchange rate: evidence from Mexico. *North American Journal of Economics and Finance*, 45, 266- 275.
- Durmuş, S., Yılmaz, T., & Şahin, D. (2019). Makro ekonomik göstergelerin endeks getirileri üzerindeki etkisi: BİST örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 870- 886.
- Elmas, B., & Esen, Ö. (2011). Hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki dinamik ilişkinin belirlenmesi; farklı ülke piyasaları için bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 153- 170.
- Erbaykal, E., & Okuyan, H. A. (2017). Hisse senedi fiyatları ile döviz kuru ilişkisi: gelişmekte olan ülkeler üzerine amprik bir uygulama. *BDDK, Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 1(1), 77- 89.

- Eyüboğlu, S., & Eyüboğlu, K. (2018). Borsa İstanbul sektör endeksleri ile döviz kurları arasındaki ilişkilerin incelenmesi: ARDL modeli. *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 8- 28.
- Ghazali, M. F., Ismail, W., Yaso, M. R., & Lajuni, N. (2008). Bivariate causality between exchange rates and stock prices in Malaysia. *The International Journal of Business and Finance Research*, 2(1), 53- 59.
- Granger, C. J., Huang, B. N., & Yang, C. Y. (2000). A bivariate causality between stock prices and exchange rates: evidence from recent Asian Flue. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 40, 337- 354.
- Hatemi- J, A., & Irandoust, M. (2002). On the causality between exchange rates and stock prices: a note, *Bulletin of Economic Research*, 54(2), 197- 203.
- Kayral, İ. E. (2020). BİST şehir endeksleri ile döviz kurları arasındaki ilişkinin incelenmesi: bir ARDL sınır testi uygulaması. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 272- 284.
- Kendirli, S., & Çankaya, M. (2016). Dolar kurunun Borsa İstanbul- 30 endeksi üzerindeki etkisi ve aralarındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 142 (2), 307- 324.
- Kendirli, S., & Çankaya, M. (2016). Döviz kuru ve enflasyonun BİST banka endeksi üzerindeki etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 2015- 227.
- Kumar, S. (2019). Asymmetric impact of oil prices on exchange rate and stock prices. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 72, 41- 51.
- Kutlar, A. (2012). *Ekonometriye giriş*. Ankara: Nobel Basım Yayın Dağıtım.
- Kutty, G. (2010). The relationship between exchange rates and stock prices: the case of Mexico. *North American Journal of Finance and Banking Research*, 4(4), 1- 12.
- Nieh, C. C., & Lee C. F. (2001). Dynamic relationship between stock prices and exchange rates for G- 7 countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 41, 477- 490.
- Obben, J., Pech, A., & Shakur, S. (2006). Analysis of the relationship between the share market performance and exchange rates in New Zealand: a cointegration var approach. *New Zealand Economic Papers*, 40(2), 147- 180.
- Pekkaya, M., & Bayramoğlu M. F. (2008). Hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisi: YTL/ USD, IMKB 100 ve S& P500 üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 163- 176.
- Rahman, L., & Uddin, J. (2008). Relationship between stock prices and exchange rates: evidence from Bangladesh. *International Journal of Business and Management*, 3(9), 52- 57.
- Savaş, İ., & Can, İ. (2011). Euro- dolar paritesi ve reel döviz kurunun IMKB 100 endeksine etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 323- 339.
- Tabak, B., & M. (2006). The dynamic relationship between stock prices and exchange rates evidence for Brazil. *Working Paper Series*, 124, 1- 37.
- Taşar, İ. (2015). İçsel büyüme modelleri çerçevesinde Türkiye’ de ekonomik büyümenin yapısal dönüşümü, (Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, Malatya.
- Tian, G. G., & Ma, S. (2010). The relationship between stock returns and the foreign exchange rate: The ARDL approach, *Journal of the Asia Pacific Economy*, 15(4), 490- 508.
- Tsai, I- C. (2012). The relationship between stock price index and exchange rate in Asian markets: A quantile regression approach. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 22, 609- 621.
- Ürkmez, E., & Karataş, T. (2017). Borsa İstanbul 100 endeksi ile döviz kurları arasındaki dinamik ilişkinin belirlenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (45), 393- 409.

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 637-647

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 637-647

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.653482

Geliş Tarihi / Received: 02.12.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 01.09.2020

KAYNAK TÜKETİM MUHASEBESİNİN ÖNEMİ: BİR TEKSTİL ÜRETİM İŞLETMESİNDE UYGULAMA*

Hakan VARGÜN¹
Servet KILINÇASLAN²

Öz

Geleneksel maliyetleme yöntemlerinin küresel rekabet şartlarında yetersiz kalması üzerine yeni nesil çağdaş maliyetleme yöntemleri oluşturulmuştur. Yeni nesil çağdaş maliyetleme yöntemlerinden biri olan Kaynak Tüketim Muhasebesi, kaynak maliyetlerini sabit ve değişken (orantısız) olarak kategorize ederek ve atıl kapasite maliyetlerini ürünlerin maliyetine yüklemeyerek diğer tüm maliyetleme yöntemlerinden farklılık arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı Kaynak Tüketim Muhasebesi sisteminin bir tekstil üretim işletmesinde uygulanmasının mamul maliyetlerinin ve atıl kaynak maliyetlerinin hesaplanmasında önemli bir farklılık yaratıp yaratmadığının belirlenmesidir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Kaynak Tüketim Muhasebesi sistemi ile hesaplanan mamul maliyetlerinin geleneksel maliyet hesaplama sisteminden farklılaştığı ve katılan maliyetin yaklaşık %2'lik kısmı kadar atıl kaynak maliyetinin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Kaynak Tüketim Muhasebesi, Maliyetleme, Üretim İşletmeleri.

Jel Sınıflandırılması : M40, M41, M49.

* Bu makale 24-25 Ekim 2019 tarihlerinde Niğde İlinde düzenlenen 6. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi'nde sunulmuş olan özet bildirinin genişletilmiş tam metnidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, hakanvargun@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7781-0912

² Doktora Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, servetkilincaslan67@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6199-3689

IMPORTANCE OF RESOURCE CONSUMPTION ACCOUNTING: APPLICATION IN A TEXTILE PRODUCTION BUSINESS ENTERPRISE

Abstract

A new generation of modern costing methods has been established upon traditional costing methods being inadequate in global competition conditions. Resource Consumption Accounting, which is one of the new generation modern costing methods, differs from all other costing methods by categorizing resource costs as fixed and variable (proportional) and not attributing the idle capacity costs to the cost of products. The aim of this study is to determine whether the application of Resource Consumption Accounting system in a textile manufacturing enterprise makes a significant difference in the calculation of product costs and idle resource costs. According to the results obtained from the study, it is determined that the product costs calculated with the Resource Consumption Accounting system differ from the traditional cost calculation system and the idle resource cost is approximately 2% of the cost incurred.

Keywords : Resource Consumption Accounting, Costing, Manufacturing Enterprises.

Jel Classification : M40, M41, M49.

GİRİŞ

İşletmeler, küreselleşen dünyada teknolojik ve inovatif gelişmelere ayak uydurmak ve varlıklarını sürdürmek için birçok iç ve dış kaynaklı faktörlerden etkilenmektedir. Bu faktörler genel olarak küresel piyasa ve rekabet koşulları, işletme personeli ve yöneticileri, marka yönetimi, finansal bilgilerin güvenilirliği, hammadde yapısı, ürün çeşitliliği ve kapasite gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bu açıdan, işletmelerin faaliyetlerini daha etkin ve verimli bir şekilde sürdürebilmesi, müşteri memnuniyetini sağlaması ve rekabette üstünlük kazanması gibi amaçlarını gerçekleştirebilmesi işletmede ortaya çıkan maliyetlerin doğru şekilde hesaplanması ve bu maliyetlerin sürekli şekilde azaltılması ile mümkün olmaktadır. Bunun sağlanabilmesi amacıyla hem geleneksel maliyet sistemlerinin yetersizliklerini ortadan kaldırabilmek hem de günümüzün işletmecilik anlayışına uygun maliyet sistemlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda çağdaş veya stratejik olarak adlandırılan yeni maliyet sistemlerinin geliştirilmesiyle ve bu maliyet sistemlerinin özellikle 2000’li yıllardan sonra küresel çapta birçok işletme tarafından kullanılmaya başlanması ile işletmelere büyük faydalar sağladığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu maliyet sistemlerinden biri olan Kaynak Tüketim Muhasebesi sistemi Faaliyet Tabanlı Maliyetleme sisteminin aksine üretim ortamında ihtiyaç duyulan kaynaklara ilişkin maliyetleri öncelikle faaliyetlere aktarmaktan ziyade kaynakların ortaya çıkmasına neden olan kaynak havuzlarına aktarmaktadır. Bu sayede işletmede oluşan atıl kaynak maliyetlerinin mamullere yüklenmesinin önüne geçerek bir taraftan mamul maliyetlerinin doğru bir şekilde hesaplanmasına zemin hazırlamakta diğer taraftan da atıl kaynak maliyetlerinin ayrıca raporlanarak bu maliyetlerin oluşmasına neden olan faktörlerin analiz edilerek ortadan kaldırılmasına yönelik iyileştirici önlemlerin alınmasına zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışmada Kaynak Tüketim Muhasebesi sisteminin penye üretimi ile uğraşan bir üretim işletmesinde uygulanmasının geleneksel maliyetleme sistemine kıyasla mamul maliyetleri ve kapasite maliyetlerinin hesaplanmasında bir farklılık yaratıp yaratmadığı araştırılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda öncelikle Kaynak Tüketim Muhasebesi sistemi teorik çerçevede ele alınmış olup uygulama kısmında ise üretim dönemine ait ürün, maliyet ve faaliyetlere ilişkin veriler ve bilgiler işletme yetkilileri ile görüşülerek elde edilmiştir. Elde edilen veriler ve bilgiler Kaynak Tüketim Muhasebesi sistemi perspektifinde yeniden ele alınmış ve kaynak maliyetlerinin mamullere dağıtımı yapılmıştır. Ayrıca elde edilen sonuçların geleneksel maliyetleme sistemi ile elde edilen sonuçlar ile kıyaslanabilmesi amacıyla atıl kaynak maliyeti ile dağıtılan kaynak maliyeti karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

I. KAYNAK TÜKETİM MUHASEBESİ VE ÖNEMİ

Günümüzün rekabetçi piyasa ortamında, işletmeler rakiplerine üstünlük sağlamak, varlıklarını idame ettirmek, müşteri talep ve beklentilerine daha hızlı cevap vermek ya da en azından konumlarını korumak için yönetim faaliyetlerine büyük önem vermektedirler. En önemli muhasebe dalı olarak işletmelerin başarısına büyük katkı sağlayan yönetim muhasebesi, işletmelerde yönetimi etkili kılmak adına çok önemli bir rol üstlenmektedir. Bu yüzden, işletmelerin stratejik hedeflerine ulaşmaları için doğru maliyetleme metotlarını seçmeleri zorunludur. 1980’li yıllarda rekabetçi ortamdaki değişimlerle birlikte, geleneksel maliyetleme metotlarının yerini Alternatif Maliyetleme Metotları almıştır. Faaliyet tabanlı maliyetlemenin zor bir sistem olmasından dolayı, kullanımı daha kolay olan Kaynak Tüketim Muhasebesi daha çok tercih edilmeye başlanmıştır (Çopuroğlu & Korkmaz, 2018: 13). 2000’li yılların başından itibaren yeni nesil çağdaş maliyetleme yöntemi olarak değerlendirilebileceğimiz KTM’nin yanı sıra Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Değer Akış Maliyetleme adlı yeni nesil çağdaş maliyet yöntemleri de ortaya çıkmıştır (Aktaş, 2013).

KTM yöntemi, Alman maliyet muhasebesi sistemi ile Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM)’nin birleşiminden oluşmaktadır. KTM yönteminin ortaya çıkmasının nedeni, FTM’nin atıl kaynakları dikkate almayan ve kaynaklar üzerine yeterince odaklanmayan bir yapıda olmasıdır. Bundan hareketle; KTM, yerine koyma maliyetleri baz alınarak kaynakların sınıflandırılması ve kaynak havuzlarında toplanması, sabit ve değişken maliyetlerin faaliyetlere dağıtılması ve bunun neticesinde oluşan atıl kapasite giderinin mamullere değil de sorumlu birime yüklenmesini gerekli kılan kapasite ve kaynak odaklı bir maliyet yönetim tekniğidir (Öğünç & Tekşen, 2018: 391-392). KTM bir işletme ortamında geniş ölçüde bir bilgisayar tabanlı maliyet muhasebesi sisteminden yararlanan bir sistem olarak ortaya çıkmıştır (Basık, 2012). Bu perspektiften hareketle KTM sistemi geliştirilirken atıl kapasite maliyetlerinin mamullerle ilişkilendirilmesi yerine söz konusu maliyetlerin ayrıca raporlanarak işletme yöneticilerinin atıl kapasitenin nasıl yönetileceğine ve maliyetlerin daha etkin bir şekilde yönetilmesine imkan vermesi sistemin en önemli özelliklerindedir. KTM ile FTM sistemi karşılaştırmalı bir şekilde Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: FTM Sistemi ile KTM Sistemi Karşılaştırması

Kaynak: (Basık, 2012).

KTM, yöneticilerin tümevarımlı düşünme süreçlerini destekleyen yönetim muhasebesinin temel ilkelerine dayanmaktadır (White, 2009). Yönetim kararlarında maliyet bilgileri kilit rol üstlendiğinden, KTM’ye göre de maliyetlere kaynaklar yol açtığından dolayı kaynakların temel özelliklerinin anlaşılması, KTM’nin anlaşılması için çok önemlidir (Aktaş, 2013). KTM, kaynak maliyetlerini sabit ve değişken (orantısız) olarak ayırması ve atıl kapasite maliyetlerini ürünlerin maliyetine yüklememesi işlevleriyle diğer yöntemlerden temel olarak farklılık göstermekle birlikte, atıl kapasite maliyetlerinin tespitine önem vermesi, amortisman maliyetlerinin tespitinde yerine

koyma maliyetini kullanması işlevleriyle de diğer yöntemlerden farklılık teşkil etmektedir (Karaca & Küçük, 2017: 355).

KTM, faaliyetlerde tüketilen kaynakların miktarı esasına dayanmaktadır. Tüketilen kaynaklarla ilişkilendirilen kaynak giderleri ürün maliyetini oluştururken atıl kapasitenin sebep olduğu kaynak giderleri dönem gideri olarak işlem görmektedir (Aksu, 2013). KTM, kolektif kaynak maliyeti analizinden bireysel maliyet analizine geçerek kaynak maliyet analizini kolaylaştırmaktadır. Mevcut kaynakların ve tüketilen kaynakların eşitliği varsayımı; atıl kaynakların varlığına izin verildiği için KTM için geçerli değildir. Bu varsayımın olmayışı, kolektif kaynak maliyeti analizini ortadan kaldırmaktadır. Kaynak havuzları tarafından tüketilen kaynak miktarları, bireysel olarak kaynak maliyet analizleri içinde belirlenmektedir ve kaynak maliyet analizinin amacı, kaynak havuzları ve maliyet havuzları arasındaki birebir ilişkilere dayanan miktar bazlı kaynak maliyet tahsis oranlarını belirlemektir (Tse & Gong, 2009: 44).

KTM sistemi işletmelerde oluşturulan kaynak havuzlarındaki atıl kaynakların ne olduğunu tanımlamaktadır. Bu açıdan KTM, işletmelerde gerçekleştirilen faaliyetlere ilişkin olarak tahsis edilmiş olan birtakım kaynakların atıl kalabileceği üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla söz konusu kaynaklara ilişkin maliyetler eğer üretimde tüketilmişse ürünlere yüklenebilmektedir. Tüketilmemiş olan kaynaklara ilişkin maliyetler ise kesinlikle ürünlere dağıtılmamakta ve belirlenmiş olan maliyet havuzlarında bekletilerek atıl kapasite maliyetinin hesaplanmasına kaynaklık ederler (Basık, 2012).

KTM, yönetim muhasebesi için yöntem odaklı değil, ilke tabanlı bir yaklaşımdır. KTM; bu lüksü değer zinciri entegrasyon konsepti ile sağlar, yani, genel muhasebe sistemine bağımlı olmak yerine operasyonel sistemlerde merkezi olmayan maliyet modelini kurar. Kaynak belgelerinden değerler ve miktarlar asla geleneksel uygulamalardaki gibi ayrılmazlar. KTM'nin maliyet modeli, bir değerler katmanı ile artırılan bir operasyonel nicelikler modelini içermektedir. Değer zinciri entegrasyonu, KTM'nin asla ana muhasebe hesabını ayırtırmaya ihtiyacı olmadığını ve finansal muhasebe kurallarını değil ve onun ilkeler üzerindeki karar destek bilgilerinin yöneticilerin optimizasyon çabalarına uygun hâle getirme konusunda özgürdürler (Rca Institute).

II. KAYNAK TÜKETİM MUHASEBESİNİN YARARLARI

Kaynak Tüketim Muhasebesi, resmi olarak kurumsal optimizasyon amacına yönelik yöneticilere karar alma süreçlerinde destek olan dinamik, tam entegre, ilke tabanlı ve kapsamlı yönetim muhasebesi yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır. Kaynak Tüketim Muhasebesi, büyük oranda Alman Yönetim Muhasebesi yaklaşımına dayanan göreceli olarak yeni, esnek ve kapsamlı bir yönetim muhasebesi yaklaşımıdır (Clinton & Webber, 2004: 1). KTM, yalnızca finansal bilgi sağlamak yerine ürün, faaliyet ve kaynak ilişkilerini analiz ederek karar verme sürecine de yararlı bir perspektif getirmektedir (Kayıhan & Tepeli, 2016: 442). KTM'nin bu yararlarının dışında da pek çok yararı bulunmaktadır (Ahmed & Moosa, 2011: 759-760):

- KTM, güncel ve faaliyetler verilerinin kapsamlı ve uygulamalı bir iş modeli içinde toplanmasını otomatik hâle getirmektedir.
- KTM, ileriye dönük bir iş modeli sunmaktadır.
- KTM, temel olarak talep edilen kapasite miktarıyla işleyen maliyetler ve yüklenebilir maliyetleri yönetmek amacıyla kaynak kapasitesini yönetmeye odaklanmaktadır.
- KTM, maliyet merkezlerinin kendileri arasındaki bağımlılıkları tanımakta ve maliyet merkezi havuzlarını oluşturan bireysel maliyet unsurlarının şeffaflığını korumaktadır.

III. KAYNAK TÜKETİM MUHASEBESİNİN UNSURLARI

KTM'nin karakteristiği temel olarak üç unsurdan oluşmaktadır. Söz konusu unsurları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Yijuan & Ting, 2017: 408-409).

- KTM'nin temel muhasebe nesnesi, kaynaktır. Burada kaynak; geniş bir kavram olarak departmanlar arası maliyet transferlerini, çalışmayla tüketilen kaynaklar ve ayrıca kaynak tüketimleri anlamına gelmektedir, bu yüzden kaynak sürücüleri yalnızca kaynak sürücülerinin dağıtımını yöneten kaynak faaliyetini değil, kaynak sürücülerinin etkileşimli dağıtımının kaynak faaliyetlerini içermektedir.

- KTM, iki ölçü standardı kullanmaktadır, çünkü yalnız para miktarını kullanmak kaynakların tüketimini tam olarak yansıtmak açısından ve atıl kaynakların sayısını gösterme açısından zordur. Ölçüm içindeki enerji miktarı daha sonra muhasebe maliyetini kolaylaştırmak için ölçüm miktarına dönüştürülür. Kaynak tüketimini ilk olarak ölçmenin maliyeti olan bu tekrar hesaplama yöntemi, hem atıl kaynakların analizine hem de bütçe ve güncel iş arasındaki farklılık maliyetlerinin analiz edilmesine yardımcı olmaktadır.

- KTM altında, maliyetler; sabit ve değişken maliyetler olarak ayrılmaktadır. Maliyet davranışının bölünmesi, KTM'nin ana özelliğidir. Sabit ve değişken maliyetlerin bölünmesi, kaynak tüketimi ve kaynak arzı olarak iki açıdan düşünülmelidir. İlk olarak kaynak arzı bağlamında, değişken maliyet gider değişiklikleri olarak değişiklik gösterirken, sabit maliyetler değişiklik göstermeyecektir. İkinci olarak, kaynak tüketimi açısından bir maliyetin ilk maliyeti değişken bir maliyet olsa bile, çıktı tüketimi sabitse, bu sabit bir maliyet olacaktır. Ve ilk durumu sabit maliyetler olan maliyetler için, kaynak tüketim muhasebesi ilkesi, bir kez sabit olarak tanımlandığında, sabitleşmektedir.

IV. KAYNAK TÜKETİM MUHASEBESİ UYGULAMA SÜRECİ

KTM'nin uygulama süreci beş aşamadan oluşmaktadır. Söz konusu aşamaları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Webber & Clinton, 2004: 3-4).

1. *Aşama:* Uygun şekilde bir KTM modeli kurmak için kaynaklar arasındaki tüm ilişkileri anlamak ve buna göre kaynak havuzlarını belirlemek gerekmektedir. Kaynak havuzları, belirli bir sorumluluk alanındaki homojen kaynak maliyeti gruplarına odaklanmaktadır. Örneğin; bir kaynak havuzu belirli bir makineyi ve bu makineyi çalıştıran personeli içerebilmektedir.

2. *Aşama:* Belirli bir kaynak maliyet merkezinde ortaya çıkan maliyetler birincil maliyet, başka bir kaynaktan kaynak maliyet merkezine aktarılan maliyetler ise ikincil maliyetlerdir. Bu maliyetler belirlenmekte ve bunun neticesinde toplam maliyetler hesaplanmaktadır.

3. *Aşama:* Toplam kaynak maliyetleri, kaynaktan girdi ve çıktı arasındaki korelasyona bağlı olarak sabit ya da orantısal olarak sınıflandırılmaktadır. Sabit maliyetler; teorik kapasiteye dayalı olarak, orantısal maliyetlerse bütçe kaynağı çıktısına dayalı olarak dağıtılmaktadır.

4. *Aşama:* Kaynak havuzlarında toplanan sabit ve orantısal maliyetler, dağıtım anahtarları vasıtasıyla faaliyetlere dağıtılmakta ve bunun neticesinde faaliyetlerin maliyetleri belirlenmektedir. Her bir kaynak havuzunun kapasitesi teorik kapasite ile kıyaslanarak atıl kapasite ve atıl kapasite maliyeti belirlenmektedir.

5. *Aşama:* Faaliyet maliyetleri, faaliyetleri kullanma miktarı ile orantılı olacak şekilde ürünlere dağıtılmakta ve bunun neticesinde ürün maliyetleri belirlenmektedir.

V. LİTERATÜR

Clinton & Webber (2004) tarafından yapılan çalışmada, bir plastik üretim işletmesinde KTM uygulaması gerçekleştirmiş ve uygulama sonucunda işletme yöneticilerinin kaynak maliyet planlamasının ilgili maliyet sonuçlarını simüle etme yeteneği olmadan engelleneceğini anlamaları gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

Tse & Gong (2009) tarafından yapılan çalışmada, Zamana Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve KTM modellerinde atıl kaynakları tanımanın maliyet yönetimi sistemlerinin

kullanımı, gelişimi ve sürdürülebilirliği konusundaki unsurlara değinilmiş ve birtakım çıkarımlarda bulunulmuştur.

White (2009) tarafından yapılan çalışmada, KTM sistemi işletme yöneticilerinin KTM sistemi tarafından sağlanan bilgileri temel olarak kullandıkları bir yönetim muhasebesi metodolojisi olarak ortaya konmuştur.

Aktaş (2013) tarafından yapılan çalışmada, öncelikle KTM'nin gelişimi ve unsurları anlatılmış, ardından hipotetik bir örnek aracılığıyla kaynak maliyetlerinin FTM ve KTM yöntemleri kullanılarak mamullere dağıtımı gerçekleştirilmiştir.

Aksu (2013) tarafından yapılan çalışmada, KTM sisteminin temel ilkeleri açıklanmış ve geleneksel maliyetleme sistemi arasındaki farklılıklar ortaya konulmuştur. Örnek uygulamada geleneksel maliyet sistemine göre dağıtılan maliyet ile KTM sistemine göre dağıtılan maliyetler arasındaki atıl kaynak maliyetleri hesaplanarak önerilerde bulunulmuştur.

Kayıhan & Tepeli (2016) tarafından yapılan çalışmada, KTM; kapsamlı bir biçimde incelenmiş ve örnek bir uygulama yardımıyla FTM ile arasındaki farklılıklar ortaya konulmuştur. Bu çerçevede bir üretim işletmesinde elde edilen veriler öncelikle FTM sisteminde kullanılmış ve ardından KTM sistemine göre maliyetlerin dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar ışığında maliyetler arasında belirgin farklılıklar olduğu ve atıl kaynak maliyetlerinin ortaya çıktığı gözlenmiştir.

Yijuan & Ting (2017) tarafından yapılan çalışmada, KTM'nin temel prensipleri açıklanmış, KTM'nin muhasebeleştirme sürecinden bahsedilmiş, işletmelerde KTM'nin gelecekte nasıl uygulanacağına dair önerilerde bulunulmuştur.

Karaca & Küçük (2017) tarafından yapılan çalışmada, KTM yöntemi kapsamlı bir biçimde açıklanmış, daha sonra örnek bir uygulamaya yer verilmiştir. KTM yönteminin ortaya çıkarttığı neticelerin FTM ve Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi (ZEFTM) yöntemlerinin ortaya çıkarttığı sonuçlara göre farklılığına dikkat çekmek amacıyla örnek uygulamadan elde edilen veriler kullanılarak FTM ve ZEFTM yöntemlerine göre de maliyet hesaplaması yapılmış ve ulaşılan veriler KTM'nin uygulama verileriyle karşılaştırılmıştır.

Öğünç & Tekşen (2018) tarafından yapılan çalışmada, KTM sistemi tuğla üreten bir işletmede uygulanmış olup, KTM sistemine göre hesaplanan mamul maliyetleri, FTM ve geleneksel maliyetleme sistemleri ile karşılaştırılmıştır. Karlılık kıyaslaması da yapılan çalışmada KTM sistemine göre hesaplanan mamul maliyetlerinin diğer iki sisteme nazaran daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur.

Çopuroğlu & Korkmaz (2018) tarafından yapılan çalışmada, bir üretim işletmesinde KTM uygulaması ile KTM'nin etkinliğini ortaya koyan güvenilir bilgiler sağlandığı ve bu bilgilerin yöneticilere kısa ve uzun vadeli karar alma imkânı verdiği üzerinde durulmuştur.

VI. UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde uygulama yapılacak olan işletmeye ilişkin tanımlayıcı bilgiler ile KTM sisteminin uygulanmasında izlenen süreçler yer almaktadır.

VI.1. İşletmeye İlişkin Bilgiler

Uygulamaya konu olan Akgül Tekstil Konfeksiyon Sanayi Ticaret Limited Şirketi 2010 yılından beri Zonguldak İli'nde faaliyet göstermektedir. İşletmede örme konfeksiyon ürünleri imalatı yapılmaktadır. Bu kapsamda ürün çeşitliliği açısından atlet, T-shirt, S-shirt, gömlek, eşofman, pijama, mont, kaban, tayt, şort ve pantolon üretimi gerçekleştirilmektedir. İşletme 2.400 m²'lik kapalı alanda üretim yapmaktadır. İşletmede 3 teknisyen, 1 usta, 59 işçi ve 2 idari personel olmak üzere toplam 65 personel istihdam edilmektedir.

VI.II. Kaynak Tüketim Muhasebesinin İşletmede Uygulanması

İşletmede KTM uygulamasından önce işletmede ortaya çıkan giderlerin ve giderlere ilişkin tutarların KTM perspektifinde ele alınması gerekmektedir. Bu çerçevede işletmede 2018 yılı faaliyet döneminde tüketilen kaynak türleri ve kaynak tutarları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Kaynak Türleri

Kaynaklar	Tutar
Tekstil Fabrika Brüt İşçi Maliyeti	1.646.154,24
Tekstil Fabrika SSK İşveren Payı	337.466,95
Tekstil Fabrika SSK İşsizlik Primi İşveren Payı	32.923,51
İşçi Kıdem ve İhbar Tazminatı	13.381,73
Elektrik ve Su Giderleri	46.581,35
İşçi Servis Gideri	48.025,00
Kargo ve Posta Giderleri	512,87
Nakliye Giderleri	105.335,10
Bakım ve Onarım Giderleri	68.691,15
Elektrik Tesisatı Bakım ve Onarım Giderleri	21.577,49
Fason İşçilik Alımları	3.877.229,67
Diğer Çeşitli Genel Üretim Giderleri	64.107,43
Yemek Giderleri	87.161,28
Dışarıya Yaptırılan Nakış İşleri	33.235,10
Dışarıya Yaptırılan Baskı İşleri	604.681,40
İşçilik Alımları Fason	2.280.466,66
Amortisman Giderleri	81.016,03
Toplam	9.348.546,96

İşletmede tüketilen kaynak türleri belirlendikten sonra kaynak havuzlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede işletmede gerçekleştirilen üretim çerçevesinde iş süreçleri izlenmiş ve bu süreçler doğrultusunda tüketilen kaynaklar ile bu kaynakların tüketilmesine yol açan kaynak havuzları işletme ile yapılan görüşmeler neticesinde neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde belirlenmiştir. İşletmede belirlenen kaynak havuzları ve havuzlarda toplanan kaynaklar sabit ve değişken olarak ayrılmış olup bu sayede kapasite kullanımı ölçüsünde maliyetlerin dağıtımı sağlanacaktır. İşletmede belirlenen kaynak havuzları ve havuzlarda biriktirilen kaynak tutarları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Kaynak Havuz Maliyetleri

Kaynak Türü	Kaynak Havuz Maliyetleri						
	İşçilik	Fason İşçilik	Tesis	Makine	Endirekt Malzeme	Nakliye	Bakım-Onarım
Sabit	109.470,04	5.612,94	52.240,28	52.157,10	2.540,30	1.332,68	9.584,92
Değişken	1.920.456,39	6.152.083,39	-	23.200,00	786.644,91	152.540,29	80.683,72
Toplam	2.029.926,43	6.157.696,33	52.240,28	75.357,10	789.185,21	153.872,97	90.268,64

Kaynak havuz maliyetleri incelendiğinde en yüksek maliyete sahip olan kaynak havuzunun fason işçilik havuzu olduğu en düşük maliyete sahip olan kaynak havuzunun ise tesis olduğu görülmektedir. Kaynak havuz maliyetlerinin belirlenmesinin ardından söz konusu kaynak maliyetlerinin işletmede gerçekleştirilen faaliyetlere dağıtılması gerekmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken işletmede kaynakların oluşmasına neden olan ve kaynak havuzlarına bağımlı olan faaliyetlerin belirlenmesidir. Bu amaçla işletmede T-shirt’lerin üretiminde izlenen üretim aşamaları temel alınmış ve bu çerçevede faaliyet analizi yapılmıştır. Buna göre uygulama yapılan tekstil üretim işletmesinde beş temel faaliyet gerçekleştirilmektedir. Söz konusu faaliyetler Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3: İşletmede Gerçekleştirilen Faaliyetler

Faaliyet Kodu	Faaliyetler
F1	Kesim
F2	Dikim
F3	Kalite Kontrol
F4	Ütü
F5	Paket

Kaynak havuzlarında biriktirilen maliyetlerin faaliyetlere dağıtılmasında faaliyetlerin kaynaklardan nasıl ve ne ölçüde yararlandıkları dikkate alınarak kaynak etkenleri belirlenmiştir. Söz konusu kaynak etkenleri Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4: Kaynak Etkenleri

Kaynak Havuzları	Kaynak Etkenleri
İşçilik	İşçilik Saati
Fason İşçilik	İşçilik Saati
Tesis	Kapladığı Alan
Makine	Makine Saati
Endirekt Malzeme	Kg
Taşıma	Kg
Bakım-Onarım	Bakım Onarım Saati

Kaynak etken maliyetleri, faaliyetler tarafından tüketilen kaynaklara ilişkin maliyetlerin faaliyet bazındaki her bir kaynak etkenine bölünmesi yoluyla bulunmuştur. Bu doğrultuda kaynak havuzlarında biriktirilen giderlerin kaynak etkenleri aracılığıyla faaliyetlere dağıtılmasında kullanılan etkenler dikkate alındığında işçilik başına kaynak etken maliyeti 15,4 TL (2.029.926,43 TL /131.813 işçilik saati) ve fason işçilik başına kaynak etkeni 27,9 TL (6.157.696,33 TL / 220.706 işçilik saati) olarak hesaplanmıştır. Tesis kaynak havuzunda biriktirilen giderler tesis alanı ile ilişkilendirilmiştir. Makine saati toplamı 92.160 saat ve bakım onarım saati toplamı 530 saat olarak gerçekleşmiştir. Dönemde 125.763 kg endirekt malzeme tüketilmiştir. Faaliyet bazında kaynak etkenlerinin dağılımı Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5: Faaliyet Bazında Kaynak Etkenlerinin Dağılımı

Kaynak Havuzu	F1	F2	F3	F4	F5	Toplam
İşçilik	34.612	47.480	6.240	27.926	6.331	122.949
Fason İşçilik	88.554	127.691	0	0	0	216.245
Tesis	730	1.150	110	240	170	2.400
Makine	23.570	45.400	1.420	12.850	8.920	92.160
Endirekt Malzeme	35.821	56.892	120	80	32.850	125.763
Taşıma	35.821	56.892	120	80	32.850	125.763
Bakım-Onarım	140	215	20	65	90	530

Kaynak etkenlerinin belirlenmesi ile birlikte söz konusu etkenler aracılığıyla faaliyetler tarafından tüketilen kaynaklara ilişkin maliyetler Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6: Kaynak Maliyetlerinin Faaliyetlere Dağıtılması

Kaynak Havuzu	F1	F2	F3	F4	F5	Toplam
İşçilik	568.842,47	779.331,27	101.651,90	454.924,43	103.133,91	2.002.884
Fason İşçilik	2.472.956	3.565.892	0	0	0	6.038.848
Tesis	15.892,10	20.025	1.915,48	4.179,22	2.960,28	44.973
Makine	18.996,94	36.590,17	1.145,12	10.356,47	7.189,75	74.278
Endirekt Malzeme	224.031	355.514	1.256,86	1.007	205.492	787.301
Taşıma	43.252	68.537	410.536	363	39.687	152.248
Bakım-Onarım	23.057	34.382	4.936,98	11.732	15.507	89.615
Toplam	3.362.027	4.860.272	111.317	482.562	373.970	9.190.146

İşçilik ve fason işçilik kaynak havuzlarında biriktirilen maliyetler faaliyet merkezlerine değişken işçilik bazında dağıtılmıştır. İşletmenin üretim kapasitesinin %80 olması nedeniyle sabit maliyet niteliğindeki kira giderinin %80'i faaliyetlere dağıtılmıştır. Faaliyet merkezlerinde biriktirilen maliyetlerin ürünlere dağıtılmasında faaliyet etkenleri dikkate alınmıştır. Faaliyet merkezleri bazında belirlenen faaliyet etkenleri Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: Faaliyet Etkenleri

Faaliyet Kodu	Faaliyet Etkeni	Small	Medium	Large	X-Large	Toplam
F1	Kesilen Parça Adedi	640.000	1.000.000	1.120.000	600.000	3.360.000
F2	Parça Birleştirme Sayısı	480.000	750.000	840.000	450.000	2.520.000
F3	Kontrol Süresi	53.333	83.333	93.333	50.000	279.999
F4	Ürün Adedi	160.000	250.000	280.000	150.000	840.000
F5	Ürün Adedi	160.000	250.000	280.000	150.000	840.000

Üretim sürecinde kesilen parça adedi her bir penye için 4 adet olup parça birleştirme sayısı ise 3 adettir. Faaliyet maliyetlerinin faaliyet etkenleri aracılığıyla ürünlere dağıtılması ile belirlenen ürün toplam maliyetleri Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8: Ürün Maliyetlerinin Belirlenmesi

Faaliyet Kodu	Small	Medium	Large	X-Large	Toplam
F1	640.386,02	1.000.603,16	1.120.675,54	600.361,90	3.362.026,63
F2	925.766,02	1.446.509,40	1.620.090,53	867.905,64	4.860.271,60
F3	21.203,16	33.130,01	37.105,63	19.878,08	111.316,88
F4	91.916,51	143.619,55	160.853,90	86.171,73	482.561,70
F5	71.232,29	111.300,45	124.656,51	66.780,27	373.969,52
Toplam	1.750.504,01	2.735.162,58	3.063.382,11	1.641.097,63	9.190.146,33

İşletme tarafından üretilen ürünlerin maliyetleri dikkate alındığında en fazla paya large penye ürünü, en az maliyet payına ise x-large penye ürünün sahip olduğu görülmektedir. İşletmenin faaliyet döneminde katlanmış olduğu toplam kaynak maliyeti ile faaliyetlere ve dolayısıyla ürünlere dağıtılan kaynak maliyetleri Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 9: Atıl Kaynak Maliyetinin Belirlenmesi

Kaynak Havuzu	Katlanılan Maliyet	Dağıtılan Maliyet	Atıl Kaynak Maliyeti
Tüm İşçilikler	8.187.622,76	8.041.732	145.890,76
Tesis	52.240,28	44.973	7.267,28
Makine	75.357,10	74.278	1.079,10
Endirekt Malzeme	789.185,21	787.301	1.884,21
Taşıma	153.872,97	152.248	1.624,97
Bakım-Onarım	90.268,64	89.615	653,64
Toplam	9.348.546,96	9.190.147	158.399,96

Tablo 9'da görüleceği üzere işletmenin üretim döneminde katlandığı maliyetlerin Kaynak Tüketim Muhasebesi perspektifinde kaynak havuzlarına, faaliyetlere ve mamullere dağıtılması ile birlikte atıl kaynak maliyeti yaklaşık olarak 158.400 TL olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle atıl kaynak maliyeti toplamı katlanılan toplam maliyetin yaklaşık olarak %2 (158.399,96/9.348.546,96)'sini oluşturmaktadır. Her ne kadar atıl kaynak maliyetinin toplam maliyet içindeki payı düşük olsa da işletmenin atıl kaynak maliyetini dikkate alarak kapasite planlaması ve maliyet kontrolünü yapması gerekmektedir. Atıl kaynak maliyetinin oluşmasında en önemli faktörün ise işçilik temelinde oluştuğu görülmektedir. Bu çerçevede toplam atıl kaynak maliyeti içerisinde en fazla paya %92 oranında normal ve fason işçilik sahiptir. Bununla birlikte toplam atıl kaynak maliyeti içerisinde en az payın ise %04 oranında bakım-onarıma ait olduğu görülmektedir. Atıl kaynak maliyetinin oluşmasında en önemli faktörün ise işçilik temelinde oluştuğu görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzün karmaşık üretim yapısı içerisinde işletmeler tarafından kullanılan maliyet sistemlerinin ihtiyaç duyulan maliyet bilgilerini doğru bir şekilde üretmesi kadar bu maliyet sistemlerinin maliyetlerin yönetilmesi konusunda da yöneticilere bilgiler sunması önemlidir. Geleneksel maliyet hesaplama sistemleri üretimde teknolojinin ağırlık kazanması ile genel üretim maliyetleri payının artması nedeniyle bu maliyetlerin mamuller ile ilişkilendirilmesinde yaşanan problemlere cevap vermede yetersiz kaldığı görülmüştür. Ayrıca bu maliyet sistemlerinin işletmenin atıl kapasite maliyetlerini mamullere yüklemesi de ürün maliyetlerinin doğru şekilde hesaplanamamasına ve dolayısıyla hatalı yönetsel kararların alınmasına neden olmaktadır. Kaynak tüketim muhasebesi bir üretim ortamında kaynak maliyetlerini öncelikle kaynak havuzlarında toplamakta, bu havuzlarda toplanan maliyetler daha sonra kaynak tüketimleri ölçüsünde faaliyetlere aktarılmakta ve son olarak mamullere yüklenmektedir. Bu maliyet hesaplama sisteminde kaynakların tüketilmesi işletmenin kapasitesi ile de ilişkilendirilerek atıl kaynak maliyetlerinin de hesaplanması mümkün hale gelmektedir. Bu yönü ile kaynak tüketim muhasebesi geleneksel maliyetleme sistemlerinin üretmediği atıl kapasite maliyeti bilgilerini üretmek yöneticilerin kapasiteye yönelik olarak alacakları kararların daha etkin olmasına ve dolayısıyla maliyetlerin yönetimi konusunda daha doğru adımların atılmasına imkan vermektedir.

Çalışmada tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir üretim işletmesinde geleneksel maliyetleme sistemine göre hesaplanan üretim maliyetleri kaynak tüketim muhasebesi sistemi aracılığıyla hesaplanmış olup katlanılan kaynak maliyetinin yaklaşık olarak %2'lik kısmı kadar bir atıl kaynak maliyetinin olduğu belirlenmiştir. Çalışma ile belirlenen atıl kaynak maliyetinin işletmenin gelecek faaliyet dönemlerinde alacağı kapasite kararlarında, verimlilik çalışmalarına yön verilmesinde, faaliyetlerin performansının değerlendirilmesinde ve maliyetlerin daha etkin bir şekilde yönetilmesinde kilit rol oynayacağı ortaya konulmuştur. Kaynak tüketim muhasebesi alanında yapılacak olan gelecekteki çalışmalara katkı sağlaması açısından birtakım önerilerde bulunulması yararlı olacaktır. Bu çerçevede özellikle emek yoğun çalışılan sektörlerde atıl kaynak maliyetlerinin hesaplanması ve maliyetlerin verimlilik analizlerinde kullanılarak işletme performansının ölçülmesi literatüre katkı sağlayacaktır. Ayrıca çalışmalarda atıl kapasitenin bütçesel kontrol ile birlikte ele alınarak değerlendirilmesi de yararlı olacaktır.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulmuştur. Çalışmada kullanılan veriler 2018 yılında toplanmış ve veriler analiz edilmiştir.

Yazar Katkıları : Hakan VARGÜN, çalışmada Özet, Giriş, V, VI, Sonuç ve Değerlendirme bölümlerinde katkı sağlamıştır. Servet KILINÇASLAN, çalışmada I, II, III ve IV bölümlerinde ve veri toplama aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50.

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür : Yayın sürecinde katkısı olan değerli hakem ve editörümüze teşekkür ederiz.

Ethics Statement : Ethical rules were followed in all preparation processes of this study. The data used in the study were collected in 2018 and the data were analyzed.

Author Contributions : Hakan VARGÜN contributed in the Abstract, Introduction, V, VI, Results and Evaluation sections of the study. Servet KILINÇASLAN contributed to the study in sections I, II, III and IV and data collection stages. 1st author's contribution rate: 50%, 2nd author's contribution rate: 50%.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest between the authors.

Acknowledgement : We would like to thank our valuable referee and editor who contributed to the publication process.

KAYNAKÇA

- Aksu, İ. (2013). Kaynak tüketimine dayalı muhasebe: Bir örnek uygulama. *NWSA-Social Sciences*, 8(4), 165-182.
- Aktaş, R. (2013). Yalın üretim ortamında maliyet yönetimi: Değer akış maliyetleme. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 57-85.
- Basık, F. O. (2012). *Rekabet stratejisinde maliyet yönetimi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Clinton, D., & Webber, S. (2004). RCA applied: The coleplay case. *Management Accounting Quarterly*, 6(1), 1-14.
- Çopuroğlu, F., & Korkmaz, İ. H. (2018). Development of resource consumption accounting and application in an enterprise. *International Journal of Lean Thinking*, 9(2), 13-28.
- Karaca, N., & Küçük, H. (2017). Kaynak tüketim muhasebesi temelinde ürün maliyetlerinin hesaplanması-karşılaştırmalı bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 353-375.
- Kayıhan, B., & Tepeli, Y. (2016). Yeni bir maliyetleme tekniği olarak kaynak tüketim muhasebesi ve bir örnek uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 431-443.
- Öğünç, H. & Tekşen, Ö. (2018). Kaynak tüketim muhasebesi yaklaşımının tuğla üretim işletmesinde uygulanması ve karşılaştırmalı analizi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(2), 389-417.
- Rca Institute. (2019, June, 6). *What makes rca unique*. Retrieved from <http://www.rcainstitute.org/rcai-3-Why-Different.php>
- Tse, S. C., & Gong, M. Z. (2009). Recognition of idle resources in time-driven activity-based costing and resource consumption accounting models. *Journal of Applied Management Accounting Research*, 7(2), 41-54.
- White, L. (2009). Resource consumption accounting: Manager-focused management accounting. *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 20(4), 63-77.
- Yijuan, L., & Ting, W. (2017). Management accounting tools and application cases-resource consumption accounting method and application. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 121, 408-414.

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 648-664

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 648-664

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.702314

Geliş Tarihi / Received: 11.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 22.06.2020

6360 SAYILI KANUNUN YÖNETSEL SONUÇLARINA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE MECLİS ÜYELERİNİN YAKLAŞIMLARI: BALIKESİR ÖRNEĞİ

Şerif ÖNER¹
Sinem ŞAHNAGİL²

Öz

Türk kamu yönetimini dönüştürmeye yönelik köklü reformlar içinde önemli yer tutan 6360 sayılı kanun, kamu hizmetlerinin sunumunda etkinlik ve verimliliği artırma, koordinasyon eksikliğini giderme, ölçek ekonomisinden faydalanma, ulaşım, çevre ve sanayileşmenin neden olduğu sorunları çözme gibi birçok amaçla uygulamaya geçirilmiştir. Kanunun gerekçesinde yeni modeli gerekli kılan hususlar iki eksen etrafında toplanmıştır. İlki yeni kamu yönetimi ilkelerine dayanan yerel yönetim anlayışını yerleştirmek iken diğeri, kaynakların daha etkin ve yerinden kullanımını sağlayacak, optimal ölçekte hizmet üretecek güçlü bir yerel yönetim yapılanmasının oluşturulmasıdır. Bu kapsamda büyükşehir belediyesi olma kriterleri değiştirilmiş, 14 olan büyükşehir belediye sayısı 30'a yükselmiştir. Balıkesir, 6360 sayılı kanunla büyükşehir statüsü elde eden iller arasında yer almaktadır.

Çalışmanın amacı, 6360 sayılı Kanun'un Balıkesir kapsamında hizmet sunumunu nasıl etkilediğini ve amaçlarına ne derece ulaştığını, Büyükşehirlerde yerel ölçekteki mevcut siyasal yaklaşımların tümünün yansıtıldığı karar mercii olarak görünen Büyükşehir Meclis Üyeleri açısından incelemektir. Bu kapsamda çalışmada yöntem olarak metin analizi ve alan araştırması yöntemleri kullanılmıştır. Alan araştırması için Balıkesir ili tercih edilmiş, büyükşehir meclis üyeleri üzerinde 5 demografik soru ve 37 önermeden oluşan bir anket çalışması uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, meclis üyelerinin 6360 sayılı düzenlemenin yerele yansımaları noktasında olumsuz bakış açısına sahip oldukları görülmüş, buna bağlı olarak etkin ve verimli bir hizmet anlayışının yerleşmesine katkı sağlamak amacıyla ortaya koydukları hususların altı çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Yerel Yönetimler, 6360 sayılı Kanun, Büyükşehir Belediyesi, Balıkesir

Jel Sınıflandırılması : R0, H0, H1

¹ Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, serif.oner@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9446-7394

² Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sinem.sahnagil@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0920-6948

THE APPROACHES OF METROPOLITAN MUNICIPALITY COUNCILORS TO THE ADMINISTRATIVE RESULTS OF THE LAW NO. 6360: EXAMPLE OF BALIKESİR

Abstract

Law No 6360, which has an important place in radical reforms to transform Turkish public administration, has been implemented for many purposes such as increasing activity and efficiency in the provision of public services, eliminating the lack of coordination, benefiting from the economies of scale, solving problems caused by transportation, environment and industrialization. The issues requiring the new model in the justification of the law are gathered around two axes. The first one is to establish a local administration approach based on new public administration principles, while the other is to create a strong local government structure that will provide more efficient use of resources and produce services on an optimal scale. In this context, the criteria for being metropolitan municipality have been changed, the number of metropolitan municipalities, which is 14, has been increased to 30. It is one of the provinces that achieved metropolitan status with the law numbered 6360 in Balıkesir.

The aim of the study is to examine how the Law No. 6360 affects the service delivery within the scope of Balıkesir and to what extent it has achieved its objectives in terms of the members of the Metropolitan Council, who appear to be the decision-making body that reflects all the current political approaches in the metropolitan area. In this context, methods of text analysis and field research were used in the study. Balıkesir province was preferred for the field research, and a questionnaire study consisting of 5 demographic questions and 37 proposals was applied on the metropolitan council members. As a result of the research, it was seen that the members of the council had a negative view about the reflections of the 6360 regulation to the local, and the points they put forward in order to contribute to the establishment of an effective and efficient understanding of service were underlined.

Keywords : Local Governments, Law No. 6360, Metropolitan Municipality, Balıkesir.

Jel Classification : R0, H0, H1.

GİRİŞ

2012 yılında kabul edilen ve hükümlerinin büyük kısmı 2014 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı “On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, yerel yönetim reformu kapsamında, yerel yönetimlerin yapısında önemli değişiklikler meydana getirmiş, Türk yerel yönetim tarihi açısından en etkili paradigma değişimini yaratmıştır.

6360 sayılı kanununa ilişkin öne çıkan özellikler sayılırken en dikkat çekici olanı kuşkusuz literatürdeki ayrıma göre (normal) belediye statüsünde olan ve 5393 sayılı Kanunla idare edilen 13, daha sonra Ordu İlinin dâhil edilmesiyle 14 İl Belediyesinin Büyükşehir Belediye statüsüne geçmiş olmasıdır. Söz konusu dönüşümü sağlayan 6360 sayılı kanununa ilişkin Tasarının gerekçesinde yer alan “mevcut yerel yönetim yapısı ile yerel nitelikteki kamu hizmetlerinin etkin ve verimli şekilde sunulması olanağı kalmayan bazı illerde, bu hizmetlerin vatandaşlarımızın artan beklentilerini karşılayabilecek nitelik ve kabiliyetle donatılmış, ideal ölçekte etkin hizmet sunma potansiyeline sahip yerel yönetimlerce sağlanması öngörülmekte ve bu doğrultuda düzenleme yapılmaktadır” (www.tbmm.gov.tr/21.09.2019) ifadesi bahse konu 13/14 il belediyesi için ciddi ve negatif bir arka plana yer vermektedir. Tasarı, Büyükşehir statüsüne geçirilecek olan il belediyelerini; “mevcut yerel yönetim yapısı ile yerel nitelikteki kamu hizmetlerinin etkin ve verimli şekilde sunulması olanağı kalmayan...” yerel yönetim birimleri olarak konumlandırmaktadır. Diğer bir deyişle Tasarı ile mevcut belediyeler eliyle yerel hizmetlerin etkin ve verimli sunulması olanağının bulunmadığı tespiti yapılmakta, “vatandaşlarımızın artan beklentilerini karşılayabilecek nitelik ve kabiliyetle donatılmış, ideal ölçekte etkin hizmet sunma potansiyeline sahip yerel yönetimlerce sağlanması...” önerisi getirilmektedir.

Gerekçenin ilgili yaklaşımı içinde kalarak bakıldığında, temelde söz konusu illerde öncelenen amacın yerel nitelikli hizmetlerin “*vatandaş odaklı*” (çalışmada kullanılacak ifade ile hemşehri odaklı) hale dönüştürülmesi ve bu bağlamda belediye yönetimlerinin yerel hizmetlere ilişkin artan nitelik ve beceri ile donatılmalarını sağlamak olduğu görülmektedir. Teknik anlamda yerel hizmetlerin hemşehri odaklı etkin ve verimli bir yönetsel yapı haline dönüşmesi için Tasarı ve 6360’ın sonuçları açısından bakıldığında öngörülenin ise ideal hizmet ölçeklendirmesinin yapılması olduğu görülmektedir. Tasarı ve 6360 söz konusu teknik ideali Büyükşehir ve İl Sınırlarını eşitleyerek oluşturduğu şişirilmiş ve/veya genişletilmiş yönetsel ölçek perspektifi ile bulmuştur. Ancak 6360 ile uygulanan “*yönetsel ölçek*” perspektifinin 5216 sayılı Kanun ile öncelikle İstanbul ve Kocaeli il ve büyükşehir yönetimi için (il sınırları ile büyükşehir sorumluluk sınırlarının eşitlenmesi) 2004’den itibaren uygulanmakta olduğunu hatırlatmak gerekir.

Bu noktada, 6360 sayılı Kanunun uygulanmaya başlandığı dönemden itibaren cevabı aranan soru: tasarı gerekçesinde net biçimde ortaya konulan ölçek perspektifinin yerel hizmetlerin sunumunu nasıl etkilediğidir. Bu kapsamda çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, söz konusu düzenlemenin 6360 sayılı Kanunla kurulan Balıkesir Büyükşehir Belediyesinde nasıl cevap bulduğunun ortaya konulması iken diğeri, Balıkesir ölçeğinde elde edilen cevaplardan hareketle mevcut sorun/yaklaşım başlıklarını tespit ederek, bunlara yönelik olası çözüm yöntemlerinden oluşan proaktif bir 6360 resmi ortaya koymaktır.

Dolayısıyla çalışmanın birinci bölümünde 6360 sayılı Kanunun gerek kurumsal gerekse hemşehriler nezdinde yansımalarını ele alan çeşitli çalışmalara değinilerek literatür analizi gerçekleştirilmiş, Türkiye’de büyükşehir sürecinin yasal ve kurumsal değişimi incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, çalışmanın amaçları ve kapsamı itibarıyla, öncelikle Balıkesir ili büyükşehirleşme süreci ve kurumsal yapısı hakkında bilgiler verilmiş, sonrasında ise Balıkesir Büyükşehir ölçeğinde 6360 sayılı kanunun hizmet sunumu üzerindeki etkilerinin ve uygulama sonuçlarının değerlendirilebilmesi açısından gerçekleştirilen alan araştırmasına yönelik bilgi ve bulgulara yer verilmiştir.

I. GENEL OLARAK BÜYÜKŞEHİRLEŞME SÜRECİ VE 6360 SAYILI KANUN

Çalışmanın bu bölümünde 6360 sayılı Kanun’un uygulamaya geçirilmesi ile birlikte ortaya konulan akademik çalışmaların bir kısmını içeren literatür analizine yer verilerek, büyükşehirleşme sürecinin Türkiye’deki gelişimi genel hatları ile incelenecektir.

I.I. Literatür Analizi

6360 sayılı kanunun kabul ve uygulanmaya başlamasından itibaren, diğer bir deyişle 2012 yılından günümüze kadar konu hakkında birçok akademik çalışma yapılmıştır. 6360 sayılı Büyükşehir Kanunu değişikliğinin hemen sonrasında literatüre yansıyan oldukça önemli sayıdaki alan araştırması ile desteklenen çalışmalardan bazı örnekler şunlardır:

Karaarslan, (2012), “*Nasıl Bir Yerel Yönetim? 6360 Sayılı Kanun Üzerine Bir Değerlendirme*”; Gül, & Batman (2013), “*Dünya ve Türkiye Örneklerinde Metropolitan Alan Yönetim Modelleri ve 6360 Sayılı Yasa*”; Özer (2013). “*Yerel Yönetimler Reformunda Reform: 6360 Sayılı Kanun’un Düşündürdükleri*”; İzci, & Turan (2013), “*Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Sistemi ve 6360 Sayılı Yasa İle Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği*”; Ayten (2014). “*6360 Sayılı Yasa Uyarınca Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Yapısı Üzerine Bir Araştırma*”; Ürkmez, & Çelik (2016), “*6360 Sayılı Yasayla Mekânsal İlişki Sisteminin Kır-Kent İkileminde Yeniden Yapılanışı ve Yerel Yönetimler: Kayseri İli Örneği*”; Oktay (2016), “*6360 Sayılı Kanun’a Dayalı Büyükşehir Belediye Reformunu Anlama ve Anlamlandırma*”. Söz konusu çalışmalar genel anlamıyla kanunun, büyükşehir yönetimi ve sistemi çerçevesinde meydana getirdiği değişikliklere odaklanmış, söz konusu kanunun planlama temelinde işlev ve etkisi üzerinde incelemelerde bulunmuşlardır.

6360 Sayılı Kanunun uygulanması sırasında karşılaşılan kamuoyuna gerek yerel yöneticiler, gerekse hemşehriler ve ilgili sivil toplum kuruluşlarınca yansıtılan yapısal ve kurumsal sorunlar son dönemlerde yapılan akademik çalışmalarda kent ölçeğinde ve kanunun temel perspektifleri çerçevesinde araştırma konusu yapılmıştır. Aşağıda yer alan çalışmalardaki analiz ve sonuçların aslında 6360 sonrası ortaya çıkan dönemsel gelişmelere bağlı olarak ele alınması gerektiği düşünülmekle birlikte söz konusu bakış açısının irdelenmesi ayrı bir çalışmaya bırakılmıştır. Genel olarak 6360 düzenlemesini teorik bakışın yanında (alan araştırmaları ile ulaşılan) uygulamaya bağlı çıktıları açısından ele alan dönemsel çalışmalar ve bulguları şunlardır:

Sadioğlu, Dede, & Yüceyılmaz (2017), “*Yeni Büyükşehir Belediyesi Modelinde Belde Belediyelerin Sonu: Değirmendere Örneği*” adlı çalışma ile yerel yönetimler hakkında yapılan kritiklerin etkinlik, verimlilik, yerel kimlik ve aidiyet ile yerel demokrasinin farklı uçlara yerleştirilmesinin çeşitli sorunları ortaya çıkarmakta olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca büyükşehir oluşturma/dönüştürülme politikasının mekânsal ölçekteki nüfusun dikkatten kaçırılmasına neden olduğu, sadece büyükşehir iradesi ile alınan kararlarla vatandaşların iradesini yansıtmayan ve taleplerine cevap verme niteliğinden uzak uygulamaların ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Görgün, & Yörür (2017), “*6360 Sayılı Büyükşehir Kanunu Sonrası Kırsal Alanları Yeniden Düşünmek-İzmir Örneği*” adlı çalışma ile özellikle hizmet alanının genişlemesi ve merkezileştirme sonucunda hizmete erişimin zorlaşması vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra çalışmada, değişiklikte birlikte yetki alanı il sınırlarına genişleyen köylerin kentin bir mahallesi konumuna dönüştüğü ve bu durumdan en fazla etkilenen kırsal alanların özellikle belde belediyesi konumunda iken kapatılmaları üzerinde durulmuştur.

Biricikoğlu, & Yalnızoğlu (2018), “*6360 Sayılı Kanun’un Etkinlik-Verimlilik İle Hizmette Yerellik İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi: Kocaeli İlçesinde Yapılan Bir Araştırma*” adlı çalışmada ise mevcut yönetim işleyişi açısından yerel halkla doğrudan ilişki kuran ve hizmet sunan yönetim kademesinin ilçe belediyeleri olduğu vurgulanmıştır. Bu kademelerin yerel halkın talep ve beklentilerinden yakından haberdar olan unsurların başında gelmesine rağmen, 6360 kaynaklı mevcut uygulama çıktılarının hizmette yerellik ilkesi açısından ilçe yerel yönetimleri nezdinde olumsuzluklar içerdiği tespiti yapılan çalışmada özellikle ilçe belediyelerinin güçlendirilmesi gerekliliğini destekleyen sonuçlar ortaya konulmuştur. Ceyhan, & Tekkanat (2018), “*6360 Sayılı Kanun ve Ankara İline Etkileri*” adlı çalışma ile hizmet alanının genişlemesi Ankara ve Konya örnekleriyle de ele alınmıştır. Yeni büyükşehir kanunu ile Ankara büyükşehir belediyesinin mevcut görevlerinin artması ve hizmet sorumluluk alanının 3,8 kat büyümüş olması köy iken mahalle yönetimine dönüşen uzak yerleşim alanlarına merkez ile aynı standartlarda hizmet götürülmesi konusunda sorunların oluşabileceği yönünde akıllarda soru işareti bırakmakta olduğu savunulmuştur. Genç, Özerk, & Ülkü (2018), “*6360 Sayılı Kanunun Kamu Hizmetlerinin Sunumuna Etkisi: İncirliova Belediyesi Örneği*” adlı çalışma ile teknik anlamda 6360 ile gerçekleştirilen dönüşümün il ölçeği, nüfus miktarları ve hizmet sunumuna ilişkin alt yapı eksikleri tamamlanmadan uygulanmaya girmesinin bazı aksaklıkların yaşanmasına neden olduğu belirtilmiştir. Bu durumun, kanunun uygulanması açısından yerel halk nezdinde başarısızlık algısı yarattığı ifade edilen çalışmada, büyükşehir ile il sınırlarının eşitlenmesinin, büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasındaki siyasi mücadeleyi arttırdığı ve bu durumun etkin hizmet sunumunu olumsuz etkilediği savunulmuştur. Çamdere, & Genç (2018), “*6360 Sayılı Kanunun Kamu Hizmetlerinin Sunumuna Etkisi: Denizli Büyükşehir Belediyesi Örneği*”. Denizli ölçeğinde yapılan çalışmada, ilçe belediyelerinin sorumluluk alanının genişlemesi ve mekânsal engellerin artması sonucunda bazı belediyelerin lojistik-personel vb. sorunlar yaşadıkları ifade edilmiş, belediyelerin hizmet sağlama maliyetlerinin arttığı tespitine yer verilmiştir. Usta, Akman, & Kocaoğlu (2018), “*6360 Sayılı Kanun’un Büyükşehir Belediye Sistemine Etkileri: Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği*” adlı çalışmada ise 6360 değişikliğinin Konya Büyükşehir Belediyesi üzerinde önemli etkileri olduğu ve yerel hizmetleri sunma kapasitesinin gelişmesinin yanında etkin ve verimli hizmet hedefi açısından olumlu adımlar atıldığı belirtilmiştir. Yerel ölçekte gerçekleşen uygulama sırasında Büyükşehir ile ilçe belediyeleri arasında koordinasyon açısından sorun bulunmadığı belirtilmiştir.

Savaş Yavuzçehre, & Keysan (2019), “*Yeni Büyükşehir Belediyesi Yapılanmasında Kent Merkezine Uzaklık İle Yerel Hizmetlerden Memnuniyet İlişkisi: Denizli Örneği*” adlı çalışmada, 6360 ile kurumsal ve altyapı şartları farklılıklar göstermekle birlikte beldelerin tümünün

kapatılmasının tek tipleştirme olarak nitelendirildiği ve beldelerin yeniden kurulması yönünde bir talebin varlığı ortaya konulmuştur. Hemşehrilerin hizmet alışkanlıkları ve yerel hizmet kültürünün 6360 sonrası uygulamalardan zarar gördüğü vurgulanmış, Denizli il sınırları ölçeğinde belediyece sunulan hizmetlerden memnuniyet düzeyinin il merkezinden uzaklaştıkça azalmakta olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 6360 sayılı Kanun sonrası yüksek maliyetli ve hacimli hizmetlerin ön plana alınmasıyla mahalle yerleşimlerinin alışılmış gündelik ihtiyaçlarının geri planda bırakıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bulut, & Dönmez (2019), “6360 Sayılı Düzenlemeyle Oluşan Büyükşehir Modelinde Büyükşehir Belediyesi İle İlçe Belediyeleri Arasında Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Hatay İli Örneği” adlı çalışmada ise Büyükşehir Kanununda yetki tanımlamalarının açık bir biçimde yapılmaması dolayısıyla yerel hizmetlerin sunumunda büyükşehir ve ilçe belediyelerinin yetkileri arasındaki çatışma ve bunun uygulamaya olumsuz yansımaları belirtilmiştir. Özellikle Alt Yapı Koordinasyon Merkezinin işleyişinde sorunlar yaşamakta olduğu ayrıca ilçe belediyelerinin finansal kaynaklarının büyük oranda büyükşehire aktarılmakta oluşunun hizmetin sunumuna ve kalitesine olumsuz etkisine yer verilmiş bu çerçevede 6360’da ilçe belediyeleri lehine değişikliğe gidilmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştır.

6360 sayılı Büyükşehir düzenlemesinin Balıkesir Büyükşehir Belediyesinin kurumsal yapısı ve kent yaşamına etkileri konusunda ise çok sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan biri Genç, & Daşçı (2016) tarafından yapılan “6360 Sayılı Kanunun Kamu Hizmetlerinin Sunumuna Etkisi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Örneği” adlı çalışmadır. Kanuna yönelik uygulamaların il sınırlarındaki belediye yöneticileri tarafından değerlendirilmesi üzerine yoğunlaşan çalışma sonucunda öncelikle belediye hizmet alanlarının il ve ilçe mülki sınırlarına kadar genişlemesiyle vatandaşlara daha etkin hizmet verilebileceği değerlendirilmesine ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra, ilçe merkezine çok uzak olan mahallelere hizmet sunmak zorunda kalan belediyenin hizmet etkinliğinde bir azalmanın olabileceği ve ulaşım faktörünün de devreye girdiğinde merkez belediyeleşmenin olumsuz etkisinden söz edilebileceği ifade edilmiştir. Tüzel kişiliği kaldırılan köyler için belediyenin desteğini almanın, maddi olarak olumlu bir durum olarak görülebildiği belirtilen çalışmada yeni mahalle statüsünün ilgili yerel halk nezdinde aidiyet sorunu oluşturduğu ve son olarak büyükşehir tümü ölçeğinde yerel hizmet sunumuna olumlu katkılar yapmak üzere “yerel hizmet ofislerinin” desteklendiği vurgulanmıştır. Bir diğer çalışma ise doktora tezinden üretilen bir makale olan Akyol, & Kara (2016) “Hizmet Ölçeği Artışı ve Kalite Algısı İlişkisi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Örneği” çalışmadır. Yerel nitelikli hizmetin sunum ölçeğinde meydana gelen artış ile ortaya konulan hizmetin kalitesi hakkında yerel halkın algısını belirlemek amacıyla tasarlanan çalışma için Balıkesir ilindeki 12 ilçeden 764 kişi ile anket yapılmıştır. Çalışmada, hemşehrilerin buldukları yerleşimin türüne göre (il/ilçe/belde/köy) sunulan yerel hizmetin kalitesine yönelik algıları arasında farklılık düzeyi ölçülmüş ve yaşanan yerin statüsüne göre hizmet kalitesi algısının farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, anketi cevaplayan kişilerin büyükşehir statüsüne geçilmesiyle (eski köy yeni mahalle) birlikte yerleşim alanlarında ilk defa altyapı hizmetlerine (kanalizasyon, yol, su, otobüs) eriştiklerini ve bunu olumlu karşıladıkları belirlenmiştir.

Başkaca herhangi bir akademik araştırmadan bağımsız olarak alan araştırması ile (yüz-yüze anket) gerçekleştirilen çalışmanın amacı, yukarıda bazı örnekleri verilen mevcut literatüre katkı yapmak/yapabilmektir. Çalışmada, 6360 sayılı Kanun ile Büyükşehir statüsü kazandıktan sonra yapılan 2014 ve 2019 yerel seçimleri sonucunda aynı parti tarafından (Ak Parti) yönetilmekte olan ve bu anlamda yönetsel sürekliliği olan Balıkesir Büyükşehir Meclis üyelerinin, uygulamasını gerçekleştirdikleri Büyükşehir Kanununun sahadaki yansımalarına ilişkin görüş, eleştiri ve önerileri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda literatürdeki diğer çalışmalara ek olarak bu çalışma ile alan araştırması sonucunda elde edilen bulguların (yine ve yeniden) günümüzde Büyükşehir ve Belediye mevzuatına ilişkin yapılacağı kamuoyuna yansıyan değişiklikler konusunda karar alıcılara, uygulayıcılara ve alanda çalışan akademisyenlere katkıda bulunulması ümit edilmektedir.

I. II. Türkiye’de Büyükşehir Süreci: Yasal ve Kurumsal Değişim

Büyükşehir belediyesi, anakentlerde yaşanan hızlı nüfus artışı, yaygın, dağınık ve plansız gelişen yerleşim düzenlerinin ortaya çıkması sonucu, geleneksel yönetim modellerinin dışında

kalan ve ihtiyaçlara daha iyi cevap veren yönetim ve planlama yöntemleriyle yönetimin icra edilmesi amacıyla kurulan belediye türü olarak ifade edilmektedir (Bozkurt, Ergun, & Sezen, 2008: 49). Eryılmaz'a göre, kentleşme ve sanayileşmeye bağlı olarak büyük yerleşim yerlerinin yapıları hızla değişmiş ve sorunları aynı oranda artış göstermiştir. Bu noktada büyükşehir yapılanması, söz konusu yerleşim yerlerine özellikle örgütlenme açısından yeni bir sistem getirmiştir (Eryılmaz, 2012: 205). Toprak (2014: 311—314) “*Büyükkent Yönetimi*” olarak tanımladığı büyükşehir yönetimini sürdürülebilir çağdaş kent yönetimi olarak ifade etmiş, kentlerin sürekli büyüme içinde olduğunu ve bu durumun ihtisaslaşmaya ihtiyaç duyan bir alan yönetimini gerekli kıldığını belirtmiştir. Keleş (2012: 317—318) ise, “*Yerel yönetimlerin büyüklüklerine göre en uygun sınırların çizilmesi amacıyla ya da kentsel komünlerin bu toplulukları oluşturan insanların istençlerine bakılmaksızın özekselsel yönetim eliyle yasayla birleştirilmesi*” şeklinde ifade ettiği ve “*Anakent Yönetimi*” olarak tanımladığı sistemin günümüzde yansımalarının devam ettiğini belirtmiştir. Genç (2014) ise, büyükşehir sistemini kentsel gelişme açısından değerlendirmiş, sistemin çeşitli zorlukları barındırmakla birlikte planlamada bütünsellik sağladığı ve kentleşme sorunlarına çözüm bulma potansiyeli taşıdığını ifade etmiştir.

Kavramsal, kurumsal ve mekânsal ölçeklendirme açısından isimlendirmesi farklı olsa bile (büyük kent, metropol kent, anakent) Türkiye'nin büyükşehir olgusu ile tanışmasına temel teşkil eden kırılma noktaları ve ortaya çıkan sürecin ihtiyaçlarına cevap vermeye yönelik geliştirilen yasal ve kurumsal tedbirler bulunmaktadır. Kuşkusuz büyükşehir olgusunun birinci kırılma noktası 1950'lerden itibaren yaşanmaya başlayan kentleşme süreci ve bu sıkıntılı sürecin yansıması olarak başta İstanbul olmak üzere bazı şehirlere gerçekleşen yoğun nüfus birikmeleridir.

1980'li yıllarla birlikte tüm dünyadaki büyük yerleşim alanları için farklı bir yönetim modeli arayışına başlanması tesadüf değildir. Gerçekten de, çoğu yerde merkezîyetçi yaklaşımların yerel hizmetlerin sunulmasında farklı boyutlarda engellemelere neden olduğu görülmektedir. Bu darboğazın aşılması amacıyla, belde halkının yönetime daha geniş ve etkin olarak katılımının sağlanması, hizmet sunumunda etkinliğin ve verimliliğin artırılmasına yönelik yoğun çabalar başlatılmıştır. Büyükşehir olgusu Türkiye'nin gündemine gerçekte 1960'lı yıllarda girmiştir. Zira 2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de ve uluslararası ölçekte yaşanan sosyo-ekonomik değişimler beraberinde hızlı bir kentleşmeyi ortaya çıkarmıştır (Öner, 2006: 249).

Kentleşme ve kontrolsüz nüfus birikimlerinin adresi olan yerleşim alanları için ikinci kırılma noktası 1980 Askeri İhtilali sonrasında yaşan süreçtir. Milli Güvenlik Konseyinin 11.12.1980 tarih ve 34 nolu kararı ile “hızlı nüfus artışı ve kırsal kesimden kente göçler sonucunda büyükşehirlerin çevresinde kurulan belediyelerin, beldeye ve belde halkına ilişkin görevlerini iyi yapamadıkları” (Tortop, 1988: 173) gerekçesiyle büyükşehirlerdeki bazı yerel yönetim birimlerinin tüzel kişilikleri kaldırılmıştır. İlgili süreç içinde yaşanan ve büyükşehirlerle ilişkin üçüncü kırılma noktası ise; 04.12.1981 tarih ve 2561 sayılı “*Büyük Şehirlerin Yakın Çevresindeki Yerleşim Yerlerinin Ana Belediyelere Bağlanması Hakkında Kanun*” ile şehirlerin yakın çevrelerindeki yerleşim yerlerinin, merkez belediyeye bağlanması uygulamalarını kontrol altına almaya yönelik ölçütler getirilmiş olmasıdır. 2561 sayılı Kanunda, içme ve kullanma suyundan, enerji ve kanalizasyona, ulaşım toplu taşımadan imara kadar temel belediye hizmetlerinin birbiriyle uyumlu, yeterli ve verimli olarak karşılanması amacıyla yönelik olarak bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu amaç doğrultusunda kanunda, son genel nüfus sayımı sonuçlarına göre belediye nüfusu 300.000'i aşan büyükşehirlerin çevresinde bulunan yerleşimlerin merkez belediyesine bağlanabilmesi öngörülmüştür (Öner, 2006: 251).

Büyükşehir yönetime giden üçüncü kırılma noktası, 1982 Anayasası'nın 127. maddesinde, “*Kanun büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir*” hükmünün yer almış olmasıdır. Anayasanın bu hükmüne istinaden merkezi idare nüfus yığılmalarının yaşandığı mekânsal yerleşim alanlarını “özel yönetim” getirebilme yetkisine haiz kılınmıştır. Süreç açısından dördüncü kırılma noktası olarak görülen düzenleme ise Anayasanın ilgili hükmüne istinaden 8 Mart 1984 tarihinde yürürlüğe giren 195 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile büyükşehir belediye yönetiminin düzenlenmiş olmasıdır. 195 sayılı KHK ile “*belediye sınırları içinde birden fazla ilçe bulunan şehirler*” büyükşehir olarak tanımlanmış bu çerçevede 25 Mart 1984'de yapılan mahalli idareler seçiminden sonra ilgili KHK uyarınca İstanbul, Ankara ve İzmir'de büyükşehir belediye yönetimleri kurulmuştur.

Büyükşehir belediye yönetiminin hukuki statüsü, yerel hizmetlerin planlı etkin ve uyumlu bir şekilde yürütülmesini sağlamak üzere 27 Haziran 1984'de yayınlanan "3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun" sürecin beşinci kırılma noktasını oluşturmaktadır. Öte yandan 3030 sayılı Kanunla ilk kez "büyükşehir belediyesi" kavramı temel hukuki metinler içine girmiştir. Dönemsel açıdan ilk olmakla birlikte uygulama çıktıkları açısından önemli tartışmaların odağında kalan 3030'da büyükşehir; "Belediye sınırları içinde birden fazla ilçe bulunan şehirler" olarak tanımlanmış ve hukuken ilgili şehirlerde büyük şehrin adı ile bir "büyük şehir belediyesi" ve büyükşehirdeki ilçelerde ise ilçelerin adını taşıyan "ilçe belediyeleri" kurulması düzenlenmiştir. 3030'un bu hükmüne istinaden 1986 ve 2000 yılları arasında Kanun ve KHK yoluyla Adana, Bursa, Gaziantep, Kayseri, Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit, Mersin, Samsun, Adapazarı'nda büyükşehir belediye yönetimi kurulmuştur.

Kamuoyuna ve siyasetin gündemine ciddi eleştiriler şeklinde yansımış olmakla birlikte 3030 sayılı Kanunla gerçekleştirilen modelin Türkiye açısından önemli bir deneyim süreci olduğunu kaydetmek gerekir. Yirmi yıl boyunca uygulanan 3030 sayılı Kanun, 23 Temmuz 2004 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren altıncı kırılma noktası olarak sınıflandırılabilir. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. 2004-2005 yılları arasında Türk yerel yönetim mevzuatı önemli değişimler geçirmiştir; İl özel idaresi, Belediye, Büyükşehir Belediyesi kanunları değiştirilmiş Mahalli idare birliklerine ilişkin kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Aslında bu dönem Türk yerel yönetim modeli açısından kritik bir öneme sahiptir. İlgili tarih aralığında sürecin temel belirleyici unsurları arasında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi, Avrupa Birliği ile ilişkilerin ivme kazanması gibi gelişmeler yer almıştır. Ayrıca bu dönemde hazırlanan Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısında ülkemizdeki kamu yönetiminin işleyişine ve yerel yönetim modeline ilişkin öngörüler yer almış ancak ilgili tasarı kanunlaşmamıştır.

5216 sayılı Kanun'da Büyükşehir Belediyesi; "en az üç ilçe veya ilk kademe belediyesini kapsayan, bu belediyeler arasında koordinasyonu sağlayan; kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan; idarî ve malî özerkliğe sahip ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi" olarak tanımlanmıştır. Büyükşehir statüsüne ilişkin temel kriterler olarak, O yerleşim alanının il merkezi olması; En az üç ilçe veya üç ilçe kademe belediyesini kapsamaması; Belediye sınırları içindeki ve bu sınırlara en fazla 10.000 metre uzaklıktaki yerleşim birimlerinin son nüfus sayımına göre 750.000 den fazla olması ve Kanuni bir düzenleme olması belirlenmiştir. Ancak tek başına bu kriterler yeterli görülmemiş ve Büyükşehir Belediyesi statüsüne geçmek için ayrıca bu statüye geçecek olan yerleşim alanının, fizikî yerleşim durumları ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri de dikkate alınmıştır.

Çalışmanın temel odak noktasını oluşturan ve büyükşehirleşme sürecine ilişkin sınıflandırmada yedinci kırılma noktasını teşkil eden değişim 6360 sayılı Kanunla gerçekleşmiştir. Özellikle büyükşehir nüfusunda meydana gelen sayısal artışı ve ortaya çıkan sorunların aşılmasına yönelik olarak ilk akla gelen yöntem olarak 2012 yılında Büyükşehir reformu gerçekleştirilmiş ve 6360 sayılı "Onüç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" (06.12.2012) yürürlüğe girmiştir. 6360 ile toplam nüfusu 750.000'den fazla olan il yönetimlerinin belediye statülerinin büyükşehir olarak güncellenmesiyle 13 ilde daha büyükşehir belediyesi kurulmuştur: Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van. Daha sonra müstakil bir düzenleme olan 6447 sayılı kanunla (22.03.2013) Ordu ilinde büyükşehir belediyesi kurulmuş ve bugün itibarıyla ülkemizdeki büyükşehir belediyesi sayısı 30'a çıkmıştır.

6360 ve 6447 sayılı düzenlemeler ile gerçekleşen temel kurumsal ve yönetsel değişimler şunlardır: Büyükşehir belediyelerinin sınırları, il mülki sınırlar haline dönüşmüştür; 30 İl özel idaresi, 16.082'i Köy tüzel kişiliği, 1591 Belde belediyesi ile Büyükşehirlerdeki Bucak teşkilatları kapatılmıştır. Ülke nüfusunun %76.5'i (56.525.820 kişi) büyükşehir sınırlarında yaşamaya başlamış ve ülke topraklarının %51.5'i (401.447 km²) büyükşehir alanı haline dönüşmüştür. Büyükşehirlerde 28 yeni ilçe belediyesi kurulmasıyla toplam sayı 171'e çıkmıştır. Büyükşehir sınırları içerisinde köyler mahalle statüsü ile ilgili ilçe belediyelerine bağlanmıştır. Mahalle kurulabilmesi için en az 500 kişinin ikamet etme şartı getirilmiş (Tandircioğlu, & Öner, 2014:

254—255), 1977 olan belde belediye sayısı 393'e, 81 olan il özel idaresi sayısı 51'e, nihayetinde toplam belediye sayısı 2950'den 1393'e ve köy sayısı 34.339'dan 18.288'e düşürülmüştür (Genç, & Daşçı, 2016: 179). Öte yandan TÜİK'in Şubat 2020 verilerine göre Türkiye'de 2018 yılında %92,3 olan il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların oranı 2019 yılında %92,8 olurken belde ve köylerde yaşayanların oranı %7,7'den %7,2'ye düşmüştür (tuik.gov.tr, 2020). Bu son veri Türkiye'de kentleşmenin hızlı şekilde devam ettiğini göstermekte, büyükşehir yönetimlerinin artan hizmet yüküne işaret etmektedir.

II. 6360 SAYILI BÜYÜKŞEHİR DÜZENLEMESİNİN BALIKESİR'DE YERELE YANSIMASI: MECLİS ÜYELERİNİN BAKIŞ AÇISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Türkiye'deki büyükşehirleşme sürecine yönelik önemli adımlardan birini teşkil eden 6360 sayılı kanunun uygulama çıktılarının ve sahadaki yansımalarının belirlenmesinin, devam edecek gibi görünen büyükşehirleşme sürecine yönelik katkı sağlaması beklenmektedir. Gerek literatüre, gerek siyasal karar alıcılara ve gerekse uygulayıcılara perspektif katmak ve kanunun sahadaki uygulayıcıları olan kesimlerin yaklaşımlarını yansıtmak amacıyla Balıkesir Büyükşehir Meclisinde gerçekleştirilen alan araştırmasının sonuçları ve kentsel alan ölçeğine ilişkin temel bilgiler çalışmanın bu kısmında ele alınacaktır.

II. I. Balıkesir İli Büyükşehirleşme Süreci ve Kurumsal Yapı

Balıkesir ili, sahip olduğu verimli topraklar, uygun iklim koşulları, Marmara ve Ege denizlerine kıyısı bulunması bakımından coğrafi açıdan batı Anadolu bölgesi, tarih boyunca çok sayıda farklı uygarlığa ev sahipliği yapmıştır.

1071 Malazgirt Savaşı sonrasında büyük bir Türkmen grubu ile Balıkesir ve çevresine gelen Karesi (Kara İsa) Bey, 1296 yılında bağımsızlığını ilan ederek Karesi Beyliği'ni kurmuştur. Bu tarihten sonra Balıkesir ve çevresini oluşturan bölge Anadolu Selçuklu Devleti'nin nüfuzlu komutanlarından olarak bilinen Karesi Bey'in ismiyle anılmaya başlamıştır. 1816'ya kadar Karesi sancağı Anadolu Eyaletine bağlı kalmıştır. Osmanlı Devleti tarafından 1864'te yayınlanan "*Teşkil-i Vilayet Kanunu*" ile Balıkesir sancak olarak Hüdavendigâr vilayetine bağlanmış, 1909-1922 tarihleri arasında müstakil liva haline getirilmiştir. 1923 yılında bütün sancakların il statüsüne dönüştürülmesiyle Karesi ili kurulmuştur (www.karesi.bel.tr., 22.12.2019).

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra TBMM tarafından 1926'da alınan; hanedanlara ait vilayet adlarının değiştirilmesi kararı uyarınca Karesi ismi Balıkesir olarak değiştirilmiştir (BBB Stratejik Planı, 2019). Belediye arşivi ve özel belgelere istinaden Balıkesir ilinde Belediye teşkilatının ilk kuruluş tarihi 1864 tarihli Vilayetler Nizamnamesi olduğu görülmektedir (www.balikesir.bel.tr., 22.12.2019).

II. II. Balıkesir İl, İlçe ve Büyükşehir Yapılanması

Balıkesir il belediyesi 6 Aralık 2012 tarihinde yayınlanan 6360 sayılı Kanun ile Büyükşehir Belediyesi statüsüne kavuşmuş ve il mülki sınırları Büyükşehir Belediyesi sınırlarına dâhil edilmiştir. 14.299 km² yüzölçümü, 20 ilçesi ve 1130 mahalleye sahip olan İlin 2019 TÜİK verilerine göre toplam nüfusu 1.228.620 nüfus yoğunluğu ise %85,9'dur (Tablo1). Toplam nüfus bakımından Balıkesir Marmara Bölgesindeki iller içinde İstanbul (15.519.267) ve Bursa'nın (3.056.120) ardından üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 1: Balıkesir İlçe Nüfusları Yüzölçümü ve Mahalle

İlçe Adı	Nüfus *	**	Yüzölçümü	e ***	Mahall
Altıeylül (6360 ile kuruldu)	181 286		927 km ²		94
Karesi (6360 ile kuruldu)	183 084		742 km ²		70
Ayvalık	70 720		265 km ²		34
Balya	12 932		936 km ²		46
Bandırma	156 787		592 km ²		54
Bigadiç	49 926		1.028 km ²		80
Burhaniye	60 490		280 km ²		38
Dursunbey	35 122		1,948 km ²		111
Edremit	155 837		731 km ²		47
Erdek	32 120		333 km ²		28
Gömeç	14 175		223 km ²		13
Gönen	74 183		1.118 km ²		101
Havran	27 857		543 km ²		34
İvrindi	32 492		761 km ²		69
Kepsut	23 142		908 km ²		69
Manyas	18 936		593 km ²		50
Marmara	9 730		154 km ²		14
Savaştepe	17 844		409 km ²		50
Sındırgı	33 253		1 378 km ²		74
Susurluk	38 704		645 km ²		54
Balıkesir: Mülki ve Büyükşehir Sınırı (Toplam)	1 228 620		14 299 km ²		1130

Kaynak: *Nüfus: (2019 verileri) <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, Erişim Tarihi: 25.01.2020.

**Yüzölçümü: <https://balikesir.ktb.gov.tr/TR-65836/fiziki-ozellikler.html>, Erişim Tarihi: 17.02.2020

***Mahalle: Balıkesir Valiliği, İdare ve Denetim Müdürlüğü Verileri, 2019.

Balıkesir İli Mülki İdare ve Yerel Yönetim yapılanması 6360 sayılı Kanundan etkilenmiştir. Buna göre 6360 öncesi Mülki idare ve Belediyesi bulunan 18 İlçenin yanı sıra 34 Belde belediyesi ve 892 Köyden oluşan Balıkesir İlinde 6360 ile Altıeylül ve Karesi ilçeleri ilk kez kurulmuş böylelikle büyükşehir sınırları içinde 20 ilçeye ulaşılmıştır. İl ölçeğinde Büyükşehir modelinin kurumsallaştırılması ile İl sınırları içinde Balıkesir Büyükşehir Belediyesi adı ile 1 tane Büyükşehir Belediyesi ve İlçe adları ile oluşturulan 20 Büyükşehir İlçe Belediyesi statüsüne sahip yerel yönetim birimi bulunmaktadır. 6360 sayılı Kanunla Merkezde Altıeylül ve Karesi adında iki yeni ilçe kurulmuştur. Kanunun 1 ve 2 Sayılı Listelerinde bu belediyelere bağlanan belde belediyeleri, mahalle ve köyler belirlenmiştir. Yeni kurulan Altıeylül Belediyesine 13 Mahalle (bunlar hâlihazırda merkeze bağlı mahalle statüsünde idiler); 1 Belde Belediyesi (Pamukçu) ve 80 Köy statüsüne sahip yerleşim yeri “Mahalle” olarak bağlanmıştır. Yine yeni kurulan Karesi Belediyesine ise; 27 Mahalle (bunlar hâlihazırda merkeze bağlı mahalle statüsünde idiler), 2 Belde Belediyesi (Şamlı ve Kocaavşar) ve 40 Köy statüsüne sahip yerleşim yeri “Mahalle” olarak katılmıştır. 6360 sayılı Kanun çerçevesinde Balıkesir İl sınırları içinde toplam 892 Köy yerleşimi ile 34 Belde Belediyesi kapatılmış ve ilgili ilçelere mahalle statüsü ile dâhil edilmişlerdir (Tablo 2). 2020 Mart ayı itibariyle Balıkesir Mülki ve Büyükşehir ortak sınırı içinde 1 Büyükşehir belediyesi, 20 Büyükşehir ilçe belediyesi ve 1130 mahalle bulunmaktadır.

Tablo 2: Kapatılan Belde Belediyesi ve Köyler

İlçe Adı	Kapatılan Belde	Kapatılan Köy (sayı)
Altıeylül (6360 ile kuruldu)	Pamukçu (merkez)	120 (İl merkezi)
Karesi (6360 ile kuruldu)	Şamlı (merkez), Kocaavşar (merkez)	
Ayvalık	Altınova, Küçükköy	16
Balya	Şifa (İlca)	43
Bandırma	Edincik, Aksakal	32
Bigadiç	İskele	69
Burhaniye	Pelitköy	25
Dursunbey	-	102
Edremit	Akçay, Altınoluk, Güre, Kadıköy, Zeytinli	20
Erdek	Ocaklar, Karşıyaka	20
Gömeç	Karaağaç	9

Gönen	Sarıköy	89
Havran	Büyükdere	26
İvrindi	Büyükyenice, Gökçeyazı, Kayapa, Korucu	59
Kepsut	-	63
Manyas	Salur, Kızıksa	43
Marmara	Avşar, Saraylar	4
Savaştepe	Sarıbeyler	44
Sındırgı	Gölcük, Yaylabayır, Yüreğil	64
Susurluk	Göbel, Karapürçek	44
Balıkesir (Mülki ve Büyükşehir sınırı)	34	892

Kaynak: Balıkesir Valiliği, İdare ve Denetim Müdürlüğü Verileri, 2019.

31 Mart 2019 tarihinde yapılan Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerine 9 siyasi parti ve 1 Bağımsız aday katılmıştır. Kayıtlı 942.088 seçmenin bulunduğu Balıkesir’de seçimlerde 3.375 sandıkta toplam 817.225 kişi oy kullanmış ve seçimlere katılım oranı %86.75 olarak gerçekleşmiştir (<https://sonuc.ysk.gov.tr/sorgu>, 22.05.2019). İl genelinde Büyükşehir Belediye Başkanlığını %47.7’lik oy oranı ile Ak Parti adayı kazanmıştır. Aşağıdaki tabloda ilçe bazında belediye başkanlığı seçimini kazanan siyasi parti ve belediyelerin meclis üye sayıları yer almaktadır (Tablo 3).

Tablo 3: Balıkesir 31 Mart 2019 Mahalli İdareler Seçim Sonuçları

İlçe Adı	Seçimi Kazanan Siyasi Parti ve Oy Sayısı *	Meclis Üye Sayısı **
Balıkesir Büyükşehir Belediyesi	Ak Parti - 374.928 (%47.7)	93
Altıeylül (6360 ile kuruldu)	Ak Parti - 59.462 (%54.7)	31
Karesi (6360 ile kuruldu)	Ak Parti - 59.775 (%52.2)	31
Ayvalık	Demokrat Parti - 17.525 (%39.7)	25
Balya	CHP - 4976 (%50.7)	11
Bandırma	CHP - 55481 (%58.4)	31
Bigadiç	Ak Parti - 17.151 (%50.7)	15
Burhaniye	CHP - 19.358 (%53.4)	25
Dursunbey	Ak Parti - 17.048 (%67.9)	15
Edremit	CHP - 44.584 (%45.7)	31
Erdek	CHP - 11.482 (%52)	15
Gömeç	CHP - 4.828 (%54.1)	11
Gönen	CHP - 26.735 (%55.4)	25
Havran	Ak Parti - 9.653 (%51.6)	15
İvrindi	Ak Parti - 13.315 (%54.2)	15
Kepsut	Ak Parti - 9.235 (%58.8)	15
Manyas	CHP - 6.897 (%51.2)	11
Marmara	Ak Parti - 3.531 (%56.6)	9
Savaştepe	Ak Parti - 6.581 (%52.6)	11
Sındırgı	Ak Parti - 12.789 (%50.3)	15
Susurluk	İyi Parti - 14.231 (%54.6)	15

Kaynak: * YSK, <https://sonuc.ysk.gov.tr/sorgu>, Erişim Tarihi: 22.05.2019.

** Belediye meclislerinin web sayfalarından derlenmiş ve 2972 sayılı Kanuna göre doğrulanmıştır.

II. III. Balıkesir Büyükşehir Belediye Meclisi Anketi Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde, çalışma kapsamında Balıkesir Büyükşehir Belediye Meclisi üyeleri üzerinde gerçekleştirilen alan araştırmasının amacı, evreni, örnekleme ve yöntemi gibi noktalarda bilgi verilerek, alan araştırması sonucunda elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılacaktır.

a. Araştırmanın amacı

Araştırmanın amacı, 6360 sayılı kanun ile birlikte büyükşehir statüsü kazanan Balıkesir ilinde söz konusu kanunun hizmet sunumuna olan etkilerinin değerlendirilmesi, yaşanan güçlüklerin tespit edilmesi, hizmet sunumunda aksamalara yol açıp açmadığının analizini gerçekleştirmektir. Bunun yanı sıra, genel anlamda kanunun gerekçesinde de belirtilen faydaların ortaya çıkıp çıkmadığının sorgulanması ve Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Meclis üyeleri

tarafından nasıl değerlendirildiğinin ortaya konulması çalışmanın bir diğer amacının oluşturmaktadır.

b. Araştırmanın evreni ve örnekleme

Araştırmanın evrenini, 6360 sayılı kanun ile büyükşehir belediyesi statüsüne kavuşan illerle birlikte toplamda 30 büyükşehir belediyesi oluşturmaktayken, araştırmanın örneklemini Balıkesir ili oluşturmaktadır. Bu kapsamda anket çalışması, Balıkesir hizmet sınırının tamamına yönelik temsil yeteneğine sahip olan Balıkesir Büyükşehir Belediye Meclisi'nde yer alan üyeler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Toplam 93 üyeden oluşan Meclis'te araştırma kapsamında 65 üyeye ulaşılmış, söz konusu örneklemin yaklaşık %70'ine ulaşılarak yeterli örneklem sayısı sağlanmıştır.

c. Araştırmanın yöntemi

Araştırma tanımlayıcı istatistik modeli üzerine şekillendirilmiş, elde edilen verilerin değerlendirilmesinde veriler arasında kavramsal sonuçlara ve anlamlı bağlantılara ulaşmayı hedefleyen "içerik analizi" yöntemi tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra araştırmada veri toplamak amacıyla anket yöntemi kullanılmış, araştırmanın örneklemini oluşturan Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Meclis üyelerine sosyo-demografik özelliklerini ortaya koyabilecekleri 7 adet soru ve araştırmanın amaçlarına uygun olarak hazırlanmış 37 önermeden oluşan bir anket formu kullanılmıştır.³

Araştırma kapsamında önermelerin değerlendirilmesinde "5'li Likert" ölçeği kullanılmış, elde edilen veriler frekans, yüzde, birikimli yüzde, güvenilirlik analizi tekniklerinden yararlanılarak SPSS versiyon 22.0'dan yararlanılarak analiz edilmiştir.

d. Araştırmanın güvenilirlik ve geçerlilik analizi

Çalışma kapsamında uygulanan anketlerin, Cronbach's Alpha Katsayısı Yöntemi ile belirlenen güvenilirlik oranı 0,782 olarak gerçekleşmiştir. Ölçek güvenilirliğinin alfa katsayısına göre yorumlanmasında, 0,60-0,80 arası değerlerin "oldukça güvenilir" aralıkta kabul edildiği hatırlandığında (Kalaycı, 2014: 405), çalışma kapsamında uygulanan anket çalışmasının oldukça güvenilir aralıkta yer aldığı görülmektedir.

e. Balıkesir Büyükşehir Belediye Meclis Üyelerine yönelik alan araştırmasına ilişkin bilgiler ve sonuçların değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan üyelerin demografik bilgileri incelendiğinde, üyelerin %90,8'inin erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Yerel siyasetin en önemli aktörlerinden ve yürütücü mekanizmalarından birisini oluşturan belediye çatısı altında temsil yeteneğine sahip kadın sayısındaki eksiklik, günümüzde hala kadınların toplumsal yaşam alanlarını sınırlayan cinsiyete dayalı iş bölümünün, siyaseti toplum nezdinde erkek işi olarak nitelendirerek, politikayı kadınlar için yabancı bir alan kategorisine soktuğunu göstermektedir (Şahnagil, 2018: 278).

Araştırmaya katılan üyelerin yaş aralığı incelendiğinde ise ağırlıklı yüzdelerin 40-50 ve 51-61 yaş aralıklarında toplandığı görülmektedir. Bu durum, belediye meclisinin daha çok orta ve üst yaş grubuna mensup, dolayısıyla yeterli bilgi ve tecrübe birikimine sahip üyelerden oluştuğu izlenimi vermektedir.

Tablo 4: Araştırmaya Katılan Meclis Üyelerinin Demografik Özellikleri

	Değişken	Sayı	Oran
Cinsiyet	Kadın	6	9,2
	Erkek	59	90,8
Yaş	18-28	1	1,5
	29-39	9	13,8
	40-50	23	35,4
	51-61	24	36,9
	62 ve üzeri	8	12,3
Eğitim	İlköğretim	2	3,1
	Lise	11	16,9

³ Anket formunun hazırlanmasında Çamdere ve Genç'in 2018 yılında gerçekleştirdikleri "6360 Sayılı Kanunun Kamu Hizmetlerinin Sunumuna Etkisi: Denizli Büyükşehir Belediyesi Örneği" adlı çalışmadan yararlanılmıştır.

	Önlisans	11	16,9
	Lisans	35	53,8
	Lisansüstü	6	9,2
Gelir Durumu	0-1500	0	0
	1501-2000	1	1,5
	2001-2500	1	1,5
	2501-3000	3	4,6
	3001 ve üstü	60	92,3
İkamet süresi	0-5 yıl	0	0
	6-10 yıl	2	3,1
	11-15 yıl	4	6,2
	16-20 yıl	8	12,3
	21 yıl ve üstü	51	78,5
İlçe Temsili	Altıeylül	6	9,2
	Ayvalık	5	7,7
	Bandırma	5	7,7
	Bigadiç	3	4,6
	Burhaniye	4	6,2
	Dursunbey	3	4,6
	Edremit	8	12,3
	Erdek	3	4,6
	Gömeç	1	1,5
	Gönen	5	7,7
	İvrindi	3	4,6
	Karesi	2	3,1
	Kepsut	3	4,6
	Manyas	3	4,6
	Marmara	2	3,1
	Savaştepe	3	4,6
	Sındırgı	2	3,1
Susurluk	4	6,2	
Siyasi Parti	Ak Parti	31	47,7
	CHP	18	27,7
	MHP	1	1,5
	İyi Parti	14	21,5
	Demokrat Parti	1	1,5
	Toplam	65	100,0

Araştırma kapsamında uygulanan anketin önermeler kısmına yönelik yüzdeler ise şu şekilde gerçekleşmektedir:

Tablo 5: Anket Sonuçlarının İncelenmesi

Önermeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Büyükşehir statüsüne geçilmesi altyapı planlamasında bütünlüğü sağlamaktadır	21,5	13,8	10,8	27,7	26,2
Büyükşehir belediyesi sınırlarının il sınırlarına kadar genişlemiş olması vatandaşa daha etkin hizmet sunulması açısından olumlu bir gelişmedir	18,5	21,5	7,7	32,3	20,0
Büyükşehir belediyesi (il sınırlarındaki köylerin/beldelerin mahalleye dönüştürülmesi uygundur	30,8	20,0	13,8	16,9	18,5
Büyükşehir statüsüne geçilmesi imar ve planlama bütünlüğü sağlamaktadır	10,8	20,0	10,8	36,9	21,5
Büyükşehir düzenlemesiyle ilçe belediyeleri arasında koordinasyon sorunları artmıştır	12,3	27,7	9,2	33,8	16,9
İlçelerde büyükşehir belediyelerinin yerel hizmet ofisleri açılmalıdır	9,2	6,2	9,2	38,5	36,9
Genel bütçeden ilçe belediyelerine ve büyükşehir belediyesine ayrılan paylar yeniden düzenlenmelidir	0	3,1	10,8	29,2	56,9
Büyükşehir statüsü yönetici-vatandaş ilişkilerini güçlendirmiştir	13,8	20,0	23,1	30,8	12,3
Büyükşehir yönetimine geçilmesiyle ilçe belediyelerinin büyükşehir belediyesine bağımlılığı artmıştır	3,1	3,1	3,1	40,0	50,8
Büyükşehir düzenlemesine geçtikten sonra ilçe halkının yerel kamu hizmetlerine ulaşımı kolaylaşmıştır	16,9	27,7	16,9	29,2	9,2
Büyükşehir düzenlemesine geçtikten sonra ilçelerde sunulan yerel hizmetlerin verimliliği artmıştır	13,8	26,2	16,9	26,2	16,9
Mevcut Büyükşehir düzenlemesi yerelde merkezileşimi artırmıştır	0	7,7	18,5	44,6	29,2
Büyükşehir statüsüne geçilmesi ulaşım planlamasında bütünlüğü sağlamıştır	9,2	15,4	7,7	55,4	12,3
Köyden dönen mahallelerde ulaşım alakaı sorunlar yaşanmaktadır	6,2	12,3	10,8	43,1	27,7

Büyükşehir düzenlemesi yerelleşmeyi artırmıştır	13,8	26,2	18,5	30,8	10,8
Büyükşehir yönetimine geçilmesiyle ilçe belediyelerinin temsil imkânı azalmıştır	7,7	29,2	10,8	35,4	16,9
Büyükşehir belediyesi ile imar yetkilerinin bölüşümünde ve uygulanmasında sorunlar yaşanmaktadır	4,6	21,5	15,4	35,4	23,1
Köylerin mahalleye dönüştürülmesi hizmet etkinliğini azaltmıştır	10,8	27,7	12,3	36,9	12,3
Köylerin mahalleye dönüştürülmesi tarım ve hayvancılık faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir	10,8	24,6	7,7	35,4	21,5
Büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasındaki siyasi çekişmeler ilçe belediyelerinde hizmet sunumunu olumsuz etkilemektedir	6,2	27,7	9,2	36,9	20,0
Büyükşehir belediye modeli öncesine geri dönmelidir	23,1	24,6	13,8	13,8	24,6
Belde belediyelerine tüzel kişiliği geri verilmelidir	20,0	15,4	16,9	20,0	27,7
Köylere tüzel kişiliği geri verilmelidir	12,3	20,0	15,4	23,1	29,2
Büyükşehir düzenlemesi sonrasında halkın altyapı konusundaki şikâyetleri artmıştır	15,4	23,1	12,3	32,3	16,9
Büyükşehir düzenlemesi sonrasında ilçemizde ulaşım şikâyetleri artmıştır	13,8	27,7	7,7	30,8	20,0
Büyükşehir düzenlemesiyle büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında koordinasyon sorunları yaşanmaktadır	7,7	23,1	12,3	41,5	15,4
Büyükşehir düzenlemesi yerel demokrasi açısından uygun değildir	16,9	32,3	10,8	23,1	16,9
Eski köylere/yeni mahallelere hizmet götürme konusunda personel açısından sorunlar yaşanmaktadır	4,6	20,0	10,8	50,8	13,8
Eski köyler/yeni mahallelerin ilçe merkezine uzak olması hizmet sunumunu olumsuz etkilemektedir	4,6	20,0	12,3	43,1	20,0
Eski köyler/yeni mahallelerin ilçe merkezi ile arasında coğrafi engeller hizmet sunumunu olumsuz etkilemektedir	4,6	21,5	10,8	44,6	18,5
Tüzel kişiliği kaldırılan belde ve köylerde yaşayanlarda aidiyet sorunu bulunmaktadır	6,2	23,1	13,8	36,9	20,0
Büyükşehir statüsüne geçilmesi yazışmaları/bürokrasiyi artırmıştır	4,6	24,6	15,4	43,1	12,3
Belediyemizin sorumluluk sahasının genişlemesi hizmet sunumunda aksamalara neden olmaktadır	4,6	21,5	10,8	43,1	20,0
Büyükşehir statüsüne geçilmesi hizmet maliyetlerini azaltmıştır	12,3	33,8	20,0	21,5	12,3
Yeni mahallelere hizmet götürme konusunda teknik ekipman, araç-gereç sorunu yaşanmaktadır	4,6	16,9	13,8	49,2	15,4
Büyükşehir belediyesi düzenlemesiyle belediyelerle mülki idareler arasında görev ve yetki çatışmaları yaşanmaktadır	9,2	29,2	16,9	32,3	12,3
Büyükşehir düzenlemesi sonrasında ilçemizde imar düzenlemeleri konusundaki şikâyetler artmıştır	7,7	33,8	15,4	27,7	15,4

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Meclis Üyeleri'nin 6360 sayılı kanuna ilişkin değerlendirmelerinin ölçüldüğü anketten elde edilen sonuçlara göre, araştırmaya katılan meclis üyeleri genel anlamıyla söz konusu yasal düzenlemenin yerele yansıyan olumsuz etkileri üzerinde durmuşlardır. Öncelikle, düzenleme içerisinde yer alan ve idari teşkilat yapısı açısından önemli bir değişikliğe ön ayak olan il sınırları içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin mahalleye dönüştürülmesi, üyeler tarafından desteklenmeyen temel önermelerden birisini oluşturmaktadır. Köy ve belde belediyelerinin mahalleye dönüştürülmesini uygun bulmayan üyeler, söz konusu birimlere tüzel kişiliklerinin geri verilmesi gerekliliğinin altını çizmişlerdir. Özellikle köylerin mahalleye dönüştürülmesiyle hizmet etkinliğinin azaldığını, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin olumsuz etkilendiğini ifade eden üyeler, ulaşım alanında da çeşitli sorunların yaşandığını belirtmişlerdir.

Eski köylerin diğer bir deyişle yeni mahallelerin ilçe merkezine uzak olmalarının ve sahip oldukları çeşitli coğrafi engellerin hizmet sunumunu olumsuz etkilediği görüşüne destek veren üyeler, bu bölgelerde ayrıca hizmet sunacak olan personel ve araç-gereç açısından da sorunlar yaşandığını ifade etmişlerdir. Tüzel kişiliği kaldırılan belde ve köy halkının yaşadığı aidiyet eksikliği ise yine üyeler tarafından desteklenen önermeler arasında yer almaktadır.

Meclis üyeleri tarafından desteklenen bir başka önerme ise 6360 sayılı kanun ile sorumluluk alanı genişleyen belediyenin hizmet sunumunda aksamalar yaşadığına dair önermedir. Ayrıca, büyükşehir düzenlemesi sonrasında ilçelerinde ulaşım ve altyapı konusunda memnuniyetsizliklerin arttığını söyleyen meclis üyeleri, düzenlemenin hizmet maliyetlerini artırdığını ifade etmişlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta söz konusu önermelerin daha çok muhalefet partisine mensup üyeler tarafından desteklenmiş olmasıdır. Zira iktidar partisine mensup üyeler büyükşehir statüsüne geçilmesinin altyapı, imar ve ulaşım planlamasında bütünlüğü sağladığını düşünmekle birlikte, hizmet sınırının il sınırına kadar genişlemesiyle vatandaşlara daha etkin bir şekilde hizmet verilebileceğini ifade etmektedirler.

Araştırmaya katılan üyelerin çok yüksek bir çoğunluğu (%73,8) mevcut büyükşehir düzenlemesinin yerelde merkezileşmeyi artırdığını ifade etmiş, yerelleşmeyi artırma noktasında ise iktidar partisi üyeleri beklenen faydayı sağlayabileceği yönünde görüş beyan ederken, muhalefet partilerine mensup üyeler bu konuda olumlu bir yargıya varamamışlardır. Fakat üyelerin yaklaşık %50'nin "büyükşehir düzenlemesi yerel demokrasi açısından uygun değildir" şeklindeki önermeye katılmaması, çeşitli güçlendirmelerle düzenlemenin yerel demokrasi amacına hizmet edeceğine yönelik inanç geliştirdiklerini göstermektedir. Bunun yanı sıra, büyükşehir düzenlemesine geçilmesiyle ilçe belediyelerinin temsil olanaklarının azaldığını, hem büyükşehir ile ilçe belediyeleri arasında hem de ilçe belediyelerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde koordinasyon sıkıntılarının yaşandığını belirten üyeler, büyükşehir ve ilçe belediyeleri arasında çeşitli çekişmelerin baş gösterdiğini ve bu durumun ilçe belediyelerinde hizmet sunumunu olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Zira araştırmaya katılan üyelerin çok yüksek bir oranda (%90,8) büyükşehir yönetimine geçiş sonrasında ilçe belediyelerinin büyükşehir belediyesine bağımlı hale geldiğini ifade etmeleri söz konusu sorun alanlarına yönelik önermeleri destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra büyükşehir statüsüne geçilmesiyle belediyelerle mülki idareler arasında göreve yetki çatışmaları yaşandığına değinen üyeler, bunun yanı sıra yazışma trafiğinde artışın meydana geldiğini ve sistemin bürokrasiyi beslediğini düşünmektedirler.

Araştırmaya katılan meclis üyeleri, 6360 sayılı kanun ile geçilen büyükşehir düzenlemesinin revize edilmesi gereken taraflarının olduğu düşüncesini benimsemekle birlikte, büyükşehir modeli öncesine dönüşü desteklememektedirler. Düzenlemenin sahip olduğu aksaklıkların çeşitli çalışmalarla giderilebileceği görüşünde olan üyeler, bu amaçla atılacak en önemli adımın ilçelerde büyükşehir belediyesine bağlı yerel hizmet ofislerinin hayata geçirilmesi olduğunu belirtmektedirler (%75,4). Vatandaşların ilçe belediyelerine ulaşım noktasında daha avantajlı bir konumda buldukları göz önüne alındığında, gerek sunulan hizmetler ve yapılan değişiklikler hakkında bilgi vermek, gerekse politikaların duyurulması ve değerlendirmelerin yapılabilmesi açısından yerel hizmet ofisleri işlevsel bir görev üstlenebilecektir. Yine üyelerin büyük çoğunluğu (%86,1) genel bütçeden ilçe belediyelerine ve büyükşehir belediyesine ayrılan payların yeniden düzenlenmesini desteklemekte, büyükşehir statüsüne geçilmesiyle yönetici ve vatandaş arasındaki ilişkilerin güçlenmesini sistemin getirilerinden biri olarak kabul etmektedirler.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de kırdan kente yaşanan göçün sosyo-ekonomik gerekçelere bağlı olarak artması hiç kuşkusuz beraberinde önemli sorun alanlarını ortaya çıkarmıştır. Yaşanan ve klasik anlatımla hazırlıksız yakalanan kentleşme süreci, kent ölçeğinde sorunların artmasına ve çeşitlenmesine neden olmuştur. Dahası oluşan ve çeşitlenen sorunlar ölçek atlamış ve tüm ülkeyi ilgilendiren sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasal bir arka plana evrilmiştir. Küreselleşme eksenli başlayan neoliberal politika tercihlerinin kente yansımaları ise "yönetsel reform" olmuştur. Bu çerçevede büyükşehir yönetim modeli tarihsel süreç açısından mevcut kent ölçekli sorunların aşılmasına yönelik bir araçsal nitelik taşımıştır. Literatüre yansıyan çalışmaların sonuçları ve bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen araştırmalar ışığında elde edilen sahadaki izlenimler, büyükşehirle ilişkin önemli kırılma noktalarından biri olan 6360 sayılı düzenlemenin süreç içinde yönetsel bazı komplikasyonları, yeni sorunları ve dahası yeni arayışları ortaya çıkardığı yönünde olmuştur. Bu

tespitten hareketle literatüre, siyasal karar alıcılara ve uygulayıcılara sahadaki yansımalarına ilişkin bir altlık oluşturmak amacına odaklanılmıştır.

Araştırmanın örneklemini oluşturan Balıkesir 6360 sayılı kanunla büyükşehir statüsüne geçen bir il konumundadır ve Büyükşehir olduktan sonra iki kez (2014 ve 2019) yerel seçim süreci yaşamış ve her iki seçimde de Büyükşehir Belediye Başkanlığı aynı siyasi parti (Ak Parti) kazanmıştır. Çalışma kapsamında il ölçeğindeki 20 ilçe belediye meclisinin katkısı ile teşekkül ettirilen büyükşehir meclis üyelerinin uygulayıcısı oldukları kanunun çıktıkları hakkındaki yaklaşımlarına erişilmek istenmiştir. Bu çerçevede metin içinde açıklayıcı biçimde yer verilen çalışmadan elde edilen sonuçlardan bazıları şunlardır:

Araştırmaya katılan üyelerin genel olarak, 6360 sayılı düzenlemenin temel değişikliklerinden birisi olarak, il sınırları içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin mahalleye dönüştürülmesi politikasını desteklemedikleri görülmüştür. Tüzel kişiliği kaldırılan belde ve köy halkının aidiyet eksikliği yaşadığının altını çizen üyelerin yüksek bir çoğunluğu, mevcut büyükşehir düzenlemesinin yerelde merkeziyetçiliği artırdığını ifade etmişlerdir. Yine, 6360 sayılı düzenleme ile birlikte ilçe belediyelerinin temsil olanaklarının azaldığı, hem büyükşehir ile ilçe belediyeleri arasında hem de ilçe belediyelerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde koordinasyon sıkıntıları yaşandığı araştırma kapsamında üyeler tarafından desteklenen hususları oluşturmaktadır. Sistemin bürokratikleşmeyi artırdığını düşünen üyeler, büyükşehir modeli öncesine dönüşten ziyade, 6360 sayılı kanun ile geçilen büyükşehir düzenlemesinin çeşitli revizelerle daha etkin ve işler hale getirilebileceğine yönelik inançlarını ifade etmişlerdir. Bu kapsamda, ilçelerde büyükşehir belediyesine bağlı yerel hizmet ofislerinin hayata geçirilmesi ve genel bütçeden ilçe belediyelerine ve büyükşehir belediyesine ayrılan payların yeniden düzenlenmesi öneriler arasında yer alan temel noktaları oluşturmuştur.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

İlgili çalışmada kullanılan veriler 2019 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları : Doç. Dr. Şerif Öner, çalışmanın tüm bölümlerinde ve literatür analizi, veri toplama gibi aşamalarında katkı sağlamıştır. Arş. Gör. Dr. Sinem ŞAHNAGİL, çalışmanın tüm bölümlerinde ve veri analizi, analizlerin değerlendirilmesi gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür (Varsa) : Makalenin yayın sürecindeki katkılarından dolayı ÖHÜİİBF Dergisi Editör Kurulu'na ve hakemlere teşekkür ederiz.

Ethics Statement : As the authors, we declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, ÖHÜİİBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.

The data used in the study was collected and analyzed in 2019. Since the data are collected before 2020, an ethics committee decision is not required.

Author Contributions : Doç. Dr. Şerif Öner has contributed to all parts of the study and literature analysis, data collection stages. Arş. Gör. Dr. Sinem Şahnagil has contributed to all parts of the study and data analysis, evaluation of analysis stages. The authors contributed equally to the study.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

Acknowledgement : We would like to thank the Editorial Board of the ÖHÜİİBF Journal and the referees for their contribution to the process of publication of the article.

KAYNAKÇA

Akyol, T. İ., & Kara, M. (2016). Hizmet ölçeği artışı ve kalite algısı ilişkisi: Balıkesir büyükşehir belediyesi örneği, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 17(33), 137—164.

- Ayten, M. A. (2014). 6360 sayılı yasa uyarınca Türkiye’de büyükşehir belediyesi yapısı üzerine bir araştırma, *İdealkent*, (13), 102—127.
- Biricikoğlu, H., & Yalınzoğlu, Y. (2018). 6360 sayılı kanunun etkinlik-verimlilik ile hizmette yerellik ilkeleri açısından değerlendirilmesi: Kocaeli ilçesinde yapılan bir araştırma, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 255—284.
- Bozkurt, Ö., Ergun, T., & Sezen, S. (2008). *Kamu yönetimi sözlüğü*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Bulut, Y., & Dönmez, D. (2019). 6360 sayılı düzenlemeyle oluşan büyükşehir modelinde büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri: Hatay ili örneği, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 29—40.
- Ceyhan, S., & Tekkanat, S. S. (2018). 6360 sayılı kanun ve Ankara iline etkileri, *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(2), 20—42.
- Çamdere, M. A., & Genç, F. N. (2018). 6360 sayılı kanunun kamu hizmetlerinin sunumuna etkisi: Denizli büyükşehir belediyesi örneği, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 35—60.
- Eryılmaz, B. (2012). *Kamu yönetimi*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Genç, F. N. (2014). 6360 sayılı kanun ve Aydın’a etkileri, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(Özel Sayı), 1—29.
- Genç, F. N., & Daşçı, S. (2016). 6360 Sayılı Kanunun kamu hizmetlerinin sunumuna etkisi: Balıkesir büyükşehir belediyesi örneği, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(2), 1—32.
- Genç, F. N., Özerk, H., & Ülkü, M. S. (2018). 6360 sayılı kanunun kamu hizmetlerinin sunumuna etkisi: İncirliova belediyesi örneği, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 207—221.
- Görgün, E., & Yörür, N. (2017). 6360 sayılı büyükşehir kanunu sonrası kırsal alanları yeniden düşünmek-İzmir örneği. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 11—27.
- Gül, H., & Batman, S. (2013). Dünya ve Türkiye örneklerinde metropoliten alan yönetim modelleri ve 6360 sayılı yasa, *Yerel Politikalar*, (Ocak-Haziran), 7—47.
- İzci, F., & Turan, M. (2013). Türkiye’de büyükşehir belediyesi sistemi ve 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediyesi sisteminde meydana gelen değişimler: Van örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 117—152.
- Karaarslan, M. (2012). Nasıl bir yerel yönetim? 6360 sayılı kanun üzerine bir değerlendirme, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17-18(26-27-28-29), 123—162.
- Keleş, R. (2012). *Yerinden yönetim ve siyaset*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kılınç Ürkmez, G., & Zengin Çelik, H. (2016). 6360 sayılı yasayla mekânsal ilişki sisteminin kır- kent ikileminde yeniden yapılanışı ve yerel yönetimler: kayseri ili örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 25(3), 69—94.
- Oktay, T. (2016). 6360 sayılı kanuna dayalı büyükşehir belediye reformunu anlama ve anlamlandırma, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 71—131.
- Öner, Ş. (2006). *Türkiye’de belediye yönetimi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Özer, M. A. (2013). Yerel yönetimler reformunda reform: “6360 sayılı kanunun düşündürdükleri, *Yerel Politikalar*, (Ocak-Haziran), 97—126.
- Sadioğlu, U., Dede, K., & Yüceyılmaz, A. (2017). Yeni büyükşehir belediyesi modelinde belde belediyelerin sonu: Değirmendere örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(2), 95—119.
- Savaş Yavuzçehre, P., & Keysan, C. (2019). Yeni büyükşehir belediyesi yapılanmasında kent merkezine uzaklık ile yerel hizmetlerden memnuniyet ilişkisi: Denizli örneği, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 311—333.
- Şahnagil, S. (2018). Yerel siyasette cinsiyet rejimi: kadınların temsil ve katılımı üzerine genel bir değerlendirme, *Uluslararası Necatibey Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde. 271—290. Balıkesir.
- Tandircioğlu, H., & Öner, Ş. (2014). 6360 sayılı kanunun mali paylaşım çerçevesinde değerlendirilmesi. içinde *Mali Yerinden Yönetim*, (Ed. M. Sakal, A. Kesik ve T. Akdemir). 247—264. Ankara: Nobel Yayınları.
- Tekin, Ö. F. (2018). Türkiye’de büyükşehir yönetimi ve 6360 sayılı yasanın getirdiği değişim: Konya örneği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 84—105.
- Toprak, Z. (2014). *Yerel yönetimler*. Ankara: Siyasal Yayınevi.

Öner, Ş. & Şahnagil, S. (2020). 6360 sayılı kanunun yönetsel sonuçlarına büyükşehir belediye meclis üyelerinin yaklaşımları: Balıkesir örneği. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(4), 648-664.

Tortop, N. (1988). *Mahalli idareler*. Ankara: İlk-San Matbaası.

TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2019. Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059

Usta, S., Akman E., & Kocaoğlu M. (2018). 6360 sayılı kanunun büyükşehir belediye sistemine etkileri: Konya büyükşehir belediyesi örneği. *Tesam Akademi Dergisi*, Yerel Yönetimler Özel Sayısı, 217—249.

“Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı”, Erişim adresi: <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0690.pdf>

“Temel İstatistikler”, Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

“Balıkesir Genel Bilgiler”, Erişim adresi: <https://balikesir.ktb.gov.tr/TR-65827/genel-bilgiler.html>

“Belediye Tarihçesi”, Erişim adresi: <https://www.balikesir.bel.tr/kurumsal/belediye-tarihcesi>

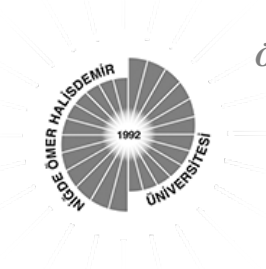
“BBB Stratejik Planı, 2020-2024”, Erişim adresi: https://www.balikesir.bel.tr/documents/file/bb_StrategicPlanFiles/BBB%20Stratejik%20Plan%202020-2024-b4f94fd9-9743-4c67-9b20-0646e1cbd215.pdf

“Karesi Belediyesi, Tarihçe”, Erişim adresi: <https://www.karesi.bel.tr/statik/tarihce>

“3030 Sayılı Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun” (1984), Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc067/kanuntbmmc067/kanuntbmmc06703030.pdf

“5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu”, (2004). Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 665-686

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 665-686

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.703693

Geliş Tarihi / Received: 14.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 30.05.2020

BİR DIŞ POLİTİKA ANALİZİ YAKLAŞIMI OLARAK NEOKLASİK REALİZMİN İNCELENMESİ*

Sami KİRAZ¹

Öz

Bu çalışmada, uluslararası ilişkiler disiplininde Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan kuramsal çeşitlenme neticesinde realist gelenek içerisinde başlayan eleştiri ve sorgulamalara bağlı olarak ortaya çıkan neoklasik realizmin temel argümanları, amaçları ve kullanılma alanları sorgulanmıştır. Disiplinin en baskın kuramı olan yapısal (neo) realizmin özünde bir uluslararası politika kuramı olması ve temel belirleyiciliği uluslararası sistemin yapısına vermesi, devletlerin münferit dış politikalarının yarattığı etkilerin incelenmesinde eksikliklere neden olmuştur. Esasen bir dış politika analizi yaklaşımı olan neoklasik realizm de bu eksikliğin giderilmesi amacıyla uluslararası sistemin baskısı ile yerel dinamiklerin belirleyiciliğini birleştirerek dış politika davranışlarının anlaşılması için kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Makalede, neoklasik realizmin diğer realist kuramlardan nasıl ayrıldığı, kurguladığı dış politika analizi modelinin bileşenleri olan bağımsız, bağımlı ve ara değişkenler üzerinden incelenmiş ve nihayetinde neoklasik realizme yönelik eleştiriler yeni çalışmalar üzerinden tartışılmıştır. Sonuç olarak da özellikle değişen uluslararası politika koşullarının çözümlenmesi noktasında realist bakış açısından devletlerin dış politikalarının analiz edilmesinin alana sağladığı katkı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Neoklasik Realizm, Dış Politika Analizi, Ara Değişkenler.

Jel Sınıflandırılması : F50, F59.

* Bu çalışma Prof. Dr. Mehmet Akif Okur danışmanlığında Sami Kiraz tarafından 27.04.2018 tarihinde tamamlanan "Suriye İç Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Neoklasik Realizmin Bakış Açısından Analizi (2011-2017)" başlıklı ve 504455 tez no'lu doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, samikiraz@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6987-9856.

EVALUATION OF NEOCLASSICAL REALISM AS A FOREIGN POLICY ANALYSIS APPROACH

Abstract

In this study, the main arguments, aims and application areas of neoclassical realism which emerged as a result of the criticism and questioning within the realist tradition due to the theoretical diversification experienced after the Cold War in the discipline of international relations are questioned. The fact that the dominant theory of the discipline, structural (neo) realism, indeed is an international policy theory and that it gives the fundamental determinants to the structure of the international system has caused deficiencies in examining the effects of individual foreign policies of the states. Neoclassical realism, which is essentially a foreign policy analysis approach, provides a theoretical framework for understanding foreign policy behaviors by combining the determinism of local dynamics with the pressure of the international system in order to overcome this deficiency. In the article, how neoclassical realism differs from other realist theories is examined through independent, dependent and intervening variables which are the components of the foreign policy analysis model it has constructed, and ultimately criticisms of neoclassical realism are discussed through new studies. And finally, the contribution the analysis of the foreign policies of the states from the realist point of view has made especially to the analysis of the changing international policy conditions has been tried to be explained.

Keywords : Neoclassical Realism, Foreign Policy Analysis, Intervening Variables.

Jel Classification : F50, F59.

GİRİŞ

Bu çalışmada geniş açıklamaları yapılarak disiplin içerisindeki konumu tartışılacak olan neoklasik realizm, realist paradigma içerisindeki tartışmaların bir sonucu ve realizm eleştirilerine bir cevap verme ihtiyacı olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, söz konusu yaklaşımı doğru bir şekilde analiz edebilmek için disiplinin kuruluşundan bu yana en baskın kuramsal çerçeveyi sunan realizmi incelemek ve evrimini ortaya koymak gerekmektedir. Bilhassa Soğuk Savaş sonrası süreçte neorealizme yönelik artan eleştirilerin bir sonucu olarak disiplin içerisinde yaşanmaya başlayan kuramsal çeşitlenme, realist yazarları da yeni arayışlara sürüklemiş ve neoklasik realizm bu arayışların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, özünde bir dış politika analizi yaklaşımı olan neoklasik realizmde yapısal realizmin araştırma dışı bıraktığı birey ve devlet düzeyindeki değişkenlerin nasıl analize dahil edilip devletlerin münferit dış politikalarını açıklamakta kullanıldığı incelenmektedir. Çalışmanın temel amacı, günümüz uluslararası politikasının karmaşık yapısının açıklanmasının ancak yerel ve sistemik değişkenlerin birlikte değerlendirilmesi suretiyle devletlerin münferit dış politikalarının anlaşılmasıyla mümkün olduğundan hareketle; bu incelemenin neoklasik realizmin önerdiği dış politika analizi çerçevesinden yapılabileceğini tartışmaktır. Bununla birlikte, nispeten yeni bir yaklaşım olan neoklasik realizmin, bilhassa Türkiye gibi hem uluslararası gelişmelerden hem de yerel dinamiklerden yoğun bir biçimde etkilenen bölgesel devletlerin dış politikalarının açıklanmasında kullanışlı bir bakış açısı sunduğu iddialarının değerlendirilmesi de amaçlanmaktadır. Türkçe uluslararası ilişkiler literatüründe son dönemde sıklıkla kullanılan neoklasik realizmin temel argümanlarının, yöntemlerinin ve kapsamının detaylı bir biçimde ele alınarak çerçevesinin çizilmesi de çalışmanın literatüre katkısı olarak düşünülmektedir.

Bu gerçeklikten hareketle, bu çalışmada öncelikle Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde realist kuramın gelişimi ve varsayımları kuramın öncü isimlerinin yayınları üzerinden ele alınacak ve daha sonra neoklasik realizmin ortaya çıkışı ve sunduğu kuramsal çerçeve anlatılacaktır. Son olarak da bir dış politika yaklaşımı olarak neoklasik realizmin dış politika analizine yönelik sunduğu değişkenler ve değişkenler arası ilişkiler incelenecektir. Bununla birlikte, neoklasik realizme yönelik

son yıllarda artan eleştiriler ile bu alandaki yeni akademik çalışmaların güncel neoklasik realist çerçeveleri değerlendirilerek, dış politika analizinde neoklasik realizmin kullanışlılığı tartışılacaktır. Nihayetinde, neoklasik realizmin değişen uluslararası politika koşulları ile ortaya çıkan çok bilinmezli ve çok aktörlü doğasının anlaşılmasında devletlerin dış politika davranışlarını anlamaya duyulan ihtiyaca binaen neoklasik realist dış politika analizi yaklaşımının önemli bir kuramsal çerçeve sunduğuna dair çıkarımlarla çalışma tamamlanacaktır.

I. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE REALİST KURAM

Siyaset Bilimi'nin bir alt dalı olarak sosyal bilimler içerisinde kendisine yer bulan Uluslararası İlişkiler, kurumsallığını da Siyaset Bilimi teorilerinin alana uygulanmasıyla elde etmiştir. Realizmin bir uluslararası ilişkiler kuramı olarak var olması da bu sürecin bir sonucu olmuştur. Siyaset felsefesinden realist düşünürlerin fikirleri yeniden formüle edilmiş ve ortaya disiplinin en baskın kuramsal yaklaşımı olan realizm çıkmıştır. Bu noktada tek bir realist kuramdan bahsetmek mümkün değildir. Dönemsel gelişmeler, uluslararası sistemdeki dönüşümler ve kuramın açıklayıcılığının zaman içerisinde eleştiri konusu olmasına bağlı olarak realizm de dönüşümler geçirmiştir. Genel kabul gören haliyle üç evreli bir dönüşümden bahsetmek mümkündür. Bunlar; klasik realizm, neorealizm ve neoklasik realizmdir. Sonraki başlıklarda bu üç realizm türü de ayrı ayrı incelenecektir.

I.I. Klasik Realizm

Klasik realizm, Uluslararası İlişkiler disiplininde ilk tartışmanın (idealizm-realizm) önemli bir tarafı olarak ortaya çıkmıştır. Realist yazarlar, klasik realizmin siyaset felsefesinden beslendiği noktasında genellikle ortak paydada buluşmaktadır. Bu bağlamda, Kautilya'nın zafer için güce olan ihtiyaç yaklaşımı, Thucydydes'in² güce ve güçlü olan devlete yaptığı vurgu, Hobbes'un³ anarşi yaklaşımı, Macchiavelli'nin⁴ devletin bekası (*raison d'etat*) önermesi gibi yaklaşımlar realizmde sıklıkla karşılaşılan vurgular olmuştur. Kuramın uluslararası ilişkiler içerisinde temellerinin atılması ise tarihçi ve diplomat olarak çalışmış Edward Hallett Carr (1939) tarafından gerçekleştirilmiştir. Uluslararası ilişkilerin felsefesi üzerine bir eser hazırlamak isteyen Carr, kitabında dönemin hâkim kuramsal yaklaşımı Liberalizmi eleştirip kendi gerçekçi kuramını ortaya koymuştur. Carr'ın çalışmasına kadar dağınık halde bulunan ve sistematikleştirilmemiş Liberal Enternasyonalizmin genel argümanları belirlenmiş ve eleştiriler de bu argümanlar üzerinden olmuştur.

Mevcut kuramsal yaklaşımı "ütopya" olarak değerlendiren Carr, kendi yaklaşımını ise "gerçeklik" olarak belirleyerek Realizmin temellerini atmış ve bu iki yaklaşım arasında bir tartışma olduğunu öne sürmüştür. Carr'ın (1939: 69) kuramının temelini de Liberallerin savunduğu "çıkarların uyumu"na karşılık "çıkarların çatışması"nın varlığı oluşturmuştur. Carr'a göre uluslararası ilişkilerde iki çeşit aktör (devletler) vardır: sahipler (haves) ile sahip olmayanlar (have-nots). Sahipler mevcut statükodan memnun ve uluslararası politikayı yönetip yönlendiren devletlerken, sahip olmayanlar merkezde yer almayan, askerî ve ekonomik yönden daha zayıf olan dolayısıyla mevcut düzenin aleyhine işlediği statüko karşıtı devletlerdir. Bu durumda Carr'a (1939: 270) göre bu iki grubun çıkarları arasında çatışma kaçınılmazdır. Üstelik bu çatışma kuramın uluslararası ilişkileri etkilemesi değil aksine koşulların durumu belirlemesidir. Carr (1939: 75-78), bu fikirlerini dönemsel gelişmelerden örnekler vererek de desteklemektedir. İki dünya savaşı arası

² Thucydides'in görüşleri M.Ö. 431 yılında yazdığı *Pelepones Savaşları* kitabından yola çıkılarak yorumlanmaktadır. Söz konu kitap için bkz. (Thucydides 1972)

³ Thomas Hobbes, 1651 yılında yayınlanan *Leviathan* kitabında, devleti bir canavara benzetmekte ve bu bakış açısından düzeni açıklamaktadır. *Leviathan* siyasî realizmin en temel eserlerinden birisi olarak uluslararası ilişkiler disiplininde de sıklıkla başvurulan bir kaynak olmuştur (Hobbes, 2016).

⁴ Niccolo Machiavelli, Floransa'da danışmanlığını yaptığı genç prens tavsiyelerini yazdığı *Prens adlı* kitabıyla realist düşüncenin öncülerinden birisi olmuştur. İlk yayım tarihi 1532 olan kitap için bkz. (Machiavelli, 1992)

dönemdeki Almanya, İtalya ve Japonya'nın statüko karşıtı politikalarıyla bu çatışma durumu örneklenmektedir.

Carr yayımladığı kitabıyla Uluslararası İlişkiler disiplinin kurumsallaşmasına katkı yaptığı gibi, disiplinin en baskın kuramının da temellerini atmıştır. Her ne kadar Carr'ın realistliği tartışma konusu olsa da⁵ klasik realizm okumaları büyük çoğunlukla Carr'la başlamaktadır. Ancak klasik realizmin tartışmasız kurucu babası olarak kabul edilen ismi Hans J. Morgenthau (1948) olmuştur. Her ne kadar kendi kitabı yayımlanana kadar Carr'ın kitabının tanıtımı yapmış ve dolayısıyla onunla bir etkileşim içerisinde olmuş olsa da Morgenthau, sistematik açıklamalarıyla klasik realizmi disipline kazandırmıştır.

Morgenthau, Nazi Almanyasından kaçarak ABD'ye göç etmiş bir profesör olarak kıta Avrupasının güç mücadelesini görmüş ve bu durum Morgenthau'nun fikrî altyapısının oluşmasında önemli olmuştur. Aynı zamanda Liberal Anglo-Sakson kültüründe yetişmemiş olması da onun idealizme şüpheyle bakmasına neden olmuştur. Kitabı yayımlandığında İkinci Dünya Savaşı henüz bitmiş, savaşın etkileri ve sonuçları uluslararası ilişkileri belirlemiştir. Böyle bir ortamda çalışmasını tamamlayan Morgenthau, siyasî realizm olarak adlandırdığı kuramı için siyaset felsefesinde bir süreklilik oluşturduğunu düşündüğü bazı isimlerin görüşlerinden yola çıkmıştır. Ona göre (1948) siyasî realizmin bir siyaset kuramı mı yoksa uluslararası ilişkiler kuramı mı olduğu tam olarak anlaşılammakta dolayısıyla iç ya da dış siyaset gibi bir ayrıma değinilmemektedir.

Siyasî realizmin temellerini yukarıdaki düşünürlerin fikirlerinden esinlenerek atan Morgenthau'nun kuramının çerçevesi ise kitabın sonraki baskılarına eklenen meşhur altı ilkesi ile çizilmiştir. Birinci ilkeye göre, insan doğası kötü, bencil ve çıkarıcıdır. Siyaset de onu yapanların yapısı gereği belirlenmektedir. Böylelikle kökenleri insan doğasında olan nesnel kanunlar siyasetin temel belirleyicileri konumundadır. İkinci ilkeye göre, uluslararası ilişkilerde yolu ve yöntemi belirleyen temel rehber, gücün elde edilmesi olarak tanımlanan çıkarlardır. Üçüncü ilkesinde Morgenthau, güç ve çıkar kavramlarının zaman ve mekân gibi koşullar gereği değişim gösterebileceğini savunmaktadır. Dördüncü ilke gereği evrensel ahlakî ilkeler uluslararası ilişkilerde kullanılamaz zira özellikle bu ilkelerin evrenselliği konusu oldukça şüphelidir. Beşinci ilkede de söz konusu evrensel ilkelerle devletlerin ahlakî amaçları arasında bir bağlantı olamayacağı, devletlerin bir kısmının ahlaklı, diğer kısmının ahlakî olmayan şeklinde nitelendirilemeyeceği, bu nedenle de uluslararası ilişkileri anlamanın ahlakî ilkelerin değil devletlerin çıkarlarının anlaşılması ile mümkün olabileceği belirtilmektedir. Altıncı ve son ilkeye göre de siyasî realizm ve diğer kuramlar arasındaki fark çok derindir. Realistlere göre ulusal ve uluslararası siyaset, hukuk ve ekonomi gibi diğer alanlardan ayrı özerk bir alandır. Siyasetin güç, çıkar ve anarşi gibi kendi dinamikleri vardır (Morgenthau, 1985: 4-17). Bu son ilke ile realizmin 1950'li yıllardan itibaren disiplin içerisinde ağırlığı artmaya başlamış, bu sayede disiplin kendisini diğer alanlardan soyutlayarak uluslararası ilişkilerin somut olguları üzerine çalışmalar yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Morgenthau'nun devlet davranışları noktasında çizdiği çerçeve de sonraki dönem realist açıklamalar için önemli bir altyapı sağlamıştır. Morgenthau'ya göre devlet davranışlarının temelinde güç dengesi yaratma arzusu vardır. Uluslararası politika açısından düşünüldüğünde güç dengesi, bağımsız devletlerin bağımsızlıklarını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu bir mekanizmadır (Özyılmaz Kiraz, 2019: 91). Her biri ya statükoyu sürdürmek ya da onu alt etmek isteyen birçok devlet tarafından sergilenen güç arzusu, ister istemez güç dengesi olarak adlandırılan bir grupta ve onun korunmasını amaçlayan politikalara yol açmaktadır (Morgenthau, 1948: 125).

Klasik realizm bir takım eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle realist gelenek içerisinde gelen eleştiriler zaman içerisinde artarak devam etmiştir. En temel eleştiri Morgenthau'nun realizminin çok fazla bilimsellik barındırmaması üzerine olmuştur. Ahlak konusunda yapılan yoğun vurgu bu eleştirilerin temelini oluşturmuştur. Ayrıca insan doğası yaklaşımı üzerine getirilen eleştiriler de benzer şekilde klasik realizmin bilimselliğine gölge düşürmüştür. Bu ortamda realizm içerisinde yürütülen tartışmalar sonraki başlıkta incelenecek olan neorealizmin gelişmesine yol açmıştır.

⁵ Carr'a yönelik eleştiriler için bkz. (Kahler, 1997)

I.II. Yapısal (Neo) Realizm

1950'li yıllar boyunca uluslararası ilişkiler çalışmalarında ağırlığını hissettiren klasik realizm yukarıda da bahsedilen ikinci büyük tartışmayla (gelenekselcilik-davranışsalcılık) birlikte bilimsellik konusunda sorgulanmaya ve eleştirilmeye başlamıştır. Amerikan ekolü olarak da kabul edilebilecek olan kuramın daha bilimsel hipotezlere dayanması gerektiği düşüncesi ve disiplin içerisinde yoğunlaşan yöntem tartışmaları, realist gelenekte yeni açılımlara yol açmıştır. Bu açılımlardan başı çeken ve yayımlanmasından sonra disiplininin baskın kuramı haline gelen Kenneth Waltz'un neorealizmi olmuştur.

Waltz kuramını açıklarken öncelikle kuramdan ne anladığını belirtmiş ve ona göre bir inşa sürecine girmiştir. Waltz'a göre kuram gerçeğin basitleştirilmesidir. Kuram, doğa bilimlerinden hareketle, belli bir olgu ya da davranışla ilgili olan kanunlar bütünüdür. Sosyal bilimlerde bu kanunlardan bahsedilemeyeceği için de Waltz kuramı hipotezler bütünü şeklinde açıklamaktadır. Aynı zamanda ona göre kuram yalnızca hipotezlerle açıklanamamakta, olayların nasıl oluştuğunun da incelenmesi gerekmektedir. Bunun için kuram açıklayıcı teorik nosyonlar içermelidir ki bunlar ancak keşfedilebilir yani zihinsel faaliyetler sonucu ortaya konmalıdır. Bu da Waltz'un kuramının tümünden gelimci bir yöntem içermesi sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca kuram açıklayıcı da olmalıdır; yalnızca gerçeği göstermesi yeterli değildir. Sonuç olarak Waltz'a (1979: 1-13) göre kuram açıklayıcı, kontrol edici olmalı ve öngörü ortaya koymalıdır.

Kendi kuramını bu şekilde özetleyen Waltz'a göre kendinden önceki bütün uluslararası ilişkiler kuramları eksik ve indirgemecidir. 1959 yılında yayımladığı "Man, the State and War" kitabında savaşın önlenmesini işleyen kuramları üç kategoriye/imaja ayırmıştır. Buna göre birinci imaj, savaşın nedenini birey düzeyinde açıklamakta; ikinci imaj, devlet davranışları dolayısıyla iç siyaset ve iç özelliklerle açıklamakta; üçüncü imaj ise sistem düzeyinde açıklama sunmaktadır (Waltz, 1959: 1-15). 1979 yılında yayımladığı "Theory of International Politics" kitabıyla da bu görüşlerini geliştiren Waltz, ilk iki imajı birleştirip bunları indirgemeci kuramlar olarak tanımlayıp, sistematik bir bütünlük içerisinde üçüncü imaja dâhil ettiği kendi kuramını ortaya koymuştur.

Waltz'un kuramından önce Uluslararası İlişkiler disiplininde Morton Kaplan (1957) gibi başka sistemik kuram geliştirdiğini iddia eden isimler de olmuştur. Ancak Waltz'a göre Kaplan sistemik geçişleri açıklarken bu geçişleri yapılarla değil işlevler ve süreçlerle açıklamakta, devlet davranışlarına ve etkileşimlere odaklandığını belirterek indirgemeci olmaktadır. Waltz'un (1979: 50-59) gözünde Kaplan, sistem düzeyinde açıklama yaptığını iddia ederken sistemi birimlere yani devletlere indirgemektedir.

Waltz bu noktada sistemik düzeyde açıklama yapmak için "yapı" kavramını geliştirerek sistemi birimler yerine yapı ile açıklamaktadır. Waltz'a göre sistem yapılardan ve etkileşim içerisindeki birimlerden oluşmaktadır. Yapı, bu durumda soyut bir kavram olarak görülürken birimler yani devletler somut ve gerçektir. Ona göre yapı sistemin bütününde etkindir ve birimler arası etkileşimin nasıl düzenlendiği ile ilgilidir. Ancak bu düzenleme hali Birleşmiş Milletler gibi somut farklı birimler aracılığıyla yapılmamaktadır. Waltz yapının yalnızca iki tür düzenleyici ilkesinin olabileceğinden bahsetmektedir: anarşi ve hiyerarşi. Bu yapılar birimler arası etkileşimin düzenleyici ilkeleridir. Devletler üzerinde emir veren bir siyasî otoritenin olmaması ya da bir dünya devletinin varlığının söz konusu olmaması anarşik bir yapıyı işaret etmektedir. Bu yapıda devletler nihaî karar vericilerdir ve kendi aralarındaki etkileşim, eşitler arası ilişkilerdir. Bu bağlamda, neorealizmin temel argümanlarından olan devletlerin kendine yardım ilkesi (self-help) de bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Hiyerarşik yapıda ise ilişkiler ast-üst ilişkisi şeklindedir ve birimler birbirlerine emir verebilirler ki bu yapı devlet içi ilişkilerde söz konusudur. Bu iki yapı arasındaki farktan hareketle Waltz'a göre iç ve dış siyaset birbirlerinden tamamen bağımsızdır. Her ne kadar bu yapıların çok belirgin bir biçimde mevcut olmasına gerek olmasa da bu konu çok önemli değildir zira gerçeği olduğu gibi yansıtmak kuramın görevi değildir ve bu analiz yalnızca uluslararası ilişkilerde yol gösterici olarak değerlendirilmelidir (Waltz, 1979: 79-88).

Yapının üç temel özelliği olduğunu belirten Waltz, bunları şu şekilde açıklamaktadır. İlk olarak yapının düzenleyici ilkesinden (*ordering principle of structure*) bahseden Waltz (1979: 88) bunun da yalnızca anarşik ya da hiyerarşik olabileceğini belirtmektedir. İkinci özellik olarak

birimlerin işlevsel farklılıkları (*functional differentiation of units*) öne çıkmaktadır. Birimleri devletler olarak açıklayan Waltz, uluslararası düzeyde bütün devletlerin ulusal güvenlik, refah ve kalkınma sağlamak gibi aynı görevleri icra ettiğini söylemektedir. Burada Waltz devletlerin benzerliklerinin nedeni olarak iki unsuru ön plana çıkartmaktadır. Bunlardan ilki uluslararası sistemin yapısıdır ki burada bir rekabet söz konusudur. Rekabet hâlindeki devletler bu süreçte başarılı olan diğer devletlerin politikalarını alarak kendileri de aynı politikaları uygulamaktadır. İkinci unsur ise sosyalizasyon sürecidir. Devletlerin sistem içerisinde ne denli etkileşime girdikleri bu sürecin yoğunluğunu belirler ve sosyalleşme neticesinde yine başarılı devletlerin politikaları kopyalanır. Dolayısıyla bu ikinci unsur uluslararası ilişkilere uygulandığında önemsiz kalmakta ve inceleme dışında bırakılmaktadır (Waltz, 1979: 93-97). Üçüncü ilke, birimler arası güç bölüşümüdür (*distribution of capabilities across units*). Waltz'a göre güçten anlaşılması gereken maddî (askerî) güç unsurlarıdır. Sosyal ve ekonomik güç gibi unsurlar ne kadar önemli olsa da asıl belirleyici olan askerî güç imkânlarıdır. Bu ilkeye göre güç tek başına anlam ifade etmemekte ancak gücün birimler arasındaki dağılımı inceleme konusu edilmektedir (Waltz, 1979: 97).

Genel hatlarıyla Waltz'un kuramı yani neorealizm⁶ özetlendiğinde üç temel özellik ön plana çıkmaktadır. Bunlar; neorealizmin sistemik/yapısal bir kuram olduğu, devletlerin iç ve dış politikaları arasında keskin bir ayrımın bulunduğu ve liderler, ekonomik durumlar ve rejimler gibi birim düzeyindeki unsurların önemsizliğidir. Neorealizm bu özellikler üzerinden inşa edilen ama en baskın özelliği itibarıyla Waltz'un deyimiyle yapısal bir kuramdır. Waltz'un bu konuda bu denli hassas olmasının ve sistem düzeyinde açıklama yapmasının temel nedeni, uluslararası ilişkilerin eski çağlardan bu yana benzer şekilde açıklanmaya çalışıyor olması, dolayısıyla da uluslararası ilişkilerin tekrar eden bir biçimde aynı sorunlarla muhatap olmasıdır. Böylesi bir süreklilik devletlerin dış politikası gibi birim düzeyinde gelişmelerle açıklanamadığından yapı ve sistem gibi daha geniş bir perspektiften analiz edilmelidir. Öyle ki anarşi uluslararası ilişkilere her dönemde hâkimdir ve bu değişmediği sürece sistemin yapısı hep aynı kalacaktır. Bu nedenle sistemik değişimler yerine sistem içi değişimler açıklanabilir (Waltz, 1979: 103).

Sistem içi değişimler de genel olarak güçler dengesi ile alakalı bir durumdur. I. Dünya Savaşı öncesi çok kutuplu yapı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra iki kutuplu yapıya, Soğuk Savaş'tan sonra da tek kutuplu yapıya dönmüştür. Bu değişimlerin hiçbiri sistemik değil sadece yapısaldır ve anarşik uluslararası sistem devam etmiştir. Burada anarşi kavramının da Waltz'a göre nasıl görüldüğü önemlidir. Waltz anarşiyi mutlak kaos ve savaş hâli olarak görmemektedir. Bir devlette iç savaş mevcutken uluslararası alanda istikrar olabilir ve bu yapıyla alakalı bir dönüşüm olduğunu göstermez. Özellikle Soğuk Savaş döneminde savaşların olmaması anarşinin ortadan kalkmasından değil, çıkarlar bağlamında katı ittifak sistemlerinin kurulmasından kaynaklanır. Bu noktada çıkarlar da sistem, devletleri öyle bir konuma mecbur bıraktığı için mevcuttur. Çünkü rasyonel aktörler olarak kabul edilen devletler yaşamlarını devam ettirme güdüsü (survival) ile hareket ederler ve bunun yolu da Soğuk Savaş döneminde ittifaklara dâhil olmaktır. Bu nedenle neorealizmde gücün konumu "amaç" olmaktan ziyade "araç" şeklindedir. Güç, güvenliğin aracıdır.

Güce atfedilen rol bakımından neorealizm, klasik realizmden ayrılmaktadır. Ancak neorealizm içerisinde de bu konuda tam bir fikir birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Gücü amaç ve araç olarak gören iki farklı neorealizm türünden bahsedilebilir: savunmacı (defensive) realizm ve atak (offensive) realizm. Bu iki türün de ayrıca incelenmesi kuramın daha anlaşılır hale gelmesi ve çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturacak olan neoklasik realizme temel oluşturması adına önemlidir.

a. Savunmacı (Defensive) Neorealizm

Waltz'un neorealizmi için savunmacı realizm adlandırması yapılmaktadır. Çünkü Waltz gücü bir araç olarak görmekte, nihayetinde devletlerin en önemli çıkarı olan hayatta kalma güdüsü için kullanıldığını iddia etmektedir. Sürekli olarak artan güç ihtiyacı diğer devletleri rahatsız edeceğinden en ideal sistemi güçler dengesi sistemi olarak gören Waltz'a göre anarşi de sürekli bir kaos hali anlamına gelmemekte ve karşıtlarına göre daha yumuşak bir yapı şeklinde görünmektedir. Burada

⁶ Waltz kendi kuramını yapısal (structural) realizm olarak adlandırmaktadır.

devletler denge politikası izleyerek güvenliklerini sağlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla her an güç peşinde koşmadıklarından sürekli bir dış tehdit ya da savaş hazırlığı gibi bir durum da söz konusu değildir. Dış tehditlere karşı denge politikası izleyen devletler, bununla bağlantılı olarak potansiyel tehditlere karşı da caydırıcılık politikası gütmektedir. Waltz güçler dengesi yaklaşımını şu şekilde açıklamaktadır: “ikincil devletler, eğer seçmekte serbest iseler, güçlü olan taraf onları tehdit ettiği için daha zayıf olan tarafta toplanacaklardır. Zayıf olan tarafta devletler rakiplerini saldırıdan vazgeçirmek için yeterli savunma ve caydırma kapasitesine sahip oldukları takdirde daha güvende olacaklardır” (Waltz, 1979: 126-127). Bu bağlamda, savunmacı realizme göre devletler sürekli olarak “en kötü senaryoya” göre hareket etmezler. Bu durum yalnızca saldırı odaklı askerî teknolojinin savunmacı teknoloji karşısında üstün olduğu dönemler için geçerlidir.

b. Atak (Offensive) Neorealizm

Waltz’un savunmacı realizminin karşısına John J. Mearsheimer (2001) tarafından atak realizm gelmiş ve özellikle güce atfedilen önem itibarıyla Waltz’dan ayrılmıştır. Atak realizme göre uluslararası ilişkilerde güç amacın kendisidir ve bu da dengeleme politikası yerine hegemonya arzusunu öne çıkartmaktadır. Böyle bir yapı içerisinde anarşi de Hobbesçu bakış açısında olduğu gibi bir savaş hâlidir. Mearsheimer’e göre iki kutuplu yapı ve nükleer caydırıcılığın sağladığı güvenlik dışında sistemde güvenlik hâli yoktur. Bu da devletleri kendi görece (relative) güçlerini arttırmak adına politikalar izlemeye yönlendirir. Artan güçler tehdit olarak görüldüğü için sürekli bir “güvenlik ikilemi” mevcuttur. Atak realizmde de Waltz’da olduğu gibi iç siyasal etmenlerin hiç önemi yoktur çünkü sistemin yapısı devletleri aynı şekilde davranmak zorunda bırakır. Görece güçler, sistem içerisindeki konumları (büyük güç vb.) ve dış çevreleri, devletlerin davranışlar konusundaki temel belirleyicilerdir ve dış politikalar tamamen hayatta kalma güdüsü, korku ve güç kazanma amaçları taşımaktadır. Atak realizmde neden devletlerin sürekli güç peşinde koştukları ve bu nedenle bir güvenlik ikilemine neden oldukları anarşik yapının doğurduğu belirsizlikle açıklanmaktadır. Devletler diğer devletlerin niyetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarından en kötü senaryoya göre hareket etmek zorundadırlar. Anlık niyetler bilirse bile bu durum da muğlaktır ve değişip tehdit haline gelebilir.

Yukarıda kurucu babası Waltz’un gözünden analiz edilen neorealizm Soğuk Savaşın sonuna kadar disiplin içerisinde en baskın kuram olmuştur.⁷ Ancak bu dönemin sona ermesi ile birlikte yaşanan dönüşümü açıklayamamasıyla yoğun bir biçimde eleştirilere maruz kalan neorealizm güç kaybetmeye başlamıştır. Eleştiriler Waltz’un katı yapısalcı yaklaşımı üzerine olurken disiplinde önemli bir kuramsal hareketlilik başlamıştır. Bu eleştirilerin realist gelenek içerisindeki sonucu sonraki başlıkta incelenecek olan neoklasik realizmin ortaya çıkışı olmuştur.

II. NEOKLASİK REALİZM

Neoklasik realizm realist yazarlar arasındaki tartışmaların ve neorealist kuramın açıklayıcılık noktasındaki eksikliğine dair eleştirilerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle neoklasik realizmin kendi açıklamalarını incelemeyen önce neorealizmin uluslararası politikada yaşanan olaylar karşısında hangi nedenlerle ve nasıl eleştirildiğinin incelenmesi daha faydalı olacaktır. Soğuk Savaş dönemi ve neorealizmin bu dönemin sona ermesine getirdiği açıklamalara yönelik eleştiriler genel itibarıyla neoklasik realizmin temellerini oluşturmaktadır.

⁷ Neorealizme dair Waltz dışındaki diğer önemli çalışmalardan bazıları için bkz. (Ashley, 1984); (Walt, 1987); (Grieco, 1988); (Glipin, 1988); (Baldwin, 1993).

Tablo 1. Klasik realizm, neorealizm ve neoklasik realizm

Teori	Epistemoloji ve Metodoloji	Uluslararası Sistem Görüşü	Birimler	Bağımlı Değişken	Nedensel Mantık
Klasik Realizm	Tümevarımcı; siyasetin doğası hakkında felsefi yansımalar ya da ayrıntılı tarihsel analiz	Bir miktar önemli	Farklılaşır	Devletlerin dış politikaları	Güç dağılımı ya da çıkarların dağılımı dış politikayı belirler
Neorealizm	Tümdengelimci; nitel metodlar (bazı durumlarda nicel de kullanılır) kullanılarak rakip hipotezleri sınamak	Çok önemli; kalıcı olarak rekabetçi ve belirsiz	Farklılaşmaz	Uluslararası politika çıktıları	Görelî güç dağılımı (bağımsız değişken) uluslararası çıktıları (bağımlı değişken) belirler
Neoklasik Realizm	Tümdengelimci; nicel metodlar kullanılarak rakip hipotezleri sınamak	Önemli; anarşinin etkileri değişken ve genellikle karar alıcılara göre belirlenir	Farklılaşır	Devletlerin dış politikaları	Görelî güç dağılımı (bağımsız değişken) yerel sınırlamalar ve elitlerin algıları (ara değişkenler) vasıtasıyla dış politikayı (bağımlı değişken) etkiler

Kaynak: (Lobell, Rpisman & Taliaferro, 2009: 20)

II.I. Soğuk Savaş'ın Sona Ermesi ve Neorealizme Getirilen Eleştiriler

Neoklasik realizm, özünde neorealizme yönelik eleştiriler sonucunda ortaya çıkmış ve realist paradigmanın bir nevi yenilenmesi vazifesi görmüştür. Bu noktada, neorealizme yönelik en temel eleştiri ise Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin açıklanamaması üzerinden gelmiştir. Neorealistler için Soğuk Savaş dönemi, büyük güçler arasında savaşlar yaşanmadığı için bir barış ve istikrar dönemidir (Wohlforth, 1994). Bu barış ve istikrar döneminin ortaya çıkması üç nedenden kaynaklanmaktadır. Bu noktada neorealizm, öncelikle iki kutuplu yapıya değinmektedir. Bir diğer önemli husus da kurulan güçler dengesi ile kutuplar arasında izlenen denge politikalarıdır. Doğu ve Batı kutbunun, dolayısıyla ABD ve SSCB'nin benzer ölçüde güç ve imkanlar barındırması bu bağlamda uygulanabilir bir güçler dengesini oluştururken; bu durum da ilişkilerde caydırıcılığı önemli bir noktaya taşımıştır. Üçüncü neden ise nükleer silahların varlığıdır. Bu silahların kullanılması taraflarca rasyonel bir seçim olarak görülmediğinden ve iki kutbun da bu silahlara sahip olmasından ötürü nükleer silahlar yalnızca devletlerin güvenliğini sağlamaya ve karşı tarafı caydırmaya hizmet etmiştir.

Neorealistlerce barış ve istikrara böylesi etkin bir biçimde hizmet eden Soğuk Savaş'ın bitmesi ise kuramın argümanlarını yanlışlamış ve neorealizmin sorgulanmasına neden olmuştur. SSCB'nin ve Doğu Kutbu'nun dağılması barış ve istikrar dönemini sona erdirirken neorealist yazarların böyle bir gelişmeye dair bir öngöründe bulunamamaları tartışmaları beraberinde getirmiştir. Neorealizmin sadece süreklilikleri açıklayan bir çerçeve sunduğu iddiası en önemli eleştirilerden birisi olmuştur (Lebow, 1994). Her ne kadar Robert Glipin (1981) gibi savaşlar sonucunda güç dengesinin değişimi yani gücün paylaşımı konusunda dönüşümlerin olabileceğini iddia ederek değişimlerin de açıklanabileceğini savunan neorealistler olsa da Soğuk Savaş'ın savaşı bir biçimde sona ermesi onu da yetersiz bırakmıştır.

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesinde ise Glastnost ve Perestroika olarak adlandırılan Gorbaçov politikaları en belirleyici unsurlardan birisi olmuştur. Gorbaçov, devletin yapısında yapacağı reformlarla dönüşümü başlatmak ve SSCB'yi daha etkin bir devlet haline getirmeye çalışmış ancak bu düşüncede başarılı olamamıştır. Nihayetinde, SSCB bu süreç sonunda dağılmış ve Soğuk Savaş sona ermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinde Gorbaçov'un politikaları etkili olurken, bu gelişmeler Waltz'un ilk iki imajında yer alan ve neorealizme göre kuramı indirgemeci yapan açıklamalardır. Dolayısıyla neorealizmde böylesi bir dönüşümü açıklayacak kavramsal altyapı olmadığından Soğuk Savaş'ın sona ermesi açıklanamamış ve birim düzeyindeki değişimler neorealizme eleştirileri beraberinde getirmiştir (Lebow, 1994: 266-267).

Neorealizmin dünya politikası adına bu denli büyük çaplı bir değişim konusunda yetersiz kalması ciddi eleştirilere neden olmuş, disiplin içerisinde kuramsal bir çeşitlenme yaşanmaya başlamıştır. Kuramı geliştirmek isteyen realist yazarlar bu konu üzerine gitmiş ve Waltz'un önemsiz

gördüğü ve kendisinin yapmadığını belirttiği dış politika analizi konusu realizmin içerisine sokulmaya başlamıştır. Bu çabaların sonucunda da neoklasik realizm ortaya çıkmıştır.

II.II. Neoklasik Realizm ve Dış Politika

Neoklasik realizm, neorealizmin yukarıdaki gerekçelerle eleştirilmeye başlaması sonrasında ortaya çıktığı belirtilebilir. Bu bağlamda, neoklasik realizmin özünde dış politikaların açıklanmasına yönelik bir çerçeve çizdiği söylenmelidir. Neorealizmi ise uluslararası sistemin birimlerinin birbirleriyle etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan sonuçları incelemekte ve uluslararası politikayı açıklamaktadır. Ancak gelişmelerin ayrıntılı olarak analiz edilebilmesi için dış politikaların da ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, neoklasik realizmde daha bütüncül bir analiz yapılabilmesi adına hem uluslararası sistem hem de devlet içi dinamikler birlikte değerlendirilmekte ve realist geleneğin eksiklikleri giderilmeye çalışılmaktadır.

Literatürde neoklasik realizm tabiri ilk defa Gideon Rose (1998: 146) tarafından kullanılmıştır. Neorealizmin dış politika analizi ile ilgilenmediğini ancak kuram içerisinde bazı çalışmaların Waltz'dan farklı olarak bu alana yönelik açıklamalar sunduğunu belirten Rose bu yeni yaklaşımı neoklasik realizm olarak adlandırmıştır. Makalesinde dış politika analizine dair dört farklı bakış açısı ortaya koymuş ve bahsedilen diğer isimlerin çalışmalarıyla neoklasik realizmi sistematik bir biçimde açıklamaya çalışmıştır.

Rose, dört farklı dış politika analizi yaklaşımı olduğunu vurgulamaktadır. İlki dış politikayı içsel faktörler üzerinden açıklayan *Innenpolitik teoriler*dir. Sistemik faktörlerin her daim devlet davranışları üzerinde baskınlığının olduğunu savunan *atak realizm* ikinci dış politika analizi yaklaşımıdır. Üçüncü yaklaşım, atak realizme göre daha yumuşak bir bakış açısına sahip olan fakat yine de pratikte sistemin davranışları belirlediğini savunan *savunmacı realizm*dir. Son olarak da dışsal ve içsel değişkenleri klasik realist düşüncenin belirli noktalardaki bakış açısına göre yeniden geliştirerek ve sistematik hâle getirerek dış politikaya dair yeni bir bakış açısı ortaya koyan *neoklasik realizm*, dördüncü dış politika yaklaşımıdır (Rose, 1998: 146).

İlk olarak dış politika analizinde en fazla başvurulan kuramsal çerçeve olarak *Innenpolitik teorilere* değinen Rose, uluslararası ortamda devletlerin birbirlerinden farklı yapı ve özelliklere sahip olduğunu belirtmektedir. Bu devletlerin dış politikalarında nasıl davranacakları Innenpolitik teorilere göre iç yapılardan kaynaklanan siyasî ve ekonomik ideolojiler, millî karakter, siyasî parti politikaları ve sosyo-ekonomik yapıları gibi çeşitli değişkenlerle açıklanmalıdır (Rose, 1998: 148). Söz konusu teorilerin tek bir kuramdan oluşmadığını belirten Rose, “demokratik barış teorisi”⁸ başta olmak üzere Innenpolitik teorilerin değişik biçimleri olduğunu da söylemektedir.⁹ Bu teorilerin her biri farklı içsel faktörlere öncelik vererek açıklamalar yapmaktadır. Ancak nihayetinde her birisi devletlerin dış politikalarını anlamak için içsel faktörleri analiz etmekte ve açıklayıcılıkları buradan kaynaklanmaktadır.

Tablo 2. Dört Dış Politika Teorisi

Teori	Uluslararası Sistem Görüşü	Birimler	Nedensel Mantık
Innenpolitik Teoriler	Önemsiz	Yüksek oranda farklılaşır.	İçsel faktörler dış politikayı belirler.
Savunmacı Realizm	Zaman zaman önemli, anarşinin etkileri değişkenlik gösterir	Yüksek oranda farklılaşır.	Sistemik teşvikler ya da içsel faktörler dış politikayı belirler.
Atak Realizm	Önemli, Hobbesçu anarşi	Benzeşirler.	Sistemik teşvikler dış politikayı belirler.
Neoklasik Realizm	Önemli, anarşi muğlak	Farklılaşır.	Sistemik teşvikler (bağımsız değişken) içsel faktörlerle (ara değişken) birlikte dış politikayı belirler.

Kaynak: (Rose, 1998: 154)

⁸ Demokratik barış teorisi için bkz. (Doyle, 1983)

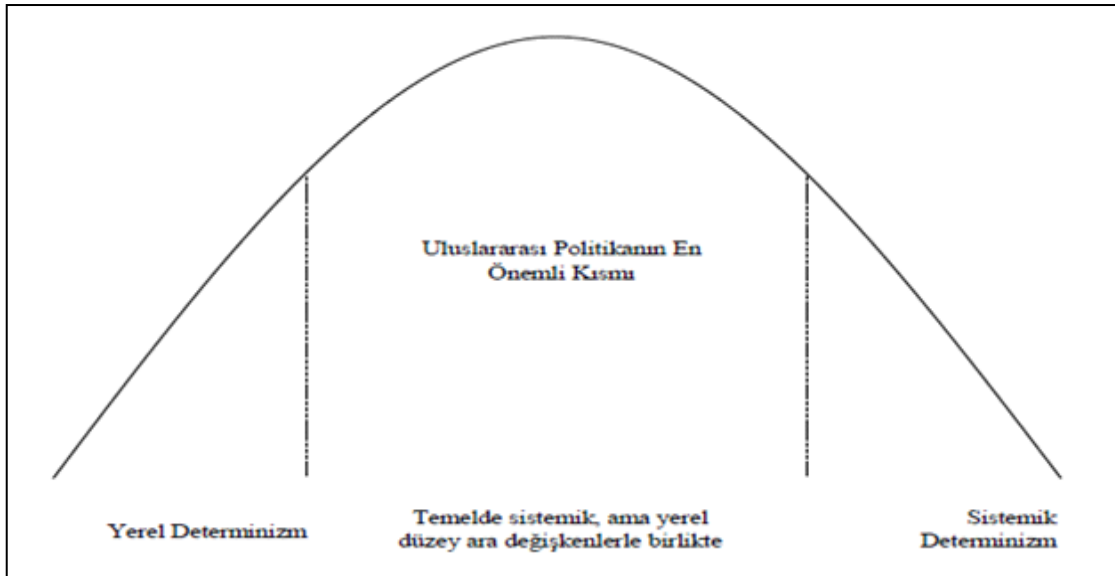
⁹ Farklı Innenpolitik teoriler için bkz. (Zakaria, 1995); (Moravcsik, 1997); (Brown, Lynn-Jones & Miller, 1996); (Levy, 1988); (Rosecrance & Stein, 1993); (Skidmore & Hudson, 1993); (Hagan, 1998); (Evangelista, 1997).

Rose (1998: 148), Innenpolitik teorilerin temel probleminin bu teorilerin birim düzeyinde açıklamalarının benzer yapılardaki devletlerin neden farklı dış politikalar izlediği ya da farklı yapılardaki devletlerin neden benzer politikalar izlediği gibi sorular karşısında cevap verememesi olduğunu belirtmektedir. Bu konuda da en ciddi eleştiriler yapının analize dahil edilmemesi nedeniyle neorealizmden gelmektedir. Waltz ve Mearsheimer kuramlarında sisteme belirleyicilik rolünü vererek bu eleştiriyi gidermektedirler.

Rose'un yaklaşımına göre, *atak realizm* Innenpolitik teorilerin açıklamalarında devletlerin iç faktörlerine verdiği belirleyicilik rolünü yapısal faktörlere vermektedir. Bu kapsamda uluslararası sistemin anarşik yapısı devletlerin amaç ve davranışlarını belirlemekte ve sınırlandırmaktadır. Mearsheimer bunu, devletlerin başlangıçta savunmacı bir motivasyonla sürece başladıklarını ancak zaman içerisinde uluslararası sistemin yapısı nedeniyle daha atak hareket etmek zorunda kaldıklarını belirterek açıklamaktadır (Rose, 1998: 149). *Savunmacı realizm* de atak realizmdeki gibi uluslararası sisteme belirleyicilik rolünü vermekle birlikte devletlerin rasyonel davranma ve çatışmadan kaçınma gibi eğilimlerini de analize dahil etmektedir. Böylece göreceli güç dağılımı yanında iç faktörler de bir miktar konu edilebilmektedir (Rose, 1998: 149). Burada da Innenpolitik teorilere getirilen eleştirilerin bir benzeri söz konusudur. Aynı uluslararası ortam altında devletlerin neden farklı davranışlar sergiledikleri ya da farklı koşullarda nasıl benzer politikalar izleyebildiklerinin cevabı atak ya da savunmacı realizmde bulunmamaktadır.

Kısacası bahsedilen bu üç tür dış politika kuramının da yukarıda bahsedildiği üzere açıklayıcılık noktasında eksiklikleri bulunmaktadır. Söz konusu eksiklik Şekil 1.'de gösterilmiştir.

Rose'a göre neoklasik realizm bu eksiklikleri gidermektedir. Neoklasik realizme göre devletlerin dış politikalarının açıklanabilmesi için hem sistemik özellikler hem de devletlerin sahip oldukları iç özellikler birlikte değerlendirilmelidir. Bu noktada, neoklasik realizmi bütüncül bir dış politika analizi yaklaşımı olarak gören Rose böylelikle Innenpolitik teorilerin ve diğer kuramsal yaklaşımların eksikliklerinin giderilebileceğini savunmaktadır.

Şekil 1. Sistemik ve Yerel Değişkenlerin Göreceli Nedensel Etkileri

Kaynak: (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016: 5)

Neorealizme benzer şekilde neoklasik realizmde de analiz uluslararası sistemden başlatılmaktadır. Ancak uluslararası sistem kaynaklı etkilerin dış politikalar üzerindeki belirleyiciliğinin anlaşılabilmesi için bunların ara değişkenler (*intervening variables*) vasıtasıyla değerlendirilerek nasıl algılandığının da incelenmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Rose (1998: 152) uluslararası anarşinin tam anlamıyla anlaşılmasının mümkün olmadığını ve bu nedenle güvenliğin bulunabilir ya da kıt bir olgu olarak değerlendirilmesinin zorluğundan bahsederek, önemli olanın anarşinin başta karar alıcılar olmak üzere ara değişkenlerin süzgecinden geçtikten sonra nasıl değerlendirildiği olduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak, Rose'a göre neoklasik realizm realist gelenek içerisindeki dış politika analizine dair var olan eksikliğin giderildiği bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bunu yaparken uluslararası sistemin etkilerini ve birim seviyesindeki değişkenleri birlikte kullanarak kuramın açıklayıcılık gücünün artmasını sağlamaktadır. Bu nedenle, neoklasik realizm bir dış politika analizi kuramı olarak değerlendirilmelidir.

Neoklasik realizm tabiri ilk kez Rose tarafından kullanılmıştır. Rose ise neoklasik realizmin daha önceki dönemde yayınlanan başka çalışmalarda kullanıldığını ve bu yazarların yaptıkları çalışmalarda neorealizmin genel çerçevesinin dışında hareket ettiklerini iddia etmiştir. Buna göre Thomas Christensen (1996), Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarında Çin ve ABD arasındaki rekabeti, William Wohlforth (1993) Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin, Fareed Zakaria (1998) ABD'nin ve Randall L. Schweller (1998) da İkinci Dünya Savaşı'nın taraflarının dış politikalarını inceledikleri çalışmalarda dış politika dinamiklerinin sistemdeki görece güç dağılımından kaynaklandığını ortaya koymuşlardır (Rose, 1998: 154). Bu yayınlarda incelenen politikalarda belirleyiciliğin liderlerin algıları ve devletin ideolojisi gibi birinci ve ikinci imaja dair unsurlarda olduğu iddia edilerek, farklılaşan bir analiz modeli ortaya konmuştur. Bu noktada Rose bütün bu çalışmaları neoklasik realizmin içerisinde alarak kendi sistematik değerlendirmelerini yapmıştır.

Yukarıda genel hatlarıyla ortaya çıkışı ve dış politikaya dair genel yaklaşımı anlatılan neoklasik realizm, realist kuramlara getirilen eleştirilere bir cevap niteliğinde disiplinde yerini almıştır. Söz konusu gelişmeler dış politika analizi konusunda bu nedenle sıklıkla başvurulan bir kuramsal çerçeve sunmuştur. Sonraki başlıkta bahsedilen bu çerçeve dış politikanın belirleyici unsurları etrafında incelenecek ve neoklasik realizme dair genel değerlendirmelerde bulunulacaktır.

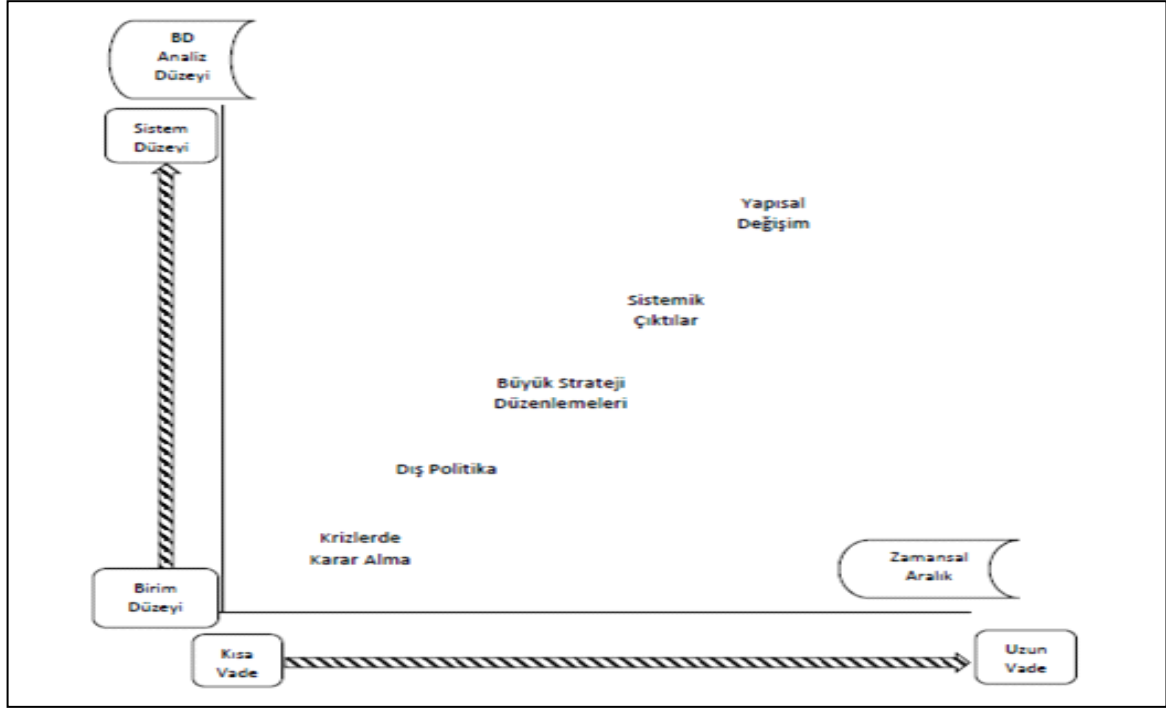
III. NEOKLASİK REALİZMDE DIŞ POLİTİKA ANALİZİ

Bir dış politika analizi yaklaşımı olarak açıklanan neoklasik realizm Tablo 1'de görüldüğü üzere bağımlı değişken olarak devletlerin münferit dış politikalarını kabul etmektedir. Bağımlı değişkenin oluşması ise bağımsız değişken olan uluslararası sistem kaynaklı etkilerin ile ara değişkenlerin süzgecinden geçmesi ile oluşmaktadır. Bu bağlamda, devletlerin yerel dinamikleri ara değişkenler olarak dış politikanın oluşmasını sağlamaktadır. Aşağıda bu değişkenler ayrı başlıklar halinde ele alınarak neoklasik realizmde dış politika analizi çerçevesi çizilecektir.

III.I. Bağımlı Değişken: Dış Politika Stratejileri

Dış politikayı, uluslararası sistemin baskısının yerel dinamikler aracılığıyla inceleyerek analiz etme amacı güden neoklasik realizm, ilgili devletin dış politika stratejilerini bağımlı değişken olarak almaktadır. (Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009: 19). Taliaferro, devletlerin farklı dönemlerde neden belirli stratejileri yürüttüğünün açıklanmasını ve devlet davranışlarını açıklamayı kuramın amacı olarak göstermektedir. Buna göre Şekil 2.'de de gösterildiği üzere devletlerin büyük stratejileri (*grand strategy*), dış ticaret politikası, askerî doktrini, krizlere yönelik tutumları ve müttefiklik yaklaşımları neoklasik realizmde bağımlı değişkenler olarak belirtilmektedir. (Taliaferro, 2000: 133-134).

Bir bağımlı değişken olarak dış politika davranışının uygulanması hususunda ise Taliaferro (2009: 213), devletlerin benzetme, yenileme ya da mevcut stratejiyi sürdürmek gibi seçeneklere sahip olduğunu belirtmektedir. Buna göre dış politika davranışlarının esasında uluslararası sistem kaynaklı sinyallerin (bağımsız değişken) yerel dinamikler (ara değişkenler) aracılığıyla çıktıya (bağımlı değişken) dönüştürüldüğü bir süreç ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2. Bağımlı Değişkenler Dizisi

Kaynak: (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016: 110)

III.II. Ara Değişkenler: Devletlerin Yerel Dinamikleri

Neoklasik realizmin dış politika analizi konusunda kendinden önceki realist düşüncelerden ayrılan en önemli tarafı, devletlerin iç yapılarından kaynaklanan faktörlere atfettiği önemdir. Her ne kadar sistemin anarşik yapıda olduğu kabul edilse de anarşik yapının devletleri aynı tarz davranışları sergilemek zorunda bırakmadığı, bu faktörlerin dış politikadaki aktif rolleriyle açıklanmaktadır. Ara değişkenler olarak kabul edilen devletlerin iç yapıları, dış politika çıktısının oluşmasında nihai karar verici konumundadır. Sistemin en önemli faktörü olarak kabul edilen görece güç dağılımının söz konusu devlet noktasında ne ifade ettiği, dış politika analizi konusunda anahtar öğedir.

Dış politikanın başlıca belirleyici unsurları olan ara değişkenlerin neler olabileceği ise tartışmalı bir husustur. Ancak neoklasik realizmin esasında devletlerin dış politikalarının kapsamlı ve bütüncül bir biçimde analizi için geliştirilmesi, ara değişkenlerin de ilgili devletlerin kendine has niteliklerine göre ve konuya özgü belirlenmesi eğilimini ortaya çıkartmaktadır buna karşın, literatür incelendiğinde karar alıcıların görece güç dağılımına yönelik algıları ile devletin yerel faktörlerinin genellikle kabul edilen ara değişkenler olduğu görülmektedir (Rose, 1998: 152).

a. Karar alıcıların algılamaları

Karar alıcılar, neoklasik realist dış politika yaklaşımında en önemli ara değişken olarak kabul edilmektedir. Bütün değerlendirme sürecinin içerisinde yer almaları ve ellerinde tuttıkları yetkiler ve bilgi bunun başlıca nedenidir (Lobell, 2009: 43). Dış politikaya dair kararların alınmasını ve yürütülmesini sağlayan karar alıcıların ne ölçüde etkili oldukları ve sistemik sinyalleri nasıl değerlendirdikleri, neoklasik realizmde temel araştırma sorularından birisini oluşturmaktadır. Buna göre liderler ve diğer karar alıcılar, neoklasik realizmde analizin temel aktörleri olmaktadır (Lobell,

2009: 43). Bunlar, ulusal güvenliğinin sağlanmasına yönelik sorumlu aktörlerdir. Bununla birlikte söz konusu devletin yerel dinamiklerine bağlı olarak ortaya çıkan sonuçlardan da etkilendikleri için, karar aşamasında bütün değişkenleri dikkate almaktadır. Kuramda karar alıcılara böylesi anahtar bir belirleyicilik tanınmasının ana sebebi ise söz konusu devlete dair bütün verilere ulaşabilmeleridir. Ayrıca uluslararası sistem kaynakları zorlamaları gören ve buna göre gerekli değerlendirmeleri yaparak karar almaları da bir diğer önemli husustur. Veriye erişme noktasında ilgili devletteki diğer herkesten daha özel bir pozisyonda olmaları karar alıcıların devletlerinin sistemdeki konumu noktasında daha gerçekçi değerlendirmeler yapmasını sağlamaktadır (Ripsman, 2009: 172).

Dış politikanın karar alıcılar tarafından yürütülmesi, bu isimlerin algılamalarına da önem kazandırmaktadır. Karar alıcıların ideolojileri, şahsi özellikleri, dünyayı hangi perspektiften okudukları bu bağlamda dış politika çıktıları oluşturulurken son derece önemlidir. Bu noktada, karar alıcıların neoklasik realizmde iki boyutlu bir öneminden bahsedilebilir: ilk olarak, güç paylaşımı ve o devletin güç ve kapasitesi hususlarındaki bilgileri, ikinci olarak da bu bilgilere yönelik değerlendirmelerin alınacak kararların söz konusu karar alıcıların algı sistematiğiyle ilgili olması. Rose'a göre (1998: 147) dış politikanın belirlenmesinde mevcut güç değil, bu gücün nasıl değerlendirildiği ve algılandığı önemlidir. Zakaria (1998: 42) daha da iddialı bir şekilde karar alıcıları uluslararası politikanın başlıca aktörleri olarak görmekte ve buna göre de gücün nasıl algılandığının devletin gücünden daha önemli olduğunu iddia etmektedir. Wohlforth (1993: 310) da benzer şekilde Soğuk Savaş döneminde karar alıcıların devletlerin kapasiteleri noktasındaki algılamalarının ilgili devletlerin farklı politikalar sergilemesinde belirleyici olduğunu belirtmiş ve bu noktada karar alıcıların algılarının analizde çok önemli bir rolü olduğunu vurgulamıştır.

Liderler başta olmak üzere dış politika yöneticilerinin dış politikanın oluşturulmasında bu denli öneme sahip olmasına karşın, tek başına bütün belirleyiciliğin yönetici kadrolarına verilmesi de doğru değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi iki aşamalı oyun olan dış politika oluşumunda liderlerin nasıl davranacağını belirleyen iç dinamikler (toplumsal yapı, bürokrasi, iş dünyası, siyasi partiler vb.) söz konusudur. Bu nedenle bir diğer ara değişken olarak görülen devletlerin iç yapılarından kaynaklanan faktörler de incelenmelidir.

b. Yerel faktörler

Neoklasik realizm çerçevesinde dış politika analizinin bir diğer ara değişkeni de ilgili devletin yerel faktörleridir. Bununla birlikte neoklasik realizmin yerel faktörlerin uluslararası sistem ya da karar alıcıların algıları seviyesinde belirleyici olduğu gibi bir iddiası söz konusu değildir. Buna karşın söz konusu unsurların değişen oranlarda olsa da analize eklenmesi gerekmektedir. (Ripsman, 2009: 170). Nelerin yerel faktörler olarak alınabileceği ise devletlere göre değişim göstermektedir. İlgili devletin tarihsel süreklilikleri, toplumsal, kültürel ve kurumsal yapıları ile kurumsal özerklik, medya ve baskı grupları gibi çeşitli unsurlar, yerel dinamikler olarak değerlendirilebilmektedir (Ripsman, 2009: 179-186).

Ripsman, yerel faktörlerin, dolayısıyla toplumun, dış politika analizinde belirleyici bir unsur olduğunu kabul etmektedir. Bu faktörlerin belirleme kapasiteleri ise ilgili devletin nitelikleriyle doğrudan ilintilidir. Kararlardan etkilenmeleri ile kararları etkileyebilme kapasiteleri oranında yerel faktörler, belirleyici unsurlarından olabilmektedir. Örnek olarak, savaşa yönelik ya da bütçeye yönelik kararlar bütün toplumu etkileyebilir. Bunların neticeleri herkesi ilgilendirmektedir. Askerî bürokrasi başta olmak üzere çeşitli kurumlar, iş dünyası, etnik ya da çıkar grupları ve medya gibi farklı aktörler dış politika süreçlerinin içerisinde (Ripsman, 2009: 180).

Bununla birlikte bu aktörlerin kararlara yönelik etkileri iç politikaya kıyasla daha sınırlıdır. Ripsman bunun iki farklı nedenden kaynaklandığını belirtmektedir. Birinci neden, ulusal güvenliğinin hassasiyeti ve maliyeti nedeniyle beklentilerin, hükümetler tarafından ciddi ölçüde değerlendirmeye alınmamasıdır. Dış politika karar alıcıları bu bağlamda, daha fazla bilgiye sahiptir ve uzun vadede çıkarların korunmasına yönelik daha kapsamlı analiz yapma yetisine sahiptirler. İkinci nedense, politikanın fayda ve maliyetinin tüm gruplar etki edebilecek ölçüde olmasıdır. Toplumun her kesimi için benzer bir maliyet paylaşımı söz konusu olmasa da kararlardan herkesin etkilenmesi nedeniyle yalnızca bazı grupların karar alma süreçlerine katılmak suretiyle diğerlerinin önüne çıkartılması uygun olmayacaktır (Ripsman, 2009: 180-181).

Tüm bu argümanlara karşın belirleyicilik noktasında yerel faktörlerin yok sayılması doğru olmayacaktır. Toplumsal grupların karar alıcılar üzerinde etkileri yine de mevcuttur. Bu etkinin anlaşılması için toplumsal grupların hangi koşullar altında belirleyici olacağı analize eklenmelidir. Bu noktada, devletin güç imkânları, genel yapısı ve uluslararası çevre gibi etmenler belirleyici olmaktadır. Demokrasilerde yeniden seçim endişeleri bu unsurlardan birisidir. Toplu halde oy kullanma kapasitesi bulunan gruplar karar alıcıları etkileyebilmektedir. Ekonomik çıkar grupları yeni pazarlar ya da iş imkanları noktasında karar alma süreçlerine dahil olabilmektedir. Askerî kurumların siyasette etkili olduğu ve yönetime el koyma potansiyelinin yüksek olduğu devletlerde de dış politikada askerî bürokrasi etkili olduğu görülmektedir. Baskı grupları ile medyanın etkinliği sayesinde kamuoyu oluşturulması suretiyle karar alıcıların farklı dış politika tutumlarına yönlendirilebilmeleri de söz konusu olabilmektedir. Ayrıca küresel ve bölgesel bazda bir takım ideolojilerin yayılarak devletlerin gündemine gelmesi hallerinde de yöneticiler seçenек ya da uygulama değişikliğine gidebilmektedir. (Ripsman, 2009: 181-191).

Sonuç olarak, devletlerin yerel dinamikleri de dış politika karar alma süreçlerinde dikkate alınması gereken unsurlardandır. Bir dış politika analizi yaklaşımı olan Neoklasik realizmin açıklama kapasitesinde artışa yol açan en baskın bakış açısı farklılığı bu bağlamda ara değişkenlerin analize dahil edilmesi olmuştur. Böylelikle çoklu seçeneğe sahip devletlerin nasıl dış politika davranışı belirleyebileceğine dair ayrıntılı bir çerçeve ortaya konabilmiştir. Ara değişkenlerle birlikte realist kuramın argümanı olan yapısal unsurlar ve devletler arasındaki güç paylaşımının etkileri de neoklasik realizmde terk edilmemiştir. Bağımsız değişken olarak görülen uluslararası sistemin etkileri sonraki başlıkta incelenecektir.

c. Bağımsız değişken: uluslararası sistem ve görelі güç dağılımı

Buraya kadar yer verildiği üzere neoklasik realizm, karar alıcıların uluslararası sistemdeki görelі gücün dağılımı konusundaki algılarını ve yerel faktörlerden kaynaklanan sınırlamaları dış politika ve uluslararası sistemin baskısı arasındaki ara değişkenler olarak kabul etmektedir. Uluslararası sistem kaynaklı unsurlar ve görelі güç dağılımının devletler üzerindeki etkisi ise bağımsız değişken olarak kabul edilmektedir (Lobell, 2009: 28). Böylelikle, neoklasik realizmde, uluslararası sistem, neorealizmde olduğu gibi, görelі güç dağılımı üzerinden açıklanmaktadır. Görelі gücün nasıl etki doğurduğu hususu ise neoklasik realizmde farklılaşmaktadır.

Görelі güç konseptinin nasıl analize ekleneceği konusu yaklaşımı diğer realist kuramlardan farklılaştırmaktadır. Wohlforth (1993: 4), “güç” kavramını devletlerin birbirleri üzerinde etki kurmasını sağlayacak olan “kapasite” ya da “kaynaklar” şeklinde açıklamaktadır. Buna göre neoklasik realizmde güce karşılaştırmalı bir belirleyicilik verilmekte, devletlerin dış politikalarında tercihleri ve hedefleri bağlamında davrandıkları iddia edilmektedir. Bu noktada güce yönelik var olan algılar belirleyici olmaktadır (Rose, 1998: 152).

Neoklasik realizm anarşinin anlamlandırılması itibarıyla da neorealizmden ayrılmaktadır. Anarşi kaynaklı ortaya çıkan bilememe durumu ve olası riskler, neoklasik realizmde de önemli bir konumdadır. (Lobell, 2009: 29). Ancak anarşinin belirleyiciliği noktasında neoklasik realizm farklılaşmaktadır. Anarşik uluslararası sistemde devletlerin güvenlik aradıkları neorealit argümanlara karşılık, neoklasik realizmde devletler uluslararası anarşinin belirsizlikleriyle dış çevrelerini kontrol etmeye ve şekillendirmeye çalışarak mücadele ederler (Rose, 1998: 152).

Bu mücadele, devletler arasındaki güç ilişkileri bağlamında yürütülmekte ancak var olan güç dağılımı yerine bunun ara değişkenler nezdinde nasıl değerlendirildiği ile anlamlı çıktılara dönüşmektedir. Bu bağlamda da analizde güç tek başına değil, diğer aktörlerin güce yönelik ellerindeki bilgi ve değerlendirmeleri ile birlikte dahil edilmektedir. Devletlerin uluslararası sisteme bakışı da bu konseptten ileri gelmektedir. Anarşik ortamın belirsizliğinin giderilmesi, diğer devletlerin ve uluslararası çevrenin mevcut etkileme kapasitesiyle şekillendirilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu varsayım, devletlerin uluslararası sistemi ve görelі güç dağılımını dış politika yapımında sınırlayıcı faktörler olarak görmesine neden olmaktadır. Ancak bu sınırlama tek başına yeterli olmamakta, karar alıcıların bu sınırlamaları nasıl değerlendirdikleriyle alakalı olarak veriye dönüşmektedir (Wohlforth, 1993: 15). Bu nedenle, karar alıcılar, dolayısıyla birim düzeyindeki değişkenler, neoklasik dış politika analizinde merkezi konumda bulunmaktadır.

Neoklasik realizme göre karar alıcıların dış politika analizinde merkezde yer almaları dış politika kararlarına etkisi olabilecek her türlü bilgiye sahip olup bu bilgileri değerlendirecek konumda olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bilgilerin ve verilerin bir ayağı devlet içi faktörlere dairken ikinci ayağı da uluslararası sisteme dairdir. Uluslararası anarşinin yarattığı belirsizlik ortamı ve göreceli güç dağılımı hususundaki değerlendirmeler, bu noktada karar alıcıların uluslararası sisteme dair sahip olmaları gereken bilgilerdir.

Neoklasik realizmde söz konusu belirsizlikler kısa ve uzun dönem için farklı görünmektedir. Kısa vadede anarşinin yarattığı belirsizlik durumu uzun vadeye kıyasla daha fazla olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Ancak kısa vadedeki olumsuz sonuçların ve sistem kaynaklı tehditlerin uzun döneme göre daha az belirsiz olduğu savunulmaktadır. Bununla birlikte devletlerin kısa vadeden kaynaklı tehditlerle mücadele ederken birden fazla dış politika seçeneği olduğu ve bu seçeneklerin muhtemelen rasyonel olması gibi bir zorunluluğun bulunmadığı iddia edilmektedir (Lobell, 2009: 28-29).

Dış politika yöneticilerinin belirleyiciliği bu durumlarda devreye girmektedir. Söz konusu tehdit ve olumsuz durumlarda karar alıcılar gelecekte meydana gelebilecek olan göreceli güç dağılımındaki değişimleri de hesaba katarak eldeki veriler ışığında en uygun dış politika hamlelerini yapmaya çalışmaktadır. Bunu yapabilmek için de sürekli olarak uluslararası sisteme ve göreceli güç dağılımına ilişkin eldeki bilgi ve veriler güncel tutulmalı ve yeni durumların analizi için bu kabiliyetler geliştirilmelidir. Bunun için de eldeki bilgiler geri dönüşlerle sürekli olarak yenilenmelidir. Ayrıca devletlerin çevrelerinde meydana gelen ani değişimler ve gücün el değiştirmesi gibi durumlar da neoklasik realizmin dış politika analizinde önemli görünmektedir. Müttefik ya da rakip ülkelerin dış politikalarındaki ani değişimler ve beklenmedik krizler, bu tarz değişimler olarak görülebilir. Böylesi gelişmeler karar alıcılara göreceli güç dağılımı konusunda fikir veren gelişmelerdir (Lobell, 2009: 29).

Neoklasik realizm bakış açısından dış politika incelemeleri yapılan çalışmalarda da böylesi durumlar analiz edilmiştir. Wohlforth (1993: 223-251), 1970 ve 1980'li yıllarda Sovyet liderlerin, ABD'nin savunma harcamalarını arttırmasının nedenleri konusunda, bunun kendiliğinden gelişen bir durum mu yoksa Sovyetler'in Brejnev Doktrini, Afganistan'ın işgali ve Üçüncü Dünya ülkelerindeki hareketlere verdiği desteklerden mi kaynaklandığı konusunda düşüktükleri ikilemi incelemiştir. Bu ikilemin sebep olduğu tartışmalar bilgi eksikliğinden dolayı kararların geç alınmasına neden olmuş ve Sovyetlere stratejik avantaj kaybettirmiştir. Christensen (1996: 22), ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin gerileyişinden endişelenerek iki kutuplu bir yapıya gidildiği düşüncesiyle Sovyetleri çevreleme politikasına başladığını anlatmıştır. Yine Christensen (1997) başka bir çalışmada 1860'larda III. Napolyon ve komutanlarının Avusturya'nın Prusya ile savaşta karşı koyabilme yeteneği hakkındaki yanlış değerlendirmeleri ve sonuçta Fransızların savaş öncesi Avusturya ile ittifak aramalarına neden olan Avrupa'daki askerî güç dağılımı hakkındaki belirsizlikleri tartışmıştır. Zakaria da Amerikan devlet gücünün yükselişine dair algıların nasıl pekiştirildiğini incelemiştir. 1898 yılındaki İspanya-Amerika savaşında kazanılan zaferin Amerika'nın gücüne dair algıların hem içeride hem de dışarıda pekiştiğini belirten Zakaria (1998), tersi şekilde, Vietnam Savaşı'nın ABD askerî gücünün sınırlılığı hususundaki algıları pekiştirirken Japonya'nın 7 Aralık 1941 Pearl Harbor baskınının da ABD'nin anavatan kırılabilirliği algısını pekiştirdiğini açıklamaktadır. Bu çalışmalarda öne çıkarıldığı üzere uluslararası sisteme ve diğer devletlere dair eldeki bilgilerin geri dönüşleri olumlu ya da olumsuz mutlaka karar alıcılar tarafından analizlere konu edilmektedir. Bu nedenle, dış politika yöneticilerinin sürekli olarak daha doğru dış politika hamleleri yapabilmek adına eldeki bilgilerini geliştirme sorumluluğu bulunmaktadır.

Sonuç olarak, neoklasik realizmde uluslararası sistem kaynaklı sınırlamalar ve göreceli gücün paylaşımı bağımlı değişken olarak kabul edilmekle birlikte, neorealizmden farklı olarak, bu unsurun dış politikada tek belirleyici unsur olduğu reddedilmektedir. Bütün devletlerin, aynı uluslararası sistem koşullarına sahip olsalar da benzer dış politika davranışları sergilemediklerinden, ilgili devletin kendine has koşulları da analize dahil edilmelidir. Bu noktada, karar alıcıların göreceli güç paylaşımı hususunda ellerindeki veriler ve değerlendirmeler; uluslararası sistem kaynaklı unsurların sınırlamaların analize nasıl dahil edileceğini belirlemektedir.

IV. NEOKLASİK REALİZME YÖNELİK ELEŞTİRİLER VE YENİ ÇALIŞMALAR

Neoklasik realizm, disiplindeki bir kuramsal boşluğu giderirken aynı zamanda kendisine yönelik eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Söz konusu eleştiriler üç farklı şekilde yöneltilmektedir. İlk olarak, neoklasik realizmin yalnızca neorealizmin açıklarını kapatan bir yaklaşım olduğu, dolayısıyla kendi başına bir kuram olmadığı şeklindedir. İkinci olarak, neoklasik realizmin Waltz'un neorealizm dışındaki kuramları eleştirirken onları suçladığı gibi indirgemeci bir kuram olması da eleştiri konusudur. Son olarak da neoklasik realizmin henüz gelişme evresinde olduğu ve bu nedenle yeni bir yaklaşım olarak kabul edilemeyeceği şeklinde eleştiriler getirilmektedir. Bu eleştirilerin ayrı ayrı incelenmesi kuramsal açıklamaların daha sağlıklı anlaşılabilmesi adına faydalı olacaktır.

Brian Rathbun (2008) tarafından ortaya konulan iddiaya göre neoklasik realizm, yeni bir kuram değil neorealizmin yalnızca mantıksal ve gerekli bir uzantısıdır.¹⁰ Buna göre, neoklasik realizm yalnızca neorealizmde ihtiyaç duyulan alanlarda (dış politika analizi) ve anomalilerde birim düzeyindeki değişkenleri kullanarak neorealizmi tamamlayıcı işleve sahip bir yaklaşımdır (Rathbun, 2008: 295). Söz konusu eleştiri, neoklasik realizmin ortaya çıkış süreci göz önüne alındığında yerinde ve mantıklı görünmektedir. Bu eleştiriye Ripsman, neoklasik realizmin devletlerin dış politikalarının açıklanmasını sağlayan ayrı bir kuramsal çerçeve olduğu şeklinde cevap vermektedir. Ripsman (2009: 191-192), neorealizmin zaten böyle bir amacının olmaması nedeniyle iki yaklaşımı inceleme konuları bakımından birbirinden ayırmakta, neorealizmi Waltz'un da belirttiği üzere uluslararası politika kuramı, neoklasik realizmi ise dış politika kuramı olarak görmektedir.

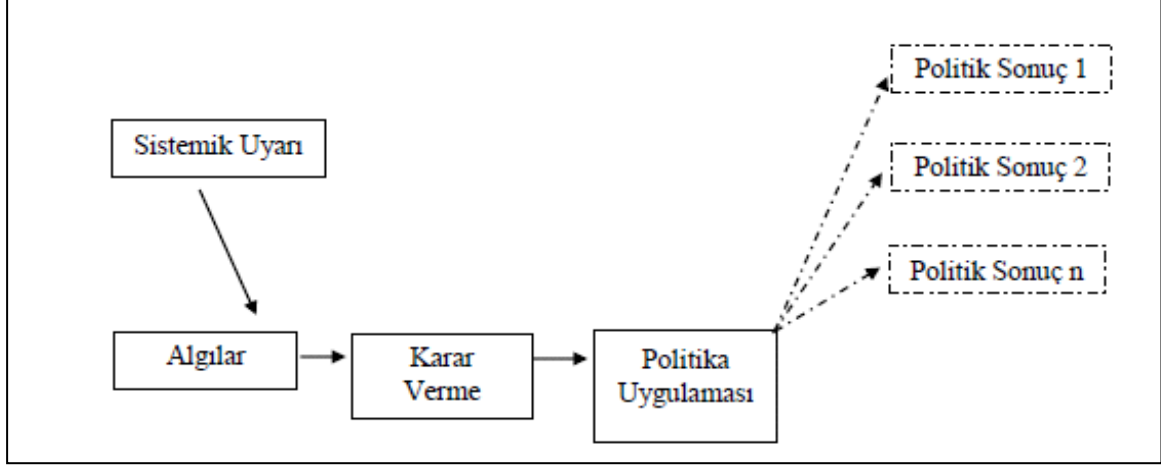
Bir diğer eleştiri konusu olan neoklasik realizmin indirgemeci bir kuram olması ise genellikle Waltz'un bu konudaki açıklamaları referans alınarak yapılmaktadır. Waltz'a göre birim düzeyindeki açıklamalar esas belirleyici faktör olan yapıyı dikkate almaksızın uluslararası politikayı bireylere indirgeyen yaklaşımlardır ve hatalılardır. Neoklasik realizmin de analize birim düzeyindeki değişkenleri dahil etmesi onun da indirgemeci bir kuram olarak eleştirilmesine neden olmaktadır. Ancak neoklasik realizm uluslararası sistemin devletler üzerindeki sınırlayıcı etkisini kabul etmekte, hatta analizi sistemik sinyallerle başlatmaktadır. Neoklasik realizmde farklı olan, uluslararası sistemin ve devletler arası göreceli güç dağılımının devletleri aynı davranışları sergilemek zorunda bırakması iddiasına getirdiği eleştiridir (Lobell, 2009: 21). Yukarıda da açıklandığı gibi sistemik sinyaller ancak karar alıcıların değerlendirmeleri ve algıları neticesinde dış politika analizine dahil edilmekte ve değerlendirmeler farklı olabileceği için de dış politika davranışları farklılaşabilmektedir.

Neoklasik realizme dair bir başka tartışma konusu olan husus da neoklasik realizmin halen gelişim aşamasında bir yaklaşım olduğu ve bu nedenle kendi başına bir kuram olarak kabul edilemeyeceğidir. Aslında bu eleştiri diğer eleştirilerin devamı niteliğindedir. Bununla birlikte neoklasik realizmin, henüz neorealizm gibi literatürde bütün açıklayıcı kuramsal unsurlarıyla birlikte kapsamlı bir değerlendirmesinin olmadığı da kabul edilebilir. Kuramsal gelişim açısından neoklasik realizmin şu an için yeterli olmamakla birlikte umut vadeden bir süreç içerisinde olduğu da bir gerçektir. Özellikle 2000'li yıllarla birlikte literatürde neoklasik realist bakış açısından yapılan dış politika analizlerinde hatırı sayılır ölçüde artış söz konusudur. Birim düzeyindeki ara değişkenlerin analize dahil edilmesi spesifik dış politika olaylarının dâhi realist bakış açısından analizini sağlamakta, uluslararası ilişkiler bölümlerinde hazırlanan tezlerde bu bakış açısına sıklıkla başvurulmaktadır. Dolayısıyla, neoklasik realizme getirilen bu son eleştirinin büyük ölçüde haklılık payı olmasıyla birlikte, neoklasik realizmin henüz gelişimini tamamlamış bir kuramsal yaklaşım olması onun açıklayıcılığı noktasında bir sorun teşkil etmemektedir.

¹⁰ Benzer diğer eleştiriler için bkz. (Legro & Moravcsik, 1999); (Moravcsik, 2003); (Keohane, 1986).

Neoklasik realizm, yukarıdaki eleştirilere fazlasıyla maruz kalmakta ancak bu eleştirilere cevap niteliğindeki yeni çalışmalarla disiplin içerisindeki ağırlığını sürekli olarak arttırmaya devam etmektedir. Bu çalışmalardan en fazla öne çıkan, önceki neoklasik realizm yazımlarında da sıklıkla karşılaşılan Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell'in 2016 yılında yayınladıkları "*Neoclassical Realist Theory of International Politics*" (Uluslararası Politikanın Neoklasik Realist Teorisi) kitabıdır. Yazarlar bu kitapta neoklasik realist teoriyi üç ayrı tipe ayırarak bir gelişim evresi projeksiyonu ortaya koymuşlardır.

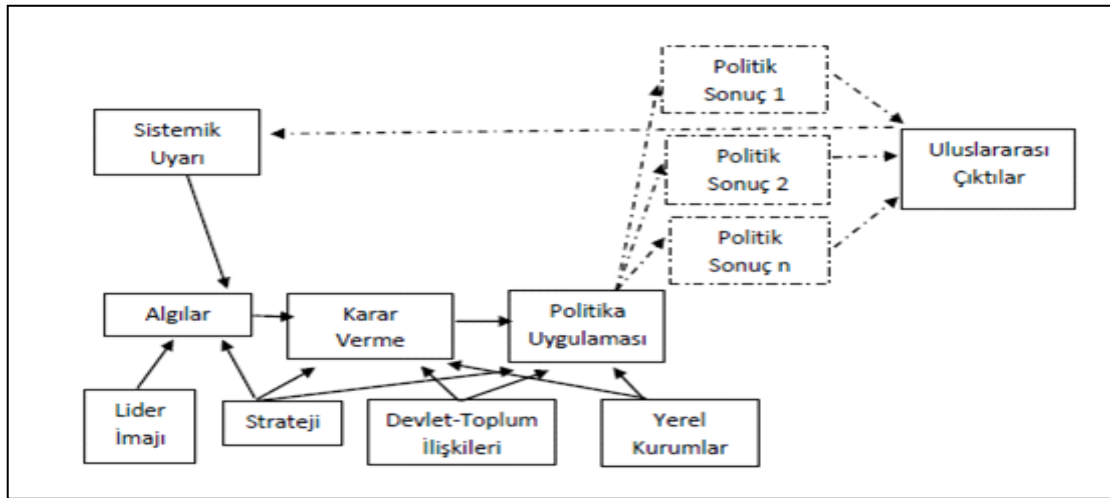

Şekil 3. Birinci ve İkinci Tip Neoklasik Realist Dış Politika Modeli

Kaynak: (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016: 31)

Buna göre birinci tip, Gideon Rose tarafından (Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy) tanımlanan neoklasik realizmdir ve bu modelde uluslararası sistem tarafından devletlerin nasıl hareket etmesinin gerektiğini belirlemek adına yollanan sinyaller, liderin algısı ve iç politikanın süzgecinden geçtikten sonra bir politika çıktısı oluşturmaktadır (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016: 28).

İkinci tip neoklasik realizm ise bu yazarlar tarafından 2009 yılında yayınlanan kitapla (Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy) ortaya konan ve yalnızca neorealizmin anomalilerini açıklamayan bunun yanında dış politika tercihlerinden büyük strateji düzenlemelerine kadar daha geniş ölçekli bir analiz yelpazesi sunan bir yaklaşımdır (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016: 29). Bu iki tipin dış politika analizine yönelik yöntemi büyük benzerlikler taşımaktadır. Söz konusu yöntem Şekil 3.'de gösterilmektedir.

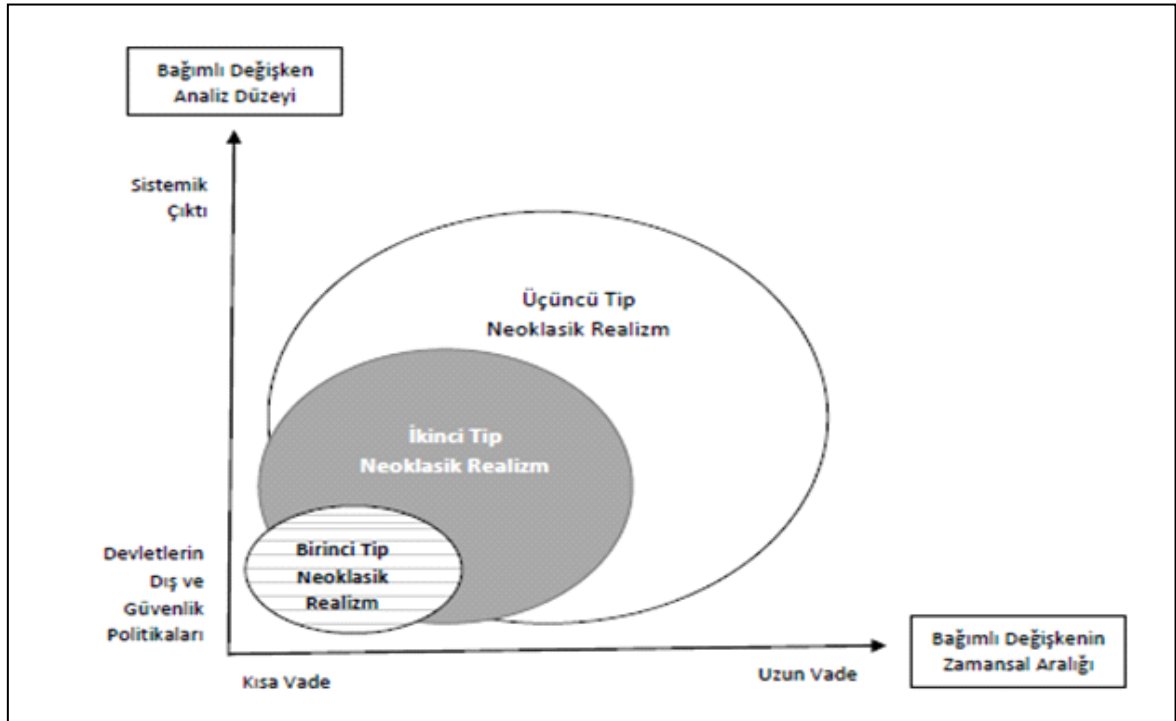

Şekil 4. Üçüncü Tip Neoklasik Realist Model

Kaynak: (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016: 34)

Şekil 4. üzerinde detaylı olarak gösterildiği üzere, Ripsman, Taliaferro ve Lobell tarafından geliştirilen üçüncü tip neoklasik realizm ise, kitabın adında Waltz'a yapılan nazirenin de gösterdiği üzere yeni bir uluslararası politika kuramıdır. Yazarlar, disiplinin hakim kuramları olan Realizm (yapısal realizm), Liberalizm ve Konstrüktivizmin eksikliklerini açıkladıktan sonra buradan yola çıkarak kendi kuramlarını inşa etmeye çalışmıştır. Bu yaklaşım, neoklasik realizme yöneltilen neorealizmin devamı ve kendi araştırma programı olmaması şeklindeki en temel eleştirilere verilen bir cevap şeklinde ortaya konmaktadır. Bunu yaparken, neoklasik realizmin mevcut gelişimi de eleştirilmekte ve kuramın ilgi alanı genişletilmeye çalışılmaktadır. Kendi ifadelerine göre üçüncü tip neoklasik realist teori kısa vadeli krizlerden karar alma süreci, dış politika davranışı ve bir devletin büyük strateji düzenlemesinden, sistemik çıktılara ve bir bütün halinde uluslararası sistemin yapısındaki evrimlere kadar oldukça geniş bir yelpazede politik olayları açıklayabilmektedir (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016: 1).

Bu iddia, kuramın baştan aşağı yeniden ele alınmasını gerektirmiş ve bilhassa ara değişkenler ile bağımlı değişkenler konusunda çeşitliliğe gidilmesi gerekmiştir. İlk olarak ara değişkenlerin üçüncü tip neoklasik realizmde ne olduğuna bakıldığında dörtlü bir sınıflandırma ön plana çıkmaktadır. Buna göre, *lider imajı*, *stratejik kültür*, *yerel kurumlar* ve *devlet-toplum ilişkileri* ara değişkenleri oluşturmaktadır. Bu ara değişkenler de yeni kavram olarak ortaya attıkları ara-düzyet süreçlerinde (*intervening-level process*) etkiye bulunmakta ve bu şekilde analize dahil olmaktadır (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016: 59). Bağımlı değişken konusunda da üçüncü tip neoklasik realizm diğer tiplerden farklılaşmakta ve kuramın ilgi alanı genişlediği için kabul ettiği bağımlı değişkenleri de çeşitlenmektedir. Buna göre, kısa ve orta vadede krizlerde karar alma, dış politika çıktıları ve büyük strateji düzenlemeleri, orta ve uzun vadede ise yapısal değişimler bağımlı değişken yelpazesine dahil edilmiştir (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016: 81). Bu yaklaşım Şekil 5.'de gösterilmektedir.

Şekil 5. Üç Tip Neoklasik Realizmin Açıklama Ölçeği

Kaynak: (Ripsman, Taliaferro & Lobell, 2016: 82)

Neoklasik realist literatür bu çalışmada detayları açıklanan çalışmaların dışında pek çok yazar tarafından sürekli olarak geliştirilmeye devam etmektedir. Söz konusu literatür kısaca incelendiğinde ilk olarak Schweller'e göre (2003: 317) neoklasik realizm, temel realist önermelerin mantığını açıklığa kavuşturmaya çalışan, örnek olay incelemesi yöntemi kullanarak genel argümanları test eden ve bunu da Waltz'un üç imajını birleştirerek yapan bir yaklaşımdır. Ayrıca, dış politika ile ilgili önemli soruları ele alarak kümülatif bir bilgi üretimi yaratılmasına katkı sağlamaktadır. Literatürün önemli isimlerinden olan Kitchen (2010) ise yaklaşımı realizmin yapısal bakışını daha açıklayıcı bir zenginlikle birleştirebilecek olan ara değişkenleri belirlemeye çalıştığını iddia etmektedir. Kitchen'a göre (2010: 143) uluslararası sistem devletlere çeşitli hareket yolları hususunda fayda ve maliyet bilgisi sunmakta ancak bunun nasıl uygulandığı konusunda söz konusu devletin dünyayı anlama şekli, tercihleri ve etik değerleri belirleyici olmaktadır. Böylelikle devletin içine bakılmasının analizdeki önemi ortaya konmaktadır. Wivel (2017) de neoklasik realizmin en temel realist argüman olan hayatta kalma güdüsü ve kendine yardım ilkesinin dış politika bağlamında açıklanmasında sağladığı faydaları tartışmaktadır. Ona göre bu argümanların şekillenmesi uluslararası sistemdeki sosyalleşme ve rekabet mekanizmaları, sistemik teşvikler, yerel kurumların ve karar alıcıların aracılığıyla gerçekleşmektedir. Neoklasik realistler, belirli dış politikaları açıklamak için bu faktörleri birleştirir. Görüldüğü üzere, neoklasik realizm üzerine tartışılmaya, eleştirilmeye ve bu eleştirilere yeni cevaplar üretilmeye devam edilen bir yaklaşım olarak disiplindeki varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle, neoklasik realizmin sabit ve katı argümanlara sahip bir kuramsal yaklaşım olarak ele alınmaması önemlidir.

SONUÇ

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren disiplinde kuramsal baskınlığa sahip olan neorealizmin Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte açıklayıcılık yönünden sorgulanması ve devlet davranışlarının uluslararası politikadaki rolünün tartışılarda zaman içerisinde daha fazla yer tutmaya başlaması, neoklasik realizmin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Özellikle realist yazarlarca realist teorinin eksikliklerinin giderilmek istenmesi, yeni bir dış politika analizi konseptinin inşa edilmesini gerektirmiştir. Bu uğraşlar ve tartışmalar neticesinde realist bakış açısından dış politikanın nasıl incelenmesi gerektiği sorusu, neoklasik realizmle cevap bulmuştur.

Waltz'un üç imajının birleştirildiği neoklasik realizmle devlet davranışlarının bütüncül bir bakış açısından açıklanması sağlanmış; dış politika analizinin bu üç imajın da bir arada ele alınmasıyla gerçekleştirilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Bununla birlikte, baskın realist argümanların (kendine yardım, hayatta kalma, dengeleme gibi) görmezden gelindiği bir çerçevenin savunulmadığı da belirtilmelidir. Neoklasik realizmin sunduğu çerçeve daha çok bu argümanların nedenleriyle birlikte analiz edilerek realizmin açıklayıcılık gücünün artırılmasına hizmet etmektedir. Uluslararası sistem yine temel belirleyici unsur olmakta ancak tek unsur olmaktan çıkartılmaktadır. Bu bağlamda, ara değişkenler olarak belirlenen devletlerin içsel faktörleri sistemik teşvikleri dış politika çıktılarına dönüştürmektedir. Böylelikle devletler arası karmaşık sistem devletlerin münferit dış politikalarının analiz edilmesi üzerinden daha kapsamlı bir şekilde açıklanabilmektedir.

Sonuç olarak neoklasik realizm yukarıda bahsedilen eleştirilere maruz kalmakla birlikte, alan içerisinde yapılan yeni çalışmalarla da sürekli olarak yenilenmektedir. Bununla birlikte, söz konusu çalışmaların kurama son halini verdiğini iddia etmek de doğru olmayacaktır. Yeni bir uluslararası politika teorisi inşa etmek de disiplinin mevcut durumu değerlendirildiğinde oldukça iddialı bir girişim olmaktadır. Üçüncü tip neoklasik realizmin gerçek anlamda öncüllerinden farklı bir araştırma metodu ve epistemoloji geliştirdiğini kabul edebilmek de ancak yeni analizlerde kullanılmasıyla söz konusu olabilecektir. Bununla birlikte, kuramsal çerçevesini neoklasik realizmin oluşturduğu araştırmalarda halihazırda devletlerin dış politikalarının analiz edildiği, yoğunlukla ön plana çıkmaktadır. 21. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına yaklaşılırken ortaya çıkmaya başlayan yeni bir "çok bölgeci çok kutupluluğun" karmaşık yapısının, devletlerin münferit dış politikalarının analizi sayesinde daha anlaşılır olacağı düşüncesinden hareketle, neoklasik realizmin, kullanışlı ve sade bir analiz modeli ortaya koymasından ötürü literatüre önemli bir katkı yaptığı iddia edilebilir.

Yaklaşımın, bilhassa Türkiye gibi bölgesel güçlerin, uluslararası sistem ile yerel dinamiklerin kompleks bağlantılarının çözülmesi suretiyle, dış politikalarının açıklanmasında sıklıkla kullanılıyor olması, belirsizliklerin ve farklılaşmaların daha bütüncül bir bakış açısından anlaşılmasını sağlamaktadır.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar olarak beyan ederim. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın yazarına ait olduğunu bildiririm.

Teşekkür : Faydalı önerileri için anonim hakemlere ve süreç boyunca destekleri için editör(ler)e teşekkür ederim.

Ethics Statement : The author declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation OHUIIBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Acknowledgement : I thank the anonymous referees for their useful suggestions and the editor(s) for their support during the process.

KAYNAKÇA

- Ashley, R. K. (1984). The poverty of neorealism. *International Organization*, 38(2), 225-286.
- Baldwin, D. A. (Ed.). (1993). *Neorealism and neoliberalism: the contemporary debate*. New York: Columbia University Press.
- Brown, M. E., Lynn-Jones S. M., & Miller, S. E. (Eds.) (1996). *Debating the democratic peace*. Cambridge: MIT Press.
- Carr, E. H. (1939). *The Twenty years' crisis 1919-1939: an introduction to the study of international relations*. London: Macmillan.
- Christensen, T. J. (1996). *Useful adversaries: grand strategy, domestic mobilization, and Sino-American conflict, 1947-1958*. Princeton: Princeton University Press.
- Christensen, T. J. (1997). Perceptions and alliances in Europe, 1860-1940. *International Organization*, 51(1), 65-97.
- Doyle, M. W. (1983). Kant, liberal legacies, and foreign affairs. *Philosophy and Public Affairs*, 12(3), 205-235.
- Evangelista, M. (1997). Domestic structures and international change. M. Doyle and G. J. Ikenberry (Eds.). *New Thinking in International Relations Theory*. Boulder: Westview Press.
- Evans, P., Jacobson, H., & Putnam, R. (Eds.) (1993). *Double-Edged diplomacy: international bargaining and domestic politics*, Berkeley: University of California Press.
- Gilpin, R. (1981). *War and change in international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Glipin, R. (1988). The theory of hegemonic war, *The Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 591-613.
- Grieco, J. M. (1988). Anarchy and the limits of cooperation: A realist critique of the newest liberal institutionalism. *International Organization*, 42(3), 485-507.
- Hagan, J. D. (1998). Domestic political systems and war proneness. L. Neack, J. A. K. Hey & P. J. Haney (Eds.). *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 117-144.
- Hobbes, T. (2016). *Leviathan*. S. Lin (Çeviren). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahler, M. (1997). Inventing international relations: international relations theory after 1945. M. Doyle ve G. J. Ikenberry (Eds.), *New Thinking in International Relations Theory*. Boulder: Westview Press.
- Kaplan, M. A. (1957). *System and process in international politics*. New York: John Wiley.
- Keohane, R. (1986). *Neorealism and its critics*. New York: Columbia University Press.
- Kitchen, N. (2010). Systemic pressures and domestic ideas: A neoclassical realist model of grand strategy formation. *Review of International Studies*, 36(1), 117-143.

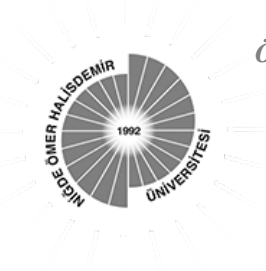
- Lebow, R. N. (1994). The Long peace, the end of the cold war, and the failure of realism. *International Organisations*, 48(2), 249-277.
- Legro, J. W., & Moravcsik, A. (1999). Is anybody still a realist?. *International Security*, 24(2), 5-55.
- Levy, J. S. (1988). Domestic politics and war. R. Rotberg ve T. K. Rabb (Eds.). *The Origin and Prevention of Major Wars*. New York: Cambridge University Press.
- Lobell, S. E. (2009). The Assessment, the state, and foreign policy: a neoclassical realist model. S. E. Lobell., N. M. Ripsman & J. W. Taliaferro. Jeffrey W. (Eds.). *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 42-74.
- Lobell, S. E., Ripsman, N. M. & Taliaferro, J. W. (Eds.) (2009). *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Machiavelli, N. (1992). *The Prince* (Reprint edition). N. H. Thompson (Çev.). London: Dover Publications.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of great power politics*. New York: W.W. Norton.
- Moravcsik, A. (1997). Taking preferences seriously: a liberal theory of international politics. *International Organization*, 51(4), 513-553.
- Moravcsik, A. (2003). Liberal international relations theory: a scientific assessment. C. Elman & M. F. Elman (Eds.). *Progress in International Relations Theory*. Cambridge: MIT Press. 159-204.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: the struggle for power and peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- Morgenthau, H. J. (1985). *Politics among nations: the struggle for power and peace* (6th Edition), New York: Alfred A. Knopf.
- Özyılmaz Kiraz, B. (2019). Klasik realizm bakış açısından savaş ve barış. E. Çıtak ve S. Kiraz (Eds.). *Uluslararası İlişkiler Kuramlarında Savaş ve Barış*. Ankara: Orion, 2019, 81-100.
- Rathbun, B. (2008). A Rose by any other name: neoclassical realism as the logical and necessary extension of structural realism. *Security Studies*, 17(2), 294-321.
- Ripsman, N. M. (2009). Neoclassical realism and domestic interest groups. S. E. Lobell., N. M. Ripsman & J. W. Taliaferro. Jeffrey W. (Eds.). *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 170-193.
- Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., & Lobell, S. E. (2016). *Neoclassical realist theory of international politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Rose, G. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics*, 51(1), 144-172.
- Rosecrance, R., & Stein, A. A. (Eds.) (1993). *The Domestic bases of grand strategy*. New York: Cornell University Press.
- Schweller, R. L. (1998). *Deadly imbalances: tripolarity and Hitlers strategy of world conquest*. New York: Columbia University Press.
- Schweller, R. L. (2003). The progressiveness of neoclassical realism. C. Elman ve M. F. Elman. (Eds.). *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*. London: MIT Press, 311-347.
- Skidmore, D., & Hudson, V. M. (Eds.). (1993). *The Limits of State Autonomy: Societal Groups and Foreign Policy Formulation*. Boulder: Westview.
- Smith, S. (1995). The Self-images of a discipline: a genealogy of international relations theory. K. Booth ve S. Smith (Eds.). *International Relations Theory Today* (3rd Edition). Cambridge: Polity Press, 1-37.
- Taliaferro, J. W. (2000). Security seeking under anarchy: defensive realism revisited. *International Security*, 25(3), 128-161.
- Taliaferro, J. W. (2009). Neoclassical realism and resource extraction: state building for future war. S. E. Lobell., N. M. Ripsman & J. W. Taliaferro. Jeffrey W. (Eds.). *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 194-226.
- Thucydides (1972). *The History of the Peloponnesian war* (Revised edition). M. I. Finley (Ed.). R. Warner (Çev.). London: Penguin Classics.
- Walt, S. M. (1987). *Origins of alliances*. Ithaca: Cornell University Press.
- Waltz, K. N. (1959). *Man, the state and war a theoretical analysis*. New York: Columbia University Press.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. New York: McGraw Hill.
- Wivel, A. (2017). Realism in foreign policy analysis. Oxford Research Encyclopedia of Politics.
- Wohlforth, W. C. (1993). *The elusive balance: power and perceptions during the Cold War*. New York: Cornell University Press.

Kiraz, S. (2020). Bir dış politika analizi olarak neoklasik realizmin incelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 665-686.

Wohlforth, W. C. (1994). Realism and the end of the cold war. *International Security*, 19(3), 91-129.

Zakaria, F. (1995). Realism and domestic politics a review essay. M. E. Brown, S. M. Lynn-Jones ve S. E. Miller (Eds.). *Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security*. Cambridge: MIT Press, 462-483.

Zakaria, F. (1998). *From wealth to power: the unusual origins of americas world role*. Princeton: Princeton University Press.

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 687-695

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 687-695

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.704193

Geliş Tarihi / Received: 16.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 30.05.2020

VERGİLEMEDE AÇIKLIK VE BASİTLİK İLKESİ: KURUMLAR VERGİSİ KANUNU'NUN OKUNABİLİRLİK DÜZEYİNE İLİŞKİN BİR İNCELEME

Cem Barlas ARSLAN¹

Öz

Vergi karmaşıklığı, modern vergi sistemlerinin sorunları arasında yer alır. Karmaşıklığın önemli bir ögesini de vergi mevzuatı oluşturmaktadır. Vergi mevzuatının, temel vergileme ilkelerinden olan basitlik ve açıklıktan uzak olması, doğrudan vergi karmaşıklığına neden olmaktadır.

Türk vergi sistemi ve de vergi mevzuatı karmaşıktır. Mevzuat metinlerinin dil yapısı ve uzunluğu ile sürekli değişikliklere maruz kalması gibi etkenler, sistemi basitlikten uzaklaştırmaktadır. Türk vergi kanunlarında kullanılan dil yapısı, hem basitlik ilkesi açısından hem de vergiye uyum sürecinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türk vergi sisteminde süregelen vergi karmaşıklığı çerçevesinde, vergi kanunlarının dil yapısının incelenmesidir. Bu amaçla, en yakın dönemde yazılan genel nitelikli bir vergi kanunu olarak Kurumlar Vergisi Kanunu, Türkçe metinler için genel kabul gören Ateşman Okunabilirlik Ölçütü kapsamında analiz edilmiştir. Sonuçta ise Kurumlar Vergisi Kanunu, okunabilirlik ölçütü açısından zor bir metin olarak ölçümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Vergileme, Açıklık, Basitlik, Okunabilirlik, Kurumlar Vergisi Kanunu.

Jel Sınıflandırılması : H20, K34.

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü, barlasarslan@gmail.com., ORCID: 0000-0002-0635-602X.

THE PRINCIPLE OF OPENNESS AND SIMPLICITY IN TAXATION: AN INVESTIGATION ON THE READABILITY LEVEL OF THE CORPORATION INCOME TAX LAW

Abstract

Tax complexity is among the problems of modern tax systems. Tax legislation constitutes an important element of complexity. The fact that the tax legislation is far from the simplicity and clarity of the basic tax principles causes tax complexity directly.

The Turkish tax system and tax legislation are complex. Factors such as the language structure and length of the legislation texts, and its constant changes, make the system far from simplicity. The language structure used in Turkish tax laws reveals negative effects both in the tax compliance period and in terms of the simplicity principle. The purpose of this study is to analyze the language structure of tax laws within the scope of ongoing tax complexity in the Turkish law system. For this purpose, the Corporate Tax Law, as a general tax law, which was written recently, was analyzed within the scope of the generally accepted Ateşman Readability Criteria for Turkish texts.. As a result, the Corporate Tax Law has been measured as a difficult text in terms of readability criteria.

Key Words : Taxation, Openness, Simplicity, Readability, Institutions Tax Law.

Jel Classification : H20, K34.

GİRİŞ

Vergi iyi bir finansman ve politika aracıdır. Bu durum ise vergilemede etkinliği zorunlu hale getirmektedir. Özellikle, Türkiye gibi vergi gelirlerinin bütçe gelirleri içindeki payının yüksek olduğu ülkelerde, söz konusu zorunluluk daha fazla önem kazanmaktadır. Vergilemede etkinliğin sağlanması ise vergileme ilkelerinin sisteme entegre edilmesi ile mümkün olmaktadır.

Vergileme ilkeleri; politika ve hedeflere uyumlu, verimli ve etkili bir vergi uygulaması için gerekli olan kurallar bütünüdür. Söz konusu ilkeler bir anlamda vergileme sürecinin yol haritasını oluşturmaktadır. Bir vergi sisteminin, vergileme ilkelerine sadık kalınarak işlemesi; verginin amaçlarına ulaşılmasında, vergi bilinci ve ahlâkının sağlanmasında, verginin verimliliğinin artmasına ve de vergi uyumuna katkı sağlamaktadır.

Vergileme ilkelerinden sapmanın bir sonucu olarak modern vergi sistemlerinin sorunları arasında vergi karmaşıklığı gelmektedir. Sistemin kalite ölçütü olan karmaşıklık düzeyinin önemli bileşenlerinden birisi de vergi mevzuatıdır. Keza vergileme sürecinin etkin işleyişi ve vergiye uyumu belirleyen vergi mevzuatının; açık, anlaşılır ve sade olması gerekmektedir.

Herhangi bir metnin okunabilirlik düzeyine yönelik incelemeler çok eski dönemlere uzanmaktadır. Bununla birlikte bilimsel temelli analizler, 20. yüzyılın başlarında yoğunlaşmıştır. Konuya olan ilginin artmasıyla birlikte, İngilizce ağırlıklı olmak üzere çeşitli dillere yönelik okunabilirlik formülleri geliştirilmiştir. Söz konusu formüller Türkçe için de uygulanmış ancak her dilin farklı yapıda olmasından ötürü verimli sonuçlar elde edilememiştir. Bu kapsamda, Türkçe metinlerin okunabilirlik düzeyine ilişkin ilk ve kabul gören çalışma, Ender Ateşman tarafından 1997 yılında geliştirilen Türkçe metinler için okunabilirlik formülü olmuştur.

Mevzuatın gerek hacim gerekse dil ve anlatım açısından karmaşık ve zor olması, verginin tarafları için sorun oluşturmakta, verimi düşürmektedir. Mevzuatın sade olması, sıklıkla değiştirilmemesi, lafzi yapısının mevzuat metinlerine vakıf olma ve uygulama açısından esneklik ve kolaylık sağlaması gerekmektedir. Ne var ki mevzuat zorlaştıkça; basitlik ve açıklıktan uzaklaşmakta, vergi uyumu zedelenmekte, agresif vergi planlaması ortaya çıkmakta, vergi maliyetleri artmakta ve temel vergileme ilkelerinin uygulanması da zorlaşmaktadır. Bu doğrultuda, çalışma ile Ateşman okunabilirlik ölçütü kullanılarak Kurumlar Vergisi Kanunu ele alınmıştır.

Açıklık ve basitliğin tespitine yönelik farklı ölçümler olmakla birlikte sadece okunabilirlik düzeyi incelenmiş ve ortaya konulmuştur.

I. VERGİLEME İLKELERİ

Teorisyenlerin mali literatürde vergileme ilkelerini tartışmaya başlaması, ilk olarak A. Smith ve ardından A. Wagner tarafından ortaya konulan vergilemeye dair kurallar / ilkeler ile söz konusu olmuştur (Turhan, 1998: 191). İlkeler; etkin ve verimli bir vergileme nasıl olmalıdır, vergi tasarımının kural ve kaideleri nelerdir? gibi soru ve sorunlara bir cevap niteliğindedir.

Vergileme ilkeleri, olan yerine olması gerekeni amaçlayan kurallar bütünü olup bu ilkeler; ekonomik, sosyal ve siyasal şartlara göre dönemsel gelişim göstermiş ve farklılaşmıştır (Turhan, 1998: 190). Klasik iktisatçı ve maliyecilerin daha ziyade kamu maliyesinin mali amacını ön planda tutan vergileme ilkelerine odaklandıkları görülürken, 19. yüzyılın sonundan itibaren literatüre hakim olmaya başlayan modern maliye anlayışına dayalı olarak vergileme ilkeleri, müdahaleci devlet görüşüne paralel bir evrim içine girmiştir (Erduran & Arslan, 2012: 23).

A. Smith'ten günümüze kadar vergileme ilkeleri değişikliğe uğramış ve çeşitlenmiştir. Bu minvalde, literatürde vergileme ilkeleri, klasik ilkeler ve çağdaş ilkeler olarak bir sınıflamaya tabi tutulmaktadır. Belirtmek gerekir ki çağdaş vergileme ilkeleri, temelini klasik ilkelerden almış ve klasik ilkelerin üzerine inşa edilmiştir.

Klasik vergileme ilkeleri, A. Smith ve A. Wagner'in ortaya attığı ilkeler ile şekillenmiş, zamanla H. Haller ve F. Neumark tarafından geliştirilip bilimsel bir temele oturtulmuştur (Turhan, 1998: 191). Klasik vergileme ilkeleri ana hatlarıyla ifade edilecek olursa (Çaşkurlu & Arslan, 2017: 189-193; Turhan, 1998: 191-208);

A. Smith, vergilemede adalet, açıklık, uygunluk ve tasarruf olmak üzere dört ilke ortaya atmış,

A. Wagner, sosyal reform düşüncesinden hareketle Smith'in vergileme ilkelerini daha da geliştirmiş ve vergileme ilkelerini mali, iktisadi, ahlaki ve teknik ilkeler olarak gruplamış,

Sonraki süreçte, H. Haller vergileme ilkelerini vergilerin elde edilme amacına göre kurgulayarak; mali amaç, özgürlük amacı, refah amacı ve adalet amacı olmak üzere dört amaca dayandırmış,

F. Neumark ise rasyonel bir vergileme için gerekli ilkeleri dört grupta ele almış, ahlaki ve sosyal vergileme ilkeleri, vergi hukuku ve vergi tekniğine ait ilkeler, mali ilkeler ile iktisadi ve siyasi ilkeler olarak tasnif etmiştir.

Klasik ilkelerden hareketle gelişen, değişen mali anlayışa göre şekillenen çağdaş vergileme ilkeleri ise genellik ilkesi, eşitlik ilkesi, adalet ilkesi, kanunilik ilkesi, verimlilik ilkesi, belirlilik ilkesi, açıklık ilkesi, uygunluk ilkesi, istikrar ilkesi, esneklik ilkesi ve iktisadilik ilkesi olarak tasnif edilmektedir (Çaşkurlu & Arslan, 2017: 193-197; Akdoğan, 2009: 197-212).

II. VERGİLEMEDE AÇIKLIK VE BASİTLİK

Vergi uygulamasının verimliliği her şeyden önce idarenin etkinliğine, mükelleflerin ise etkinliğine bağlıdır. İdarenin etkinliğinden kasıt, vergilemeye dönük eylem ve faaliyetlerdeki başarısını; mükellefin etken olmasından kasıt ise mükelleflerin vergileme sürecinde aktif, katılımcı ve bilinçli olmalarıdır. Bu açıdan, vergileme ilkelerinin sisteme olan katkısı ile sistemin başarısı doğru orantılıdır.

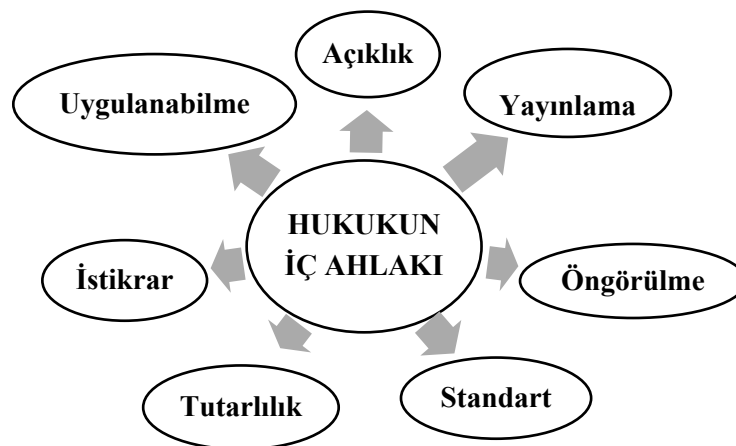
Tüm vergileme ilkeleri, vergi bilincine katkı sağlarken mükellef uyumunu artırmaktadır. Her ilke birbirinin tamamlayıcısı olup birbirinden bağımsız değildir. Ancak, belirtmek gerekir ki; genellik, eşitlik, kanunilik ve adalet ilkeleri sistemin merkezinde yer alırken, diğer ilkeler söz konusu temel ilkeleri destekleyen ve güçlendiren bir özelliğe sahiptir.

Vergilemede açıklık ilkesi, vergi mevzuatının ve uygulamanın herkes tarafından açık ve net olarak anlaşılabilmesini, basitlik ilkesi ise düzenlemelerin kapsam ve nitelik olarak hem uygulayıcılar için kolaylık sağlaması hem de mükellefler için sıkıntıya neden olmadan ödevlerini yerine getirebilmelerinin gerçekleşmesidir (Akdoğan, 2009: 213). Keza, bir vergi uygulamasının başarısı öncelikle herkes tarafından anlaşılmasına bağlıdır. Açıklık ilkesi bu amaca hizmet etmekte, basitlik ise açıklık ilkesinin tamamlayıcısı olmaktadır. Bu açıdan iki ilkenin birbirinden ayrı düşünülmemesi gerekir.

İfade edildiği üzere açıklık ilkesi; matrah, ödeme zamanı ve süresi, ödenecek miktar gibi mükellef ve idareyi ilgilendiren tüm hususları kapsamakta, vergi mevzuatının ve de uygulamaya yönelik olan kanun, tebliğ, yönetmelik ve genelgelerin de kolay anlaşılabilmesini gerektirmektedir (Saraçoğlu & Ejder, 2002: 41). Nitekim, vergi sürecinin ortalama bilgi ve eğitim seviyesine sahip bir mükellef tarafından anlaşılması zorunludur. Uygulamaların açık ve basit olması, mükellef uyumunu destekler. Normal şartlarda vergi mükellefleri, vergi sistemi başa çıkılması kolay olduğunda daha fazla uyum gösterme eğilimine girerler (Kabinga, 2016: 10). Vergi mevzuatına uyumda zaman maliyeti bunun bir göstergesidir. Örneğin, bu süre için Dünya ortalaması 271, G20 ortalaması 237, OECD ortalaması 162 saat iken Türkiye'de bu rakam son yıllardaki iyileşme ile birlikte 170 saat olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Paying Taxes, 2019). Açıklık ve basitlik, beraberinde azaltılmış yönetim maliyetlerini, netlik ve şeffaflık sayesinde daha fazla hesap verebilirliği sağlarken, sistemi olumsuz etkileyen unsurlara karşı alınması gereken önlemlerin azalmasıyla kararlılık ve dayanıklılık durumu artacaktır (Piper, 2013: 6).

II.1. İç Hukuk Ahlâkı

Demokrasinin bir aracı ve tamamlayıcısı olarak hukuk devleti kavramı, devlet ile toplum arasında bir karar ve eşitlik mekanizması biçiminde bir hukuku tasarlamakta ve ileri sürmektedir (Ömercioğlu, 2018: 13). Hukuk devletinin temel misyonlarından birisi de hukuki güvenliktir. Hukuki güvenliğin özünü ise Anayasa ve kanunlar oluşturmaktadır. Öyle ki mevzuat hükümleri; kural getiren, düzenleyici, emredici ve de müeyyide ortaya koyan, hukukun üzerine inşa edildiği metinlerdir. Böyle olunca da mevzuatın önemi daha da artmakta, kişilerin hukuk kuralları ile güvenlik altına alınması, hukuk düzeninin hukuki güvenliği sağlayabilme adına bazı kalite ölçütlerine uygun olmasını gerektirmektedir (Akıncı, 2012: 188). Söz konusu kalite ölçütlerinden birisi de mevzuatın açık ve anlaşılır olmasıdır. Bu durum bir anlamda hukuki güvenliğin somutlaşmış halidir. Mevzuat bir bakıma hukukun vitrinidir.

Şekil 1: Fuller'in İç Hukuk Ahlakı

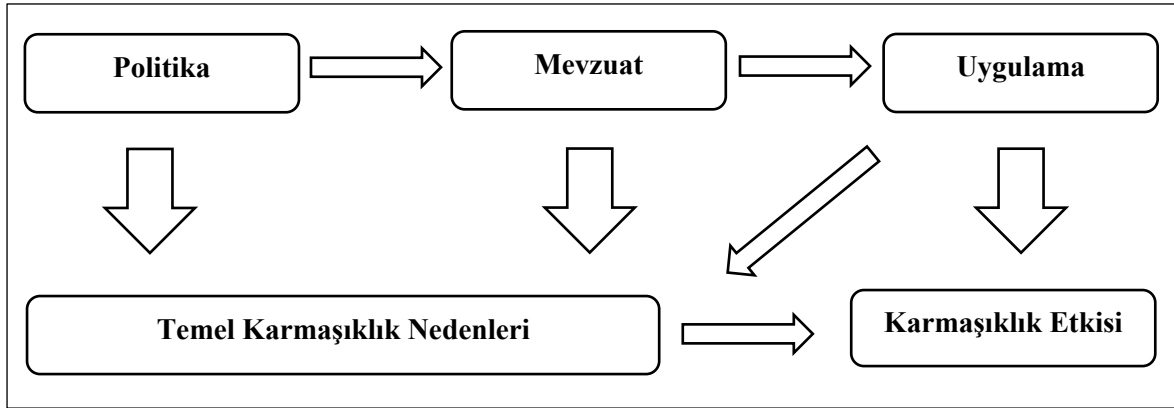
Kaynak: (Arslan, 2017: 55).

Mevzuat içinde kanunların yeri temel metinler olmaları açısından önemlidir. Bir metnin kanun olarak kabul edilebilmesi için şekil 1'de görüleceği üzere L. Fuller tarafından sekiz adet ilke belirlenmiştir (Tucker, 1965: 274; Akı, 2015: 4-5). Bunlar açıklık, yayınlanma, öngörülme, standart, tutarlılık, istikrar ve uygulanabilirlik (kanun metinlerinin ise ilkelerin hepsini taşıması ve kapsamı beklenmektedir). Açıklıktan kasıt ise kanun metinlerinin ve de normların mümkün mertebe açık, basit ve anlaşılır olmasıdır. Ancak, belirtmek gerekir ki buradaki basitlik hukuk metninin anlam, dil ve yazım açısından niteliksiz olması değil, anlaşılabilir olmasıdır.

II. II. Vergi Karmaşıklığı

Vergi karmaşıklığı, net sınırları belirlenemeyen ancak iki yaklaşım içinde ele alınan bir kavramdır. Buna göre; vergi idaresinin ve mükelleflerin vergi karmaşıklığından dolayı karşılaştıkları uygulama ve uyum maliyetleri ilk yaklaşımı, vergi sistemi veya düzenlemelerin kalitesiyle ilgili yapılan tanım ve anlamlandırmalar ise ikinci yaklaşımı oluşturmaktadır (Karabacak, 2013a: 17). Özellikle yabancı olmak üzere literatürde vergi karmaşıklığının kavramsal tanımından ziyade, karmaşıklığın analiz edilmesine yönelik çalışmalar dikkat çekmekte ve bu anlamda farklı analizler bulunmaktadır (Arslan, 2016: 101). Tüm analizlerin ortak noktaları ise mevzuatın yapısının hemen her analizde dikkate alınmasıdır.

Birleşik Krallık vergi sisteminin görece karmaşıklığını ölçmek için geliştirilen endekse göre yapılan ölçümde, mevzuat metinlerinin basitliği önemli bir ölçü olarak ele alınmış, sistemde karmaşıklık endeksinin dayandığı hususlar; politik karmaşıklık, yasama karmaşıklığı ve uygulama karmaşıklığı biçiminde ifade edilmiş, yasama karmaşıklığında ise okunabilirlik, mevzuat sayfa sayısı incelenmiştir (Jones, Rice, Sherwood, & Whiting, 2015).

Şekil 2: Vergi Karmaşıklığı

Kaynak: (Jones, Rice, Sherwood, & Whiting, 2015: 8).

Vergi karmaşıklığına yönelik yapılan diğer bir analizde de mevzuat yapısı karşımıza çıkmakta, en basit ve kolay olanın vergi sisteminin amacından öte kilit noktası olduğu belirtilmekte ve sadeleştirme ile diğer hedefler arasında bir trade-off olduğu vurgulanmaktadır (James, 2018: 15). Ne var ki vergi basitleştirme kolay bir süreç değildir ve iyi bir sisteminin tam olarak basit olması da pek mümkün olmayıp bu nedenle en iyiye ulaşmak için süreç ile basitlik arasında bir ödünleşim söz konusudur (James, 2018: 15-16). Benzer örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, kalıcı iyileştirme ve kapsamlı reform süreci bünyesinde, vergilemenin diğer amaç ve hedeflerini doğru ele almak, sisteminin gerçeklerini doğru tespit etmek ve olması gereken için hangi işlev ve araçların çalıştırılmasının tespiti önemlidir (James, 2018: 17). Reform için ise doğrudan siyasal uzlaşma elzem olup, basit bir politika süreci, anlaşılabilir ve basit bir mevzuat için ön koşul ve altın kuraldır ve de göz ardı edilmemelidir (Mckerchar, 2007: 201). Şunu da belirtmek gerekir ki mevzuata yönelik analizler, mevcut durumu tüm yönleriyle ortaya koymaktan uzak, kanunların uzunluğu ve sayısı gibi bazı somut göstergelere, vergiye uyum süreleri, vergi ihtilafları vb. bazı gözlemlere, hatta sezgilere

dayanmaktadır (Karabacak, 2013b: 40). Oysa analizlerin dil, anlatım ve okunabilirlik açısından temellendirilmesi, soruna ilişkin farklı bir bakış açısı ve sonuç verecektir.

Vergilendirilebilir alanların çeşitlenmesiyle birlikte artan vergi karmaşıklığı ve oluşan bilgi asimetrisi, mükelleflerin vergiye uyumunu zedelemekte ve maliyetleri artırmaktadır (Karabacak, 2013a: 16). Mevzuatın karmaşıklığı, vergi kaybının oluşmasına neden olmaktadır. Mevzuatı anlamak, uymak ve bunu hukuka uygun olarak uygulamak zor ve zahmetli olup mevzuata yeterince nüfuz edememekten kaynaklanan kayıp ve kaçakların ortaya çıkması da kaçınılmazdır (Karakoç, 2004: 114). Mevzuatın basit ve anlaşılır olması illegal eğilimleri baskılamak, mevzuatının sadeleştirilmesi neticesinde vergi kaybının azaltılması da mümkün olabilecektir (Richardson, 2006: 332).

III. KURUMLAR VERGİSİ KANUNU'NUN OKUNABİLİRLİK ÖLÇÜTÜ ÜZERİNE BİR ANALİZ

III. I. Yöntem

Okunabilirlik çalışmaları dil anlaşılabilirliği açısından uzun bir geçmişe sahip olup, Platon ve Aristoteles'in klasik söylemlerinde ve dini metinlerin kelime analizlerinde rastlansa da konuya duyulan ilgi 1920'li yıllardan itibaren artmıştır (Chall, 1988: 2). İlginin artışına paralel olarak da günümüze kadar çeşitli okunabilirlik formülleri geliştirilmiştir. İlk etapta İngilizce için çok sayıda formül geliştirilmekle birlikte farklı diller için de okunabilirlik düzey ölçümlerine yönelik çalışmalar yapılmıştır (Rabin, 1988: 66-76). Bugün için ise genel kabul gören başlıca formüller; Dale Cale formülü, Gunning Fog Index, Flesch-Kincaid okunabilirlik formülü ve Fry okunabilirlik grafiğidir (Temur, 2003: 174-177).

Her dilin yapısının ve karakteristik özelliklerinin farklılığı dikkate alındığında, Türkçe metinlerin diğer diller için geliştirilen formüller ile değerlendirilmesinde hata payının yüksek olması, Türkçe için bir okunabilirlik formülünün geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda, Ateşman (1997) tarafından geliştirilen Türkçe metinler için okunabilirlik formülü genel kabul görmektedir. Ateşman tarafından farklı metinler üzerine yapılan çalışma sonucu en kolay ve en zor metin için hece ve cümle uzunlukları tespit edilmiştir. Çalışmada yöntem olarak Ateşman formülünün tercih edilmesinin yegane sebebi, Türkçe metinler için geliştirilmiş olması ve diğer yabancı formüllere göre daha doğru sonuçlar vermesi olasılığıdır.

Tablo 1: Okunabilirlik Ölçütü

	Sözcük Uzunluğu (hece)	Cümle Uzunluğu (sözcük)
En kolay Metin	2,2	4
En Zor Metin	3	30

Kaynak: (Ateşman, 1997: 74).

Yapılan hesaplamalar sonucu geliştirilen okunabilirlik formülü ise $(198,825 - 40,175\chi_1 - 2,610\chi_2)$ biçiminde oluşturulmuştur. Formülde χ_1 hece olarak sözcük uzunluğunu, χ_2 ise sözcük olarak cümle uzunluğu ifade etmektedir. Keza formül, Türkçe metinlere uygulandığında, okunabilirlik düzeyi açısından fikir vermektedir.

III. II. Bulgular

Ateşman (1997) okunabilirlik formülü tarafımızdan Kurumlar Vergisi Kanunu için uygulanmıştır. Bu kanunun tercih edilmesindeki etken, diğer temel vergi kanunlarına göre daha yakın tarihte yürürlüğe girmiş olmasıdır.

Analiz yapılırken, sadece kanunun madde metinleri dikkate alınmış, başlıklar, dipnotlar vb. formüle dahil edilmemiştir. Buna göre; toplam cümle sayısı 598, toplam kelime sayısı 15.446 ve toplam hece sayısı 47.881 olarak tespit edilmiş ve formül bu değerler üzerinden uygulanmıştır.

$$198,825 - [40,175 (Toplam Hece/Toplam Kelime) - 2,610 (Toplam Kelime / Toplam Cümle)]$$

Uygulama sonucu ise endeks değeri Kurumlar Vergisi Kanun için 7,295 olarak bulunmuştur. Ateşman (1997) tarafından tespit edilen okunabilirlik sayı ve derecelerine göre Kurumlar Vergisi Kanunu *çok zor* kategorisinde yer almaktadır.

Tablo 2: Okunabilirlik Derece ve Sayısı

Derece	Okunabilirlik Sayısı
Çok Kolay	90-100
Kolay	70-89
Orta Güçlükte	50-69
Zor	30-49
Çok Zor	1-29

Kaynak: (Ateşman, 1997: 74).

Kanun metninde özellikle cümlelerin uzunluğu dikkat çekmektedir. Öyle ki bir paragraf olan cümleler dahi bulunmaktadır. Ateşman'ın Anayasa metnini inceleyerek bulduğu değer 41,77 olurken, en zor olarak felsefe metinlerini tespit etmiş ve değerini de 15,81 olarak belirlemiştir (Ateşman, 1997: 74). Son olarak belirtmek gerekir ki okunabilirlik ölçüsü metnin üslubu hakkında fikir vermekte ve zorluk derecesini göstermektedir (Ateşman, 1997: 74).

SONUÇ

Hükümet programlarında, acil eylem planları ve bütçe gerekçeleri gibi metinlerde, kalkınma planlarında vb. idari, siyasi ve ekonomik içerikli metinlerde, vergiye gönüllü uyumun artırılması ve vergi mevzuatının sadeleştirilmesi sıklıkla vurgulanan ve hedeflenen bir husustur. Hatta, Onuncu Kalkınma Planı'nda dahi "Temel vergi mevzuatı; ekonomiye sosyal politikalar çerçevesinde sade ve uyum sağlanabilir hale getirilecektir" biçiminde konuya vurgu yapılmış ancak plan dönemi bitmesine rağmen somut bir gelişme söz konusu olmamıştır. Ne var ki, kanunların dil ve içerik olarak sadeleştirilmesine değinilmekte birlikte, bugüne kadar gerekli reformların hayata geçirildiğini ifade etmek mümkün değildir. Mevzuatın sadeleştirilmesinden kastedilenin yalnızca maddelerin azaltılması, mevzuat sayısının düşürülmesi olmamalıdır. Sadeleştirme için mevzuatın gözden geçirilerek anlaşılabilir, karışık ve uzun metinler yerine basit, okunabilirlik ve anlaşılabilirlik düzeyi yüksek metinlere dönüştürülmesi gerekmektedir. Kaldı ki vergi gibi toplumun hemen her kesimini ilgilendiren bir alanda mevzuatın açık ve basit olması daha elzem görünmektedir. Kanunlar (ve bağlı mevzuat) sadece kanun yapmış olmak için çıkarılmamalı, süreçte kanun yapma sanatı icra edilmelidir.

Türk vergi sisteminde mevzuat metninin uzunluğu, karmaşık yapısı ve sık sık değişmesi gibi etkenlerden ötürü, açıklık ve basitlikten uzak kalmıştır. Vergi kanunları açısından, kanun yazımının kendine özgü yapısının bulunması ya da kanun dilinin gündelik dilden farklı olması gerektiği gibi argümanlarla savunulabilecek bir olgunun çok ötesinde tutarsız, karmaşık ve birlikten uzak bir kanun dilinin bulunduğu dikkati çekmektedir. Ne var ki, kanun yazımında dil bilimine gereken önem verilmediği hatta yazım aşamasında dil bilimcilerden destek alınmadığı anlaşılmaktadır. Vergi kanunlarının metin yapısı, karmaşıklığı, cümlelerin uzunluğu gibi hususlar vergilemede açıklık ve basitlik ilkelerinden uzaklaşmanın en bariz göstergeleridir. Oysa tüm toplumu ilgilendiren vergi kanunlarının okunabilirlik ve anlaşılabilirlik düzeyinin yüksek olması gerekmektedir.

Etik Beyanı : Makalenin tüm süreçlerinde ÖHÜİBF Dergisinin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir. İlgili çalışmada kullanılan veriler 2019 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Ethics Statement : In all processes of the article, the principles of ÖHÜİBF Journal's research and publication ethics were taken into consideration. The data used in the relevant study were collected in 2019 and the data were analyzed. Since the data are collected before 2020, an ethical committee decision is not required.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2009). *Kamu maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akı, E. İ. (2015). Hukukun iç ahlakı: Lon L. Fuller'in görüşleri çerçevesinde bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(1), 1–35.
- Akıncı, M. (2012). Normatif düzen kalitesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 187–212.
- Arslan, C. B. (2016). An assessment of law faculty students' comprehension levels of the language of corporate tax law. *International Online Journal of Education and Teaching*, 3(2), 100–106.
- Arslan, C. B. (2017). *Vergi uygulamasında torba kanunlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ateşman, E. (1997). Türkçe'de okunabilirliğin ölçülmesi. *Dil Dergisi*, (58), 71–74.
- Chall, J. (1988). *Its past, present, and future, readability: The beginning years*. (Ed. B. Zakaluk, & S. J. Samuels). Published by the International Reading Association Newark, Delaware 19714, 2–13.
- Çaşkurlu, E., & Arslan, C.B. (2017). *Kamu maliyesine giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Erduran, A.Ç., & Arslan, C.B. (2012). Vergilendirme ilkeleri açısından Türkiye'de tecil müessesesi, *Vergi Raporu Dergisi*, (156), 22–32.
- James, S. (2018). Tax simplification is not a simple issue: the reasons for difficulty and a possible strategy, *University of Exeter Discussion Papers in Management*, 07/18, 1–18, Retrieved from: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/19281/1/MPRA_paper_19281.pdf.
- Jones, G., Rice, P., Sherwood, J., & Whiting, J. (2015). *Developing a tax complexity index for the UK*, Office of Tax Simplification, London, Retrieved from: www.gov.uk/government/publications/office-of-tax-simplification-complexity-index.
- Kabinga, M. (2016). *Principles of taxation*. (paper 5 of the introduction to the project “tax justice & poverty”). Reviewed by Dr. Jörg Alt SJ; Emmanuel Tendet Kiprotich, 1–12, Retrieved from: www.taxjustice-and-poverty.org/fileadmin/Dateien/Taxjustice_and_Poverty/Introduction/05_Principles.pdf.
- Karabacak, Y. (2013a). Vergi karmaşıklığı modern vergi sistemlerinin kaçınılmaz sonucu mudur?, *Mali Çözüm Dergisi*, (120), 15–30.
- Karabacak, Y. (2013b). Türk vergi kanunlarının karmaşıklık düzeyinin ölçümü üzerine bir deneme, *Maliye Dergisi*, (165), 38–53.
- Karakoç, Y. (2004). *Hukuki nedenlerden kaynaklanan vergi kayıp ve kaçakları (düzenleme-uygulama-yargılama)*. 19. Türkiye Maliye Sempozyumu'nda Sunulan Bildiri, 10-14 Mayıs 2004, Antalya.
- Mckerchar, M. (2007). *Tax complexity and its impact on tax compliance and tax administration in Australia*, Proceedings Of The 2007 IRS Research Conference, The IRS Research Bulletin. 185–205, Retrieved from: www.irs.gov/pub/irs-soi/07resconfmckerchar.pdf.
- Ömercioğlu, Ö. (2018). *Vergi demokrasisi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Paying Tax (2019). Retrieved from: www.doingbusiness.org/en/reports/thematic-reports/paying-taxes-2019.
- Piper, J. (2013). *Simplicity in The Tax System*. ACCA. 1–6, Retrieved from: www.accaglobal.com/content/dam/accaglobal/PDF-technical/tax-publications/tech-tp-sitts.pdf.
- Richardson, G. (2006). Taxation determinants of fiscal corruption: evidence across countries, *Journal of Financial Crime*, 13(3), 323–338.

Arslan, C. B. (2020). Vergilemede açıklık ve basitlik ilkesi: Kurumlar Vergisi Kanunu'nun okunabilirlik düzeyine ilişkin bir inceleme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 687-695.

Rabin, A. T. (1988). *Determining difficulty levels of text written in languages other than English*. (Ed. B. Zakaluk, S J.Samuels). Published by the International Reading Association Newark. Delaware 19714, 46-76.

Saraçoğlu, F., & Ejder, H. (2002). Kamu mali yönetiminin açıklık ve samimilik ilkeleri açısından analizi, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (27), 39-53.

Temur, T. (2003). Okunabilirlik (readability) kavramı, *TÜBAR*, (13), 169-180.

Tucker, E. W. (1965). The morality of law, by Lon L. Fuller, *Indiana Law Journal*, 40(2), 270-279.

Turhan, S. (1998). *Vergi teorisi ve politikası*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 696-708

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 696-708

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.705461

Geliş Tarihi / Received: 17.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 18.08.2020

İTHALAT, DÖVİZ KURU VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ZAMAN SERİSİ ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1994-2018)

Okyay UÇAN¹
Melike SARAÇ²

Öz

Ekonomik faaliyetlerin nihai hedefi mal ve hizmetlerin niteliklerini geliştirerek refahı arttırmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için açık ekonomi seçmektedirler. Açık ekonomiler için dış ticaret en önemli unsurlardır biridir. İthalat günümüzde ülkelerin birbirleriyle etkileşiminde ve küreselleşmede en etkili araçtır. İthalatı; gelir seviyesi, ithal mallara yönelik ilgi, döviz kuru, dış ticaretin liberalleşmesi ve engellenmesi gibi faktörler etkilemektedir. Ülkelerin ithalatını belirleyen en önemli etkenler ise döviz kuru ve ekonomik büyümedir. 1994-2018 yılları arası Türkiye için yapılan bu çalışmada ithalat, ekonomik büyüme ve döviz kuru arasındaki ilişki birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik kullanılarak araştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme yani uzun dönemli ilişkisi tespit edilmiştir. Bir yıldan az bir zamanda kısa dönemli dalgalardan uzun dönem dengesine yakınsanacağı sonucu elde edilmiştir. İthalat ile ekonomik büyüme arasında pozitif korelasyon ilişkisi saptanmıştır. Ayrıca ithalat ile döviz kuru ile ise negatif ilişki tespit edilmiştir. Ek olarak ekonomik büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Bir başka nedensellik ilişkisinin ise ekonomik büyümeden döviz kuruna doğru tek yönlü olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler : İthalat, Döviz Kuru, Ekonomik Büyüme, Eşbütünleşme, Nedensellik Analizi

Jel Sınıflandırılması : F31, F40, F43

¹ Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, okuyucan@ohu.edu.tr, ORCID: 000-0001-5221-4682.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, SBE, İktisat Bölümü, melikesarac51@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1076-9473.

TIME SERIES ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN IMPORT, ECONOMIC GROWTH AND EXCHANGE RATE: THE CASE OF TURKEY (1994-2018)

Abstract

The ultimate goal of economic activities is to increase prosperity by improving the qualities of goods and services. They choose an open economy to achieve this goal. Nowadays, import is the most effective tool in the interaction of countries and globalization. Imports are influenced by factors such as income level, interest in imported goods, exchange rate, liberalization and hindrance of foreign trade. The most important factors determining the importation of countries are exchange rate and economic growth. In this study conducted for Turkey between 1994-2018, the relationship between imports, economic growth and exchange rate was investigated using by unit root, cointegration and causality. According to the results of the analysis, cointegration, the long-term relationship between the variables was determined. The result was that short-term waves would converge to long-term equilibrium in less than a year. A positive correlation between imports and economic growth was determined. In addition, the negative relationship between imports and the exchange rate has been determined. Moreover, a one-way causality relationship between economic growth and imports has been identified. Another causality relationship was concluded to be one-way from economic growth to exchange rate.

KeyWords : Import, Exchange Rate, Economic Growth, Cointegration, Causality Analysis

Jel Classification : F31, F40, F43

GİRİŞ

Ekonomik faaliyetlerin nihai amacı toplumun ve bireylerin kullandığı mal ve hizmetlerin niteliklerini geliştirmek ve refahlarını arttırmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için kapalı bir ekonomi yerine açık bir ekonomiyi seçmektedirler. Açık ekonomiyle uluslararası ekonomik gelişmeler yaşanmaktadır. İthalat; kalifiye iş gücü, yerli üretim, teknoloji ve çıktılar gibi birçok nedenden dolayı zorunlu olarak yapılmaktadır (Bayraktutan & Bıdırdı, 2010:352).

İthalat, farklı ülkeler tarafından üretilen mal ve hizmetlerin yurt içi talep ediciler tarafından satın alınması olarak tanımlanmaktadır. İktisat tarihi boyunca birçok ekol dış ticaret konusunda farklı fikirler ortaya atmıştır. Merkantalistler'e göre, bir ülkenin zenginliği altın ve madenlere bağlıdır. Değerli altın ve madenleri biriktirmek için ihracat yapılmaz ve altın seviyesini azaltan ithalatı yasaklamışlardır. İhracatı artırmak amacıyla ham madde ithalatının yapılmasına olanak tanımışlardır. Merkantalistler'e tezat olarak ortaya çıkan Klasik iktisadi görüşün öncüsü olan Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisine göre, ülkenin mutlak olarak üstün olduğu malı ihracat yapması ve diğer malı ithal etmesi gerekmektedir. Bunun sonucunda her iki ülkede daha fazla karlı olacaktır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisini ileri süren Ricardo'a göre, bir ülke her iki malda üstün olsa bilse ticaret yapılmalıdır. Bu teorilerin sonucunda Klasik okul hem ithalat hem de ihracatı teşvik etmiştir. Bu görüşler Büyük Buhran sonucunda değer kaybetmeye başladı. 1936 yılında J.M. Keynes tarafından yayınlanan "İstihdamın, Paranın ve Faizin Genel teorisi" eseri ile Keynesyen iktisadi görüş ortaya çıkmıştır. Keynesyen görüşe göre, toplam talepte azalmaya ithalat neden olmaktadır. İthal mallar yatırımda, ara mallarda ve tüketimde kullanıldığı için ülke ekonomisinde geliri ve talebi düşürmektedir ve negatif etkiye sahiptir. Teknolojinin ithal edilmesinin ekonomik büyümeyi üzerinde olumlu etkiye neden olacağını Reel Konjonktür Dalgalanmaları Okulu vurgulamıştır. İşsel büyüme modelleri ise teknoloji ithalatı aracılığıyla üretimde bir artış meydana geleceğini savunmuştur (Tayyar, 2017: 238-246).

İthalat, ülke ekonomileri dış ticarete açıldığı zaman ülkelerin istikrarlı büyüme ve kalkınma hızlarını artırmak için başvurdukları önemli bir araçtır. Bu yüzden ithalatı belirleyen faktörlerin incelenmesi gerekmektedir. İthalatı etkileyen faktörler döviz kuru, ülkelerin gelir seviyesi, ithal mallarına yönelik ilgi, dış ticaretin liberalleşmesi ve engellenmesi olarak belirlenmektedir (Özcan

Uçan, O. & Saraç, M. (2020). İthalat, döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin zaman serisi analizi: Türkiye örneği (1994-2018). *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 696-708.

& Göl, 2018:119). Üretimi gerçekleştirebilmek için bazı ara mal, ham madde ve yatırım mallarının dışarıdan alınması gerekmektedir. Bu yüzden üretimin arttığı yani milli gelirin arttığı dönemlerde ithalat da artış göstermektedir. Bu durum ise ithalat ve milli gelir arasında ilişki varlığı anlamına gelmektedir (Seyidoğlu, 2003: 452).

1929 Büyük Buhranı'nın etkisiyle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ekonomisini dış etkenlerden korumak amacıyla müdahaleci ve korumacı politika olan ithal ikameci politikayı benimsemiştir. İthal ikameci sanayi politika; ülke içinde üretilmediği için dışarıdan alınan malların, çeşitli koruyucu önlemler ve malların yurt içinde üretilmesini sağlamayı hedeflemektedir (Eğilmez,2019:180). Uygulanan bu politika sonucunda ülke ekonomisinde dış ticaretin payı önemli ölçüde gerilemiştir. II. Dünya savaşının sonucuyla birlikte Türkiye ekonomisinde ithalat ve ihracatın payı giderek daha fazla azalmıştır. 1946 yılına gelindiğinde savaşın etkisiyle azalan dış ticareti canlandırmak amacıyla devalüasyon yapılmıştır. Yeni gümrük kanunu 1949 yılında yürürlüğe konulmuş ve ithalat sınırlamaları kaldırılmıştır. Gümrük Tarifeleri ve Genel Ticaret anlaşmasının 1953 yılında imzalanmasıyla birlikte uluslararası ticaret ve ithalat kısıtlamaları kaldırılmıştır.1958 yılında meydana gelen ikinci devalüasyondan sonra, ithalatın miktar ve tarifeleri kısıtlanarak kontrol altına alınmak istenmiştir. Türkiye, 1960 dönemi sonrasında ithalatı caydırıcı politikalar uygulayarak ithal ikameci politika dönemine girmiştir (Kurt & Zengin, 2016: 67-69).

Türkiye'de 1960-1980 yılları arasında ithal ikameci yani içe dönük politika yoğun bir şekilde uygulanmıştır. İlk başlarda başarılı olan bu politika, 1970 yılında yaşanan petrol krizi nedeniyle ithalat giderlerini arttırarak ithalatı olumsuz etkilemiştir. Türkiye 1980'li yıllara kadar ithal ikameci politikayı uygularken dünya koşullarına uyum sağlayabilmek için birçok adım atmıştır. Bu adımlar arasında en önemli olanlar; ekonominin dışa açılması ve dış ticarete serbestleşmedir. Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 kararlarından sonra uluslararası rekabet ortamına uygun hale gelmiştir. Esnek kur politikasına geçilmesi 24 Ocak kararlarının ithalat açısından en önemli yanlarından biri olmuştur (Gül & Ekinci,2006:165-167).

Türkiye'de 1994-2018 yılları için ithalat, reel gelir ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi zaman serisi bağlamında incelemek için bu çalışma yapılmıştır. Dünya Bankası ve T.C. Merkez Bankasında alınan veriler logaritmaları alınarak doğrusallaştırılmış ve test edilmiştir. İthalat, reel döviz kuru ve reel gelir arasında eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmada giriş bölümünü takiben literatür, veri seti, yöntem ve ampirik bulgular yer almaktadır. En sonda ise ekonometrik analiz sonuçlarından elden edilen bulgular yorumlanmaktadır.

I.LİTERATÜR

İthalat, GSYİH ve döviz kuru değişkenlerini kullanan literatür özeti aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Seçilmiş Literatür Çalışmalar

Yazar	Dönem	Yöntem	Sonuç
Yaman (2018)	2005-2015	Eşbütünleşme, Nedensellik Analizi	Dış alım ve dış satım arasındaki nedensellik ilişkisinin çift yönlü olduğunu tespit etmiştir. Döviz kurunun tek başına değişkenleri etkilemeyeceği sonucuna varılmıştır. Döviz kurunun ithalat ile pozitif yönde, ihracat ile de negatif yönde ilişkili olduğunu tespit etmiştir.
Şahin & Durmuş (2018)	2002:01-2017:12	Fourier Standart Granger Analizi	Büyüme ile dış alım arasındaki nedenselliğin çift yönde olduğu sonucuna varmışlardır. Dış satım ile büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını saptamışlardır. Türkiye için büyüme hipotezinin ithalata olduğu sonucuna varmışlardır.
Özel (2018)	2000:01-2017:03	Nedensellik Analizi	Ekonomik ile dış satım arasında ve dış alım ile ekonomik büyüme arasında nedenselliğin tek yönlü olduğunu saptamıştır. Türkiye ekonomisinde ithalatın önemli bir yere sahip olduğu sonucuna varmıştır.
Öncel & İnal (2016)	2000-2015	ARDL Modeli ve Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	Döviz kuru ile ülkeler arası ticaret hem kısa hem de uzun dönemde koentegrasyon ilişkisin var olduğunu bulmuşlardır. Değişkenler arasında nedensellik

			ilişkinin Toda-Yamamoto testi sonucu tek yönlü olduğunu etmişlerdir. Döviz kuru politikasının dış ticaret politikasında önemli bir araç olduğunu saptamışlardır.
Yurdakul (2016)	2003:01 -2012:04	En Küçük Kareler Yöntemi	Gelir ve döviz kurunun ithalatın üzerine etkilerini incelemek için yaptığı çalışmada gelir ile ithalat arasında pozitif yönlü korelasyona sahip olduğunu ve ithalat ile reel döviz kuru arasındaki korelasyonun negatif yönlü olduğunu saptamıştır.
Korkmaz & Aydın (2015)	2002:1-2014:2	VAR ve Nedensellik Analizi	Ekonomik büyümeyi dış satımdaki artışların etkilemediği yani aralarında nedensellik ilişkisinin olmadığını saptamışlardır. Nedensellik ilişkisinin büyüme ve dış alım arasında çift yönlü olduğunu tespit etmişlerdir.
Çiftçi (2014)	2001:1-2012:3	Eşbütünlüşme ve Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik büyüme, cari açık ve reel döviz kuru arasında eşbütünlüşme ilişkisi olduğunu saptamıştır. Yaptığı çalışma sonucunda cari açığın büyümenin temel belirleyicisi olduğunu ve ulusal para değer kazanarak ithalat fiyatlarının ucuzlamasına neden olduğu sonucuna varmıştır. Çift yönlü cari açık ile ekonomik büyüme arasında olduğu sonucuna varmışlardır.
Saraç (2013)	1989:2-2011:4	Markov Rejim Modeli	Gerileme ve daralma dönemlerinde ekonomik büyümeyi dış alım ve dış satımın pozitif yönde etkilediği sonucuna varmıştır. İçsel ekonomik büyüme teorisinin ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin ekonomik büyüme ve dış alım ile ilgili hipotezlerin geçerliliğini tespit etmiştir.
Tapşın & Karabulut (2013)	1980-2011	Eşbütünlüşme, Nedensellik Analizi	Dış alımdan dış satıma ve döviz kurundan dış alıma doğru nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. İhracat ile ithalat arasında bir ilişki olduğunu ve kurların ihracatı ithalat üzerinden etkilediğine ulaşılmıştır.
Çağlayan & Oskonbaeva (2012)	2000:1-2011:10	Sınır Testi	Kırgızistan Cumhuriyeti için yaptıkları çalışmada ithalat, döviz kuru ve GSYİH arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. GSYİH artışlarının kısa ve uzun dönemde ithalatı etkilediğini saptamışlardır. Reel kuru ise istatistiksel anlamda ithalatı etkilemediği sonucunu elde etmişlerdir.
Bayraktutan & Bırdırdı (2010)	1989-2004	Eşbütünlüşme ve Hata Düzeltme Modeli	İthalat, büyüme ve döviz kuru arasında eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir. İthalatın gelir esnekliğine yüksek bir duyarlılığı olduğu sonucuna varmışlardır. İthalatın döviz kuru esnekliğinin düşük olduğunu saptamışlardır.
Aktaş (2009)	1996-2006	Eşbütünlüşme ve Nedensellik Analizi	Ekonomik büyüme, dış alım ve dış satım için yaptığı çalışmada eşbütünlüşme ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir. Dış alım ile dış satım, büyüme ile dış alım ve büyüme ile dış satım arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini saptamıştır. İthalat ile ihracat arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını sonucuna varmıştır.
Gül & Ekinci (2006)	1990:1 -2006:8	Eşbütünlüşme ve Nedensellik Analizi	Dış alım, dış satım ve döviz kuru değişkenleri için eşbütünlüşme ilişkisi tespit etmişlerdir. İthalat ve ihracattan döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisi olduğunu elde etmişlerdir.

II. VERİ SETİ

Türkiye için 1994-2018 yılları arası ithalat, ekonomik büyüme ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan bu çalışmada değişkenler, Dünya Bankası ve Merkez Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Tablo 2’de değişkenlerin tanımları yer almaktadır.

Tablo 2: Değişkenler ve Tanımları

Değişkenler	Tanımları
İTH	: İthalat
DK	: Reel Efektif Döviz Kuru
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Yapılan bu çalışmada açıklanan değişken olarak ithalat seçilmiştir. Açıklayıcı değişken olarak da GSYİH ve Reel Döviz Kuru serileri analize dâhil edilmiştir. Çalışmada yıllık verilerle çalışılmış ve verilerin doğrusallaşmasını sağlamak amacıyla logaritmik hale getirilerek kullanılmıştır. Verilerin logaritmik hale getirilmesi katsayıların esneklik olarak yorumlanabilmesi için yapılmıştır. Verilerin analizinde EViews 9 istatistik paket programından yararlanılmıştır.

III. YÖNTEM VE AMPİRİK BULGULAR

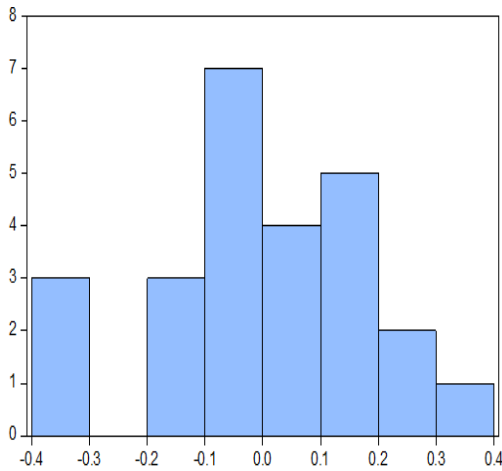
Zaman serisi herhangi bir değişken için düzenli aralıklarla ölçümler sonucu elde edilen verilerden oluşmaktadır. Zaman serilerinin en önemli özelliğinden biri, serilerin durağan olup olmamalarıdır. Ekonometrik olarak analizi yapılan serilerin anlamlı ilişkilere sahip olduğunu araştırabilmek için serilerin durağan olması gerekmektedir. Durağanlık bir zaman serisinin modellenmesi ve modelin kullanılması açısından önemli özelliklerden biridir (Tari,2011:374).

Değişkenlerin durağanlık seviyelerini anlamak için en çok kullanılan Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmıştır. Değişkenlerin 1. dereceden entegre oldukları tespit edildikten sonra eşbütünleşme ilişkisini test etmek için Johansen Eşbütünleşme sınaması yapılmıştır. Analiz sonucunda eşbütünleşme ilişkisi tespit edildiği için Hata Düzeltme Modeli uygulanmıştır. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisini sınamak için farkları alınarak Granger Nedensellik analizi yapılmıştır. Modelde ekonometrik sorunların olup olmadığını test etmek için Normallik testi, Otokorelasyon testi, Değişen Varyans Testi ve Çoklu Doğrusal Bağlantı testi yapılmıştır.

III.I. Ekonometrik Problem Testleri

a. Normallik Testi

Normallik varsayımı ana kütle ve regresyon hata terimlerinin sıfır ortalama ve sabit varyansa sahip olduğu varsayılmaktadır. Normallik varsayımı parametrelerin istatistiksel olarak tahminlerinin anlamlılığı için gerekmektedir. Bu varsayım geçersiz ise testler ve aralık tahminleri yapılamamaktadır. Jarque-Bera testi yardımıyla normallik sınaması yapılmaktadır. Normal dağılım için eğiklik 0, basıklık 3 olması gerekmektedir. Jarque-Bera testinde temel hipotez,“hata terimlerinin dağılımı normaldir”, alternatif hipotez ise “hata teriminin dağılımı normal değildir” şeklindedir (Güriş, Akay &Güriş, 2017:277).

Ortalama	2,29e-15
Medyan	-0,001
Maksimum	0,379
Minimum	-0,370
Standart Sapma	0,183
Eğiklik	-0,087
Basıklık	2,754
Jarque- Bera	0,094
Olasılık	0,953

Şekil 1: Hata Terimlerinin Dağılımı ve İstatistiksel Sonuçları

İstatistiksel sonuçlara göre, hata terimi için olasılık değeri 0,953'dir. Bu değer 0,05'den büyüktür. Bundan dolayı normal dağılım için geçerli olan sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Jarque-Bera test istatistik değeri (0,094), 5 değerinden küçüktür. Basıklık değeri 2,754 olmakla birlikte 3'e, eğiklik değeri ise -0,087 değeri 0'a yakındır. Bu sonuçlara göre, hata terimlerinin her birinin normal dağılımdan geldikleri saptanmıştır.

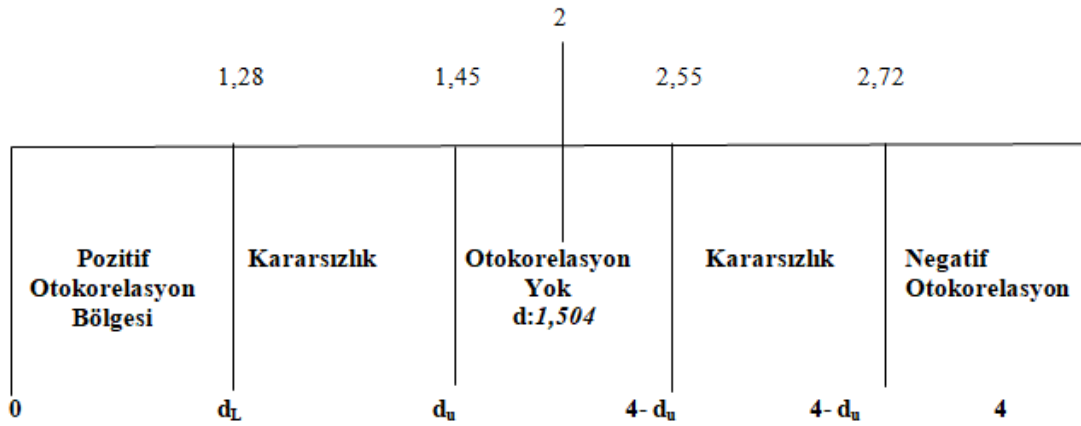
b.Otokorelasyon Testi

Regresyon modellerinde hata terimlerinin birbiriyle ilişkisi olması durumuna otokorelasyon (ardışık bağımlılık) denilmektedir. Ekonometrik modellerde hata terimleri arasında ilişki olmadığı varsayılmaktadır. Otokorelasyon bu varsayımdan sapma olarak da ifade edilmektedir (Dikmen,2012:167).

Tablo 3: Otokorelasyon Testinin Sonucu

Değişken	Katsayı	Standart Hata	T İstatistiği	Olasılık Değeri
LNGSYIH	0,497	0,029	16,933	0,000
LNDK	-0,944	0,373	-2,529	0,019
C	3,966	1,404	2,823	0,009
R-Kare	0,944	Var ortalama bağımlılığı		11,510
Düzeltilmiş R-kare	0,939	Var S.D. bağımlılığı		0,777
Regresyon S.E.	0,191	Akaike bilgi kriteri		-0,355
Toplam Hataların Karesi	0,806	Schwarz bilgi kriteri		-0,209
Log benzerliği	7,443	Hannan-Quinn kriteri		-0,314
F-istatistik	186,869	Durbin-Watson istatistiği		1,504
Olasılık(F-istatistik)	0,000			

Otokorelasyon (hata terimlerinin birbiriyle ilişkili olma durumu) sorununu test etmek için en yaygın olarak kullanılan Durbin-Watson testidir. Durbin-Watson testi yapılarak modelde otokorelasyon sorunun var olup olmadığı test edilecektir.

Şekil 2: Durbin –Watson Test İstatistiği Sonucu

Otokorelasyon sorununu test ederken n:25 ve k:2 olduğu için %5 anlamlılık seviyesinde d_L :1,28 ve d_u :1,45 test istatistiklerine Durbin-Watson Test istatistiği tablosundan bulunmuştur. Durbin Watson test istatistiği sonucu 1,504275 çıktığı için 1,45-2,55 değerleri arasındaki otokorelasyon yoktur bölgesine denk geldiği için modelde otokorelasyon sorununu olmadığı sonucuna varılmaktadır.

c. Değişen Varyans (Breusch-Pagan-Godfrey) Testi

Doğrusal regresyon modelinin en önemli varsayımı sabit varyans (homoscedasticity)dır.Bağımsız değişkenler ile hata terimi arasında ilişki olmaması durumudur.Bu varsayımdan sapma değişen varyansa neden olmaktadır. Teoride değişen varyans sorununu test

etmek için kullanılan birçok test bulunmaktadır. Bu testlerden en çok kullanılan Breusch-Pagan-Godfrey ve White testidir. Breusch-Pagan-Godfrey testine göre sıfır hipotez “Sabit varyans varsayımı geçerlidir.” şeklindedir (Tarı,2011:169-171).

Tablo 4: Breusch-Pagan-Godfrey Test Sonucu

<i>Breusch-Pagan-Godfrey</i>	
<i>F-İstatistik</i>	0,697
<i>F-Olasılık Değeri</i>	0,667
<i>Olasılık(Ki-Kare)</i>	0,760

Breusch-Pagan-Godfrey test istatistiği olasılık değeri 0,760’dır. %5 anlamlılık düzeyinde olasılık değeri büyük olduğu için “Sabit varyans varsayımı geçerlidir .” şeklinde olan sıfır hipotezi kabul edilir yani modelde değişen varyans sorunu olmadığı anlaşılmaktadır.

d.Çoklu Doğrusal Bağlantı Testi

Çoklu regresyon modelinde açıklayıcı (bağımsız) değişkenlerin bazılarının ya da tamamının birbirleriyle ilişkili olması durumuna çoklu doğrusal bağlantı sorunu olarak adlandırılmaktadır. Bu sorunu test etmek amacıyla en yaygın olarak Hoşgörü ve Varyans Şişirme çarpanı (VIF) kullanılmaktadır (Güriş, Akay&Güriş, 2017:273-276).

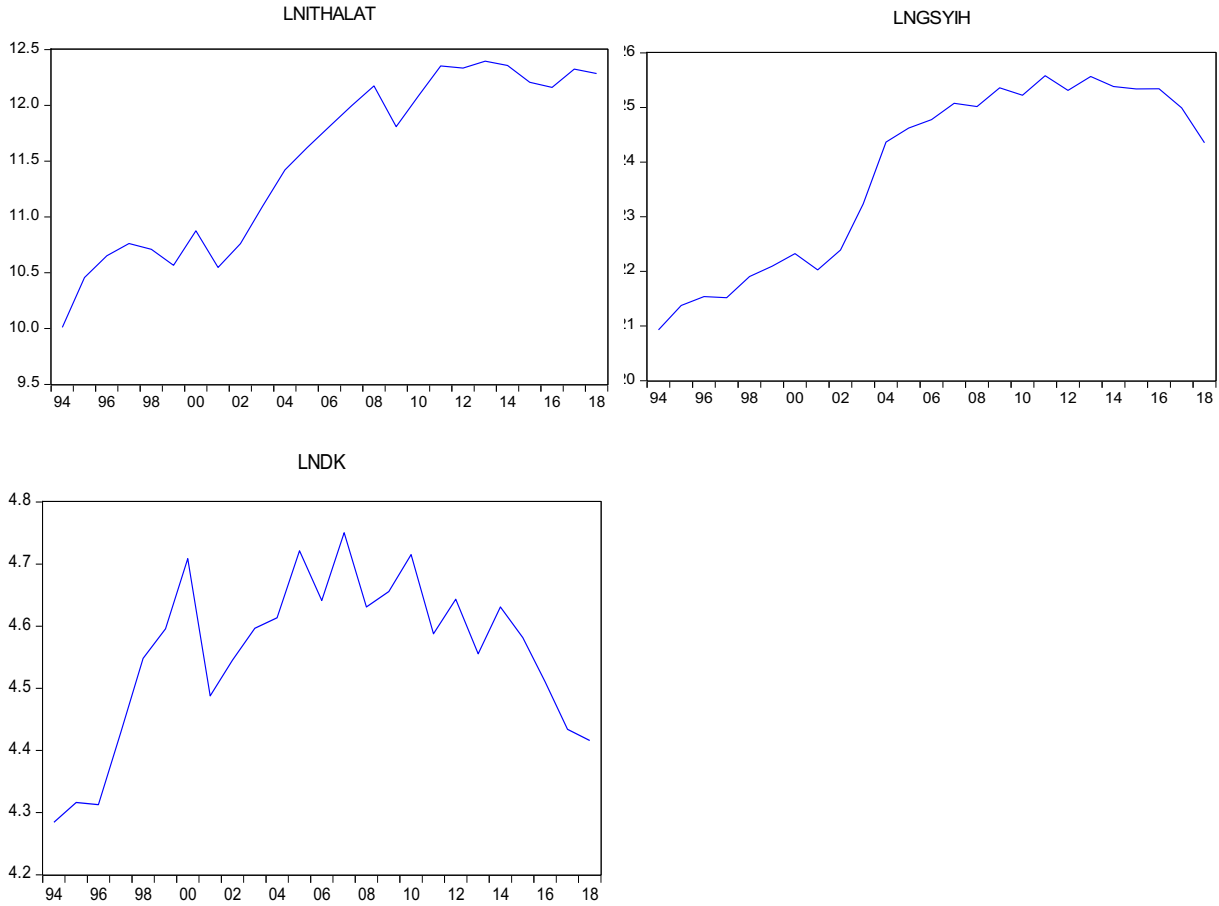
Tablo 5 : Çoklu Doğrusal Bağlantı VIF Sonucu

<i>Değişkenler</i>	<i>Varyans Katsayısı</i>	<i>Merkez dışı VIF</i>	<i>Merkez VIF</i>
DGSYIH	0,012	1,241	1,083
DDK	0,210	1,087	1,083
DC	0,001	1,148	NA

Bağımsız değişkenlerin Merkez dışındaki VIF değerlerinin 1,33 değerinden küçük olduğu görülmektedir. Modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı tespit edilmiştir(1,33>VIF)

III.II.Birim Kök Testi

Uzun dönemde bir seri, bir önceki dönemde alınan değerlerinin değişkenlerin ne şekilde bu dönemini etkilediğini belirlemektir. Serilerin hangi süreçlerden geldiğini anlamak için, her serinin dönem değerinin bir önceki dönem değeriyle ilişkisinin bulunması gerekmektedir. Bunu tespit edebilmek için serilerin durağanlığını belirleyen birim kök testleri yapılmaktadır. Zaman serisi verilerinin sabit ortalama etrafında dalgalandığı ve zaman boyunca dalgalanmaların değişmediği duruma durağanlık denilmektedir. Zaman serilerinde ortalama ve varyansın sabit olduğu varsayımı geçerlidir. İktisadi zaman serilerinin çoğu bu varsayımı uymayıp birim kök içermektedir(Karagöz,2016:263).

Şekil 3: Değişkenlerin Düzey Seviye Grafikleri

Şekil 3'deki grafiklerde görüldüğü üzere İthalat açıklanan değişkenin, Döviz Kuru ve GSYİH açıklayıcı değişkenlerinin düzey değerlerde trend ve sabit içerdiği saptanmıştır.

Açıklanan değişken ithalat, açıklayıcı değişkenler döviz kuru ve GSYİH seçilerek değişkenlerin durağanlığını test etmek amacıyla birim kök testi yapılmıştır. Durağanlık sınamalarında en yaygın olarak kullanılan GenişleştirilmişDickey-Fuller (ADF) (1981) testi kullanılarak analiz yapılmıştır. Zaman serisi analizlerinde kullanılan iktisadi verilerin birçoğu seviyede durağan değildir. Bunların birçoğu farkları alınarak durağan hale gelmektedir. Bu duruma I(1) yani birinci dereceden entegre edilmiş seri denilmektedir. Birim kök sınamalarında kullanılan sıfır hipotez "Birim köke sahip değildir." şeklindedir. Bu hipotezi sınarken test istatistiğinin %1,%5 ve %10 anlamlılık düzeyindeki tablo kritik değerine bakılmaktadır(Dikmen,2012: 308-312).

Tablo 6: AugmentedDickey Fuller(ADF) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	DÜZEY			BİRİNCİ FARKLAR			ENTEĞRE SEVİYELERİ
	ADF Test İstatistiği	Olasılık Değeri	5 %	ADF Test İstatistiği	Olasılık Değeri	5 %	
İTH	-1,737	0,702	-3,612	-4,5531	0,000	-1,956	I(1)
DK	-0,895	0,936	-3,658	-6,449	0,000	-1,956	I(1)
GSYİH	0,607	0,999	-3,644	-2,803	0,007	-1,956	I(1)

Çalışmada ilk olarak açıklanan değişken ithalat serisinin birim kök içerip-içermediği sınımlanmaktadır. Düzey değerinde İthalat değişkeni için ADF testi olasılık değeri %5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için “ithalat birim kök içermektedir” olan sıfır hipotezi reddedilemez. İthalat serisinin birinci farkına bakıldığında, ADF olasılık değeri %5 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için serinin durağan hale geldiği görülmektedir. İthalat serisinin I(1) yani birinci dereceden entegre olduğu ifade edilmektedir.

Döviz kuru değişkeni için düzey seviyede ADF testi olasılık değeri 0,05 olasılık değerinden büyük olduğu için “birim kök içerir” şeklinde olan sıfır hipotezi reddedilemez. Döviz kuru serisinin birinci farkına bakıldığında, ADF olasılık değeri %5 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için seri durağan hale gelmektedir. Döviz kuru serisi, I(1) yani birinci dereceden durağandır.

GSYİH için ADF olasılık değeri %5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için “birim kök içerir” şeklinde olan sıfır hipotezi reddedilemez. GSYİH serisinin birinci farkına bakıldığında ADF olasılık değeri %5 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için “birim kök içermez” şeklinde olan sıfır hipotezi reddedilmektedir. GSYİH serisi birinci derecede durağan hale gelmiştir.

ADF test istatistiği sonucuna göre, bütün değişkenlerin birinci derece entegre I(1) oldukları tespit edilmiştir. Bütün değişkenler I(1) sürecinden geldiği için uzun dönemli ilişki olup olmadığına bakılmalıdır.

III.III.Vektör Otoregresif Modeller (VAR) Modeli

VAR yöntemi ekonometrik modellerin şekillenmesi sürecinde, modelin oluşmasına etki eden bir iktisadi teorinin varlığını kabul etmemektedir. Değişkenler hakkında bir ön kısıt oluşturmadığı gibi modelin tanımını da bozmamaktadır. Var modelinin zaman serisi analizlerinde en çok kullanılmasının nedeni değişkenleri içsel-dışsal ayrımı göz etmeden eşanlı denklem sistemi olarak tanımlamasıdır. Eşanlı bir modelde içsel değişkenler hem içsel değişkenlerin hem de kendisinin diğer belirli döneme kadar olan gecikmeli değerleri ile ilişkilendirilir (Tarı,2011:451-464).

Tablo 7: Var Analizi Gecikme Seviyesi Ölçümü

Gecikme Sayısı	1	2
Bilgi Kriterleri		
LR	83,229*	12,814
FPE	2,03e-05*	2,10e-05
AIC	-2,300	-2,318*
SC	-1,708*	-1,282
HQ	-2,151*	-2,058

VAR analizi yaparken endojen yani içsel değişken olarak kabul ederiz. Optimum gecikmeyi bulabilmek için en yaygın olarak kullanılan Akaike (AIC) ve Schwarz. (SC) bilgi kriterleri dikkate alınır. AIC 2, SC ise 1 gecikme uzunluğunu optimal olarak kabul etmiştir. SC ve HQ bilgi kriterlerine göre optimal gecikme uzunluğunu 1 olarak kabul edilmiştir.

III.IV.Eşbütünleşme Analizi

İki değişken arasında uzun dönemde denge olması değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucunu vermektedir. Eşbütünleşme, uzun dönem ilişkisi olup olmadığını test etmek için kullanılmaktadır. Eşbütünleşme sınaması için farklı yöntemler olmasına rağmen en çok kullanılan Johansen Eşbütünleşme sınamasıdır. Johansen (1988), tüm değişkenlerin içsel değişken olarak kabul edildiği VAR modelinden yola çıkarak değişkenler arasında birden fazla eşbütünleşme olsa bile kullanılacak eşbütünleşme sınaması geliştirmiştir(Dikmen,2012:331-332).

Tablo 8: JohansenEşbütünleşme Testi

İZ TESTİ				
Eşbütünleşik İlişki Sayısı	Özdeğer	İz İstatistiği	Kritik Değer	Olasılık
Hiç*	0,672	40,711	29,797	0,001
En fazla 1	0,352	15,067	15,494	0,057
En fazla 2	0,198	5,080	3,841	0,024
İz testi. %5 düzeyinde en az 1 tane eşbütünleşme olduğunu göstermektedir.				
MAKSİMUM ÖZDEĞER TESTİ				
Eşbütünleşik İlişki Sayısı	Özdeğer	İz İstatistiği	Kritik Değer	Olasılık
Hiç*	0,672	25,643	21,131	0,010
En fazla 1	0,352	9,987	14,264	0,212
En fazla 2	0,198	5,080	3,841	0,024
Maksimum özdeğer testi. %5 düzeyinde en az 1 tane eşbütünleşme olduğu göstermektedir.				

Johansen eşbütünleşme sonucuna göre, iz ve max özdeğer testi sonucunda değişkenler arasında en az bir tane eşbütünleşme ilişkisi olduğu yani uzun dönemde birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Değişkenler arasında en az bir uzun dönemli bir ilişki olduğu için Hata Düzeltme Modeli(HDM) analizi yapılması gerekmektedir.

III.V.Hata Düzeltme Modeli (HDM)

Bağımlı değişkendeki değişimin açıklayıcı değişkenlerin durağan, gecikmeli değerlerinin ve eşbütünleşme denkleminde elde edilen hata teriminin gecikmeli değerinin fonksiyonu olarak hata düzeltme mekanizması tanımlanmaktadır. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi varsa serilerin hata düzeltme modeli gösterilmelidir(Kennedy,2006:363-364).

Tablo 9: Hata Düzeltme Modeli (HDM)

Hata Düzeltme	D(İTH)	D(GSYİH)	D(DK)
Hata Düzeltme Katsayısı	-1,379	-0,185	0,097
Standart Hata	(0,273)	(0,823)	(0,177)
T hesaplanan değeri	[-5,037]	[-0,224]	[0,548]

Not: N=25 için t tablo değeri: 2,787

Görüldüğü üzere hata düzeltme modelinin sonuçları yukarıda yer almaktadır. Hata düzeltme katsayısına bakıldığında -1,379, t istatistik değeri ise -5,037'dir. T istatistik değeri t tablo değerinden (2,787) büyük olduğu için "Hata düzeltme katsayısı anlamsızdır." şeklinde olan sıfır hipotezi reddedilir. Buna göre hata düzeltme katsayısı anlamlıdır. $\frac{1}{|ECM(HDK)|}$ formülü ile kaç dönem sonra dengeye ulaşılacağı tespit edilmektedir. $\frac{1}{|-1,379|}$ formülünün sonucunda 0,7 yılda yani bir yıldan kısa bir sürede kısa dönemli dalgalanmalar uzun döneme dengesine yakınsanmaktadır.

Tablo 10:Kısa Dönem Analizi

	Kısa Dönem Katsayıları
LNITH(-1)	1,000
LNGSYİH(-1)	-0,486 (0,014) [-3,511]
LNDK(-1)	0,953 (0,205) [4,648]
C	-4,256

Kısa dönem parametreleri, t istatistik değeri (2,787)'den büyük olduğu için istatistiki olarak anlamlıdır. Kısa dönemde GSYİH ile ithalat arasında pozitif yönlü korelasyon ilişki tespit edilmiştir. GSYİH'da meydana gelen %1'lik artış İthalatı %0,486 artırmaktadır. Kısa dönemde ithalat ve döviz kuru arasında ters yönlü korelasyon saptanmıştır. Döviz kurunda meydana gelen %1'lik artış ise ithalatı %0,953 azaltmaktadır.

III.VI.Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik testi, modeldeki açıklayıcı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin anlamlılıklarının test edilmesi esasına dayanmaktadır. Değişkenler arasında Granger nedensellik analizi yapabilmek için değişkenlerin seviyede durağan olmaları gerekmektedir. Zaman serisi verilerinin birçoğu seviyede durağan değildir. Seviyede durağan olmayan değişkenlerin farkları alınarak durağan hale getirildikten sonra Granger Nedensellik analizi yapılmalıdır(Şahbaz, 2007:58).İthalat, GSYİH ve döviz kuru değişkenleri için Granger Nedensellik analizi yapılarak değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 11: Granger Nedensellik Test Sonuçları

Ho Hipotezi	F İstatistiği	Olasılık	Sonuç
İTH, GSYİH'nınGranger Nedeni Değildir.	0,019	0,891	REDDİLEMEZ
GSYİH, İTH Granger Nedeni Değildir.	3,262	0,085	RED
İTH, DK Granger Nedeni Değildir.	0,129	0,722	REDDİLEMEZ
DK, İTH Granger Nedeni Değildir.	0,100	0,754	REDDİLEMEZ
GSYİH, DK Granger Nedeni Değildir.	3,871	0,063	RED
DK, GSYİH'nınGranger Nedeni Değildir.	0,276	0,604	REDDİLEMEZ

Not: Değişkenlerin% 10 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir.

Analiz sonucuna göre olasılık değeri 0,10'dan küçük olduğu için %10 anlamlılık seviyesinde "GSYİH, ithalatın Granger nedeni değildir."anlamına gelen sıfır hipotezi reddedilir ve GSYİH ithalat arasında nedensellik ilişkisinin tek yönlü tespit edilmiştir. Başka bir durum ise olasılık değerinin %10 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için "GSYİH, döviz kurunun Granger nedeni değildir." şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmektedir ve GSYİH ile döviz arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi saptanmaktadır.

SONUÇ

Gelişen teknolojiler ve küreselleşme ile ülkelerin birbirleriyle olan ekonomik ilişkilerin ve taleplerin artmasına neden olmaktadır. İthalat, günümüzde ülkelerin birbirleriyle etkileşiminde ve küreselleşmede en etkili araçtır. İthalatı etkileyen faktörler döviz kuru, ülkelerin gelir seviyesi, ithal mallarına yönelik ilgi, dış ticaretin liberalleşmesi ve engellenmesi olarak belirlenmektedir 1929 Büyük Buhranın etkisiyle yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti korumacı ve müdahaleci olan ithal ikameci sanayi stratejisini benimsemiştir. Bu politika sonucunda dış ticarete gerileme yaşanmıştır. II. Dünya savaşının neden olduğu savaş ekonomisi ile de dış ticaret daha fazla gerilemiştir.1960'lı yıllara kadar uygulanan politikalar ile ithalat kısıtlamaları kaldırılmak istenmiştir. 1960-1970'li yıllarda içe dönük politikalar izlenmiştir. Türkiye 1980'li yıllara kadar ithal ikameci politikayı uygularken dünya koşullarına uyum sağlayabilmek için ekonominin dışa açılması ve dış ticarete serbestleşme gibi adımlar atmıştır. Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980

kararlarından sonra esnek kur sistemine geçilmesi ithalatı etkilemiştir. Türkiye'nin ithalata bağımlılığı gümrük birliğinin etkisiyle artmıştır.

Türkiye için 1994-2018 yılları için ithalat, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki zaman serisi analizi ile incelenmiştir. Değişkenler logaritmaları alınarak doğrusal hale getirilmiştir. Logaritması alınan verilere birim kök sınaması yapılmıştır. Augmented Dickey Fuller(ADF) birim kök testi sonucunda bütün değişkenlerin 1. Dereceden entegre (I(1)) oldukları tespit edilmiştir. Bütün değişkenlerin entegre dereceleri aynı olduğu için uzun dönemli ilişkinin varlığını saptamak için Johansen Eşbütünleşme sınaması yapılmıştır. Eşbütünleşme yani uzun dönemli ilişkisinin varlığı tespit edilerek Hata Düzeltme Modeline bakılmıştır. Bu modelden elde edilen katsayıya bir yıldan az bir sürede kısa dönemli dalgalanmalar uzun döneme dengesine yakınsanacağı tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme ile ithalat arasında pozitif yönde korelasyon tespit edilirken döviz kuru ile ithalat arasında negatif yönde korelasyon ilişkisi saptanmıştır. Granger nedensellik analizi yapılarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Bu testin sonucuna göre, Türkiye 1994-2018 yılları arasında ekonomik büyümeden ithalata tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bir diğer nedensellik ilişkisi ise ekonomik büyümeden döviz kuruna doğru tek yönlü olarak saptanmıştır. İthalat, ekonomik büyüme ve reel döviz kuru değişkenlerinin kullanılarak yapılan testler sonucunda ekonometrik sorun olmadığı tespit edilmiştir.

İthalat ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde bir ilişkinin varlığı ülkelerin geliri arttıkça daha çok ithalat yapmak isteyeceklerdir. İthalatın büyümeye olan bağımlılığını azaltabilmek için döviz gelirlerini arttırarak ithalatın finansmanını sağlanmalıdır. Döviz gelirlerini arttırmanın yolu ise ihracat yapmaktır. Yeni kapasiteler kurarak ve mevcut kapasiteleri düzenleyerek ihracata ilişkin kararların alınması gerekmektedir.

Etik Beyanı : Makalenin tüm süreçlerinde ÖHÜİBF Dergisinin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edildiğini yazarlar olarak beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu bildiririz. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığından etik kurul kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları : Okyay UÇAN, çalışmada Giriş, Seçilmiş Literatür, Yöntem ve Ampirik Bulgular bölümlerinde ve (veri toplama, analiz vs. gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. Melike SARAÇ, çalışmada Özet, Giriş, Seçilmiş Literatür, Yöntem ve Ampirik Bulgular bölümlerinde ve (veri toplama, analiz vs. gibi) aşamalarında katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür (Varsa) : Makalenin yayın sürecinde değerli katkısı olanlar ÖHÜİBF Dergisi Editör(ler) ve hakemlerine teşekkür ederiz.

Ethics Statement : As authors, we declare that in all the processes of the article, The Journal ÖHÜİBF acts in accordance with the principles of research and publication ethics. If otherwise determined, we will inform you that all responsibility belongs to the authors. Since data is collected before 2020, no ethics committee decision is required.

Author Contributions : Okyay UÇAN, introduction to the study ,selected literature, methods and empirical findings in the sections and (data collection, analysis, etc. like), has contributed in stages. Melike SARAÇ abstract, introduction, selected literature, methods and empirical findings in the study and (data collection, analysis, etc. like), has contributed in stages. Contribution rate of the 1st author: 50%, Contribution rate of the 2nd author: 50%.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

Bayraktutan, Y., & Bıdırdı, H. (2010). Türkiye ithalatının temel belirleyicileri. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 10(1), 351–369. <https://doi.org/10.21121/eab.2010119661>

- Uçan, O. & Saraç, M. (2020). İthalat, döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin zaman serisi analizi: Türkiye örneği (1994-2018). *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 696-708.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18,35-47. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/251923>
- Çağlayan, E., & Oskonbaeva, C. Z. (2012). Kırgızistan'da ithalatın belirleyicilerinin modellenmesi. *International Conference On Eurasian Economies*, 259-263. Erişim adresi: <https://www.avekon.org/proceedings/avekon03.pdf>
- Çiftçi, N. (2014). Türkiye'de cari açık, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: eş bütünleşme analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 129-142. <https://doi.org/10.18037/ausbd.12816>
- Dikmen, N. (2012). *Ekonometri temel kavramlar ve uygulamalar*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Eğilmez, M. (2019). *Ekonominin temelleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gül, E., & Ekinci, A. (2006). Türkiye'de reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisi: 1990 - 2006. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16,165-190. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4758/65361>
- Güriş, S., Akay, E. B., & Güriş, B. (2017). *Eviews ile temel ekonometri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Karagöz, K. (2016). *Temel ekonometri*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Kennedy, P. (2006). *Ekonometri klavuzu*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Korkmaz, S., & Aydın, A. (2015). Türkiye'de dış ticaret - ekonomik büyüme ilişkisi: nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(3), 47-76. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/27327>
- Kurt, B., & Zengin, H. (2016). İthalatın ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri: feder-ram modeli. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 67-86. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ead/issue/48240/610684>
- Özel, H.A. (2018). Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 2(1), 73-82. <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2018.142.3>
- Öncel, A., & İnal, V. (2016). Türkiye'de reel döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişki: 2000-2015 dönemi için ardl modeli ile ampirik bir analiz. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı*, 786-799. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsbd/issue/43860/539542>
- Özcan, Ö., & Göl, S. (2018). *Haldun makro iktisat*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Saraç, T.B (2013). İhracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 13(2), 181-194. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eab/issue/39918/474116>
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat: teori, politika ve uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Şahbaz, Ü. (2017). *Zaman serilerinde nedensellik analizi (Türkiye ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasındaki ilişkinin nedensellik analizi) (Yüksek Lisans Tezi)*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Eskişehir.
- Şahin, D., & Durmuş, S. (2018). Türkiye'de dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisinin analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 1114-1122. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2860>
- Tapşın, G., & Karabulut, A. T. (2013). Reel döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(26), 190-205. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423868636.pdf>
- Tarı, R. (2011). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tayyar, A. E. (2017). *İktisadın el kitabı*. Ankara: Pelikan Yayınevi.
- Yaman, H. (2018). Türkiye'de döviz kurunun dış ticaret üzerine etkileri (2005-2015). *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 45-69. <https://doi.org/10.29131/uiibd.359845>
- Yurdakul, E.M. (2016). Türkiye'nin ithalat fonksiyonunun tahmini. *International Multidisciplinary Conference*, 847-853.

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 709-723

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 709-723

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.706721

Geliş Tarihi / Received: 20.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 24.07.2020

VERGİ HARCAMASI KAVRAMININ KÖKENİ ÜZERİNE*

Zeynep AĞDEMİR¹
Deniz ABUKAN²

Öz

Vergi harcaması, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) kökenli bir kavramdır. Vergi harcamasının tanımına, ölçülmesine, raporlanmasına dair pek çok çalışma olmasına rağmen, kuramsal/teorik yerine dair boşluk dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Foucault'nun 'Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri 1978-1979' eserinden hareketle, vergi harcaması kavramının neden ABD kökenli olduğu sorusunu farklı neoliberal yönetimsellik biçimlerini ele alarak incelemiştir. Bu bağlamda ilk bölümde Foucault'nun farklı neoliberal yönetimsellikler olarak adlandırdığı ABD anarko-liberalizmi, Alman ordoliberalizmi ve Fransa liberalizmi arasındaki farklılıklar ele alınarak anlaşılmasına çalışılmıştır. Anarko-liberalizmi diğer neoliberal yönetimselliklerden ayıran en önemli özelliğın toplumsal hayatın piyasalaştırılmaya çalışılması olduğu ortaya konarak, bu yaklaşımın kamu maliyesine yansımalarının kamusal faaliyetlerin arz ve talep kanunlarına göre fayda-maliyet çerçevesinde belirlenmesi olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın vurgu yapmaya çalıştığı önemli bir nokta neoliberal yönetimsellik biçimlerinin Keynesyen dönemde kök salmış olmasıdır. Bu çerçeveden hareketle çalışma vergi harcamalarının da 1960'lıların sonu ile 1970'lilerin başında bütçe açıklarını azaltmak, kamu maliyesini fayda-maliyet analizine göre yönetmenin bir aracı olduğu tezini işlemek için ikinci bölümde vergi harcamasının tarihsel gelişmesini günümüze kadar anlatmaya çalışmıştır. Sonuç bölümünde ise neoliberal yönetimsellik biçimlerinde farklılıkların ülkelerdeki kamu maliyesi uygulamalarına nasıl yansıdığı, vergi harcaması kavramının kökeninin ABD kaynaklı olmasının anarko-liberalizminin devlet anlayışındaki farklılık olduğu ve kavramının anarko-liberalizm ile ilişkileri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler : Vergi harcaması, ABD, Anarko-liberalizm.

Jel Sınıflandırılması : B5, H2, H20.

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019 Bahar Dönemi, Maliye Doktora Programında Doç. Dr. Ceyhan Gürkan tarafından verilen Maliyenin Sosyal Teorisi dersinden ilham alınarak geliştirilmiştir. Tüm hatalar ve eksikler bize ait olmak üzere çalışmaya ilham veren Ceyhan Gürkan'a teşekkürü borç biliriz. Foucault'dan hareketle kamu maliyesine dair çalışmalar için bkz. Gürkan (2016, 2018).

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, zeynepagdemir@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-2345-6789

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, denizabukan@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9387-1873

ON THE ORIGIN OF THE CONCEPT OF TAX EXPENDITURE

Abstract

Tax expenditure is a concept originating in the United States (USA). Although there are many studies on the definition, measurement, and reporting of tax expenditures, the gap regarding the theoretical place draws attention. This study examines the question of why the concept of tax expenditure originated in the United States, based on Foucault's 'Birth of Biopolitics: College de France Lessons 1978-1979', taking into account different forms of the neoliberal governmentality. In this context, in the first chapter, it is tried to be understood the differences between neoliberal governmentalities. It has been stated that the most important feature that distinguishes anarcho-liberalism from other neoliberal governmentalities is the marketization of the social life, and anarcho-liberal public finance perspective is determined within the scope of benefit-cost according to the laws of supply and demand. An important point that the study tries to emphasize is that neoliberal forms of governance take root in the Keynesian period. In the second chapter, the historical development of tax expenditures until today is explained to emphasize that the concept of tax expenditure originated in the 1960s and 1970s and it is a tool of managing public finance according to the cost-benefit analysis. In the conclusion, how the differences in the forms of neoliberal governance are reflected in the public finance practices in the countries, the origin of the concept of tax expenditure is the origin of the USA and the relation between the concept of anarcho-liberalism, and anarcho-liberalism.

Keywords : Tax expenditure, USA, Anarcho-liberalism.

Jel Classification : B5, H2, H20.

GİRİŞ

Vergi harcaması kavramı ilk olarak 1960'lı yılların sonu ile 1970'lerin başında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) kullanılmaya başlanmıştır. Vergi harcamalarının, bütçe içerisinde zorunlu olarak yer alması ise 1974 yılı Bütçe Kanunu ile gerçekleşmiştir. Kanun, vergi harcamasını vergi kanunlarınca uygulamaya konulan muafiyet (*exemption*), istisna (*exclusion*), brüt gelirden yapılan indirimler (*deduction from gross income*), özel vergi mahsubu (*special credit*), vergi oranı indirimleri (*preferential rate of tax*), yükümlülüklerin ertelenmesinden (*deferral of liability*)³ kaynaklanan gelir kaybı olarak tanımlanmıştır. 1959 yılında Federal Almanya bütçesinde, geniş kapsamlı vergi harcamasına benzer bir liste zorunluluk olmaksızın yayımlansa da vergi harcaması kavramının kendisi ABD kökenlidir. Vergi harcamaları ABD'den sonra 1980'li yıllarda pek çok ülkede bütçe kanununun bir parçası olurken, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) 1984 ve 1996 yılında vergi harcamasına dair raporlar yayımlamış, Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) da OECD gibi bu raporlar serisine katılmış, kavram küresel kamu mali sisteme yerleşmiştir.

Vergi harcamalarının tanımı, raporlanması, ölçülmesi konuları oldukça tartışılan başlıklar olmasına rağmen vergi harcaması kavramının kuramsal/teorik çerçevesine ilişkin çalışmalar yaygın değildir. Vergi harcaması neden ABD kökenli bir kavramdır? Vergi harcaması kamu mali yapısı içinde nasıl bir değişime işaret etmektedir? Bu ve buna benzer sorular yanıtız kalmaktadır. Çalışma bu sorulara cevap oluşturmak üzere vergi harcaması kavramının kuramsal/teorik temellerine dair bir denemeyi, Foucault'nun '*Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri 1978-1979'dan hareketle* yapmaya çalışacaktır.

Foucault bu eserinde ABD liberalizminin (anarko-liberalizm) Kıta Avrupası liberalizminden (Alman ordoliberalizmi ve Fransa liberalizmi) farklılaştığını anlatır. Bu farklılıkları anlatırken yer yer kamu maliyesine dair örnekler de verir. Çalışma, vergi harcaması kavramının kökenlerini Foucault'dan hareketle ABD liberalizminin (anarko-liberalizmin) özellikleri üzerinden anlamaya

³ Vergilemeye tabi olan konunun vergileme kapsamından çıkarılması, vergi istisnası; gerçek veya tüzel kişinin vergileme kapsamından çıkarılması, vergi muafiyeti; vergiye tabi matrahın hesaplanmasında gayri safi gelirden yapılan indirimler, vergi indirimleri; vergi oranının farklılaşmasını sağlayan indirimler, oran indirimleri; tahsil edilmiş vergilerin geri ödenmesi, vergi iadesi; bazı vergilerin tahsilatının geciktirilmesi ise vergi ertelenmesi olarak tanımlanabilir (Saraç, 2010: 265).

çalışmıştır. Dolayısıyla ilk olarak Foucault'nun iki neoliberal yönetim sanatını nasıl ayrıştırdığı anlatılmaya çalışılacaktır. Ardından, 1960'ların sonları ile 1970'lerin başlarında vergi harcaması kavramını doğuran dönemde kamu mali sistemine dair tartışmalar, kavramın hangi saikler gözetilerek ve hangi kamu mali sorunlarına yanıt olarak ortaya atıldığı ele alınacaktır. Son olarak vergi harcaması kavramının ABD sonrasındaki serüveni IMF, OECD, WB'nin çeşitli çalışmaları ele alınarak incelenecek, bu çalışmalarda vergi harcaması kavramına kamu mali sistemi bağlamında nasıl anlamlar yüklendiği anlaşılacaktır. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

I. FOUCAULT YÖNETİM SANATI VE ANARKO-LİBERALİZM

Foucault (2015), *Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri 1978-1979*'da farklı neoliberalizm biçimlerinden; Almanya için ordoliberalizmden, Fransa için Fransa liberalizminden, ABD için anarko-liberalizmden bahsetmektedir. Alman ordoliberalizmi, Fransa liberalizmi ve ABD anarko-liberalizmi içine sızmıştır, ancak her biçim birbirinden farklılaşan özelliklere sahiptir. Öncelikle neoliberalizm Foucault için bir “yönetimsellik” biçimidir. Foucault'da neoliberalizmin farklılaşması ise “yönetimsellik” “yönetim sanatı” kavramlarının ontolojisiyle ilgilidir. Farklı neoliberal biçimlerin ne anlama geldiğini kavramak için Foucault'daki “yönetim sanatı” “yönetimsellik” kavramlarına daha yakından bakmak gerekmektedir.

Foucault (2015: 4), yönetim sanatı veya yönetim pratiğini “politik hükümlerliğin icrası” olarak ele alır ve bu kavram “yöneticilerin fiili yönetme biçimleri değil [...] yönetimdeki en iyi düşünümüdür”. Diğer bir ifadeyle “insan davranışlarının yönetiliş şeklidir” (Foucault, 2015: 156). Foucault'nun (2015: 156) anlamak istediği “[...] yönetimselliğin söz gelimi ekonomik politikada veya tüm bir sosyal grubun idare edilmesinde nasıl işlediğidir”. Foucault (2015: 5), yönetim pratiğini sosyoloji, tarih ve siyaset felsefesini kullanarak anlamaya çalışmadığını, daha çok yönetim pratiğinden yola çıktığını belirtir. Buradaki tarih anlatısı evrensel olanın olmadığından hareketle yola çıkar. Başka bir deyişle tarih “evrimsel olmayan ve bağlantısız bilgilerin bölük pörçük alanıdır” (Foucault, 2015: 5). Her ne kadar bu tarihsel metodoloji eksiklikler içerse de pek çok farklı düzlemde yeniliklere olanak sunar. Garrett (2019), Foucault'nun neoliberalizm analizinin günümüz sosyal politikasının gidişatına dair fikir vermesi açısından önemli olduğunu vurgular.

Yönetim pratiği “belirli bir akılsallık türünün ortaya çıkması [...] adına devlet denen bir şeye göre ayarlanan akılsallıktır” (Foucault, 2015: 6). Burada önemli olan devlet ile yönetim pratiği arasındaki ilişkidir. Devlet akli “tam olarak var olduğu varsayılan bir devletle inşa edilebilecek bir devlet arasında bulunan bir pratik ya da daha doğrusu pratiğin akılsallaştırılmasıdır” (Foucault, 2015: 6). Başka bir deyişle, “devlet akli ilkesine göre yönetmek, devletin sağlam ve kalıcı kılınması, zenginleştirilmesi ve onu yok edebilecek her şeyin karşısında güçlendirilmesi anlamına gelir” (Foucault, 2015: 6). Devlet akli denen şey 16. yüzyıl kökenlidir, bu akılsallığın önemli özelliği “özgüllüğü ve çoğulluğudur” (Foucault, 2015: 7). Foucault, “söylemlerin özgüllüğünü ve kesintiliğini kavramaya girer” iktidarı yeniden düşünür (Kellener ve Best, 2016: 68). Böylelikle Foucault'da neoliberalizmin neden farklı biçimlere büründüğünü daha iyi anlamak mümkündür. Neoliberal iktidarın farklı biçimleri devlet aklının çoğulluğundan gelmektedir.

Devlet akli iktisadi bir doktrinden fazladır. Örneğin merkantilizm sadece iktisadi bir olgu değildir. İktisadi olarak “üretimin ve ticaret yollarının bazı ilkelere dayanarak belli şekillerde örgütlenmesi” stratejisidir, ancak aynı zamanda nüfusun kuvvetlendirilmesidir ve dış güçlerle rekabet gereği ordu ve diplomasi ile işlemesi gerekir (Foucault, 2015:7). Bu da Foucault'nun biyopolitika kavramına bir girişi olarak görülebilir. Her ne kadar *Biyopolitikanın Doğuşu College de France Dersleri 1978-1979*'da biyopolitika kavramı çok açık biçimde kendini su yüzüne çıkarmasa da, Kellner ve Best'in (2016: 81) belirttiği gibi, biyoiktidar “*iktidarın yalnızca fiziksel güç ya da yasal temsil yoluyla değil, beden ile ruhun şekillendirilmesi yoluyla*” işlemesidir.

Bu bağlamda neoliberal yönetim sanatı, liberal yönetim sanatından farklılaşmış⁴, 1925-1930 dönemi yönetimselliğinin yeni genel krizinden doğmuştur. Bu krizin belirtisi devlet fobisidir ve ordoliberal, anarko-liberal yönetim sanatları buradan türemiştir (Foucault, 2015). Devlet fobisi izleğinde iki unsur karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki “devletin kendi içinde barındırdığı, kendi dinamiğine özgü genişleme yetisi [...] emperyalizm fikridir”, başka bir deyişle “devletin sivil toplum karşısında sınırsız genişleme gücüdür”, ikincisi ise devlet biçimleri arasındaki bağdır; “idari devlet, refah devleti, bürokrasi devleti, faşist devletler, totaliter devlet” gibi (Foucault, 2015, 156). Bunların hepsi birbirini izler ve devlet ağacının çeşitli dallarıdır. Yani “devlet şekillerinin, devlete özgü bir dinamizmden doğarak birbirini doğurmasıdır” (Foucault, 2015: 156).

Devlet mekanizmasının eleştirisi bu iki düzlemde enflasyonist biçimde ilerlemiş ve daha 1930-1945 arasında açık ve net biçimde kendini göstermiştir (Foucault, 2015: 158). Foucault (2015), neoliberal yönetimselliklerin, Keynesyen olarak adlandırılan dönemdeki varlığından bahsetmektedir ve bu durum neoliberal yönetimselliğin Keynesyen döneme sızmış olduğunu ortaya koymaktadır. Farklı neoliberal gelenekler devlet fobisine karşı farklı bir duruş sergilemeye çalışmışlardır. Örneğin Alman ordoliberalerler, “*New Deal ve Front populaire tarzı güdümcü ve müdahaleci politikalara, nasyonal-sosyalist ekonomi ve politikaya, Sovyetler Birliği’nin politik ve ekonomik kararlarına ve genel olarak sosyalizme karşı*” olduklarını dile getirmişlerdir. Alman neoliberal ekolün ne kadar erken ortaya çıktığını Röpke’nin 1943 yılında İsviçre dergisinde yayımlanan Beveridge Planı eleştirisinde görmek mümkündür. Röpke’ye göre, bu planda “devlet [...] her şeyi kapsıyor, düzenliyor, topluyor ve denetliyor; bunun tek kesin sonucuysa topluma uygulanan eylemlerin giderek merkezileşmesi orta sınıf üzerindeki yıkıcı etkilerin, proleterleşmenin ve devletleşmenin artışıdır” (Foucault, 2015: 158).

Foucault için, ordoliberalizm ile anarko-liberalizm arasındaki geçişi sağlayan düşünür olan Hayek 1943 yılında İngiltere’nin Alman tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu söylüyordu. Bu tehlike Almanya’nın İngiltere’yi istila etmesi değil, İngiltere’nin Beveridge sistemine geçiydi. Hayek’e göre Beveridge Planı, “*sosyalleştirmeci ve güdümlü ekonomiye sahip, planlamacı, sosyal güvenlikçi bir sisteme geçiştir*” ve bu “*İngiltere’nin Nazileşmesi modeli olacak*”tı.. Foucault bu ve benzeri ifadelerin 1933’te, hatta daha uzak tarihlerde bile bulunduğunu belirtmektedir (Foucault, 2015: 159). Nazizm devlet aklının yüceltilmesi değildir, devlet yönetimselliği yerine parti yönetimselliğinin koyulmasıdır. Dolayısıyla Foucault (2015), Nazizme devlet yönetimselliği biçimi atfetmemiştir. Bu yüzden de devlet akılsallığının ortaya çıkış biçimi olarak Alman neoliberal modelini incelemiş, bu modelin “*neoliberal yönetimselliğin imkânı*” olduğunu yazmıştır. Ordoliberal yönetimselliğin, Fransa liberalizmi ve ABD liberalizmi içindeki izini sürmüş, farklılıklarını ortaya koymuştur.

Alman modeli Fransa’daki gibi kriz içinde gelişmiştir. Bu modeli uygulayanlar ise devleti kriz döneminde yönetmek durumunda olanlardı. ABD modeli, Alman modelinin uygulanmasından başka bir görünüme sahiptir. ABD’de liberal gelenek süregiden bir biçime bürünmüştür. *New Deal*’a eleştiri olarak ortaya çıkan şey Alman modelinin ABD’de uygulanması değildi, “*bunu tamamen ABD’nin içinden gelen bir fenomen olarak görmek mümkündür*”. (Foucault, 2015: 161-162). ABD modeli, *New Deal*’ın sorgulanmaya başladığı Johnson, Nixon ve Carter döneminde siyasi bir krizin içerisinde gelişmiştir. ABD modeli, Fransa modeli gibi yalnızca “*yönetim takımı ve danışmanlarla*” sınırlı değil, “*belirli bir dönemde tüm politik muhalefeti kapsayan, kitlesel olmasa da Amerikan toplumunun içinde geniş yankı bulan temel bir ekonomik alternatif şeklini almıştı*”. Dolayısıyla Alman modelinin Fransa’ya yayılmasıyla, ABD’ye yayılmasının, arasında bazı bağlantılar olmasına karşın, paralel olduğunu iddia etmek güçtür (Foucault, 2015: 162). Kısaca söylenecek olursa, ordoliberalizm Fransa ve ABD’ye yayılsa da bu iki ülke için bu yayılma biçimi farklılık göstermiştir. Bu farklılıkları anlamak için öncelikle Foucault’nun ordoliberalizmi nasıl ele aldığını, ardından Fransa modeline ordoliberal geleneğin nasıl sirayet ettiğini ve son olarak ABD neoliberalizmini ele alacağız. Buraya kadar ortaya koyduğumuz çerçevede içinde altı çizilmesi gerekli nokta neoliberal yönetimselliğin oldukça erken tarihlerde su yüzüne çıkmış olmasıdır.

Ordoliberalerler, Nazizmden hareketle mili ekonomiye karşı çıkıyor, İngiliz Beveridge Planı’nı eleştiriyor, liberalizm, Keynesçi müdahalecilik ve Alman ekonomik müdahalecilik dışında başka bir seçenekten bahsediyorlardı. Diğer bir ifadeyle başka bir akılsallıktan bahsediyorlardı (Foucault,

⁴ Bu farklılaşma yazının kapsamını aşmaktadır. Bu farklılaşma için bkz. Foucault (2015: 103-105).

2015: 92-98). “Devlet tarafından belirlenen ve denetlenen bir serbest piyasa yerine bu dengeyi tamamen tersine çevirip serbest piyasanın devletin baştan sona düzenleyicisi olacağı bir düzen [...] yani devlet denetiminde bir piyasa yerine piyasa denetiminde bir devlet” önermekteydiler (Foucault, 2015: 102). Ordoliberaller 18. yüzyılda “devlete şu sınırdan itibaren şu konulara dair, bu alanın şu sınırları dışında hiçbir müdahalede bulunmayacaksınız” demenin yeterli olmadığını düşünmekteydiler (Foucault, 2015: 102).

Ordoliberalere göre yönetimin “en temel ve kalıcı” amacı “piyasanın varoluş koşullarını sağlamaktır”, bu da çerçeve koşullar olarak adlandırılmaktaydı. Eucken’in 1952 yılında Almanya tarım politikasına dair yazdıkları, çerçeve politikanın ne olduğuna dair çıkarımlar içermektedir. Eucken, Almanya’nın tarım sektörünün piyasaya entegre olmadığını vurgulamış, bunun temel sebebinin ise teknik ilerlemeyi engelleyen aşırı nüfus olduğu sonucuna varmıştır. Bu soruna müdahale biçimi fiyat mekanizması yoluyla veya sektör destekleri biçiminde olmamalıydı. Göç politikaları, tarıma dair hukuki düzenlemeler (miras, kiralama vb.), tarım tekniğine müdahaleler şeklinde olmalıydı. Başka bir deyişle piyasanın varoluş koşullarını sağlamak için “nüfus, teknikler, formasyon, eğitim, hukuki rejim, toprakların kullanılabilirliği, iklim” gibi alanlara müdahale etmek gerekliydi. Halihazırda bu metin kendisinden on yıl sonra kurulacak olan Ortak Tarım Pazarı’nın temelini oluştuyordu (Foucault, 2015: 121-122).

Ordoliberalere göre toplumsal politika ekonominin işlediği biçimde işlemeliydi. Sosyal politika ekonominin telafi edicisi, herkesin tüketime erişimini sağlayan biçimde olmamalıydı. Eşitsizliğin varlığı gerekliydi. Gelir grupları arasındaki aktarım oldukça kısıtlı olmalıydı. Sosyal politikanın tek yapacağı asgari geçimi sağlamaktı. Toplumun hastalık, yaşlılık, kaza gibi risklere karşı kendisini koruması için gerekli gelire sahip olmasını sağlamaktı. Tam anlamıyla bu model Alman modelinde uygulanmasa da ortaklaştırılmış şey her üç model için “özelleştirilmiş sosyal politikaydı” (Foucault, 2015: 123-126).

Neoliberalerin tahayyül ettiği toplum mekanizması liberallerin ticaret toplumu değil, rekabet dinamiğine dayalı toplumdur. Toplum rekabet piyasasına göre düzenlenmeliydi. Engellenmesi gereken şey piyasanın toplumda yarattığı yıkıcı mekanizmalar değil, “toplumda oluşabilecek rekabet karşıtı mekanizmalardır”. Diğer taraftan toplumun rekabet kuralları ile düzenlenmesi fikri hukuk meselesini öne çıkarmaktaydı. Foucault, hukuk konusunu anlatmak için bu üç neoliberal modelin temelleri için önemli olan Walter Lippmann Kolokiyumu’na dönüyor, burada liberallerin eksik bıraktığı piyasanın işlemesi için gerekli olan yasal çerçeveye vurgu yapan önerileri dile getiriyordu. Bir Fransız düşünürü atıfla “[...] liberal rejim kendiliğinde doğal bir düzenin sonucundan ibaret değil [...] aynı zamanda devletlerin hukuki müdahaleciliğini öngören bir yasal düzenin sonudur” diyordu. Ordoliberaler, piyasa kurumlarına müdahale etmeyelim ancak kanunları o kadar iyi düzenleyelim ki ekonomiyi düzenleyen onlar olsun, “kanunların egemenliğinde işleyen bir hukuk devleti” (*Rechtsstaat*) ekonomik düzeni sağlasın görüşünü savunmaktaydılar (Foucault, 2015: 132-140).

Foucault’ya göre kanunların egemenliğini en iyi tanımlayan Hayek’ti ve ondan aşağıdaki gibi bir serbest alıntı yaparak piyasa-hukuk ilişkisini anlatmaya çalışmıştır:⁵

“Hukuk devleti biçimsel kalmak zorundadır, asla bir amaca sahip olamaz. Devlet şöyle diyemez: gelirler arasındaki fark azalmalı. Devlet şöyle diyemez: şu tüketim artırılmalı. Ekonomik düzen kapsamındaki bir yasa tamamen biçimsel olmak zorundadır. Kişilere ne yapmaları ne de yapmamaları gerekenleri söylemeli; global bir ekonomik tercih içine girmemelidir. İkinci olarak eğer bir yasa ekonomik düzen içinde hukuk devletine uyacaksa, sabit kurallar şeklinde belirlenmeli, elde edilen sonuçlara göre değişebilir, düzeltilebilir olmamalıdır. Üçüncü olarak yasama, tüm ekonomik aktörlerin söz konusu yasal çerçevenin değişmeyeceğini bildikleri için kararlarını özgürce alabileceği bir çerçeve tanımlamak zorundadır. Dördüncü olarak, yasa herkesi olduğu gibi devleti de bağlamak zorundadır, öyle ki herkes kamusal gücün nasıl hareket edeceğini bilebilsin. Son olarak da, gördüğümüz gibi ekonomik düzende hukuk devleti anlayışı, tüm işlemleri yukarıdan domine edecek, hedefleri belirleyecek ve kimi aktörlerin yerini alıp, onların yerine karar verecek evrensel bir ekonomik özne olma ihtimalini ortadan kaldırıyor [...] Kısacası ekonomi, devlet için bu oyun⁶ olmalı: kurallarla düzenlenmiş bir faaliyetler bütünü

⁵ Bu aynı zamanda bizim için ordoliberal ve anarko-liberal yaklaşımların geçişkenliğini de anlatmaktadır.

⁶ Burada piyasanın varoluş koşullarının sağlanması için gerekli kuralların konduğu sistem oyun olarak adlandırılmaktadır.

fakat bu faaliyetlerin kuralları bir başkasının sizin için aldığı kararlarla belirlenemez [...] Bu oyunun tek hakiki aktörleri bireyler ya da şirketler olmalıdır. Devletin temin ettiği hukuksal-kurumsal çerçevenin içinde kuralları belirlenmiş bir şirketler oyunu” (Foucault, 2015: 146-147).

Kanun ve düzenin Amerikan sağcı ideoloji için önemi şöyle açıklanabilir: “*kamusal güç ekonomik düzene ancak kanunlar çerçevesinde müdahale edebilir ve kamusal güç bu tipte yasal müdahalelerle yetindiği takdirde ekonomik düzen bu kanunun içerisinde şekillenecek, kendi düzenlenmesinin hem sonucu hem de ilkesi olacaktır*” (Foucault, 2015: 148). Her ne kadar ordoliberalizm ve anarko-liberalizm piyasanın işleme için gerekli koşulların oluşturulması bağlamında benzer bir çerçeveye sahip olsa da devletin müdahale mantığı her iki yönetimsellik biçiminde farklılaşmaktaydı. “*Ordoliberallerin hayalini kurduğu şirket toplumu, piyasa için ve piyasaya karşı bir toplum. Piyasaya yönelik ve piyasanın ortaya çıkardığı değerlerin varoluşsal etkilerin dengelendiği, telafi edildiği bir toplumdur*” (Foucault, 2015: 199). Ancak “*Amerikan neoliberalizmde esas olan piyasanın ekonomik biçimini yaygınlaştırmaktır. Bunu sosyal alanın tamamına ve alışılmış olarak para mübadelelerinin yaşanmadığı sosyal sistemi kapsayacak şekilde yaygınlaştırmaktır*” (Foucault, 2015: 200).

Alman ordoliberal yönetimselliğin genel hatlarını çizdikten sonra Alman neoliberal geleneğin Fransa modelinde kendini nasıl barındırdığını ele almak önemli olacaktır. Alman modeli, ekonomide tam istihdam, fiyat istikrarı, ekonomik büyüme, ödemeler dengesi denkligi, gelir ve servetin yeniden bölüşülmesi, sosyal hizmet sunumu⁷ hedefleri içinde fiyat istikrarı ve ödemeler dengesi denkligini birincil hedefler olarak belirlemektedir. İngiliz ve Fransa uygulaması ise Beveridge Planı ve *Front populaire*⁸ dönemlerinde ordoliberal modelin hedeflerinin tersini içermektedir. Fransa’da bu önceliklerin yerini tam istihdam ve sosyal hizmet sunumu almıştır. 1969 yılından itibaren işsizlik, enflasyon ve ödemeler dengesi açığının kendini belli etmesi, bu önceliklerin 1970’li yıllarda terk edilmesine neden olmuştur. Genel itibarıyla 1920’li yıllardan sonra müdahaleci politikayla, daha az güdümlü daha fazla liberal politika arasında gelgitli hareketler yaşanmıştır (Foucault, 2015: 164-166).

Ordoliberal mantığın Fransa’ya sirayet etmesi konusunda, Giscard’ın iktidara gelmesiyle yürütülen sosyal politikalar Foucault açısından önemliydi. Fransa’da gelirin yeniden bölüşümüne dayalı, tüketimi artıran bir politika hakimdi. Ancak bu politika ekonomi üzerinde istenmeyen bir etki yaratabilir miydi? Bu soruyu olumlu ve olumsuz cevaplayanlar mevcutken, Fransa’da sosyal güvenliğin kurucusu olan Laroque, 1948’de yazdığı metinde bu konuda endişeye gerek olmadığını, sosyal güvenlik sisteminin amacının ekonomi üzerinde etkiler yaratmak olmadığını, maaş kazananlar için bunun bir dayanışma biçimi olduğunu, maaşlıların maaş kazanamayanları finanse ettiği bir sistem olmadığını, bu sistemin maaşların yükseltilmesine neden olmayacağını ve böylelikle de ekonomiyi hantallaştırmayacağını dile getiriyordu (Foucault, 2015:168-169).

Bu söylemler Foucault’ya göre ordoliberal modeli hatırlatıyordu. 1972 yılında Fransa’da neoliberal yönetimselliğin gelişmeye başladığı dönemde, Maliye Bakanı Giscard d’Estating, sosyal güvenlik sisteminin ekonomi üzerinde etkisiz hale getirilmesi gerektiğini söylemişti. Giscard metninde, Alman ordoliberalizmi, Fransız liberalizmi ve Amerikan anarko-liberalizmde ortak olan bir özelliği dile getiriyordu: “*Ekonomi esasen tüm toplumu kapsamı gereken ve devletin kuralları belirleyip bu kurallara uyulmasını sağladığı bir oyundur*”. Devletin belirlediği kurallar çerçevesinde oyunun hareketli olmasını ve oyuna çok kişinin katılmasını sağlamak önemlidir. Ayrıca bu kurullarla herhangi bir oyuncunun oyuna katılmama durumu engellenmeli ve oyuncuların oyundan ihraç edilmemesi sağlanmalıdır (Foucault, 2015: 171-172).

Giscard, 1972 yılındaki metninde negatif gelir vergisinden bahsetmekteydi. Negatif gelir vergisi, ekonomiye olumsuz müdahalesi olmayan büyük çaplı sosyal finansman biçimleri yerine, sadece belli bir sınırın altında kalanlara yardım sistemi oluşturma fikriydi. Bu sosyal politika biçimi yaşlılar, engelliler, işsizler gibi asgari geçimin altında kalan grupları oyuna yeniden dahil etmek istemekteydi. Sistemin, çalışmayı yardıma tercih etmeyi gerektiren bir yapısı olması gerekmektedir.

⁷ Türkçe çevirisinde sosyal kaynaklar temini olarak geçen kavram, İngilizce “provision of social services” olarak belirtildiği için bu şekilde kullanıyoruz. Bknz. Foucault, (2015: 165) ve Foucault (2008: 195).

⁸ Burada Fransa’nın müdahaleci döneminden bahsediliyor.

Negatif gelir vergisi yoksulluğun nedeni ile değil sonuçları ile ilgilenmekteydi. Önemli olan belirli bir seviyenin altına düşmüş olanlara yönelik bir korumaydı. Negatif gelir vergisi gelirin yeniden bölüşümü ile tezattı ve en zenginler ile en fakirler arasındaki yeniden bölüşüme gönderme yapmamaktaydı. Yoksullar diğerlerinden belirli bir sınırdan ayırılacak, bu sınırın üzerinde olanlar için ekonomik oyunun mekanizmaları işlemeye devam edecekti. Nüfus, burada istendiğinde yardıma muhtaç konumuna dahil edilip ekonominin dışında tutulabilecek, istendiğinde ise ekonominin içine alınabilecek ucuz işgücü deposu olarak kullanılıyordu. Bu sistem çeşitli sebeplerle uygulanmamıştı. Foucault bu sistemin ordoliberalizmin “*radikal bir aşamaya çekilmesi*” olduğunu belirtmiştir (Foucault, 2015: 173-177).

Peki ABD’deki anarko-liberal model, Alman ordoliberalizmi ve Fransa liberalizminden hangi noktalarda farklılaşıyordu? Anarko-liberalizm, *New Deal* ve Roosevelt tarafından geliştirilen Keynesçi *New Deal* politikalarının eleştirisi üzerinde gelişmişti. Henry Calvert Simons’ın 1934 yılında yayımladığı *A Positive Program for Laissez Faire* adlı kitap, anarko liberalizmin temel kaynaklarından biri olmuştur. Beveridge Planı, savaş sonrası müdahaleci eylemler, ABD’nin savaş döneminde topluma istihdam garantisi vaat etmesi, Truman ile başlayıp Johnson dönemiyle devam eden devlet faaliyetlerinin genişleme süreci gibi gelişmeler anarko liberalizmi doğuran temel nedenlerdi (Foucault, 2015: 180).

Amerikan liberalizmi ile Kıta Avrupası modeli arasındaki temel fark ABD’de devletin oluşum sürecinin liberal talepler üzerine kurulu olmasıydı (Foucault, 2015: 181).⁹ Liberalizm ABD için kurucu bir ilke olarak karşımıza çıkmakta, ABD için “*yaşam ve düşünce*” biçimini ifade etmektedir. İki yüzyıl boyunca müdahalecilikten, çift maden sistemine ve eyaletler arası ilişkiye kadar tüm tartışmaların temelinde her zaman liberalizm vardı. Avrupa’da ise bu tartışmaların yerini daha çok “*milletin birliği, bağımsızlığı ve hukuk devleti*” gibi konular almaktaydı. ABD’de liberalizm, “*yönetenlerin yönetilenler üzerinde uyguladığı bir teknik olmanın çok ötesinde bizatihi aralarındaki ilişkinin biçimidir*”. Diğer taraftan müdahaleci devlet anlayışı, ABD’de sağ görüşlü kesim tarafından sosyalizme yakınsama olarak algılanırken, sol görüşlü kesim tarafından da askeri emperyalizmin temellerinin atılması olarak görülmesi ortak bir muhalefet cephesi oluşturmuştur (Foucault, 2015: 181-182).

Foucault, ABD anarko-liberalizminin Alman ve Fransa modelinin farklarını daha açık bir biçimde beşeri sermaye kavramını inceleyerek ortaya koymuştur. Klasik ekonomi politikçiler emeği zaman üzerinden ele almışlardı, emek zamansal bir değışkendi. Üretimi, tüketimi, bölüşümü ve bu mekanizmalar arasındaki ilişkileri incelemişlerdi. Neoklasik yaklaşımın amacı ise emeği ekonomik analizin içine almaktı. Bunu diğerlerine göre daha somut şekilde yapanlar Chicago Üniversitesi’nden Theodor Schultz, Gary Becker ve Columbia Üniversitesi’nden Jacob Mincer’di. Üretim, tüketim ve bölüşüm arasındaki ilişkiyi incelemek yerine kıt kaynakların çeşitli amaçlar çerçevesinde nasıl dağıtılacağına bakıyorlardı. Emek analizi, neoklasik iktisatta sermaye, emek, yatırım gibi mekanizmaların işleyişini anlamak üzerine değil, bir “*ekonomik davranış biçimi*” olarak yer almaktaydı. İşçi, arz ve talep ilişkisinin bir nesnesi değil, bir öznesiydi. Emek insan davranışları üzerinden anlaşılmalı ve insanlar maaş almak için çalışmaktadır. Dolayısıyla emek, çalışma süresinin karşılığından ziyade işçinin sermayesidir. İşçi makinedir. İşçi şirkettir. İşçi beşeri sermayedir. Neoklasik iktisatta işçi, klasik iktisatta mübadele yapan *homo economicus* değil, kendi tatminini üreten bir şirket olarak *homo economicus*’dur. Burada emeğin ekonomik alana girişi, eskiden ekonomik olmayan unsurların emek faktörü içine alınmasıdır. Genetik yapı, anne ve babanın sosyo-ekonomik durumu, anne-babanın çocuklara ayırdığı zaman, emzirme süresi ve çocuğa verilen sevgi beşeri emeğin parçalarıdır. Bu haliyle anarko-liberalizm, Alman ve Fransız neoliberal yönetimselliklerinin bir uç noktaya taşınmış örneğidir (Foucault, 2015: 183-193).

ABD anarko liberalizmi, önceden ekonomik olmayanın ekonomikleştiği, “*piyasanın ekonomik biçimin yaygınlaştırıldığı*” bir modeldir. Bunun sonucu olarak sosyal alanlar hızla ekonomik alana başka bir deyişle piyasa alanına girmiştir. Sosyolojik ve psikolojik ilişkiler piyasa ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır (Foucault, 2015: 199-203).

⁹ Bu liberal talepler, ticarete korumacılık ve vergi karşıtlıkları üzerinde yoğunlaşmıştı. Bilindiği gibi 1764-1775 *Amerikan Kolonileri İsyanı*, Amerikan Devrimine yol açan isyanlar dizisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ağdemir, (2017: 343-345).

Foucault (2015: 203-204) bu piyasalaşma sürecini şöyle anlatıyor:

“Ekonomik şablon, yönetim faaliyetini teste tâbi tutmaya ve geçerliliğini ölçmeye, kamusal gücün istismarına, aşırılıklarına, anlamsız ve gereksiz harcamalarına karşı çıkmaya yarıyor. Bu defa söz konusu olan ekonomik şablonun uygulanmasıyla sosyal davranışları açıklamak, anlaşılır kılmak değil, politik faaliyetin, yönetim faaliyetinin politik eleştirisini daimi bir temele dayandırmak. Kamusal gücün tüm faaliyetini, arz ve talep düzeni, bu düzenin unsurlarının etkinliği, kamusal gücün piyasa alanına müdahalesinin doğurduğu maliyet açısından ele alınması, süzgeçten geçirilmesi söz konusu [...] Bu öylesine bir proje değil, yalnızca bir teoriden ibaret değil. ABD’de bu tip eleştirinin özellikle geliştirildiği, esasında bunun için kurulmamış, zira neoliberal akımın ortaya çıkışından eski, Chicago ekolünün de öncesinden kalma bir kurum mevcut. Söz konusu kurumun adı American Enterprise Institute. Günümüzde esas işlevi tüm kamusal aktiviteleri maliyet ve kazanç temeline dayanarak ölçmek. Gerek sağlık, eğitim, gerekse ırkçılıkla mücadele gibi alanlarda Kennedy ve Johnson yönetimlerinin 1960-70 yıllarında oluşturduğu devasa sosyal projeler buna bir örnek. Bu tip eleştirilerin odakları arasında New Deal’den itibaren, özellikle de İkinci Dünya Savaşı’nın ardından kurulan, mesela gıda ve sağlık idaresinden sorumlu Federal Trade Commission gibi federal organların faaliyetleri de var. Bu eleştiri tarzına, yönetim politikasının daimi eleştirisine ‘ekonomik pozitivizm’ diyebiliriz”.

Ordoliberalizm ve anarko-liberalizm kavramsallaştırmalarından hareketle, bu iki geleneğin nasıl bir kamu maliyesi anlayışı olduğunu ortaya koymak önemlidir. Ordoliberalizm, piyasanın varoluş koşullarını sağlayan bir devletten bahsettiğinden, devletin ekonomide yerinin anarko-liberalizme göre daha geniş olacağını söylemek hatalı olmaz. Ancak burada kamu maliyesi Keynesyen devletten hareketle türemez. Kamu maliyesinin yeri, bir oyun olarak görülen piyasanın varoluş koşullarının sağlanmasına ve şirketleşen bir toplumun yaratılmasına olanak sağlayan bir çerçevede belirlenecektir. Kamu maliyesinin araçları, piyasanın işlemesi için gerekli olan yani oyuncuların oyuna girmesi ve oyunda kalması için gerekli olan koşullar bağlamında şekillenecektir. Bu alanlar yukarıda ifade edildiği gibi *“nüfus, teknikler, formasyon, eğitim, hukuki rejim, toprakların kullanılabilirliği, iklim”* olabilir. Örneğin, tarımda piyasalaşma sorunu var ise devlet bizzat bunun için eğitim hizmetini kamusal verebilecek, çiftçileri çeşitli sübvansiyonlarla destekleyebilecektir. Anarko-liberal çerçeveden türeyen kamu maliyesi ise ordoliberalizmin tersidir. Burada devletin kendisi de piyasalaşmaktadır. Devlet piyasa ölçütlerine göre davranacaktır. Kamu maliyesi de piyasa kriterlerine göre kendini var edecektir. Yukarıda da bahsedildiği üzere kamu maliyesi *“kamusal gücün istismarına, aşırılıklarına, anlamsız ve gereksiz harcamalarına”* odaklanacak kamusal olanı arz ve talep koşulları çerçevesinde piyasa ölçütleriyle değerlendirilecek, kamu maliyesi politikaları maliyet-fayda hesaplamalarına göre oluşturulacaktır. Ordoliberalizmde ise kamu maliyesinin esas amacı devletin piyasalaşması değil, devletin piyasanın varoluş koşullarını sağlamak için önceden belirlenen kuralları uygulamasıdır. Örneğin, eğitim anarko-liberalizm için piyasalaşması gereken bir konu olarak görülürken, ordoliberal bir bakış, eğitimi piyasanın varoluşu için kamu maliyesinin müdahale edeceği bir alan olarak görebilir. Bütçe anarko-liberal bir çerçevede fayda-maliyet analizlerine göre değerlendirilirken, ordoliberal bir yaklaşım bütçeyi piyasanın varoluş koşullarına katkısı çerçevesinde değerlendirebilecektir.

Tam da bu noktada Amerikan anarko-liberalizmin yukarıda anlatılan akılsallığı, vergi harcaması kavramının neden ABD kökenli olduğunu açıklayan bir kuramsal temel sunmaktadır. Vergi harcaması kavramının hedefi anarko-liberal devlet anlayışına hizmet etmek, kamusal gücün aşırılıklarını ortadan kaldırmaktır. Vergi harcaması kavramının kökeninin Johnson dönemi bütçe açığının azaltılması tartışılmasına dayanması bunun en önemli göstergesidir. Bu çerçevede, izleyen bölüm, tarihsel bir bağlamda vergi harcaması kavramının ortaya atıldığı dönemi, kavramının neden ortaya atıldığı, ne tür bir amaca sahip olduğu soruları çerçevesinde, kavramı ortaya ilk defa ortaya koyan Stanley S. Surrey’in çeşitli yazılarından hareketle ele alıp, vergi harcaması ile anarko-liberalizm arasındaki bağlantıları ortaya koymaya çalışacaktır.

II. VERGİ HARCAMASI KAVRAMINDA ANARKO-LİBERAL İZLER

Stanley S. Surrey, *Pathways to Tax Reform: The Concept of Tax Expenditure* kitabında Eylül 1967-1971 dönemini anlatmış ve ABD Hazinesi’nin *“Vergi Harcaması Bütçesini”* geliştirmesinden bu

dönemin sorumlu olduğunu belirtmiştir. 1960'lı yılların sonu ile 1970'lerin ilk yılları, Johnson'un *Great Society Programı*¹⁰ ile Vietnam Savaşı'nın yarattığı maliyetlerden dolayı bütçe açığının arttığı bir dönem olmuştur. 1967-1970 döneminde kongre, bütçe açıklarını düşürmek için dört kez federal harcama limiti getirmiş, ancak hiçbirini uygulamaya koyulamamıştır (Congressional Quarterly, 2008: 189). Eylül 1967'de başkan Johnson bütçe açığının yaratacağı enflasyonist dalgadan çekinerek, bütçe açığını kontrol etmek amacıyla gelir vergisi ve kurumlar vergisine yüzde 10 artış yapmayı önermiştir. Ancak Vergi Komitesi¹¹ (*Ways and Means Committee*), vergi artışına olumlu yaklaşmamıştır. Komite üyelerinin çoğu enflasyonist bir baskının ancak kamu harcamaları kesintisiyle veya bu kesintiye denk bir vergi artışıyla daha iyi kontrol edilebileceğini belirtmişlerdir. Komite ya tüm harcamalarda düz oranlı bir kesintiye gidilmesini ya da belirli öncelikler çerçevesinde bir kesinti yapılmasını önermiştir. Ardından Vergi Komitesi ve Bütçe Yöneticisi (*Budget Director*), federal bütçeyi detaylı bir biçimde incelemişler, eğer bir vergi artışı yapılacaksa ve onaylanacaksa harcamaların kontrol edildiğini görmek istediklerini söyleyerek Ödenek Komitesi'ni (*Appropriations Committee*) oluşturmuşlardır (Surrey, 1973: 1).

Vergi Komitesi, petrol, mineral ve kereste endüstrisine vergi muafiyeti sağlandığının; yaşlı, hasta, görme engelli kimselere vergi avantajları verildiğinin farkındadır ve dahası Komitenin bizzat kendisi bu konuları tartışmıştır. Ancak Komite bütçe incelemesinde vergi ayrıcalıkları yoluyla sağlanan faydaların, bütçe dışında kaldığını ve bütçede görülmediğini tespit etmiş, kanuni olarak bu özel düzenlemelerin vergi reformu olarak adlandırıldığını ancak bütçe içerisinde yer almadığından incelemeye tabi tutulmadığını dile getirmiştir. Bu konuda danışmanlık almak isteseler bile ne kendi kurumlarında ne de Hazine'de vergi harcamalarını içeren bir liste bulunmamaktadır. Dolayısıyla Komite bu harcama kalemlerini detaylı inceleme konusundaki zorluğu görmüş, ancak vergi artışının harcama kesintisiyle birlikte uygulanması fikrinden de vazgeçmemiştir. Kongre, Komitenin tavsiyesi doğrultusunda hareket etmek isterken, başkan vergi artışının harcama kesintisi olmadan uygulanması konusunda ısrar etmiştir (Surrey, 1973: 1-2).

Kongre bu tartışmayı kazanmış ve Haziran 1968 tarihinde Gelir ve Harcama Kontrol Yasası (*Revenue and Expenditure Control Act*) ile yüzde 10 vergi artışını, 1969 yılı için 6 milyon dolar harcama kesintisini ve 10 milyon dolar yeni harcamayı bazı spesifik bütçe sınırlarıyla yasallaştırmıştır. Başkan, bütçe kesintilerinin belli sınırlar çerçevesinde yapılmasını sağladığı için suçlanmıştır. Bütçe kesintileri bütçe ile ilgili kategorileri ilgilendirdiğinden özel vergi düzenlemelerini kapsamamıştır, yani vergi harcamalarına dokunulmamıştır. Kongrenin vergi ayrıcalıklarını bütçe içerisinde görme isteği, ancak 1969 Vergi Reform Yasası (*The Tax Reform Act of 1969*) ile gerçekleşmiştir (Surrey, 1973: 2-3).

Bu sürecin ardından, Vergi Komitesi'nin aklında çeşitli sorular oluşmuştur: Özel vergi düzenlemeleri listesi, harcama programı ile karşılaştırılabilir olacak mıdır? Hangi kategorileri ve fayda sağlayan grupları içerecektir? Miktarı ne kadar olacak ve bu miktar harcama miktarı ile karşılaştırılabilir olacak mıdır? Sonuçların karşılaştırılması ne anlama gelecektir? Devletin finansal yardım sağladığı kesimler bir kere belirlendiğinde, devlet bunu vergi ya da bütçe politikalarından hangisi yoluyla gerçekleştireceğine nasıl karar verecektir? Surrey bu soruları, 1967 yılında Hazine Vergi Politikası Asistan Sekreteri olduğunda kendisinin teşvik ettiğini dile getirmiştir. Surrey, ayrıca net gelirden her türlü ayrılmanın (vergi indirimi, vergi muafiyeti vb. düzenlemelerin) harcama politikaları gibi özel sektörü etkilediğini, Kongrenin harcama kesintilerini konuşurken vergi harcamalarını hiç konuşmadığını, bu harcamaların bütçeye tek tek yazıldığında Kongre ve Bütçe Ofisi (*Budget Bureau*) tarafından otomatik olarak izlenebileceğini söylemiştir (Surrey, 1973: 3).

Vergi harcaması vergi literatürüne dahil olursa ve ABD İç Gelir Kanunu (*Internal Revenue Code*) içinde yer alırsa, vergi ayrıcalıkları ile ilgili her inceleme yapıldığında görülebilecektir.

¹⁰ 1963-1969 döneminde ABD'de başkanlığı yapmış Lyndon B. Johnson'ın politik söylemidir. Bu söylem büyük sosyal refah reform yasalarını, federal destekli eğitim, yaşlılar için sağlık destekleri ve genişletilmiş Sosyal Güvenlik programlarını içermektedir (Britannica, 2020).

¹¹ Bu komite (*The Committee on Ways and Means*) Kongre'nin en eski komitesi olduğu gibi Temsilciler Meclisinin temel vergi (*tax-writing*) komitesidir. Komite, 1789 yılında kurulmuştur ve ABD Anayasasının "gelir artıcı tüm düzenlemeler Temsilciler Meclisi kaynaklı olmalıdır" düzenlemesinden dolayı geniş yetkiye sahiptir. 1865 yılına kadar komite gelir, bütçe ödeneği ve bankacılık ile ilgili yetkilere sahipti. 1865 sonrasında ise komite gelirlerle ilgili olarak tarife, çift taraflı ticari anlaşmalar ve tahvil borçları gibi konularda yetki sahibi haline gelmiştir. Sosyal güvenlik gelirleri bu komitenin yetki alanındadır (*The Ways and Means Committee*, 2020).

Surrey, vergi ayrıcalıklarının vergi sistemine etkisini ölçmenin gerekli olduğunu, bu yaklaşımın federal harcamalara benzer şekilde vergi harcamalarını ortaya çıkarmaya olanak sunacağını dile getirmiştir. Bu doğrultuda Hazine personeli ve Maryland Üniversitesi'nde Profesör olan Henry Aaron böyle bir bütçe hazırlamaya girişmişler ve 1968 yılı Yıllık Hazine Raporunda "*Vergi Harcaması Bütçesini*" yayımlamışlardır. Bu bütçe, 1969 yılında Hazine Sekreterliği tarafından Karma Ekonomi Komitesi'ne¹² (*Joint Economic Committee*) sunulmuştur. Hazine 1970'te, 1969 mali yılına ait benzer bir raporu vergi harcaması kavramını kullanmadan vergi desteği (*tax aid*) kavramıyla yayımlamıştır. 1971 Gelir Yasası Konferans Komitesi¹³ (*Conference Committee on the Revenue Act of 1971*) bu verilerin her yıl Kongrenin Vergi Komitesine gönderilmesi gerektiği konusunda hemfikir olduğunu dile getirmiştir. Karma Ekonomik Komite'nin de (*Joint Economic Committee*) bu sürecin bir parçası olması onaylanmıştır. Bu Komite, alt komiteleri aracılığıyla vergi harcaması analizine uyum gösterilmesi konusunda çağrı yapmıştır. 4 Ekim 1972 yılında Konferans Komitesi (*Conference Committee*) kararı çerçevesinde Vergi Komitesi (*Ways and Means Committee*) "*1967-1971 Vergi Harcaması Hesaplarını*" yayımlamıştır. 1 Haziran 1973 yılında 1967-1972 yılları için aynı hesaplamalar yeniden yapılmıştır (Surrey, 1973: 4-5).

Vergi harcamalarına ilişkin diğer bir gelişme, 1975 yılı bütçesinde, *Budget Reform Act of 1974*'e dayanılarak ilk defa özel bir analiz içeren vergi harcamaları listesi hazırlanmasıdır (Surrey, 1976: 53). *Budget Reform Act of 1974*, Johnson ile Kongre arasında geçen tartışmaya benzer şekilde, Nixon ile Kongre arasındaki çatışmanın sonucunda doğmuştur. Kongre ve Başkan arasında kamu harcamalarının miktarı konusundaki bu tartışmalar, 1972-1973 yıllarında sertleşmiştir (Surrey ve McDaniel, 1976: 681). *Budget Reform Act of 1974*, Nixon'ın Kongreden harcama sınırı istemesiyle başlayan bir sürecin ürünü olmuştur. Nixon, Temmuz 1972 yılında kongreden 250 milyon dolarlık harcama sınırına uymak için federal harcamaları kısma yetkisi istemiştir. Eğer bu isteği reddedilirse 1973'te vergi artışının sorumlusunun kongre olacağı konusunda kongreyi uyarmıştır. Kongre ise Başkanın harcama kesintisi yetkisinin sınırsız olmadığı konusunda ısrar etmiştir. 1973-1974 yıllarında herhangi bir harcama sınırı yürürlüğe girmemiştir. Başkanın bu isteği, Kongre ve Başkan arasında kamu harcamaları üzerinde kimin egemen olacağına ilişkin bir tartışma halini almıştır (Congressional Quarterly, 2008: 189-190).

Başkanların, itiraz etseler bile, kongrenin sağladığı ödeneği kullanmaları süregelen bir gelenektir. Nixon da 1970'lerin başında böyle yapmıştı. Fakat 1972-1973 yıllarındaki tartışmalar, hükümetin harcamayı nasıl yapacağı konusunda yasamanın mı yürütmenin mi son sözü söyleyeceğine dair hukuksal-politik bir tartışma başlatmış oldu. Nixon harcamaları kısmak isterken, demokratlar sağlık, refah, çevre, kamu işleri ve diğer programlardaki harcamaların sürmesini istiyordu. Nixon, ödenekleri kısmasının sadece teknik bir mesele olduğunu ve enflasyon karşıtı bir program izlediğini söylerken, Temsilciler Meclisi ve Senato'nun demokrat liderleri Nixon'ın fonları kongrenin yasallaştırmadığı bir biçimde kendi önceliklerine göre kullandığını iddia etmekteydi. Bu konudaki uzlaşmazlığı çözmek amacıyla yeni bütçe yasasının hazırlanması için Senato ve Temsilciler Meclisi hukukçularından, vergi kanunu uzmanlarından (*tax-writing*) ve Ödenek Komitesi üyelerinden oluşan bir komite oluşturuldu (Congressional Quarterly, 2008: 190-191).

Yasanın son versiyonu 12 Temmuz 1974'de kabul edilmiştir. *The Congressional Budget and Impoundment Control Act of 1974*'ye göre, Kongre her yıl harcamaları, vergileri ve bütçe açığı limitlerini onaylamak zorundaydı. Bu bütçe düzenlemesinin önemi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilk defa maliye politikasında kongreye harcama ve vergileme kararlarında bir terzi görevi verilmiş olmasıydı. Başka bir deyişle, Kongre bütçe hedeflerini belirleyecekti. Temsilciler Meclisi ve Senato her yıl hükümetin ne kadar harcama yapması gerektiğine ne kadar gelir alabileceğine ve ne kadar bütçe açığı verebileceğine karar verecekti. Bütçe Komitesi (*Budget Committee*) ve Senato, her yıl için harcama üst limitleri koyacak ve beklenmedik bütçe ihtiyaçları için bu ihtiyaçlara adapte edilmiş limitler geliştirecekti. Yani bütçe politikaları Kongre'deki karşıt politik atmosfer tarafından dikkatlice belirlenecekti. Bu yasada, 1985 *Gramm-Rudman-Hollings Balanced Budget Act* ve *Budget Enforcement Act of 1990*'da olduğu gibi bütçe denkliliği şartı yoktur. 1974 Yasası Başkana

¹² ABD Karma Ekonomik Komitesi, ABD Kongresi tarafından 1946 yılında kurulmuştur. Görevi, ekonomik konularla ilgili değerlendirmeler yapmak ve ekonomik iyileşme önerilerinde bulunmaktadır. Bu komitenin üyeleri Temsilciler Meclisi ve Senato üyelerinden oluşmaktadır. Komite başkanı her Kongre'de Temsilciler Meclisi ve Senato üyeleri arasında değiştirilmektedir (United States Congress, 2020).

¹³ Temsilciler Meclisi ve Senato tarafından yasa tasarısı uyumsuzluklarının çözülmesi için kurulan komitedir.

ödeneği geciktirme veya iptal etme hakkı da tanıyordu. Ancak bu iki duruma ilişkin itirazlar olursa, itirazların Kongre tarafından yeniden incelenmesi gerekiyordu. Sadece iptal Anayasal denetime tabiydi. Başkan ödeneği iptal ederse, Temsilciler Meclisi ve Senato bu itiraza 45 gün içinde cevap verecekti. Eğer Kongre'nin her iki kanadı da bu itirazı onaylamazsa, Başkan ödeneği serbest bırakacaktı. Başkanın Temsilciler Meclisi ve Senato'nun onayı olmadan sadece harcama geciktirme hakkı vardı (Congressional Quarterly, 2008: 190-191).

Diğer önemli husus, bu tartışmalar sonucunda, Kongrenin kamu harcamalarını görebileceği ve harcamalara şekil vereceği bir mekanizmadan yoksun olduğunun, bunun yerine spesifik bir amaç olmadan çeşitli departmanların parça parça bütçeleri onayladığının açık biçimde ortaya konması olmuştur. Harcamalar, gelir verileri ile koordineli gitmemektedir, bunun sebebi de bu verilerin çeşitli komiteler tarafından kullanılması ve komiteler arasında bir koordinasyon olmamasıdır. 1974 yılındaki bütçe düzenlemesiyle bütçeye ilişkin tüm talimatların gelir kararları ile doğrudan ilişkili olmasına dair bir prosedür getirilmiştir. Bu süreci organize ederken kanun koyucu, kamu harcamaları ile vergi harcamaları arasındaki ilişkiyi kavramıştır. Örneğin, eğer genel olarak konut ve eğitim ile ilgili doğrudan programlar kabul edilmişse, daha fazla hükümet yardımı engellenecek, vergi komitesine dönülerek bu tutardaki yardımın eğitim ve konut alanında özel indirimler yoluyla yapılması önerilecekti. Eğer vergi komiteleri bu vergi harcamalarını kabul ederse, doğrudan harcamalar kısılabilecekti (Surrey & McDaniel, 1976: 681-682).

Kongre halihazırda iki biçimde harcama yapmaktaydı, birincisi Yasama Komiteleri ve Ödenek Komiteleri (*Appropriations Committees*) yoluyla geleneksel biçimde, diğeri ise vergi komiteleri tarafından vergi sistemi ve vergi yükümlülüklerinde kesintileri kullanarak. Kongre, *Budget Reform Act of 1974* ile yürürlükte olan ve yeni uygulanacak vergi harcamalarını tanımlayıp, vergi harcamalarının izlediği hattı koordine edecek birkaç düzenleme yapmıştır. Tüm bu düzenlemelerle Kongre esasında bütçeye ilişkin tüm yönergeleri ve gelirlerle ilgili her kararı izleyebileceği bir prosedür yaratmıştır (Surrey & McDaniel, 1976: 682). *Budget Reform Act of 1974*'un vergi harcaması konusunda yeniliği, yeni bir odak ortaya koyması ve Senato ile Temsilciler Meclisinin Bütçe Komitelerini vergi harcamaları ile doğrudan harcamalar (kamu harcamaları) arasında bağ kurmak konusunda yükümlü kılmasıydı. Her komitenin vergi harcaması ile ilgili bir alt komitesi bulunmalıydı. Kongre Bütçe Ofisi (*The Congressional Budget Office*) vergi harcamaları konusunda gerekli bilgileri sunmalıydı ve Kongre vergi harcamaları için gerekli koordineyi sağlamalıydı (Surrey, 1976: 54).

Bu düzenlemeler çerçevesinde, 1970'lerde vergi harcaması kavramının kamu harcamalarının denetlenmesinin bir aracı olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Vergi harcaması kavramı Kongre'nin bütçe açığını azaltma isteğinin bir aracı olarak geliştirilmiştir. Kongre, geleneksel kamu harcamalarını bütçede görebildiğini ancak vergi ayrıcalıkları dolayısıyla gerçekleşenleri göremediğini dile getirmiş ve bu soruna cevap olarak vergi harcaması kavramı ortaya atılmıştır. 1980'li yıllardan sonra ise bu rolün gittikçe belirginleşmeye başladığını, Reagan dönemi 1985 *Gramm-Rudman-Hollings Balanced Budget Act* düzenlemesiyle ve *Budget Enforcement Act of 1990* ile ivme kazandığını söylemek yanlış olmaz. Ancak Reagan döneminin tohumlarının Foucault'nun anarko-liberalizm anlatısında belirttiği gibi Johnson döneminde atıldığı söylenebilir.

Piyasanın ekonomik biçiminin yaygınlaştığı Amerikan neoliberalizmde, Foucault'nun söylediği gibi (2015: 203-304), kamusal güç arz ve talep kanunlarına bağlı kılınıyor, böylece "kamusal gücün istismarına, aşırılıklarına, anlamsız ve gereksiz harcamalarına karşı çıkılıyor" ve kamusal faaliyetler maliyet-fayda çerçevesinde ölçüyordu. Vergi Komitesi adına Hazine ve ABD Vergi Karma Komisyonu'nun¹⁴ (*Joint Committee on Internal Revenue Taxation*) 1972'de hazırladıkları raporda, fayda maliyet analizinin vergi harcaması kavramına içkin kılındığını görmemiz mümkündür. Raporda, vergi harcamaları verilerinin temel amacının vergi ayrıcalıklarının ekonominin hangi sektörlerine katkıda bulunduğuna dair bilgi sunmak ve aynı fonksiyona sahip

¹⁴ Vergi Karma Komisyonu, *Revenue Act of 1926* ile kurulmuş, ABD Kongresinin bir parçasıdır. Kongrenin her iki kanadına vergilere dair profesyonel destek sunmaktadır. Komiteye yetki *Chairman of the Senate Finance Committee* ve *Chairman of the House Ways and Means Committee* tarafından sırayla verilmektedir. Komite vergiler üzerine odaklanmış; çeşitli vergi yasaları, vergilerle ilgili değerlendirmeler, federal vergi miktarlarına ilişkin tahminler gibi konularda Kongre'ye bilgi vermektedir (The Joint Committee on Taxation, 2020).

faaliyetler arasında fayda-maliyet analizi yapmayı kolaylaştırmak olduğu belirtilmektedir (The Joint Committee of Taxation, 1972: 2). *Budget Reform Act of 1974* ile vergi harcaması-kamu harcaması arasındaki ilişkinin neden koordine edilmesi gerektiği fikri böylelikle daha da netlik kazanmış olmaktadır. Daha da önemlisi vergi harcamasına dair raporların 1980 sonrasında oldukça hacimli ve detaylı bir biçime büründüğünü görmekteyiz (US Joint Committee of Taxation, 1980; 1987; 2010).

1983 yılında Avusturya, Avustralya, Kanada, Fransa ve İspanya gibi ülkeler düzenli olarak vergi harcaması raporları düzenlemeye başlamıştır. OECD, 1984 yılında *Tax Expenditures: A Review of the Issues and Country Practices* ve 1996 yılında *Tax Expenditures: Recent Experiences* çalışmalarını hazırlamıştır (Kraan, 2004: 130). Ancak vergi harcamalara dair IMF, OECD ve Dünya Bankası gibi uluslararası mali kurumların raporlarının 2000'lerde yaygınlaştığını ve vergi harcamalarının mali saydamlık kavramı ile ele alındığını görüyoruz (OECD, 2002, *Best Practices for Budget Transparency*; IMF, 2004, *Manual On Fiscal Transparency*). Dünya Bankası (2004) tarafından yayımlanan ve 2002'de Çin'de yapılmış *International Forum On Tax*'de sunulan tebliğlerin derlemesi olan *Shedding Light on Government Spending through the Tax System* kitabında vergi harcamalarının sosyal gelişme ve ekonomik bir büyüme için bir araç olarak kullanıldığı ama bu harcamaların raporlanmamasının saydamlığı ihlal ettiği belirtilmiştir.

Swift, Hana & Valenduc (2004) vergi harcamalarının olumlu ve olumsuz yönlerini şöyle sıralamaktadır: Vergi harcamalarının olumlu yönleri, devletin temel rol oynadığı alanlarda özel sektörün ekonomik ve toplumsal programlara katılımını teşvik etmesi; kamusal karar alma mekanizması yerine özel karar alma mekanizmasını teşvik etmesi; devletin gözetim gerektiren harcamalarını azaltması biçiminde sıralanmaktadır. Aynı yazı ABD'nin vergi harcaması konusunda hem raporlama hem de hedeflerin gerçekleştirilmesi bakımında iyi bir örnek olduğunu dile getirmektedir. Örneğin ABD sosyal koruma alanlarında vergi ayrıcalıkları ile özel sektörü teşvik etmekte ve sağlık alanında kamu payını azaltmaktadır. ABD, OECD rakamlarına göre sosyal harcamaları en az olan 10 ülke içerisinde yer almaktadır. 1997 yılı itibariyle sosyal koruma harcamaları GSYH'nin yüzde 15,8'idir. Toplam sosyal harcamalar ise GSYH'nin yüzde 23,4'üne denk gelmektedir. Bu oranlar ABD'de sosyal programlarda özel sektörün teşvik edildiğini göstermektedir.

Swift, Hana & Valenduc (2004), vergi harcamalarının olumsuz taraflarını ise aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Verimsizlik: Bazı vergi harcamaları ekonomiyi yönlendirme konusunda başarısız olup, ulusal ve uluslararası vergi düzenlemeleri tarafından engellenmektedir.

- Etkinsizlik: Bazı vergi harcamaları gerçek ihtiyaçlar yerine belirli çıkar gruplarının ihtiyaçlarına yöneliktir. Bu tip vergi harcamaları bazı sektörlerin çıkarına çalışarak kârlılığını değiştirir ve yatırımları zayıflatır.

- Eşitsizlik: Vergi harcamaları regresif bir yapı yaratarak yatay ve dikey vergi eşitliğine zarar verir. Örneğin, aşağıda Tablo 1'de Polonya örneğinde görüldüğü gibi, yüksek gelir grupları düşük gelir gruplarına göre daha düşük efektif vergi oranına¹⁵ sahip olabilmektedirler. Dolayısıyla bu durum dikey eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmaktadır.

- Vergi tabanını erozyona uğratar, vergi oran indirimi alanını sınırlar.

- Vergi gelirlerine göre tahmin edilmesi zor, açık uçlu kamu harcamalarına zemin hazırlar.

- Kamu harcama boyutunu anlaşılması zor bir hale getirebilir.

¹⁵ Vergi harcamalarını anlayabilmek için faydalı bir kavram ise efektif vergi oranlarıdır. Efektif vergi oranı (effective tax rate), vergi indirimleri, istisna ve muafiyetleri, vergi oran indirimleri sonrası ödenen vergi oranını anlatırken; yasal vergi oranları (statutory tax rate) vergi harcamaları dikkate alınmadan yasalarla belirlenen oranları anlatmaktadır.

Tablo 1 - Polonya’da 1997 yılı gelir vergisinde efektif vergi oranları (milyon zloti)*

Gelir Grupları	Vergilendirilebilir Gelir**	İstisna	İndirim	Gelir	Ödenen Vergi	Efektif Oran %	Efektif / Yasal Oran %
% 20	171.722	3.136	2.485	177.344	25.168	14	71
% 33	27.741	1.189	896	29.828	4.733	16	50
% 40	24.553	2.089	1.027	27.670	6.875	25	56

*zloti, Polonya para birimi

**Vergilendirilebilir gelir, gelir dilimindeki tüm gelirlerin toplamını göstermektedir.

Kaynak: Dünya Bankası, 2003: 2.

Dünya Bankası da “Why worry about tax expenditure?” yazısında vergi harcamalarının yaratacağı benzer olumsuz sonuçlardan bahsetmiştir. Bu yazıya göre vergi harcamaları “*bedava öğlen yemeği değildir*”, etkinsizlik, eşitsizlik yaratabilir ve azalan oranlı bir vergi yapısına neden olabilir. Örneğin, vergi indirimi olduğunda işveren indirimden yararlanmak için daha az yetenekli birini işe alabilir. Diğer yandan vergi harcamaları bütçe sürecini de etkilemektedir. Doğrudan harcamalara zıt olarak vergi harcamalarının yapıldıktan sonra araştırılması ve geri alınması pek mümkün değildir (Dünya Bankası, 2003: 1). Vergi harcamalarının bu olumsuz özelliklerinden dolayı raporlanması gereklidir. IMF ise çoğu ülkede vergi harcamalarının bütçe kanununun zorunlu bir eki olmadığını ve vergi harcamalarının raporlanmamasının mali saydamlığı zedeleyici bir unsur olduğunu belirtmektedir (IMF, 2007: 76; 2019). Genel itibarıyla IMF ve Dünya Bankası raporlarında vergi harcamaları; özel sektörü teşvik eden, kamusal karar alma mekanizması yerine özel karar alma mekanizmasını koyan, gözetim gerektiren harcamaların kısılmasını sağlayan bir mekanizma olarak görülmektedir. Bu bakış açısının anarko-liberal yönetimselliğin kamusal alanın piyasalaşması fikrini geliştirdiğini söylemek mümkündür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hem Johnson hem de Nixon dönemlerinde vergi harcaması kavramına ilişkin düzenlemeler Vietnam Savaşı ile önem kazanan bütçe açığı sorununa nasıl çözüm bulunacağı tartışmalarından doğmuştur. Vergi harcaması kavramını ortaya çıkaran güdü, bütçe açığını azaltmak için kamu harcamalarının tamamını görünür hale getirmek olmuştur. Vergi teşvikleri dolayısıyla yaratılan ayrıcalıklar da kamu harcamalarına benzer bir etki yaratmaktadır. Ancak ABD Kongresi’nin tartıştığı gibi bu ayrıcalıkları bütçede görmek mümkün değildir. Bütçede bu harcamalar görünmediği için aynı bütçe kalemi için hem kamu harcaması hem de vergi harcaması yapılabilmektedir. Dolayısıyla buradaki çifte harcama önlenmeli, kamu harcamalarının tamamı görülebilir olmalıdır. Vergi harcamaları bu çerçevede Foucault’nun piyasanın toplumsallaştığı anarko-liberalizm modelinin kamusal gücün istismarı, aşırılıkları ve gereksizliklerini ölçmeye çalışan ekonomik şablonuna benzer görünmektedir.

Anarko-liberal mantıkta kamusal alanın arz ve talep kanunlarına göre yönetilmesi, kamu faaliyetlerinin fayda-maliyet temeline dayanılarak ölçülmesi gerektiği dile getirilmektedir. *Budget Reform Act of 1975* ile ortaya konulan, vergi harcamaları ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi sıkılaştırmak fikri, kamusal faaliyetlerin fayda-maliyet analizine göre yapılmasını pekiştiren bir uygulama olmuştur. Kavramın 1980 ve 1990’lı yıllarda uluslararası mali kuruluşlar tarafından “mali saydamlık” çerçevesinde ele alınması, 1990’lı yıllarda yaşadıkları kamu mali krizlerinin sonrasında 2000’lerde gelişmekte olan ülkelerde çeşitli kılavuzlar ve araştırma yayınlarına konu olması, hem anarko-liberal mantığın küreselleştiğini hem de bu kavramın mali disiplinin bir aracı olarak yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.

Vergi harcaması ordoliberal yaklaşımın ortaya koyduğu gibi piyasanın varoluş koşullarının sağlanmasının bir aracı olarak değil, daha çok kamusal alanın piyasalaşmasının bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Foucault’dan hareketle bu kavramın neden ABD kaynaklı olduğu, anarko-liberalizmin piyasanın toplumsallaştırılması yaklaşımıyla oldukça açıklanabilir bir hal almaktadır.

Foucault'nun Fransa liberalizminin ordoliberalizmle ilişkisini anlatırken kullandığı negatif gelir vergisi örneği, ordoliberalizmin devleti piyasa oyunun düzenleyicisi, oyuncuların oyunda kalmasının bir aracı olarak gören yaklaşımının bir sonucu iken, vergi harcaması kavramı da anarko-liberalizminin piyasanın toplumsallaştırılması yaklaşımının bir sonucu olarak görülebilir.

Daha da önemlisi, Foucault'nun anarko-liberal yönetim sanatının köklerinin Keynesyen dönem olarak adlandırılan Johnson ve Nixon döneminde filizlenmeye başladığı tezinin, vergi harcamasının köklerinin neden 1960'larının sonu ile 1970'lerinin başlarına dayandığını ortaya koymasındır. Başka bir deyişle, Kıta Avrupası modeli ile ABD arasında "devlet akıllarının" farklılaşan biçimleri, bu ülke gruplarındaki kamu mali sistemlerinin farklılaşmasının nedenlerini anlamamıza uygun bir zemin sunmaktadır.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar olarak beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın yazarlarına ait olduğunu bildiririz.

Yazar Katkıları : Zeynep AĞDEMİR çalışmanın I. bölümüne katkı sağlamıştır. Deniz ABUKAN çalışmanın II. bölümüne katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50.

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement : The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, ÖHÜİBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.

Author Contributions : Zeynep AGDEMİR contributed to the 1st section of the study. Deniz ABUKAN contributed to the 2nd section of the study. Contribution rate of the 1st author: 50%, Contribution rate of the 2nd author: 50%.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

KAYNAKÇA

- Ağdemir, Z. (2017). *Vergi, sınıf ve ssyan: 16.-18.yüzyıllarda İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi ssyanları*. (Doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Britannica (2020). Great society. Retrieved from <https://www.britannica.com/event/Great-Society>
- Congressional Quarterly (2008). *Guide to congress*. Washington: CQ Press.
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics lectures at the Collège de France, 1978-1979*, (Çev: Graham Burchell). Chippenham and Eastbourne: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu College de France Dersleri 1978-1979*. (Çev: Alican Tayla). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Garrett, P.M. (2019). Revisiting the birth of biopolitics: Foucault's account of neoliberalism and the remarking of social policy. *Journal of Social Policy*, 48(3), 469-487.
- Gürkan, C. (2016). Foucault'da neoliberal yönetimselliğin tarihsel boşlukları: erken neoklasik iktisat ve kamusal seçim teorisi. *Felsefelogos*, 63, 87-106.
- Gürkan, C. (2018). Foucault, public finance, and neoliberal governmentality: a critical sociological analysis. *Yönetim ve Ekonomi*, 25(3), 677-694.
- IMF (2004). *Manual on fiscal transparency*. Washington: IMF Press.
- IMF (2007). *Manual on fiscal transparency*. Washington: IMF Press.
- IMF (2019). *Tax expenditure reporting and its use in fiscal management a guide for developing economies*. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/Fiscal-Affairs-Department-How-To-Notes/Issues/2019/03/27/Tax-Expenditure-Reporting-and-Its-Use-in-Fiscal-Management-A-Guide-for-Developing-Economies-46676>.
- Kellner, D. & Best S. (2016). *Postmodern teori*. (Çev: Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Kraan, Dirk-Jan (2004). *Off-budget and tax expenditures*. Retrieved from <https://www.oecd.org/gov/budgeting/39515114.pdf>
- OECD (2002), *OECD Best practices for budget transparency*, Retrieved from <https://www.oecd.org/governance/budgeting/Best%20Practices%20Budget%20Transparency%20-%20complete%20with%20cover%20page.pdf>
- Özkara, M. (2004). *Türk vergi sisteminde istisna ve muafiyetler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Saraç, Ö. (2010). Vergi harcamaları ve iktisadi etkileri. *Maliye Dergisi*, 159, 262-267.
- Surrey, S. (1973). *Pathways to tax reform, the concept of tax expenditures*. Cambridge: Harvard University Press.
- Surrey, S.& Daniel M. (1976). The tax expenditure concept and the budget Reform Act of 1974. *Boston College Law Review*, 17(5), 679-737.
- Swift, L.Z., Hana, P. B. & Valenduc C. (2004). Tax expenditures: general concept, measurement and overview of country practices. (eds., H.P. Brixi, Valenduc CMA & Swift, L.Z), *Shedding Light on Government* içinde(1-17) World Bank Press.
- The Joint Committee of Taxation (1972). *Estimates of federal tax expenditure*. Retrieved from <https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=4457>
- The Joint Committee of Taxation (1979). *Estimates of federal tax expenditure*. Retrieved from <https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=4442>
- The Joint Committee of Taxation (1980). *Estimates of federal tax expenditure*. Retrieved <https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=4445>
- The Joint Committee of Taxation (1987). *Estimates of federal tax expenditure for 1988-1992*. Retrieved from <https://www.jct.gov/publications.html?func=startdown&id=4456>
- The Joint Committee on Taxation (2020). *Overwiev*. Retrieved from <https://www.jct.gov/about-us/overview.html>
- United States Congress (2020). *Joint economic committee*. Retrieved from <https://www.jec.senate.gov/public/index.cfm/about>
- Ways and Means Committee (2020). *Committee history*. Retrieved from <https://waysandmeans.house.gov/about/committee-history>
- World Bank (2003). *Why worry about tax expenditures?* Retrieved from <http://www1.worldbank.org/prem/PREMNotes/premnote77.pdf>

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 724-740

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year:2020 Vol-Issue:13(4) pp: 724-740

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.709425

Geliş Tarihi / Received: 30.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 30.05.2020

YENİ İPEK YOLUNUN KITALAR ARASI DEMİRYOLU KONTEYNER TAŞIMACILIĞINA ETKİSİ: PESTLE ANALİZİ

Hülya ZEYBEK¹

Öz

Son yıllarda Tarihi İpek Yolunun canlandırılması girişimlerinin de etkisiyle demiryolu konteyner taşımacılığı Avrupa ile Asya arasındaki ticarete önemli rol oynamaya başlamıştır. Özellikle, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığının büyümesinde güçlü bir itici güç oluşturmuş ve olumlu etkisi değeri yüksek ve sermaye yoğun malların taşınmasında belirginleşmiştir. Demiryolu konteyner taşımacılığı, hava ve karayolu taşımacılığına kıyasla daha düşük maliyetle ve daha yüksek kapasitede, deniz taşımacılığından daha kısa sürede teslim hizmeti sunmaktadır. Bu özellikler demiryolu yük taşımacılığının bir pazar nişini doldurmasını ve diğer kıtalar arası taşımacılık türleri ile rekabet etmesini sağlamaktadır. Demiryolu konteyner taşımacılığı küresel trendler, makroekonomik gelişmeler, teknolojik ilerlemeler, altyapıdaki yenilikler, uluslararası işbirlikleri, yasal ve çevresel düzenlemeler gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Bu nedenle, Yeni İpek Yolu üzerinde önemli bir konumda olan Türkiye'nin demiryolu konteyner taşımacılığında karşı karşıya kaldığı fırsatlar ve tehditlerin detaylı analiz edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, Çin'den başlayıp Türkiye'den geçerek Avrupa'ya ulaşan Orta Koridor'a odaklanarak kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığının gelişmesine yönelik fırsat ve tehditleri PESTLE analizi ile ortaya koymak, ayrıca Kuşak ve Yol Girişimi(BRI)'nin kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığına etkisini incelemektir. Çalışma amaçları doğrultusunda farklı kaynaklardan literatür taraması yapılarak keşifsel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonuçları demiryolu konteyner taşımacılığının gelişmesine yönelik fırsatların tehditlerden daha fazla olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler : Demiryolu konteyner taşımacılığı, Kuşak ve Yol Girişimi, Orta Koridor, PESTLE, Avrasya.

Jel Sınıflandırılması : L92, F10, F15.

¹ Dr, Eskişehir Teknik Üniversitesi UMYO, hulyazeybek@eskisehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4671-5330

THE EFFECT OF NEW SILK ROAD ON INTERCONTINENTAL CONTAINER TRANSPORT BY RAIL: PESTLE ANALYSIS

Abstract

In recent years railway container transport has increased significantly between Europe and Asia with the effect of the initiatives to revitalize the Historical Silk Road. Especially, Belt and Road Initiative (BRI) of China has given a strong impetus and a positive trend in the growth of intercontinental railway container transport becomes especially apparent in the transport of high value and capital-intensive goods. Railway container transport offers lower cost and higher capacity compared to air and road freight and shorter delivery time than maritime container transport. Railway container transport is influenced by various factors such as global trends, macroeconomic developments, technological advances, innovations in infrastructure, international collaborations, legal and environmental regulations. This paper aims to summarize the opportunities and threats towards the improvement and expansion of intercontinental railway container transport focusing specifically on the Middle Corridor which starts from China, passes through Turkey towards Europe and also to highlight the effects of the BRI by using PESTLE. To accomplish the objectives, exploratory research was carried out by searching the literature from different sources. The analysis results show that the opportunities for the development of railway container transport are more than threats.

Keywords : Railway Container Transport, Belt and Road Initiative, PESTLE, Middle Corridor, Eurasia.

Jel Classification : L92, F10, F15.

GİRİŞ

Yaklaşık 3000 yıl önce Doğu ile Batı arasındaki ticarete en önemli karasal taşımacılık koridoru olan İpek yolu, teknolojik gelişmeler ve ulaşım maliyetlerindeki dramatik düşüş nedeniyle yerini deniz ve havayolu taşımacılığına kaptırmıştır (Li & Schmerer, 2017:205). Bugün dünya ticaretinin miktar olarak yaklaşık %90'ı denizyolu ile yapılmaktadır (ICS, 2019). Demiryolu ve havayolu taşımacılığının dünya ticaretindeki payı miktar olarak %1'den düşük olmasına karşın havayolu taşımacılığının değer olarak payı %35'lere ulaşmaktadır (IATA, 2019). Ancak, son yıllarda karakteristik olarak, yüksek miktarlarda yükü uzun mesafelere düşük maliyetle taşıma hizmeti sunan demiryolları da kıtalar arası taşımacılıkta alternatif oluşturmaya başlamıştır. Özellikle, Avrupa-Asya arasındaki ticarete demiryolunun kullanılması ve geliştirilmesi Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi(BRI) ile ivme kazanmıştır. Yeni İpek Yolu olarak da adlandırılan bu Girişimin etkisiyle kıtalar arası konteyner trenleri giderek yaygınlaşmaya başlamıştır (Hung & Chan, 2018:113). Düzenli uzun mesafe konteyner trenleri ile Avrupa ve Asya şehirleri arasında Yeni İpek Yolu üzerinden yeni bağlantılar kurulmakta ve sonuç olarak ticaret gelişmektedir. Dolayısıyla, Tarihi İpek Yolu konteyner blok trenler şeklinde yeniden canlanmaya başlamıştır. Demiryolu, özellikle denizden uzak hinterland taşımalarında fiyat ve taşıma süresi yönünden denizyolu ile rekabet edebilmektedir. Bir ürün Avrupa'dan Çin'e hava yolu ile yaklaşık 5-9 günde, demiryolu ile 15-19 günde, denizyolu ile ise 37-50 günde taşınabilmektedir (Jakóbowski, Popławski& Kaczmarski, 2018:5).

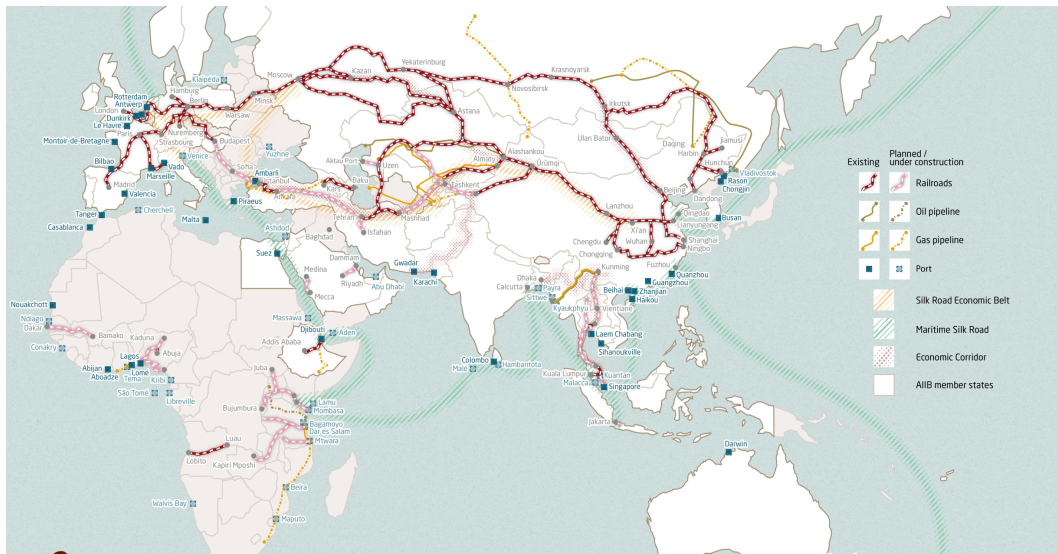
Kıyasıya rekabetin yaşandığı küresel düzende, tedarik zinciri sisteminin çevresinde yaşanan değişiklikler küresel tedarik zincirinin bir parçası olan kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığını da etkilemektedir. Demiryolu konteyner taşımacılığı küresel trendler, makroekonomik gelişmeler, teknolojik ilerlemeler, altyapıdaki yenilikler, uluslararası işbirlikleri, yasal ve çevresel düzenlemeler gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Bu nedenle, konteyner taşımacılık pazarını etkileyebilecek en önemli değişkenleri ortaya koymak gerekmektedir. Rodemann & Templar (2014) yaptıkları çalışmada Avrasya demiryolu yük taşımacılığının gelişmesini tetikleyen ve engelleyen faktörleri belirlemeye ve çözüm önerileri getirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada kuzey koridorları ve İran'ın Bandar Abbas limanını Tahran üzerinden

Finlandiya'ya bağlayan Kuzey- Güney koridoru ele alınmıştır. Li & Schmerer (2017) "Trade and the New Silk Road: opportunities, challenges, and solutions" adlı makalelerinde, Çin'in Kuşak ve Yol Girişiminin konuya dahil ülkeler için büyük potansiyel oluşturmakla beraber uygulamanın çok da kolay olmayacağını ortaya koymuşlardır. Literatür incelendiğinde Türkiye'de Yeni İpek Yolu ve Kuşak ve Yol Girişimi ile ilgili çeşitli çalışmalar yapıldığı, bu çalışmaların çoğunun odak noktasının ekonomi, dış politika ve uluslararası ilişkiler olduğu görülmektedir. Bazı araştırmacılar (Akdağ, 2019; Günay, Çetiner, Sevinç & Kütükçü, 2019) Orta Koridor ile Kuşak ve Yol Girişimini Türkiye - Çin Ekonomik İşbirliği çerçevesinde ele almış, Girişimin Türkiye'ye nasıl bir ekonomik potansiyel kazandırabileceğini araştırmış, yaratacağı fırsat ve tehditleri değerlendirmişlerdir. Üzümcü & Akdeniz (2014) Yeni İpek Yolunu TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi bazında incelemişlerdir. Özdaşlı (2015) ise Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve küresel etkilerini araştırmıştır. Çakan (2017) çalışmada Orta Koridor Girişimini tarihi ve güncel bilgilerin ışığında farklı yönleriyle değerlendirmiştir. Toprak (2020) Orta Koridor Girişimini Türkiye'nin temel dış politika konuları arasında yer verilen çok taraflı ulaştırma politikası bağlamında ele almıştır. Bazı araştırmacılar ise (Kalaycı, 2014; Atlı, 2017) çalışmalarında Deniz İpek Yoluna odaklanmış ve Türkiye için yeni stratejiler ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak, Yeni İpek Yolu ve Orta Koridor Girişimini kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığı bazında inceleyen akademik bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma, bu eksikliği gidermeye yönelik olarak Orta Koridorda kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığının gelişmesine yönelik fırsat ve tehditleri PESTLE analizi ile ortaya koymayı, ayrıca Kuşak ve Yol Girişimi(BRI)'nin kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığına etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

I. KURAMSAL ÇERÇEVE

I.1. Kuşak ve Yol Girişimi (BRI)

Avrasya ulaşım koridorlarını geliştirme çalışmalarına özellikle 1990 yılından sonra hız verilmiş, bu konu birçok uluslararası kuruluşun ana çalışma konusu olmuştur. Ancak, Avrasya demiryolu koridorlarının geliştirilmesi konusundaki birçok altyapı yatırımı Kuşak ve Yol Girişimi ile hayata geçmeye başlamıştır. Kuşak ve Yol Girişimi (Şekil 1) hem karadan (İpek Yolu Ekonomi Kuşağı) hem de denizden (Deniz İpek Yolu) Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlamayı amaçlamaktadır. Şekil 1'de Avrupa-Asya arasındaki mevcut demiryolu hatları (kırmızı) ve BRI kapsamında yapılan/planlanan demiryolu hatları (sarı) görülmektedir.

Şekil 1: Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) Altyapı Ağı-Avrupa-Asya Arasındaki Demiryolu Hatları

Kaynak: Mercator Institute for China Studies, 2018.

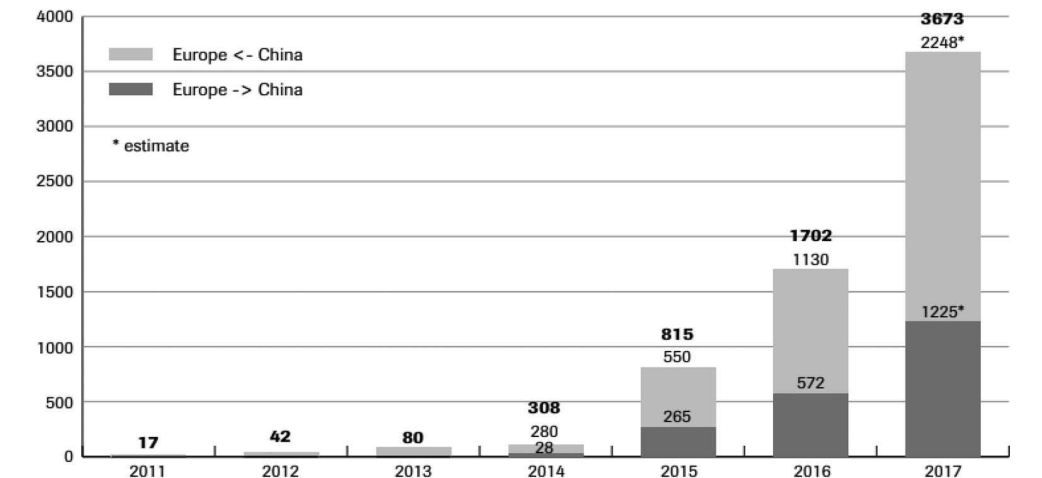
Kuşak ve Yol Girişimi (BRI)'ne katılımcı ülke sayısı 70'in üzerine çıkmıştır. Bu ülkeler dünya nüfusunun yaklaşık %65'ini, toplam dünya gelirinin (GSMH) ise üçte birini oluşturmaktadır (EBRD, 2020). Kuşak ve Yol Girişiminin (BRI), bölge içi ilişkileri güçlendirerek BRI ülkelerinin aralarındaki ve uluslararası ticaretteki paylarını arttırdıkları (DEİK, 2019) dikkate alındığında ülkeler ve bölgeler için büyük bir ekonomik fırsat yarattığı söylenebilir.

I.II. Demiryolu ile Kıtalar Arası Konteyner Taşımacılığının Gelişimi

Avrupa ile Asya arasındaki ticaretin miktar olarak yaklaşık %90'ı, değer olarak da %60'ı denizyolu ile gerçekleştirilmektedir (Amighini,2018). 2017 yılı istatistiklerine göre demiryolunun Çin-Avrupa yönündeki taşımalarındaki payı miktar olarak %1,4 (816,000 ton), değer olarak %2,5 (8,9 milyar Euro); Avrupa-Çin yönünde ise miktar olarak %1,0 (562,000 ton), değer olarak %3,2 (6 milyar Euro) olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında Avrupa ile Asya arasında demiryolu ile taşınan konteyner 2.500 TEU iken bu rakam 2018 yılında to 324.700 TEU'ya ulaşmıştır (EC/Pieriegud,2019:60). Bu rakamın 2027 yılında 742,000 TEU'ya ulaşması beklenmektedir (UIC/Roland Berger,2017:9).

Kıtalar arası konteyner trenleri Avrasya demiryolu koridorlarında genellikle ekspres blok trenler şeklinde düzenlenmektedir. Blok tren düzenlemesinde, konteynerlerin bir çıkış noktasından trene yüklenip varış noktasına kadar ara istasyonlarda yük alıp vermeden direkt taşımacılık yapılması sözkonusudur (Zeybek, 2008). Böylece taşıma süresi kısaltmakta ve taşıma maliyeti düşmektedir. Öte yandan, konteyner trenlerinin sabit bir zaman çizelgesine göre düzenli çalıştırılmasına özen gösterilerek müşteriye kolaylık sağlanmaktadır. Demiryolu ile kıtalar arası konteyner taşımacılık sistemi özellikle nihai varış noktasına en kısa zamanda ulaştırılması gereken otomotiv parçaları ve aksesuarları, elektronik eşyalar, bilgisayar ürünleri gibi değeri yüksek teknoloji ürünlerinin ve giyim eşyası gibi mevsimsel ürünlerin taşınmasında çok tercih edilmektedir. Sınır geçişleri daha hızlı olduğundan ve daha basitleştirilmiş taşıma evrakları kullanıldığından konteyner trenlerinin konvansiyonel (klasik) trenlere göre %20-30 daha etkin ve verimli olduğu değerlendirilmektedir (UNECE, 2018:39).

Avrupa ile Asya arasında ilk düzenli ekspres demiryolu konteyner treni Çin'in en büyük laptop bilgisayar üretim merkezi olan Chongqing ile Avrupa'nın en büyük iç limanı olan Duisburg (Almanya) arasında 2011 yılında başlamıştır. Yuxinou adı verilen bu hat kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığında öncü rol oynamıştır (Li, Bolton & Westphal, 2016:7). 2011 yılından bu yana tren trafiği hızla artmış ve Çin ile Avrupa ülkeleri arasında karşılıklı 6,637 yük treni işletilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Avrupa ve Çin arasında Çalıştırılan Konteyner Trenleri Sayısı, 2011–2017

Kaynak: Jakóbowski ve ark., (2018).

Şekil 2’de görülen Batı yönü ile Doğu yönü ile arasındaki trafik dengesizliği 2018 yılında nispeten aşılmış, Çin’den Avrupa’ya giden trafik akışı toplam dolu konteyner trafiğinin %56,6’sını oluştururken Çin yönündeki trafik %43,4’e çıkmıştır (van Leijen, 2020). Demiryolu konteyner taşımacılığı 68 güzergahta 15 ülkede 49 kenti birbirini bağlayacak şekilde gelişmiş (Williams, 2019) ve her geçen gün bağlantı noktaları artmaktadır. Çin-Avrupa arasındaki önemli konteyner tren hatları Tablo 1’de derlenmiştir. En uzun hat olan 13.052 km’lik Yiwu–Madrid hattında taşıma süresi 20-22 gün sürmektedir.

2018 yılında Çin ve Avrupa arasındaki demiryolu konteyner trafiğinin yaklaşık %77’si Kuzey koridorlarını (Şekil 1) (Çin, Kazakistan, Rusya, Beyaz Rusya ve Avrupa Birliği güzergahı) kullanmıştır (EC/Pieriegud, 2019:61). Ancak, son yıllarda Türkiye’den geçen Orta Koridor da önemli bir alternatif olarak gelişmeye ve giderek daha fazla küresel lojistik şirketin ilgisi alanına girmeye başlamıştır.

Tablo 1: Çin-Avrupa Arasındaki Başlıca Konteyner Tren Hatları

Hat	Mesafe (km)	Süre (gün)	Başlama Tarihi	Sefer sayısı	Geçtiği ülke sayısı
Chongqing–Duisburg(YUXINOU)	11.200	12	2011	3/hafta	6
Hefei–Hamburg Almanya	11.000	15	2015	4/ay	6
Chengdu– Łódź (Polonya)-	9.826	10-12	2013	3/hafta	5
Wuhan–Duisburg-Hamburg	10.863	15	2014	2/hafta	6
Yiwu–Duisburg-Madrid	13.052	20-22	2014	1/hafta	8
Suzhou–Varşova	11.200	14	2012	1/ hafta	5
Yiwu-Londra	12.000	18	2017	Pilot	9
Lianyungang/Çin-Kazakistan-Azerbaycan-Gürcistan-İstanbul	9.400	17	2018	3/ay	5
Zhengzhou–Hamburg	10.214	19–20	2013	3/hafta	6
Changsha/Duisburg/Hamburg	11.808	18	2014	1/hafta	6
Shandong-Milano	10.900	18	2018	1 /hafta	8
Zhengzhou-Liège E-ticaret hattı	11.000	16	2019	2/hafta	7
Yiwu-Liège line		20	2019	2/hafta	7
Xi’an-Istanbul-Prag	11.483	18	Kasım 2019	Pilot	10
Xi’an-Hamburg-Neuss	9.400	10-12	2019		6

Kaynak: Yazar tarafından Aralık 2019-Ocak 2020 arasında derlenmiştir.

Kıtalar arası konteyner trenleri e-ticaret şirketlerinin de ilgi odağı olmaya başlamıştır. 2019 yılında büyük E-ticaret şirketi Alibaba’nın lojistik şirketi Cainiao ile Çin’in Zhengzhou bölgesi blok tren şirketi ZIH ortaklaşa Zhengzhou ile Belçika’nın Liege kenti arasında düzenli konteyner seferlerini başlatmışlardır (van Leijen, 2019a). Konteyner tren sayılarındaki artış taşımacılık ve lojistik sektörü için gelir ve karların artması demektir.

I.III. Yeni İpek Yolu Orta Koridor

Çin’in başkenti Xi’an’dan başlayıp Anadolu üzerinden İstanbul’a kadar uzanan Eski İpek Yolu, kara ulaşım yollarını Akdeniz’e, Avrupa’ya ve Basra Körfezine bağlamış ve Anadolu’nun Asya, Avrupa ve Orta Doğu coğrafyalarının ticaret merkezi olmasına yol açmıştır. Bu açıdan Asya’yı dünya ekonomisine entegre eden Tarihi İpek Yolu II. yüzyıl ile XVII. yüzyıl arasında ekonomik ticaret ve kültürel değişimin ana yolu olmuştur (Ekinci, 2014). Ancak, Tarihi İpek Yolu, deniz ticaret yollarının gelişmesi sonucu XVII. yüzyılın sonlarında önemini kaybetmiştir (Schramm

& Zhang, 2018). XIX. yüzyılda ise tekrar Tarihi İpek Yoluna ilginin artmaya başladığı görülmektedir (Ekinci, 2014).

Özellikle 2013 yılında açıklanan Çin'in Kuşak ve Yol Girişiminin(Yeni İpek Yolu) etkisi ile kıtalararası demiryolu taşımacılığı canlanmış, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan büyük bir ağ biçiminde örgütlenmiştir. Orta koridor girişimi ise Tarihi İpek Yolunun yeniden canlandırılması öngörüsüyle doğu ve batıyı birbirine bağlamak amacıyla 2013'ün sonlarında başlatılmıştır. Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Hattı (TITR) adı da verilen Orta Koridor Kuşak ve Yol Girişimi ile doğal bir sinerji yaratarak Trans-Sibiryaya demiryolu koridorlarına alternatif bir güzergah sunmayı hedeflemektedir. Orta Koridorun üyeleri arasında Azerbaycan Demiryolları, Hazar Denizcilik, Aktau Deniz Ticaret Limanı, Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı, Gürcistan Demiryolu, Kazakistan Demiryolları, TCDD Taşımacılık A.Ş., Ukrayna Demiryolları yer almaktadır. Çin'den Lianyungang Liman Holding Grubu ve Xi'an Continental Bridge Uluslararası Lojistik Ltd.Şti. de Orta Koridor Girişimi'nin ortak üyeleridir (Middle Corridor,2020). Yeni İpek Yolu ağı üzerindeki Orta Koridor, Çin'i Kazakistan, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye oradan da Avrupa'ya ve Akdeniz'e bağlamaktadır. Orta Koridor, 30 Ekim 2017 tarihinde 826 km uzunluğundaki Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattının faaliyete başlaması ve 7 Kasım 2019 tarihinde de Marmaray Boğaz Tüp Geçişinin yük trenlerine açılması ile taşıma süresi ve maliyetler açısından önemli bir rekabet avantajı elde etmiştir.

Şekil 3. Orta Koridor Güzergahı
Kaynak: Middle Corridor,2020

Kuzey koridorlarına alternatif olarak konumlanan Orta Koridor (Şekil 3), Asya ile Avrupa arasında laptop, hard disk, yarı mamul TV panelleri, tekstil ürünleri, oto parçaları, gıda ve ecza ürünleri, yarı mamul ve mamul araçlar gibi ürünlerin taşınmasında büyük potansiyel arz etmektedir (Tavsan, 2019). Çin-Kafkasya / Türkiye yönündeki konteyner trafiği 2015 yılında 0,1 bin TEU iken 2019 yılında 30 bin TEU'ya ulaşmıştır (Middle Corridor, 2020). Orta koridordan demiryolu ile 60 bin TEU'luk konteyner taşıması hedeflenmektedir (van Leijen, 2019b).

2015-2016 yıllarında Orta Koridor üzerinde çeşitli pilot trenler sefere konmuştur. Shihezi (Çin)-Kishly (Bakü, Azerbaycan), Lianyungang (Çin)-İstanbul ve Chornomorsk (Ukrayna)-Dostyk (Kazakistan) arasında "Nomad Express" projesi kapsamında trenler çalıştırılmıştır(UAB,2020). Kazakistan'ın Kokshetau istasyonundan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattı üzerinden Mersin Limanına ilk konteyner treni 8 Kasım 2017 tarihinde hizmete başlamıştır (Abdirossilov, Sladkowski, Izbaïrova & Sarbaev, 2020). Ayrıca Kostenai (Kazakistan) – Mersin, Aktöbe (Kazakistan) – Mersin ve Bakü (Azerbaycan)- Mersin arasında yük trenleri çalışmaktadır (UAB, 2020). Lianyungang (Çin)-İstanbul hattında hizmet veren konteyner treni 2018 yılında düzenli hat haline gelmiş, her ayın 8'i, 18'i ve 28'inde Çin'in Lianyungang limanından hareket etmektedir (van Leijen, 2018). Orta Koridor üzerinde Asya ile Avrupa kıtası arasında kesintisiz demiryolu geçişi sağlayan Marmaray Tüp Geçidi'ni kullanan ilk konteyner treni Kasım 2019'da Çin'in Xi'an kentinden Çekya'ya 10 ülke aşarak ve 11 bin 483 kilometrelik yolu geçerek 18 günde seferini

tamamlamıştır. Bu tren, Azerbaycan Demiryollarının bir iştiraki olan ve Arkas Lojistik'in de ortak olduğu ADY Container ve Çin'in Xi'an Continental Bridge International Logistics tarafından Kazakistan, Gürcistan ve Türkiye'deki ortaklarıyla birlikte organize edilmiştir (van Leijen, 2019b). Böylece, Orta Koridor yeni ve gelişmiş bir bağlantıya kavuşmuştur.

Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının açılması ve Marmaray Boğaz Tüp Geçişinin yük trenlerine açılması ile birlikte Bakü'den Avrupa'ya İstanbul üzerinden kesintisiz demiryolu ulaşımı sağlanmıştır.

Tablo 2: Orta Koridorun Özellikleri

Hat	Ülke/Yer	Uzunluk(km)	Hat açıklığı(mm)
Chengdu-Xi-an	Çin	658	1435
Xi'an-Khorgos	Çin	3200	1435
Altınkol-Aktau	Kazakistan	3157	1520
Aktau-Bakü/Alat	Hazar Denizi Feribot geçişi	468	-
Bakü/Alat- Boyukkesik	Azerbaycan	429	1520
Gardabani-Ahılkelek	Gürcistan	260	1520
Ahılkelek-Kapikule	Türkiye	2285	1435
Svilengrad- Dragoman	Bulgaristan	376	1435
Dimitrovgrad- Subotica	Sırbistan	548	1435
Kelebia-Szob	Macaristan	227	1435
Sturovo-Kuty	Slovakya	203	1435
Lanzhot-Prag	Çekya	330	1435

Kaynak: Internethaber,2019'dan uyarlanmıştır.

Tablo 2'de görüldüğü gibi güzergah üzerinde iki farklı ray açıklığı bulunmaktadır. Eski SSCB ülkelerinde (Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan) 1520 mm geniş ray açıklığı, Çin ve Avrupa ülkelerinde (Türkiye, Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Slovakya, Çekya) 1435 mm standart ray açıklığı bulunmaktadır. Bu durum farklı ray açıklığı bulunan ülkeler arası sınır geçişlerinde boji değiştirme ya da vagonlara aktarma yapılmasını gerektirdiğinden transit sürenin uzamasına yol açmaktadır. Kazakistan sınır geçişlerini kolaylaştırmak amacıyla 2012 yılında Almaata'dan Çin sınırında Khorgos sınır istasyonunun karşısına kadar gelen 293 km yeni yol yapmış ve Altınkol sınır istasyonunu kurmuştur (UNESCAP, 2016:1-2). Altınkol (Kazakistan)/Khorgos (Çin) sınır bölgesinde boji değişimi yapılarak konteyner treni Kazakistan'a giriş yaptıktan sonra 3157 km yol katederek Hazar Denizi kıyısında Aktau Limanına ulaşmaktadır. Burada konteyner treni feribota aktarılarak deniz geçişi sağlanmaktadır. Koridor daha sonra Azerbaycan'dan geçerek Gürcistan'a ulaşmaktadır. Türkiye'ye girmeden önce Gürcistan'da Akhalkalaki istasyonunda 1.520 mm ray açıklığından 1.435 mm'ye değişim yapılmaktadır. Akhalkalaki değişim istasyonu, Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu hattı projesi kapsamında inşa edilmiştir.

II. YÖNTEM

Çalışma amaçları doğrultusunda farklı kaynaklardan literatür taraması yapılarak keşifsel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Toplanan veriler PESTLE analizi yöntemi ile değerlendirilmiş ve kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığının önündeki dış çevreden kaynaklanan fırsatlar ve tehditler ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, güncel gelişmeler ve pazar hareketlerini dikkate alabilmek için dergi makaleleri, firmaların tanıtım sayfaları ve materyalleri ile web sayfaları da yoğun olarak kullanılmıştır.

PESTLE (Politik, Ekonomik, Sosyal, Teknolojik, Yasal ve Çevresel) analizi bir işletme, proje veya sektöre dışsal faktörlerin etkisini analiz etmede kullanılan stratejik planlama aracıdır (Koumparoulis, 2013:32-33). PESTLE, bir sektörü veya sektördeki firmaları doğrudan veya dolaylı

olarak etkileyen politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, yasal ve çevresel faktörlerin ingilizcesinin baş harflerinden oluşmuş bir terimdir (Ward & Rivani, 2005:11) ve faaliyette bulunulan sektördeki dışsal çevredeki resmin bütünü anlamamıza yardımcı olur. Kısaca, PESTLE faktörleri kontrol edilmesi mümkün olmayan faktörlerdir ve sektör için bir fırsat veya tehdit oluşturabilir. Bu çalışmada, PESTLE analizi ile Kuşak ve Yol Orta Koridorunun gelişimini olumlu veya olumsuz etkileyecek dışsal faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

II. I. PESTLE Analizi

Orta Koridor üzerinden kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığının gelişimini etkileyen/etkileyecek politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, yasal ve çevresel faktörleri ortaya koymak amacıyla PESTLE analizi uygulanmıştır.

a. Politik faktörler

Orta Koridorun geliştirilmesine yönelik ulusal ya da uluslararası düzeyde sürdürülen politikalar-anlaşmalar

Orta Koridorun geliştirilmesine yönelik ülkeler ve kuruluşlar arasında çeşitli anlaşmalar ve işbirlikleri yapılmaktadır. Bu kapsamda, en eski girişimlerden biri olan TRACECA, Kafkasya bölgesi ulaşım koridorlarını geliştirmek ve Avrupa'ya bağlamak amacıyla Avrupa Birliği (AB) önderliğinde 1993 yılında kurulmuştur. 2013 yılı sonlarında ise Orta Koridor olarak yeniden markalaşan Trans-Hazar Uluslararası Transit Hattı (TITR), Çin, Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Ukrayna'nın demiryolu ve denizcilik kuruluşlarının katılımıyla Avrasya bölgesinde ticareti kolaylaştırıcı çalışmalar yapmak amacıyla çok modlu bir hat olarak kurulmuştur (TRACECA,2020). Bu ülkeler aynı zamanda Kuşak ve Yol Girişiminin de katılımcısıdır. Orta Koridor, Türkiye'nin Çok Taraflı Taşımacılık Politikasının en önemli maddelerinden birini oluşturmaktadır(Dışişleri Bakanlığı,2020). 2015 yılında Antalya'daki G20 Zirvesi'nde yapılan yan toplantıda, Türkiye ve Çin, BRI'nin Orta Koridor Girişimi ve demiryolu işbirliği anlaşması ile uyumlaştırılması konusunda mutabık kalmışlardır. Buna ek olarak, Mayıs 2017'nin ortalarında Çin'de düzenlenen Uluslararası İşbirliği için Kuşak ve Yol Forumu sırasında BRI'nin Orta Koridor dahil olmak üzere diğer ağlar ve girişimler ile koordine edilmesi üzerinde durulmuştur(Steer Davies Gleave, 2018:31-32). Ayrıca, Türkiye'de demiryolu taşımacılık hizmetlerini yürüten TCDD Taşımacılık A.Ş. ve lojistik şirketleri Orta Koridor üzerindeki ülke şirketleriyle çeşitli protokollar ve sözleşmeler yaparak taşımacılığın kolaylaştırılması ve hizmet kalitesinin artırılması yönünde adımlar atmaktadır². Orta Koridorun geliştirilmesine yönelik tüm anlaşmalar kıtalar arası demiryolu ile konteyner taşımalarını olumlu yönde etkilemektedir. Halen, Orta Koridor üzerinde yeterli düzeyde düzenli konteyner treni olmamasına rağmen, yapılan işbirlikleri ile altyapı ve lojistikteki gelişmeler demiryolu konteyner taşımacılık hizmetlerin genişlemesine ve Orta Koridordaki yük trafik hacminin artmasına katkıda bulunmaktadır.

Rusya ile Ukrayna arasındaki politik sorunlar

Rusya ile Ukrayna arasındaki politik sorunlar nedeniyle 2016 yılında Rusya demiryollarının Ukrayna demiryolları ile işbirliğini askıya alması ve Ukrayna'dan yapılan demiryolu transit geçişlerini bloke etmesi sonucu Kuzey Koridorunda yaşanan sıkıntılar alternatif olarak Orta Koridorun geliştirilmesini desteklemektedir.

² BTK hattı üzerinden Kazakistan'a ihracat taşımalarının artırılması amacıyla TCDD Taşımacılık AŞ ve Kazakistan KTZ Express JSC (Kazakistan Demiryolları'nın bağlı ortaklığı) arasında konteyner acentelik sözleşmesi imzalanmış, BTK hattında taşınan eşyaların gümrük işlemleri 'Ağırlıklı Basitleştirilmiş Usul'le 24 saatten 10 ile 15 dakikaya indirilmiştir (UAB,2019).

6 Kasım 2019 tarihinde, ADY Konteyner, Gürcistan Demiryolları Lojistik Terminaller Şirketi, KTZ Express JSC (Kazakistan Demiryolları'nın bağlı ortaklığı), Pasifik Eurasia Türkiye lojistik operatörü Pasifik Eurasia Lojistik Dış Ticaret A.Ş., Xi'an Uluslararası Ticaret ve Lojistik Parkı, Xi'an Kıtalararası Köprü Uluslararası Lojistik Limited Şirketi arasında, Çin demiryolu taşıma hattının Trans-Hazar güzergahında kalite gelişimi desteklenerek yeniden oluşturulmasına yönelik protokol imzalanmıştır (Daily Sabah,2019).

İstanbul'daki Kazak-Türk İş Forumu çerçevesinde, KTZ Express JSC (Kazakistan Demiryolları'nın bağlı ortaklığı) ile Türkiye lojistik operatörü Pasifik Eurasia Lojistik Dış Ticaret A.Ş. arasında işbirliği anlaşması imzalanmıştır (Haber Global,2019).

Çin'in Kalkınma Politikaları

Çin, geri kalmış batı bölgelerini kalkındırmak amacıyla bu bölgelerde otomotiv, yüksek teknoloji, makine gibi ürünlerin üretimine yönelik yatırımları yoğunlaştırmıştır. Yatırımların batıya kayması sonucu limanlardan iç bölgelere ulaşım mesafesi uzamış, dolayısı ile teslim süresi ve taşıma maliyetlerinin artışına yol açmıştır. Sonuç olarak, Avrupa'dan Çin'in batı eyaletlerine ulaşımında demiryolu taşımacılığı daha rekabetçi hale gelmiştir.

Çin Hükümetinin ve Yerel Bölgelerin İhracatçılara Verdiği Subvansiyonları Azaltması

Çin, 2018 yılına kadar demiryolu kullanımını desteklemek için Çin ile Avrupa arasında tren ile yapılan taşımalara standart %50 subvansiyon uygulamakta idi. Bu oran 2019 yılında %40'a çekilmiş, 2022 yılına kadar ise tamamen kaldırılması planlanmaktadır (Rajamanickam, 2019). Bu uygulamanın demiryolu ile kıtalar arası konteyner taşımacılığını olumsuz etkileyeceği öngörülmektedir.

Ticaret engelleri

Rusya, Ukrayna ile yaşadığı Kırım yarımadası krizi yüzünden kendisine ekonomik yaptırım uygulayan Avrupa Birliği'nden gıda ithalatını 2014 yılından itibaren yasaklamıştı. 2020 yılı sonuna kadar uzatılan bu yasak aynı zamanda transitlere de uygulanmaktadır. Bu yasak nedeniyle Avrupa Birliği'nden Rusya üzerinden üçüncü ülkelere yapılan gıda ürünlerinin trenle taşınması mümkün olamamaktadır. Rusya'nın Avrupa Birliği'nden ithalatını yasakladığı başlıca ürünler arasında taze meyve ve sebze, peynir, balık ürünleri, kırmızı et ve domuz eti bulunmaktadır. Dolayısı ile bu ürünlerin ya Orta Koridordan ya da hava ya da deniz yolu ile Çin'e ve diğer Asya ülkelerine ulaştırılması gerekmektedir (van Leijen, 2019c).

Altyapı yatırımları

Ülkelerin demiryolu, liman, terminaller, lojistik merkezler gibi altyapı yatırımları kıtalar arası demiryolu ağlarının kapasitesini ve kalitesini arttırmakta, transit süreyi kısaltmaktadır. Orta Koridoru geliştirme konusunda önemli altyapı yatırımları yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu hattaki en stratejik gelişmeler, Orta Koridordaki taşıma süresini önemli ölçüde kısaltan ve Bakü'den Avrupa'ya kesintisiz demiryolu yük taşınması imkanı sağlayan Bakü-Tiflis-Kars(BTK) Demiryolu hattının hizmete girmesi ve Marmaray Boğaz Tüp Geçişinin yük taşımalarına açılmasıdır. Orta Koridor üzerinde önemli transit geçiş noktasında bulunan Ankara-Sivas hattında Yüksek Hızlı Demiryolunun yapımı devam etmektedir. Mevcut Ankara-Sivas demiryolu 603 km, seyahat süresi ise 12 saattir (UAB, 2018:252). Ankara-Sivas Yüksek Hızlı Demiryolu hattı mevcut demiryolunu 198 km kısaltacaktır. Ancak, sadece yolcu trenlerinin işletilmesi planlandığından Avrasya demiryolu yük taşımacılığında taşıma süresinin kısaltılmasına katkı sağlamayacaktır.

Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar Denizi kıyısındaki limanlarını geliştirme yatırımları da Orta Koridorun rekabet gücünü önemli oranda arttırmıştır (Celebrese, 2019). Çin'in kara taşımacılığın altyapısını iyileştirmek için Orta Koridora odaklanması, özellikle Batı Avrupa ve Türkiye arasındaki demiryolu bağlantılarını güçlendirmeyi hedeflemesi (DEİK, 2019) Orta Koridorun gelişmesi için fırsat yaratmaktadır.

b. Ekonomik faktörler

Ekonomik büyüme

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde başlayan COVID-19 salgınının OECD'ye göre 2020 ekonomik tahminleri üzerinde ciddi etkisi olacaktır. Çin'in 2020'deki ekonomik büyümesinin (reel GSYİH büyümesi) % 4,9'a, AB'nin % 0,8'e, Türkiye'nin % 2,7'ye düşeceği, küresel ekonomideki büyümenin ise % 2,4'e ineceği tahmin edilmektedir (OECD, 2020).

Demiryolu sisteminin ekonomik avantajları

Küreselleşme ve internet çağında kıtaları kıtalar arası demiryolu ile bağlamak sürdürülebilir taşımacılıkta önemli bir atılımdır. Özellikle, Rand Europe (2018)'un yaptığı çalışma Yeni İpek

Yolu (BRI) bölgesinde ticari ortaklar arasında demiryolu bağlantısının olmasının, ticaretin geliştirilmesine (ihracatı %2,8 oranında arttırarak) en büyük etkiyi yaptığını ortaya koymuştur. Ayrıca, sözkonusu çalışma BRI bölgesinde yapılan altyapı yatırımlarının sadece BRI bölgesinde değil BRI katılımcısı olmayan ülkelerin de toplam ticaret hacmini arttırdığını göstermiştir.

Kıtalararası demiryolu ulaşım maliyeti hava taşımacılığının üçte biri, ulaşım süresi ise denizyolu taşımacılığının dörtte birine tekabül etmektedir. Trenlerle tek seferde havayolu ve TIR taşıma kapasitesinin çok üzerinde yaklaşık 90 TEU taşınabilirken, bu rakam 10.000 TEU'nun üzerinde taşıma yapabilen gemilerin kapasitesinin oldukça altındadır. Egger & Larch (2004) yaptıkları çalışmada demiryolu ağının uluslararası ticareti geliştirme konusunda % 50 daha etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Denizyolu veya karayolu yerine kıtalar arası demiryolu taşımacılığını seçmek taşıma süresini çok kısalttığından Avrasya bölgesinde demiryolu taşımacılığı özellikle kısa zamanda teslim gerektiren yüksek değerli malların taşınmasında çok uygun hale gelmektedir (Weitz, 2013). Bu nedenle, Avrupa-Asya arasında değeri-yüksek ve sermaye-yoğun ürünlerin demiryolu ile taşınması artmıştır. Kıtalar arası demiryolu ile konteyner taşımacılığında potansiyel arzeden ürünler: farmasötik ürünler, elektronik ürünler, bilgi teknolojisi (IT) ürünleri, moda giyim ürünleri, ayakkabı, oto parçaları, lastikler, özel inşaat malzemeleri, kimyasallar, beyaz eşya, özel gıda ürünleri, makinelerdir (UNECE, 2018). Kuzey Koridorlarından taşınan ve neme ve soğuğa duyarlı olan elektronik ürünlerin hasarlanmaması için Trans-Sibiryaya hattında, özellikle kış aylarında, özel ambalajlarla korunması gerekliliği maliyetleri arttırmaktadır (Rodemann & Templar, 2014:80).

DB Schenker'in hesaplamalarına göre yüklerin taşıma sürecinde bağlı olan sermayenin fiyatı denizyolu ile taşınmanın fiyatını üçte iki oranında arttırmaktadır. Bu fiyat demiryolu ile yapılan taşımacılıkta üçte bir oranında artmaktadır (Jakóbowski ve ark., 2018: 96).

Dengeli Yük Miktarı- Boş Konteyner Sorunu

2017 yılına kadar Avrupa yönüne taşımalar ile Çin yönüne yapılan taşımalar arasındaki dengesizlik önemli oranda boş konteyner sorunu ortaya çıkarmakta idi. Bu sorunu çözmek amacıyla Çin Hükümeti yeni yasal düzenleme ile tren başına boş konteyner sayısını %10 oranı ile sınırlamış ve bu sorun 2018 yılında önemli oranda çözülmüştür. Bu uygulama sonucunda 2018 yılında Kuzey Koridorlarından Çin'e giden konteyner trenlerde boş konteyner oranı %29'dan % 18'e, Avrupa'ya giden konteyner trenlerinde ise boş konteyner oranı %6'dan %2'ye düşürülmüştür (Rajamanickam, 2019). Ancak, Orta Koridordan Çin'e yapılan taşımaların daha düşük kalacağı öngörülmektedir. Türkiye'nin 2018 yılında Çin'e ihracatının 2 milyar 913 milyon Dolar iken Çin'den ithalatının 20,7 milyar dolar (TUİK, 2019) olduğu dikkate alındığında iki ülke arasındaki taşımalarda yük miktarı dengesizliğinin derin olacağı açıktır. Bu nedenle, Koridor ülkeleri arasında ortaklık ve işbirliklerini güçlendirerek yenilikçi çözümlerle trafik akışlarının dengelenmesi gerekmektedir.

Demiryolu Taşımacılığında Organizasyon ve Lojistik Hizmetler

Avrasya demiryolu taşımacılık pazarının büyük bölümü DB Schenker ve DHL gibi çok uluslu şirketler tarafından kontrol edilmektedir. Ancak son yıllarda özellikle Çin'li olmak üzere diğer Orta Koridor ülkelerinin operatörleri de büyük müşterilere doğrudan forwarding hizmeti sunarak pazar paylarını arttırmaya çalışmaktadır. Tren kapasitesinin satışı ile ilgili taşıma organizasyonu ve acentalık hizmetleri konteyner taşıma bedelinin yaklaşık %10'u civarındadır ve forwarding şirketler en yüksek geliri, genellikle taşınmanın başlangıç ve bitiş kısmında verdikleri hizmetlerden kazanmaktadırlar (Jakóbowski ve ark., 2018). Dolayısı ile, pastadan daha fazla pay alabilmek için lojistik şirketler rekabet halindedir. Örneğin Azerbaycan Demiryollarının iştirak şirketi olan ADY Konteyner ve Kazakistan Demiryolları'nın bağlı şirketi KTZ Express JSC Avrasya bölgesinde demiryolu ile konteyner taşımalarında oldukça aktif rol oynamaktadırlar. Türkiye'nin demiryolu ile konteyner taşımalarının organizasyonu ve müşterilere kaliteli lojistik hizmetlerin sunulması konusunda daha aktif olmasına ihtiyaç vardır.

c. Sosyal faktörler

Sosyal refah artışı

Dünya Bankası (2019) Kuşak ve Yol ulaşım projelerinin, tam olarak uygulandığında, dünya ticaretini % 1.7 ile % 6.2 arasında ve küresel geliri de % 0.7 ile % 2.9 arasında arttırabileceğini öngörmekte ve dolayısıyla fakirliğin azaltılmasında önemli katkısı olacağını varsaymaktadır.

Salgın hastalıklar

Birçok küresel şirketin fabrikasının bulunduğu Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan kentinde başlayan ve tüm dünyaya yayılan COVID-19 virus salgını nedeniyle Çin ve Avrupa'da birçok ülkeye giriş çıkışların kapatılması ve fabrikaların kapanması sonucu lojistik sektörü büyük darbe almıştır. Virus nedeniyle birçok ülkeye uçuşların iptal edilmesi sonucu en çok etkilenen ulaşım türü havayolu olmuş, denizyolu ve demiryolu taşımacılığında da iptaller yaşanmıştır. Virus tehdidinin azalması sonrasında taşıma süresinin deniz yoluna göre daha kısa olması nedeniyle demiryoluna taleplerin artacağı kapasitenin üzerine çıkacağı beklenmektedir (van Leijen, 2020).

d. Teknolojik faktörler

Demiryolu sisteminde teknolojik gelişmeler, Bilgi-iletişim teknolojisindeki gelişmeler

Dijital teknolojilerin gelişmesi ve elektronik ticaretin yaygınlaşması e-ticaret ürünlerinin taşınmasının önemini arttırmıştır. E-ticaret kıtalar arası yük taşımacılık sisteminde gönderilerin büyüklüğünü azaltmasına karşın gönderi sıklığını arttırmakta ve böylece araç trafiğini arttırmaktadır. 2013 yılına kadar, demiryolu ile sadece dolu konteyner taşımacılığı mümkün iken 2014'ten sonra lojistikteki gelişmeler sonucu tam bir konteyner yükünden daha az olan ve m2 olarak ifade edilen hacim kiralama yapılabildiğinden, bir konteyner yükünden daha az yüklerin taşınması mümkün olmuştur (Rastogi & Arvis, 2014:46). Gönderilerin boyutunun küçülmesi sevkiyatların konsolide edilmesinin dolayısı ile lojistik merkezlerin önemini arttırmıştır. Bu kapsamda, Çin Hükümeti e-ticaret ürünlerinin taşınmasını kolaylaştırmak için çeşitli uygulamalar geliştirmektedir. Örneğin; e-ticarete özel bir gümrük denetim kodu "9610" uygulaması başlatmıştır (Acolink Ltd, 2019). Büyük potansiyel arzeden e-ticaret ürünlerinin taşınmasında demiryolu önemli rol oynayacaktır.

e. Yasal faktörler

Avrupa ile Uzak Doğu arasında demiryolu taşımacılığında iki farklı hukuki yapı yürürlüktedir. Batıda COTIF³'in CIM⁴ hükümleri, doğuda ise (Rusya, Çin vb) SMGS⁵ Konvansiyonu hükümleri uygulanmaktadır. İki farklı hukuki yapının varlığı dolayısıyla iki farklı taşıma belgesinin kullanılması, demiryolu yük taşımacılığında sürenin uzamasına ve maliyetlerin artmasına neden olduğundan demiryolu taşımacılığının uzun mesafe taşımacılığında denizyoluna göre rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. 2006 yılında bu sorunu çözmek amacıyla CIM/SMGS ortak taşıma belgesi uygulamaya konmuştur (UNESCAP, 2016). Çin'in Kazakistan, Rusya ve Moğolistan ile sınır noktaları 1 Mayıs 2017 tarihinde dış ticaret taşımacılığında CIM/SMGS ortak taşıma belgesi kullanımına açılmıştır (Evtimov, 2017). Ayrıca, BM-ECE İç Ulaşım Komitesi Tek Demiryolu Kanunu üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir (UNECE, 2019). Bu çalışmaların ve uygulamaların kıtalar arası demiryolu taşımacılığının gelişmesine ve rekabet gücünün artmasına çok önemli katkısı olacağı düşünülmektedir.

f. Çevresel faktörler

Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) Deniz Çevresini Koruma Komitesi'nin MEPC 280(70) sayılı kararı

Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) sözkonusu karar ile 1 Ocak 2020 tarihinden itibaren gemilerde kullanılan yakıtlarda kükürt içeriğini en fazla % 0.5 olarak sınırlamış ve 01 Mart 2020 tarihinden itibaren eğer gemide eşdeğer bir uygulama mevcut değilse, kükürt içeriği % 0.5'i aşan yakıtların gemide yakıt olarak taşınmasını da yasaklamıştır (DTO, 2019). Bu uygulamanın ulaşım

³ Uluslararası Demiryolu Taşımacılığına İlişkin Sözleşme (Convention concerning International Carriage by Rail)

⁴ Demiryolu ile Yük Taşımacılığı Uluslararası Sözleşmesi (International Convention for Goods Transport by Rail)

⁵ Uluslararası Demiryolu Yük Taşımacılığı Sözleşmesi (Agreement on International Goods Transport by Rail)

ve lojistik maliyetleri arttıracığı ve Çinli ihracatçıların özellikle batı bölgelerdeki ürünlerini Avrupa'ya demiryolu ile gönderme yollarını arayacakları beklenmektedir.

Sera gazı salımları

Avrupa-Asya arasındaki ticarete havayolunun payı giderek artmaktadır. Ancak, bu artış sera gazı salımlarını (GHG) ticaretten yaklaşık üçte bir daha fazla arttırmaktadır (Cristea, Hummels, Puzzello & Misak, 2013). Dünyada çevreye karşı farkındalık ve duyarlılık arttıkça, havayolundan demiryoluna yönelmeler olabileceği beklenmektedir. Avrupa Komisyonu sera gazı emisyonlarının azaltılması hedeflerini tutturabilmek amacıyla 2021 yılının Avrupa Demiryolu Yılı ilan edilmesini önermesi bu farkındalığın artırılması yönünde önemli bir girişim olarak algılanabilir (European Commission, 2020).

Tablo 3'te PESTLE analizi özetlenmiştir.

Tablo 3. Orta Koridor PESTLE Analizi Özeti

	Faktörler	Fırsat	Tehdit
<i>Politik</i>	<p><i>Orta Koridorun geliştirilmesine yönelik ulusal ya da uluslar arası politikalar</i></p> <p><i>Rusya ile Ukrayna arasındaki politik sorunlar</i></p> <p><i>Çin'in Kalkınma Politikaları</i></p> <p><i>Ticaret engelleri</i></p> <p><i>Çin Hükümetinin ve Yerel Bölgelerin İhracatçılara Verdiği Subvansiyonları Azaltması</i></p> <p><i>Altyapı yatırımları</i></p>	<p>Orta Koridorun geliştirilmesine yönelik girişimler ve anlaşmalar kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığını olumlu etkilemektedir.</p> <p>Rusya'nın Ukrayna'dan yapılan demiryolu transit geçişlerini bloke etmesi sonucu Kuzey Koridorlarında yaşanan sıkıntılar alternatif olarak Orta Koridorun geliştirilmesini desteklemektedir.</p> <p>Çin'in batıdaki bölgelerini kalkındırmaya yönelik uyguladığı politikalar demiryolu taşımacılığını daha avantajlı konuma getirmiştir.</p> <p>Rusya'nın transit yasağı nedeniyle, bazı gıda ürünlerinin Avrupa Birliği'nden Rusya üzerinden üçüncü ülkelere trenle taşınması mümkün olamamaktadır. Bu durum Orta koridor için bir fırsat yaratmaktadır.</p> <p>Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu hattının hizmete girmesi, Marmaray Boğaz Tüp Geçişinin yük taşımacılığına açılması, Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar Denizi kıyısındaki limanlarını geliştirme yatırımları Orta Koridorun rekabet gücünü önemli oranda arttırmıştır</p>	<p>Çin, Çin ile Avrupa arasında demiryolu ile yapılan taşımalara uygulamakta olduğu subvansiyonları 2022 yılına kadar tamamen kaldırmayı planlanmaktadır. Bu uygulamanın kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığını olumsuz etkileyeceği beklenmektedir.</p> <p>Yeni İpek Yolu güzergahındaki yapımı devam eden Ankara-Sivas Yüksek Hızlı Demiryolu mevcut hattı çok kısaltmakla beraber sadece yolcu hizmetine açık olacağından yük taşımacılığında taşıma süresinin kısaltılmasına katkı sağlamayacaktır.</p>
<i>Ekonomik</i>	<p><i>Ekonomik büyüme</i></p> <p><i>Demiryolu sisteminin ekonomik avantajları</i></p> <p><i>Dengeli Yük Miktarı-Boş Konteyner Sorunu</i></p>	<p>Kıtalararası demiryolu ulaşım maliyeti hava taşımacılığının üçte biri, ulaşım süresi ise denizyolu taşımacılığının dörtte birine tekabül etmektedir. Trenlerle tek seferde havayolu ve TIR taşıma kapasitesinin çok üzerinde yaklaşık 90 TEU taşınabilmektedir</p> <p>Neme ve soğuğa duyarlı elektronik ürünlerin Trans-Sibirya hattında kış aylarında özel ambalajlarla korunması maliyetleri arttırmakta, Orta Koridor için fırsat yaratmaktadır.</p>	<p>COVID-19 salgınının 2020 ekonomik tahminleri üzerinde ciddi etkisi olacaktır. Çin'in 2020'deki ekonomik büyümesinin % 4,9'a , AB'nin % 0,8'e, Türkiye'nin % 2,7'ye düşeceği, küresel ekonomideki büyümenin ise % 2,4'e ineceği tahmin edilmektedir.</p> <p>Gemilerle 10.000 TEU'nun üzerinde taşıma yapılabilmektedir.</p> <p>Havayolu ve deniz taşımacılığında sınır geçişi demiryoluna göre oldukça azdır.</p> <p>Orta Koridordan Çin'e giden taşımalarda düşük taşıma miktarı beklentisi, doğu ve batı yönündeki taşımalar arasında yaratacağı</p>

	<i>Demiryolu taşımacılığında lojistik hizmetler</i>	Orta Koridor ülkelerinin operatörleri de büyük müşterilere doğrudan forwarding hizmeti sunarak pazar paylarını arttırmaya çalışmaktadırlar.	dengesizlik önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Koridorda hizmet kalitesini arttırmak için tedbirler gereklidir.
<i>Sosyal</i>	<i>Sosyal refah artışı</i> <i>Salgın hastalıklar</i>	Kuşak ve Yol ulaşım projelerinin, tam olarak uygulandığında, dünya ticaretini % 1.7 ile % 6.2 arasında ve küresel geliri de % 0.7 ile % 2.9 arasında arttırabileceği öngörülmekte ve fakirliğin azaltılmasında katkısı olacağı varsayılmaktadır. COVID-19 virus salgını tehdidinin azalması sonrasında taşıma süresinin deniz yoluna göre daha kısa olması nedeniyle demiryoluna taleplerin artacağı, kapasitenin üzerine çıkacağı beklenmektedir.	COVID-19 virus salgını nedeniyle lojistik sektörü büyük darbe almıştır. En çok etkilenen ulaşım türü havayolu olmuş, denizyolu ve demiryolu taşımalarında da iptaller yaşanmıştır.
<i>Teknolojik</i>	E-ticaretin gelişmesi	E-ticaret kıtalar arası yük taşımacılık sisteminde gönderilerin büyüklüğünü azaltmasına karşın gönderi sıklığını arttırmaktadır. E-ticaret ürünlerinin taşınmasında demiryolu önemli rol oynayacaktır.	Gönderilerin boyutunun küçülmesi bu sevkiyatların konsolidasyonunun önemini ve daha sofistike bir organizasyon gereksinimini arttırmıştır.
<i>Yasal</i>	Avrasya Demiryolu Taşımacılığında Hukuki yapı	2006 yılında CIM/SMGS ortak taşıma belgesi uygulamaya konmuştur. Tek Demiryolu Kanunu üzerinde çalışmalar sürdürülmektedir. Bu çalışmaların ve uygulamaların kıtalar arası demiryolu taşımalarının gelişmesine ve rekabet gücünün artmasına çok önemli katkısı olacağı düşünülmektedir.	Avrupa ile Uzak Doğu arasında demiryolu taşımacılığı iki farklı hukuki sistem tarafından yönetilmektedir. İki farklı hukuki yapının varlığı dolayısıyla iki farklı taşıma belgesinin kullanılması, demiryolu yük taşımalarında sürenin uzamasına ve maliyetlerin artmasına neden olduğundan demiryolu taşımacılığının uzun mesafe taşımalarda denizyoluna göre rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir.
<i>Çevresel</i>	Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) Deniz Çevresini Koruma Komitesi'nin MEPC 280(70) sayılı kararı <i>Sera gazı salınımları</i>	Bu kararın uygulamasının ulaşım ve lojistik maliyetleri arttıracığı ve Çinli ihracatçıların özellikle batı bölgelerdeki ürünlerini Avrupa'ya demiryolu ile gönderme yollarını arayacakları beklenmektedir. Bu uygulama, Orta Koridordan yapılacak demiryolu konteyner taşımaları için fırsat oluşturmaktadır. Dünyada çevreye karşı farkındalık ve duyarlılık arttıkça, havayolundan demiryoluna yönelmeler olabileceği beklenmektedir. .	

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, PESTLE analizi ile Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığının gelişmesine yönelik fırsat ve tehditler ortaya koyulmuş, özellikle BRI'nin kıtalararası demiryolu konteyner taşımacılığına etkisi incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda demiryolu konteyner taşımacılığının gelişmesine yönelik fırsatların tehditlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Demiryolu konteyner taşımacılığı, hava ve karayolu taşımacılığına kıyasla daha düşük maliyetle ve daha yüksek kapasitede, deniz taşımacılığında daha kısa sürede teslim hizmeti sunmaktadır. Stratejik bakış açısından, bu özellikler demiryolu yük taşımacılığının bir pazar nişini doldurmasını ve hatta diğer kıtalararası taşımacılık türleri ile rekabet etmesini sağlamaktadır (Rodemann & Templar, 2014:82). Yeni İpek Yolu Orta Koridoru, bağlı sermaye maliyetini en aza indirmek için hızlı taşıma gerektiren değer yüksek laptop, hard disk, yarı mamul TV panelleri, tekstil ürünleri, oto parçaları, gıda ve ecza ürünleri, yarı mamul ve mamul araçlar gibi ürünlerin taşınmasında büyük potansiyel arz etmektedir. Büyük ölçüde Kuzey Koridorlarından taşınan ve neme ve soğuğa duyarlı olan elektronik ürünlerin hasarlanmaması için Trans-Sibirya hattında özel ambalajlarla korunması gerekliliği, bu konuda daha avantajlı olan Orta Koridor için bir fırsat yaratmaktadır. Ancak, Orta Koridorda kıtalararası demiryolu konteyner taşımacılığının Kuzey koridorlarına alternatif olabilmesi başarılı bir tedarik zinciri yönetimi ile maliyet ve teslim süresinin azaltılmasına, bu da büyük ölçüde Koridor ülkelerinin ve demiryolu ve lojistik şirketlerin işbirliğine bağlıdır. Yeni İpek Yolunun başarısında kilit altyapı yatırımlarını finanse eden Çin öncülük etmektedir. Altyapı yatırımları yanında mesafenin uzun olması, çok

sayıda ülke sınır geçişi, farklı demiryolu altyapıları ve hukuki düzenlemeleri, taşıma evrakları gibi çeşitli karmaşık lojistik süreçlerin organizasyonu ve taşımanın uygun maliyetle, güvenilir ve kısa sürede gerçekleştirilmesi aynı derecede önemlidir. Avrasya demiryolu taşımacılık pazarının büyük bölümü çok uluslu şirketler tarafından kontrol edilmektedir. Ancak son yıllarda özellikle Çin’li olmak üzere diğer Orta Koridor ülkelerinin operatörleri de büyük müşterilere doğrudan forwarding hizmeti sunarak pazar paylarını arttırmaya çalışmaktadırlar. Azerbaycan ve Kazakistan Demiryollarının iştirakleri Avrasya bölgesinde demiryolu ile konteyner taşımalarında oldukça aktif rol oynamaktadırlar. Türkiye’nin demiryolu ile konteyner taşımalarının organizasyonu ve müşterilere kaliteli lojistik hizmetlerin sunulması konusunda daha aktif olmasına ihtiyaç vardır. Belirlenen fırsatları ekonomiye kazandırabilmek için TCDD Taşımacılık AŞ’nin kendine yeni bir stratejik konumlandırma geliştirmesi, Avrasya konteyner pazarında daha proaktif rol oynaması gerekmektedir.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Teşekkür : Yayın sürecinde değerli katkılarından dolayı Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi hakemlerine ve editörlerine teşekkürlerimi sunarım.

Ethics Statement : I declare that, as an author, ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, I declare that ÖHÜİBF journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Acknowledgement : I would like to express my gratitude to the referees and editors of Ömer Halisdemir University Academic Review of Economics and Administrative Sciences, for their valuable contributions to my work during the publication process of this study.

KAYNAKÇA

- Abdirossilov, Z., Sladkowski, A., Izbaïrova, A., & Sarbaev, S. (2020). Application of artificial neural networks for short-term forecasting of container flows in Kazakhstan. In A. Sladkowski (Ed.), *Modelling of the interaction of the different vehicles and various transport modes* (131-158). Springer.
- Acolink Ltd.(2019, 03 Nisan) Retrieved from <https://acolink.com/news/2019/china-ecommerce-euro-express-train-zhengzhou-belgium>.
- Akdağ, Z. (2019). Türkiye-Çin ilişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin önemi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1) 65-96. <https://doi.org/10.20493/birtop.558276>
- Amighini, A. (2018). China’s new economic powerhouse. In. A. Amighini& P. Magri (Eds.) *China Champion of (Which) Globalisation* (pp.613-37). Milano. Italy:ISPI.
- Atlı, A. (2017,February 26). Turkey seeking its place in the Maritime Silk Road, *Asia Times*.
- Çakan, V. (2017). Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler, sorunlar ve gerçekler. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 35-52.
- Calabrese, J. (2019, November 18). Setting the Middle Corridor on track. Retrieved from <https://www.mei.edu/publications/setting-middle-corridor-track>
- Cristea,A. D., Hummels, D., Puzzello, L. & Misak, G.A. (2013). Trade and the greenhouse gas emissions from international freight transport. *Journal of Environmental Economics and Management*, 65(1), 153-173.
- Daily Sabah (2019, 07 Kasım) Erişim adresi:<https://www.dailysabah.com/business/2019/11/06/first-train-from-china-to-europe-makes-silk-railway-dream-come-true-in-turkey> .
- DEİK. (2019). Türkiye'nin Kuşak ve Yol Girişimi'nde konumlandırılması. Erişim adresi: <http://www.deik.org.tr>

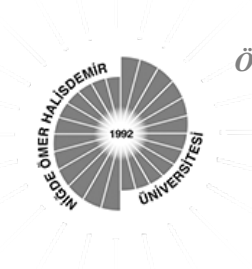
- Dışişleri Bakanlığı.(2020). Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/>
- DTO.(2019). Erişim adresi: <https://www.denizticaretodasi.org.tr/tr/sirkuler/gemilerde-dusuk-sulfurlu-yakit-kullanimi-hk-11188>.
- Dünya Bankası. (2019). *Belt and Road Economics: Opportunities and risks of transport corridors*. Washington, DC: World Bank.
- EBRD (2020, 10 Mart) Erişim adresi:<https://www.ebrd.com/what-we-do/belt-and-road/overview.html>.
- EC/Jana Pieriegud. (2019). *Analysis of the potential of the development of rail container transport market in Poland*. European Commission Final Report Contract No 2018CE16BAT079 February.
- Egger, P., & M. Larch. (2007). The bilateral and multilateral trade effects of road and railway transport infrastructure.” *Mimeo*. Retrieved from <http://www.etsg.org/ETSG2007/papers/pegger.pdf>.
- Ekinci, M.B. (2014). The Silk Roads from past to the future and their interactions with the foreign trade of Turkey, *Avrasya Etüdüleri İpek Yolu Özel Sayısı*. 14(1), 7-42.
- European Commission.(2020). Proposal for a DECISION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on a European Year of Rail (2021), Brussels, 4.3.2020 COM(2020) 78 final 2020/0035(COD). Retrieved from <https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/legislation/com20200078>.
- Evtimov, E. (2017). Legal Interoperability CIM/SMGS Eurasian corridors stakeholders group. Paris, 22 November 2017 International Rail Transport Committee CIT
- Günay, E., Çetiner, S., Sevinç, S., & Kütükçü, E. (2019). Tarihi İpek Yolundan Modern İpek Yolu Projesine: Türkiye - Çin ekonomik işbirliği çerçevesinde Orta Koridor ile Kuşak ve Yol Girişimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 157-175.
- Haber Global (2019, 21 Kasım). Erişim adresi: <https://haberglobal.com.tr/ekonomi/cin-den-turkiye-ye-oradan-avrupa-ya-demir-ipekyolu-nda-dev-imza-14816> .
- Hung M. & T. Chan. (2018). The Belt and Road Initiative – the New Silk Road: a research agenda. *Journal of Contemporary East Asia Studies*.7:2, 104-123. DOI: 10.1080/24761028.2019.1580407.
- IATA.(2019). Air Cargo Matters. Retrieved from <https://www.iata.org/en/programs/cargo/sustainability/benefits/>
- ICS. (2019). *Shipping and World Trade*. Retrieved from <http://www.ics-shipping.org/shipping-facts/>
- İnternethaber (2019, 06 Kasım). Erişim adresi: <https://www.internethaber.com/cin-turkiye-prag-tren-hattiguzergahi>.
- Jakóbowski, J., Popławski, J.K. & Kaczmarski, M. (2018). The Silk Railroad. The EU-China rail connections: background, actors, interests, *OSW Studies*, 72, Warsaw February.
- Kalaycı, İ. (2014). Deniz ticareti ve küresel mali kriz: İpek Yolu’nda Türkiye için yeni stratejiler. *Avrasya Etüdüleri İpek Yolu Özel Sayısı*. 14(1), 87-122.
- Koumparoulis, D. N. (2013). PEST analysis: The case of e-shop. *International Journal of Economy, Management and Social Sciences*. 2(2), 31-36.
- Li, Y. & Schmerer, H.J. (2017). Trade and the New Silk Road: opportunities, challenges, and solutions. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*. 15(3),205-213
- Li, Y., Bolton, K.,& Westphal, T. (2016). *The effect of the New Silk Road railways on aggregate trade volumes between China and Europe*, Working Papers on East Asian Studies, No. 109/2016, University of Duisburg-Essen, Institute of East Asian Studies (IN-EAST), Duisburg. Retrieved from http://www.china.org.cn/business/2018-08/04/content_58049002.htm.
- Mercator Institute for China Studies.(2018, 23 Mart). Mapping the Belt and Road initiative: this is where we stand. Retrieved from <https://www.merics.org/en/bri-tracker/mapping-the-belt-and-road-initiative>
- Middle Corridor(2020, 16 Ocak). Retrieved from <https://middlecorridor.com>
- OECD (2020) *OECD Interim Economic Outlook*, March 2020.
- Özdaşlı, E. (2015). Çin’in Yeni İpek Yolu projesi ve küresel etkileri, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 10(14), Ankara
- PortSEurope (2019, March 13). Retrieved from <https://www.portseurope.com/rail-cargo-group-baku-port-cabooter-group-agree-middle-corridor-development>

- Rajamanickam, V. (2019). The freight railway route from China to Europe is not generating business volume. Retrieved from <https://www.freightwaves.com/news/the-freight-railway-route-from-china-to-europe-is-not-generating-business-volume> V.08/28/2019.
- Rand Europe. (2018) *China Belt and Road Initiative: Measuring the Impact of Improving Transport Connectivity on International Trade*. Retrieved from https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2625.html
- Rastogi, C.& J.F. Arvis.(2014). *The Eurasian Connection Supply-Chain Efficiency along the Modern Silk Route through Central Asia*. World Bank, Washington.
- Rodemann, H. & S. Templar. (2014). The enablers and inhibitors of intermodal rail freight between Asia and Europe. *Journal of Rail Transport Planning & Management*. 4, 70–86.
- Steer Davies Gleave.(2018). Research for TRAN Committee: *The new Silk Route –opportunities and challenges for EU transport*. European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels.
- Toprak, N. G. (2020). Orta Koridor Girişimi bağlamında Türkiye'nin değişen Orta Asya politikası. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 19-32.
- TRACECA (2020, 29 Mart). Retrieved from <http://www.traceca-org.org>
- TUİK. (2019). Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>.
- UAB. (2018). *Ulaşan ve Erişen Türkiye*. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Kasım, Ankara
- UAB. (2019, 27 Ekim) Erişim adresi: <https://www.uab.gov.tr/basin-aciklamalari/demir-ipek-yolu-nun-iki-yillik-seruveni>
- UAB.(2020). Erişim adresi: <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/butce-sunumlari/2020-butce-sunumu.pdf>.
- UIC/Roland Berger.(2017). *Eurasian rail corridors: What opportunities for freight stakeholders?* International Union of Railways. UIC. September. Retrieved from https://uic.org/IMG/pdf/corridors_exe_sum2017_web.pdf.
- UNECE (2018) Economic Commission for Europe Inland Transport Committee Report on Phase III of the Euro-Asian Transport Links Project Informal document ITC (2018) No. 8 Retrieved from https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/doc/2018/itc/Informal_document_No_8_EATL_3rd-phase_report.pdf 5 February.
- UNECE. (2019). Economic Commission for Europe Inland Transport Committee Working Party on Rail Transport Group of Experts towards Unified Railway Law Nineteenth session Geneva, 2-4 April.
- UNESCAP. (2016). Report on Documentation and Procedures for the Development of Seamless Rail-Based Intermodal Transport Services in Northeast and Central Asia.
- Üzümcü, A. & Akdeniz, S. (2014). Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi. *Avrasya Etüdüleri İpek Yolu Özel Sayısı*. 45 (1) , 11-39.
- van Leijen, Majorie (2018, December 11). New railway service Turkey-China new regular. *Railfreight*. Retrieved from <https://www.railfreight.com/beltandroad/2018/12/11/new-railway-service-turkey-china-now-regular/>
- van Leijen, Majorie. (2019a, October 10). Alibaba sends e-commerce goods to Liege by train. *Railfreight*. Retrieved from <https://www.railfreight.com/beltandroad/2019/10/10/alibaba-sends-e-commerce-goods-to-liege-by-train>
- van Leijen, Majorie (2019b, October 31). Middle corridor more options for transit from China to EU. *Railfreight*. Retrieved from <https://www.railfreight.com/beltandroad/2019/10/31/middle-corridor-more-options-for-transit-from-china-to-eu>
- van Leijen, Majorie (2019c, December 30). New Silk Road in 2019: more trains, less empties and lots of politics. *Railfreight*. Retrieved from <https://www.railfreight.com/specials/2019/12/30/new-silk-road-in-2019-a-wrap>
- van Leijen, Majorie(2020, January 29). Rail freight Wuhan suspended till end of February due to coronavirus. Retrieved from <https://www.railfreight.com/specials/2020/01/29/rail-freight-wuhan-suspended-till-end-february>
- Ward,D. & Rivani, E.(2005). An Overview of Strategy Development Models and the Ward-Rivani Model. *Economics Working Papers*. 6, 1–24.
- Weitz, R. (2013, January 18). Sino-Kazakh ties on a roll, *China Brief*. XIII, 2.

Hülya, Z. (2020). Yeni İpek Yolunun kıtalar arası demiryolu konteyner taşımacılığına etkisi: PESTLE analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 724-740.

Williams, M. (2019). Express rail deliveries increase along Silk Road By 23 April 2019, Retrieved from <https://www.automotive-logistics.media/supply-chain-management/express-rail-deliveries-increase-along-silk-road/37950.article>

Zeybek, H. (2008, November). *Transport Network Designs and their Implications on Intermodal Rail Freight Transport System*. ICOVACS'ta sunulan bildiri. İzmir.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 741-757

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year:2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 741-757

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.719874

Geliş Tarihi / Received: 13.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 07.07.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

VERGİ OKURYAZARLIK DÜZEYİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: SALİHLİ BELEDİYESİ ÖRNEĞİ*

Doğan BAKIRTAŞ¹
Ayşe ATILGAN YAŞA²

Öz

Kamu harcamalarının temel finansman kaynağı vergi gelirleridir. Vergi gelirlerinin artışı ise vatandaşların vergiye karşı tutum ve davranışları ile doğrudan ilişkilidir. Mükelleflerin tutum ve davranışlarını şekillendiren önemli bir faktör ise vergi okuryazarlığıdır. Vergi okuryazarlığı, mükelleflerin vergileme süreci hakkında bilgi sahibi olması olarak kısaca açıklanabilir. Her ne kadar literatürde finansal okuryazarlık ön planda olsa da vergi okuryazarlığı, vergi odaklı finansal bilgi ve becerilere sahip olmak şeklinde finansal okuryazarlık kavramının farklı bir boyutunu ortaya koymaktadır. Vergi okuryazarlık düzeyinin artışı ise vergiye uyum sürecini pozitif yönde etkilerken vergi bilinci ile vergi kültürünün de gelişmesine olanak sağlayarak vergi gelirlerini artırıcı bir etki yapmaktadır. Çalışmada Manisa Salihli Belediyesi çalışanlarının (memur, işçi ve sözleşmeli personel) vergi okuryazarlık düzeyine yönelik bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın diğer çalışmalardan farklılaştığı nokta ise gelir elde eden ve vergileme sürecinde aktif yer alan kişilerle örnek kütesinin oluşturulmasıdır. Analiz bulgularına göre; katılımcıların orta seviyede vergi okuryazarlık düzeyine sahip olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte; genel olarak demografik değişken grupların vergi okuryazarlık düzeyinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı gözlemlenmiştir. Demografik değişkenlerden sadece öğrenim durumu ilköğretim mezunu olan katılımcıların diğer gruplara (öğrenim durumu) kıyasla daha düşük seviyede vergi bilgisine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Vergi okuryazarlığı, Vergi uyumu, Vergi mevzuatı

JEL Kodları : H20, K34

¹ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İİBF, Maliye Bölümü, dogan.bakirtas@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9189-3451.

² Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İİBF, Maliye Bölümü, ayse.yasa@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8890-0553.

* Bu çalışma Manisa Celal Bayar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir, Proje Numarası: 2019-118. (This study was supported by Scientific Research Project Office of Manisa Celal Bayar University. Project Number: 2019-118).

** MCBÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu, 17.06.2019 -2019/4 Sayılı Etik Kurul Kararı.

A RESEARCH ON DETERMINING THE TAX LITERACY LEVEL: THE CASE OF SALIHLI MUNICIPALITY

Abstract

The main source of financing public expenditures is tax revenues. The increase in tax revenues is directly related to the attitude and behaviour of citizens. Tax literacy is an important factor shaping the attitudes and behaviours of the taxpayers. Tax literacy can be explained as having knowledge about taxation process for taxpayers. Although financial literacy remains at the forefront in the literature, tax literacy emphasizes a different aspect of financial literacy concept as having tax oriented financial knowledge and skills. The increase in the level of tax literacy affects the tax compliance process positively, and also increases tax revenues by enabling the development of tax awareness and tax culture. In this study, a research was carried out on the tax literacy level of Manisa Salihli Municipality employees. The point where this study differs is the creation of a sample mass with people who have income and, are actively involved in the taxation process. The results indicate that participants have a medium level of tax literacy. In addition, it was observed that demographic variable groups did not make a significant difference in tax literacy level in general. Among the demographic variables, it has been concluded that only participants with primary education graduates have a lower level of tax knowledge compared to the other groups (educational status).

Keywords : Tax literacy, Tax compliance, Tax legislation

JEL Codes : H20, K34

GİRİŞ

Kamu harcamalarının temel finansman kaynağı vergi gelirleridir. Vergi gelirlerinin artışı ise vatandaşların vergiye karşı tutum ve davranışları ile doğrudan ilişkilidir. Mükelleflerin tutum ve davranışlarını şekillendiren önemli bir faktör olarak günümüzde vergi okuryazarlığı kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. Vergi okuryazarlığı, mükelleflerin vergi mevzuatı ve vergileme süreci hakkında bilgi sahibi olmasını ifade etmektedir.

Vergi okuryazarlığı; finansal okuryazarlık kavramı ile ilişkili ve henüz gelişme aşamasında olan bir kavramdır. Günümüzde finansal okuryazarlık yanında vergi okuryazarlığının ön plana çıkması, birey ve devlet olmak üzere iki farklı açıdan ele alınabilir. Öncelikle birey ve hane halkları açısından bakıldığında kişisel gelirin korunması ve güvence altına alınması -finansal çevredeki riskler göz önüne alındığında- önem arz etmektedir. Bu riskleri minimize etmek için ise bireyler, finansal piyasalardaki tüm değişiklikleri sürekli takip etmek zorundadır. Bu durum vergi sistemindeki değişiklikler için de geçerlidir. Vergi mevzuatındaki bir değişiklik veya vergi sisteminde ortaya çıkabilecek herhangi bir bozulma bireylerin harcanabilir gelirinin düşmesine ve kararlarında (*harcama/tasarruf/yatırım*) bir değişime yol açabilmektedir. Dolayısıyla hane halkları ve bireylerin, mali durumlarını etkin bir şekilde yönetebilmek adına vergi yükümlülükleri ve vergi hakları konusunda bilgi sahibi olmaları önemlidir. Vergi sistemini anlayabilmek ve vergi yükümlülüklerini hesaplayabilmek için bireyler, yeterli düzeyde bir vergi eğitimine diğer bir ifadeyle vergi okuryazarlığına sahip olmalıdır. Bununla birlikte devlet, vergi okuryazarlık kavramının bir diğer yönünü oluşturmaktadır. Vergi okuryazarlığı sadece hane halkları ve bireylerin mali durumlarıyla değil aynı zamanda kamu finansmanı ve kamu harcamaları ile de yakından ilişkilidir. Vergi sisteminin karmaşıklığı, düşük vergi ahlakı, düşük vergi uyumu ve kayıt dışı ekonomi gibi sorunların azaltılması, mükelleflerin vergi okuryazarlık düzeyinin artırılması ile mümkün kılınabilir (Cvrlje, 2015: 156-157).

Bireyler ve hane halklarının nakit akışlarını önemli düzeyde etkileyen vergi alanı, finansal okuryazarlığın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bununla birlikte birçok kişi, vergilerin neden var olduğunu anlamamaktadır. Vergi sistemi ve vergi rolünün toplum açısından -vatandaşların devlete karşı sorumlu davranmalarını sağlamak adına bir unsur olarak- temel farkındalığının anlaşılması gerekmektedir. Bununla birlikte vergi bilgisizliğinin toplum üzerinde bir maliyetinin olduğunu da ifade etmek mümkündür. Toplum açısından en uygun vergi politikalarının tartışılması

ve yürürlüğe konulmasını zorlaştırması yanında mümkün olan en adil ve verimli şekilde vergilerin toplanamaması söz konusu maliyetlere örnek olarak gösterilebilir (Blechova & Sobotovicova, 2013: 18). Dolayısıyla vergi okuryazarlık düzeyinin artması vergiye uyum sürecine olumlu katkı sağlamakla birlikte vergi gelirlerini artırıcı muhtemel etkilerinin de olabileceği ifade edilebilir. Ayrıca vergi sistemi ve mevzuatındaki karmaşık yapının bir sorun olmaktan çıkması ve vergi politikaları oluşturulurken toplumun görüş ve önerilerinin alınması yanında oluşturulan politika taslağına yönelik yararlı geri dönüşlerin sağlanabilmesi açısından vergi okuryazarlık düzeyinin artırılması önem arz etmektedir.

Çalışmada, Manisa/Salihli Belediyesi çalışanlarının vergi okuryazarlık düzeyinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde vergi okuryazarlık kavramı açıklanmış olup daha sonrasında ise bu alanda yapılan diğer çalışmaların değerlendirildiği literatür bölümüne yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise araştırmanın temel konusu olan vergi okuryazarlık düzeyini ölçmeye yönelik elde edilen veriler IBM SPSS İstatistik programıyla analiz edilmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

I. VERGİ OKURYAZARLIĞI KAVRAMI

Okuryazar, okuması yazması olan, öğrenim görmüş kimse şeklinde tanımlanmaktadır. Okuryazarlık ise okuryazar olma durumudur (TDK, 2020). Okuryazarlık kavramı zaman içerisinde finansal okuryazarlık, ekonomi okuryazarlığı, vergi okuryazarlığı, dijital okuryazarlık gibi değişik şekillerde kullanılmaya başlanmıştır. Çalışmanın kapsamı gereği vergi okuryazarlığı kavramı detaylandırılacaktır ancak öncesinde finansal okuryazarlık ve ekonomik yazarlığından bahsetmenin vergi okuryazarlığının anlaşılmasında etkili olacağı söylenebilir.

Finansal okuryazarlık en basit haliyle bireylerin finansal kararlar alırken rasyonel davranmasını sağlayarak sahip olduğu bütçeyi yönetebilme becerisi kazandıran kavram olarak tanımlanmaktadır. Vitt ve ark. (2000) finansal okuryazarlığı, bireylerin sahip olduğu refah düzeyini etkileyen finansal koşulları okuyabilme ve analiz etme yeteneği olarak değerlendirmektedir. Shockey (2002) finansal okuryazarlığın genellikle ihtiyaç duyulan geliri elde etme, tasarruf etme, olağanüstü durumlara karşı önlem amaçlı para ayırma ve rasyonel bir şekilde harcama yapma gibi paranın kullanımı ve idaresi ile ilgili bir kavram olduğunu belirtmektedir. OECD INFE (*International Network on Financial Education*) finansal okuryazarlık kavramını, “sağlam finansal kararlar verebilmek ve bireysel finansal refahı arttırabilmek için gerekli farkındalık, bilgi, beceri, tutum ve davranışların bir kombinasyonu” şeklinde açıklamaktadır (OECD INFE, 2011). Remund (2011)’e göre ise finansal okuryazarlık; kişinin önemli finansal kavramları anlama, tutarlı ve sağlam kısa vadeli kararlar verebilme, uzun vadeli finansal planlama yaparken dönemin şartlarını dikkate alabilme ve değişen ekonomik koşullar karşısında bireysel finansmanını yönetebilme kabiliyetine ve güvenine sahip olabilme ölçüsüdür. Huston (2010) finansal okuryazarlığın finansal eğitime olan ihtiyacı modellemek ve finansal sonuçlardaki değişimi açıklamak için bir girdi olduğunu belirtmektedir. Finansal okuryazarlığı tanımlamanın ve uygun şekilde ölçmenin, eğitimsel etkiyi ve etkili finansal seçimin önündeki engelleri anlamak için gerekli olduğunun altını çizmektedir.

Vergi okuryazarlığını açıklamadan önce değinmenin faydalı olacağı bir diğer kavram ise ekonomi okuryazarlığıdır. Metiri Group ve NCREL (2003) tarafından Amerikan Eğitim Bilimleri Enstitüsü için hazırlanan çalışmada, ekonomi okuryazarlığının öğrencilerin sahip olması gereken en önemli becerilerden biri olduğu belirtilmektedir. Metiri Group ve NCREL (2003) ekonomi okuryazarlığını; “ekonomik sorunları, alternatifleri, maliyetleri ve faydaları belirleyebilme; ekonomik teşvikleri analiz edebilme; ekonomik koşullar ve kamu politikalarındaki değişikliklerin sonuçlarını inceleyebilme; ekonomik kanıt toplayabilme ve organize edebilme ve maliyetleri faydalara göre karşılaştırabilme becerisi” şeklinde tanımlamaktadır.

Günümüzde vergi okuryazarlığı ile ilgili tartışmalar yaygın olmamakla birlikte özellikle finansal okuryazarlık alanına yönelik çalışmaların artması ile birlikte bu kavram da dikkat çekmeye başlamıştır. Bunun yanında harcanabilir gelir ve yatırım kararlarında etkili olan vergiler konusunda

bireylerin bilgi düzeyi artışının; kişisel çerçevede finansal planlamanın etkili bir şekilde yapılmasına, toplumsal çerçevede ise vergi uyumuna sağladığı pozitif katkılar, bu kavrama yönelik ilgiyi artırmaktadır.

Finansal okuryazarlık kavramının vergi okuryazarlığını da içerecek şekilde genişletilmesi gerektiği (Chardon, 2011) ileri sürülmektedir. Bu argümanın temelinde; kişinin genel finansal pozisyonu açısından vergi sistemlerinin anlaşılmasının faydalı olduğu görüşü yer almaktadır. Söz konusu görüş ise vergi sistemi aracılığıyla sağlanan devlet teşviklerine erişebilmenin yanı sıra vergilerin, finansal yatırım getirilerini de etkileyebileceği düşüncesine dayanmaktadır. Bireylerin vergi sistemine yönelik sahip oldukları bilgi düzeyi; bütçe yapma, karar alma ve uygun tercihler yapma ile hak ve yükümlülüklerini anlama yetkinlikleri ile de ilişkilidir (Chardon, Zwaan, Palm & Liu, 2016: 87-89).

Farklı vergi türlerinin bireylerin mali durumları üzerinde farklı etkileri olmakla birlikte bu vergilerin temel özelliklerini bilmek yeterli olmamaktadır. Vergi türleri ve özelliklerini bilmenin ve anlamının yanı sıra bireyler, vergi riskinin de farkında olmalıdır. Vergi riski yalnızca mükelleflerin kişisel tercihlerinin etkisi altında olmayan aynı zamanda çoğunlukla hükümet olmak üzere dış aktörlerin de etkisi altındadır. Vergi kanunlarındaki olası değişiklikler, bireylerin kendi finansal planlamaları çerçevesindeki yatırımlarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu noktada vergi oranlarının artması durumunda bireyler daha düşük harcanabilir gelire sahip olacaklar ve böylece gelecekteki mali kararlarını düzeltmek zorunda kalacaklardır. Dolayısıyla vergi sistemlerinde meydana gelen değişiklikleri sürekli takip etmek, tahmin etmeye çalışmak ve bunları hızlı bir biçimde finansal planlarına dâhil etmek bireyler açısından önem arz etmektedir (Cvrilje, 2015: 159-160).

Finansal planlamanın önemli bir bileşeni vergi yönetimidir. Vergi yönetimi; mükelleflerin vergi yükümlülüğünün hesaplanması, vergi tasarrufu, vergilerin zamanında ödenmesi ve vergi beyannamesinin zamanında doldurulması gibi kişisel vergilendirme sorunlarını yönetme yeteneğini ifade etmektedir. Vergi yönetiminin doğru bir şekilde yapılabilmesi ise mükellefin, vergilendirmenin temel kavramları hakkında bilgi sahibi olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu noktada bireylerin vergi okuryazarlık düzeyi önemli bir rol oynamaktadır. Vergi okuryazarlığı; bireyin kişisel vergilendirme ile ilgili konuları etkili bir şekilde yönetmek için sahip olması gereken bilgi olarak tanımlanabilir (Bhushan & Medury, 2013: 76).

Genel olarak vergi okuryazarlığı; vergi kararını etkileyen faktörler ile kararın, vergilemeye dair sonuçlarını anlama noktasında becerilerin geliştirilmesi ve farkındalık artışıyla birlikte güven kazanımı sağlayan dinamik bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu noktada, karmaşık vergi konuları hakkında nereden yardım alınabileceğini bilmek ve bilgiyi; çeşitli işlemlere ilişkin kararlar almak ve bilinçli seçimler yapmak için kullanmak vergi okuryazarlık kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır (Bornman & Wassermann, 2018: 5). Bununla birlikte öncelikle vergiler hakkında bilgi sağlamaya yardımcı olan vergi okuryazarlığı kavramı sadece yerel düzeyde değil bölgesel ve uluslararası sistemlerde yer alan vergi türleri hakkında bilgi edinmeyi de kapsamaktadır. Bu bilgiler sadece vergi gelirlerini değil aynı zamanda vergi harcamalarını da içermektedir. Ayrıca vergi okuryazarlık düzeyi, bireysel bir kazanım gibi görünmekle birlikte toplumu da etkileyen bir faktördür (Waris & Murangwa, 2012: 8).

II. LİTERATÜR ÖZETİ

Vergi okuryazarlık düzeyinin ortaya konulmasına yönelik literatürde yer alan çalışmalar Tablo 1.'de özetlenmiştir. Söz konusu çalışmalar incelendiğinde öncelikle vergi bilgisinin ölçülmeye çalışıldığı sonrasında ise vergi okuryazarlık düzeyini etkileyen faktörlerin analiz edildiği görülmektedir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar Adı / Yıl	Çalışmanın Kapsamı	Bulgular
Latiff, Noordin, Omar & Harjito (2005)	Malezya'nın Klang Vadisi'nde yaşayan kişilerin (uzmanlar, yüksek rütbeli memurlar, düşük rütbeli memurlar, öğretmenler, çiftçiler ve işadamları) vergi okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi	Uzmanların en yüksek vergi okuryazarlık düzeyine sahip grup olduğu, yüksek rütbeli memurların vergi beyannamesini doldurmak için destek almaya ihtiyaçlarının olmadığı, öğretmenlerin çoğunun beyanname doldurmada hata yapmadıklarını ifade ettikleri, birçok işadamların vergileme hakkında bilgi edinmeye istekli olduğu ve grupların tamamında %60 seviyesinde bir vergi okuryazarlık oranı bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Madi ve ark. (2010)	Sabah ve Sarawak şehirlerinde (Malezya) vergi mükellefleri arasındaki vergi okuryazarlık düzeyi farklılıklarının ölçülmesi	Sarawak şehrindeki vergi mükelleflerinin Sabah şehrindeki mükelleflere göre daha yüksek vergi okuryazarlık düzeyine sahip olduğu ortaya konulmuştur.
Blechova & Sobotovicova (2013)	Çekya'da öğrencilerin üniversite eğitimine başlamadan önceki vergi okuryazarlık düzeyi ile tam zamanlı ve okul saatleri dışında çalışan öğrencilerin vergi okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi	Analiz bulgularına göre; üniversiteye başlamadan önce sahip olunan vergi bilgisi düşük düzeydedir. Ayrıca okul saatleri dışında çalışan öğrenciler, tam zamanlı öğrencilerden daha yüksek bir vergi bilgisine sahiptir.
Yardımcıoğlu, Akpınar & Günay (2014)	Kahramanmaraş'ta yaşayan vatandaşların vergi okuryazarlığı ve vergisel farkındalığının belirlenmesi	Vergi okuryazarlığı açısından vatandaşların yüzeysel bir vergi bilgisi bulunduğu, vergi farkındalığı açısından ise vatandaşların çoğunun vergilerin kendilerine yüklediği yükümlülüklerin farkında oldukları ortaya konulmuştur. Demografik özellikler açısından ise her iki değişken için anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.
Chardon ve ark. (2016)	Avustralya'da vergi eğitiminin, üniversite öğrencilerinin vergi okuryazarlık düzeyine etkilerinin belirlenmesi	Vergi eğitimine yönelik derslerin, vergi okuryazarlık düzeyine pozitif katkı sağlayacağı ortaya konulmuştur.
Freudenberg, Chardon, Brimble & Isle (2017)	Avustralya'da yerleşik küçük işletmelerin üç grupta ele alınarak (serbest meslek erbabı, önceki veya mevcut ticari faaliyetleri GST (Good and Services Tax) tescilli olanlar, önceki veya mevcut ticari faaliyetleri GST tescilli olan ya da olmayan) vergi okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi	Küçük işletme sahiplerinin zayıf kaldıkları yönler (vergi konuları, mevzuat değişiklikleri, gelir hesaplama vb.) belirlenmiştir. Ayrıca vergi mevzuatındaki değişikliklerin küçük işletme sahibinin güvenini (tax confidence) olumsuz yönde etkilediğine dair kanıtlar elde edilmiştir.
Teyyare (2018)	Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde öğrenim gören İİBF Maliye Bölümü öğrencilerin vergi okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi	Maliye eğitiminin vergi okuryazarlık düzeyinin artmasına katkı sağladığı ile sınıf düzeyi ve akademik başarı düzeyi yükseldikçe vergi okuryazarlık düzeyinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.
Alexander, Balavac, Mukherjee, Lymer & Massey (2018)	İngiltere'de üniversite öğrenimi gören öğrencilerin; finansal ve vergi okuryazarlığı, vergi ahlakı ve vergiye uyum tutumları arasındaki ilişkilerin incelenmesi.	Öğrencilerin çoğunun İngiltere vergi sisteminin adil ancak kişisel vergi oranlarının yüksek olduğunu düşündüğü, erkek öğrencilere göre kız öğrencilerin vergi ahlak düzeyinin daha yüksek olduğu ve üniversitede alınan vergi eğitiminin vergi okuryazarlık düzeyine pozitif katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.
Mouckova & Vitek (2018)	Prag Ekonomi Üniversitesi lisans öğrencilerinin vergi okuryazarlık düzeyinin tespiti (Kişisel gelir vergisi ve KDV kapsamında) ve bu düzeyi etkileyen faktörlerin belirlenmesi.	Öğrencilerin yarısından fazlasının vergi konularında son derece başarılı olduğu, KDV konusunda öğrencilerin bilgisinin tüketim vergileri konusunda ileri düzeyde bir eğitim almalarına bağlı olduğu ve kişisel gelir vergisi konusunda öğrencilerin bilgi düzeylerinin daha önce vergi beyannamesi vermelerine bağlı olmadığı tespit edilmiştir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Vergi okuryazarlık düzeyinin tespitine yönelik araştırmanın kapsamını Manisa/Salihli Belediyesi çalışanları oluşturmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında birçoğunun üniversite öğrencilerinin algı ve/veya bilgisini ölçmeye yönelik yapıldığı ve/veya eğitim seviyesi ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

Bu çalışmanın farklılaştığı nokta ise gelir elde eden ve vergileme sürecinde aktif yer alan kişilerle örnek kütesinin oluşturulmasıdır. İstihdam piyasasında yer alan bireylerin eğitim durumlarına göre elde ettikleri gelirin farklılaşmasından hareketle birçok farklı eğitim düzeyini içinde barındıran belediye örneği seçilmiştir. Söz konusu farklılık vergileme sürecinde de önem arz etmektedir. Örneğin, yüksek gelir sahibi bir personelin elde ettiği gelir ile yaptığı harcamalar (*konut satın alımı ve/veya otomobil satın alımı*) farklılık göstermekte ve mükellef olarak vergi bilgisi ve vergi uyum düzeyi de değişmektedir. Öte yandan daha düşük gelirli bir personelin vergileme sürecinde karşılaştığı vergi türleri de farklılaşmaktadır. Söz konusu kişilerin kısıtlı harcamaları (*Konut ve/veya otomobil satın alamama vb.*) ve tasarruf düzeylerinin düşük oluşu vergileme sürecinde bazı vergilerin (*Emlak vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi vb.*) mükellefiyeti dışında kalmalarına da neden olmaktadır. Bu noktada, literatürde yer alan çalışmalara farklı bir boyut kazandırmak ve belediye çalışanlarının farklı eğitim düzeyi ile gelir düzeylerine sahip olmasından hareketle bu farklılıkların bir anlam ifade edip etmediğini ortaya koymak amacıyla araştırma, bu örnek kütle üzerinden yürütülmüştür.

Salihli Belediyesi çalışanlarının vergi okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi sürecinde şu hipotezler test edilmiştir;

H1: Demografik özelliklere göre vergi okuryazarlık düzeyleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

H2: Cinsiyete göre vergi okuryazarlık düzeyleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

H3: Yaş grubuna göre vergi okuryazarlık düzeyleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

H4: Öğrenim durumuna göre vergi okuryazarlık düzeyleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

H5: Hizmet yılına göre vergi okuryazarlık düzeyleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

H6: Kadro türüne göre vergi okuryazarlık düzeyleri arasında farklılık bulunmaktadır.

H7: Gelir düzeyine göre vergi okuryazarlık düzeyleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Salihli Belediyesi'nin 2018 yılı faaliyet raporuna göre toplam 328 (*150 Memur, 45 Sözleşmeli Personel, 133 İşçi*) personel istihdam edilmektedir. Araştırmada, 328 personele tam sayım yapılmaya çalışılmış olup 328 personel ana kütle olarak belirlenmiştir. Ancak bazı çalışanların araştırmaya katılmak istememesi ile bazılarının anketi yanlış ve eksik olarak doldurması nedeniyle ana kütle 147 personel ile sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla bu sayı, örnek kütlede de temsil etmektedir.

Araştırmada veri toplamak adına Teyyare (2018) tarafından geliştirilen anket kullanılmıştır. İki bölümden oluşan anket formunda öncelikle kişileri tanımaya yönelik sorular (demografik) yöneltilmiştir. İkinci bölümde ise vergi okuryazarlık düzeyini belirlemek amacıyla belediye çalışanlarına yönelik 23 yargı bulunmaktadır. Likert Ölçeği kullanılarak hazırlanan anket, yüz yüze yapılmış olup herhangi bir açık uçlu soru bulunmamaktadır.

Vergi okuryazarlık düzeyinin tespitinde kullanılan ölçeğe ilişkin güvenilirlik katsayısı (*Cronbach Alfa Katsayısı*), 0,950 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini ifade eden katsayı; 0,00 ile 0,40 arasında ise ölçeğin güvenilir olmadığını, 0,40 ile 0,60 arasında ise ölçeğin güvenilirliğinin düşük olduğunu, 0,60 ile 0,80 arasında ise oldukça güvenilir ve 0,80 ile 1,00 arasında ise ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2009: 45).

Dolayısıyla ölçek güvenilirliğinin (0,95) sosyal bilimler alanı için yüksek derecede güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Araştırma sürecince elde edilen verilerin değerlendirilmesinde IBM SPSS İstatistik programı kullanılmıştır. Çalışma kapsamında oluşturulan hipotezlerin test edilmesi için ise parametrik testlerden bağımsız örneklem T-Testi ve ANOVA analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada yer alan diğer verilerin yorumlanması için ise betimleyici istatistiksel analiz ve frekans analizinden yararlanılmıştır. Ayrıca araştırma; Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 17.06.2019 tarih ve 2019/4 sayılı karar ile etik kurul onayı almıştır.

IV. ANALİZ VE BULGULAR

IV. I. Demografik Değişkenler

Vergi okuryazarlık düzeyinin ölçümü için Salihli Belediyesi çalışanlarına yapılan anket çalışmasına 147 kişi katılım göstermiştir. Bu kişiler için yapılan demografik dağılım verileri cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, kadro tipi ve hizmet süresi için ayrı ayrı incelenmiştir. Demografik dağılıma ilişkin veriler Tablo 2.'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Demografik Değişkenlere Ait Frekanslar

	Demografik Değişken	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	62	42,8
	Erkek	83	57,2
Yaş	18-24	4	2,7
	25-31	29	19,9
	32-38	40	27,4
	39-45	31	21,2
	46+	42	28,8
Öğrenim Durumu	İlköğretim	16	11
	Lise	34	23,3
	Ön Lisans	40	27,4
	Lisans	51	34,9
	Yüksek Lisans	5	3,4
Kadro	Memur	39	26,9
	Sözleşmeli Personel	26	17,9
	İşçi	80	55,2
Hizmet Süresi	1-3	23	15,9
	3-6	51	35,2
	7-10	18	12,4
	10-15	13	9
	15+	40	27,6
Gelir Seviyesi	2000-3499	77	53,1
	3500-4999	45	31
	5000-6499	13	9
	6500-7999	9	6,2
	8000+	1	0,7
	TOPLAM	147	100

Katılımcıların %42,8'ini (62 katılımcı) kadınlar oluştururken %57,2'sini (83 katılımcı) erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların 42 kişi ile %28,8'ini 46 yaş ve üzeri çalışanlar, 40 kişi ile %27,4'ünü 32-38 yaş arasındaki çalışanlar, 31 kişi ile %21,2'sini 39-45 yaş arasındaki çalışanlar, 29 kişi ile %19,9'ünü 25-31 yaş arasındaki çalışanlar ve 4 kişi ile %2,7'sini 18-24 yaş arasındaki çalışanlar oluşturmaktadır.

Öğrenim durumu dağılımı için 5 farklı grup belirlenmiştir. Bu grupların dağılımı lisans mezunu çalışanlar 51 kişi ile %34,9, ön lisans mezunu çalışanlar 40 kişi ile %27,4, lise mezunu

çalışanlar 34 kişi ile %23,3, ilköğretim mezunu çalışanlar 16 kişi ile %11 ve yüksek lisans mezunu çalışanlar 5 kişi ile %3,4 şeklinde gerçekleşmiştir.

Katılımcıların %55,2'si 80 kişi ile işçilerden, %26,9'u 39 kişi ile memurlardan ve %17,9'u 26 kişi ile sözleşmeli personelden oluşmaktadır. Hizmet süresine göre dağılım için 5 grup belirlenmiştir. Bu gruplardan en yoğunu 51 kişinin %35,2'yi oluşturduğu 3-6 yıl arasında çalışanlardır. Bu grubu %27,6 ile 15 yıldan fazla çalışan 40 kişi, %15,9 ile 1-3 yıl arasında çalışan 23 kişi, %12,4 ile 7-10 yıl arasında çalışan 18 kişi ve %9 ile 10-15 yıl arasında çalışan 13 kişi takip etmektedir.

Gelir düzeyinde en kalabalık grup %53,1'lik orana tekabül eden 77 kişi ile 2000-3499 TL seviyesidir. Bu seviyeyi 45 kişi ile %31'i oluşturan 3500-4999 TL gelir seviyesi, 13 kişi ile %9'u oluşturan 5000-6499 TL gelir seviyesi, 9 kişi ile %6,2'yi oluşturan 6500-7999 TL gelir seviyesi ve 1 kişi ile %0,7'yi oluşturan 8000+ TL gelir seviyesi takip etmektedir.

IV. II. Betimleyici İstatistikler ve Frekans Analizi

Salihli Belediyesi çalışanlarından oluşan anket katılımcılarına yöneltilen sorulara ilişkin betimleyici istatistikler ve yöneltilen yargıların tek örneklem t-testi sonuçları Tablo 3.'de gösterilmiştir. Tablodaki aritmetik ortalama sütununda görüldüğü üzere en yüksek ortalamaya sahip ve dolayısıyla en çok bilinen yargı 2,96 ortalama ile 4. Yargı ve en düşük ortalamaya sahip, en az bilinen yargı 1,68 ortalama ile 14. Yargı'dır. Daha sonra tüm yargıların ortalaması alınarak genel bir betimleyici istatistik analizi yapılmıştır. Bu analize göre, 147 katılımcının verdiği yanıtların ortalaması yaklaşık 2,2 olarak bulunmuştur. Bu da katılımcıların ağırlıklı olarak "Biliyorum" ve "Çok İyi Biliyorum" yanıtı verdiğini, ortalamalarının ise "Kararsızım" seviyesinde kaldığını göstermektedir.

Veri analizinin ilk aşamasında anket verileri "Hiç Bilmiyorum=0", "Bilmiyorum=1", "Kararsızım=2", "Biliyorum=3" ve "Çok İyi Biliyorum=4" şeklinde kodlanmıştır. Katılımcıların verdiği cevapların hangi seçenek üzerinde yoğunlaştığının belirlenmesi için Tek Örneklem T-Testi anlamlılık düzeyi 0,05 ve t-değeri 2 iken yapılmıştır. Değerin 2 olarak seçilmesinin nedeni "Kararsızım" seçeneğinin karşılığı olan temel düzeyde bilgi sahipliğine göre bir analiz gerçekleştirmek istenmesidir.

$$H_0: \mu=2$$

$$H_1: \mu \neq 2$$

Yargı 6, 10, 12, 13, 15, 19, 22 ve 23 için sonuçlar anlamlılık değerleri $p<0,05$ kuralına uymadığından test değerinden anlamlı ölçüde farklılaşmamaktadır. Bu yargılar için H_0 hipotezi reddedilememektedir. Bu durum, anket katılımcılarının belirtilen yargılar üzerinde ortalama olarak kararsız kaldığı anlamına gelmektedir. Diğer tüm yargıların anlamlılık değerleri $p<0,05$ kuralına uyduğundan H_0 hipotezi reddedilerek yargıların test değerinden anlamlı ölçüde farklılaştığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu farklılaşmanın t-değeri pozitif olanları "Biliyorum" ve "Çok İyi Biliyorum" seviyelerine, t-değeri negatif olanları ise "Bilmiyorum" ve "Hiç Bilmiyorum" seviyelerine yakın sonuçlar göstermektedir.

Yargılara yönelik betimleyici istatistikler ve Tek Örneklem T-Testi sonuçları Tablo 3.'de sunulmuştur.

Tablo 3. Betimleyici İstatistikler ve Tek Örneklem T-Testi Sonuçları

No:	Yargı:	N	Ortalama	Standart Sapma	t- değeri	Sig. (Çift Kuyruk)
1	Vergilerin karşılıksız alındığı	143	2,22	1,159	2,308	0,022
2	Vergilerin hem mali hem de mali olmayan amaçla alındığı	143	2,3	1,035	3,475	0,001
3	Vergilerin devletin egemenlik gücüne dayanan zorunlu bir ödeme olduğu	143	2,89	0,987	10,765	0,000
4	Vergilerin nakdi olarak ödenen parasal bir değer olduğu	142	2,96	0,874	13,056	0,000
5	Vergilerin kişilerin mali gücüne göre alındığı	142	2,6	1,045	6,823	0,000
6	Türk Vergi Sistemi'nde yer alan vergilerin türleri	145	2,18	1,159	1,863	0,064
7	Vergilerin hangi kaynaktan alındığı	143	2,25	1,065	2,828	0,005
8	Alman vergilerin nasıl kullanıldığı	145	1,81	1,063	-2,188	0,030
9	Hangi kazançların vergiye tabi olduğu	143	2,24	1,063	2,754	0,007
10	Türk Vergi Sistemi'nin genel yapısı	143	1,97	1,024	-0,408	0,684
11	Vergiye ilişkin teknik terimleri	144	2,27	1,142	2,846	0,005
12	Türk Vergi Sistemi'nde uygulanan vergi oranları	144	1,82	1,101	-1,968	0,051
13	Gelir üzerinden alınan vergilerin hangi kazanç ve iratlardan oluştuğu	144	1,9	1,076	-1,162	0,247
14	Servet üzerinden alınan vergilerin hangi değerlerden oluştuğu	144	1,68	1,035	-3,702	0,000
15	Harcama üzerinden alınan vergilerin hangi mal ve hizmetlerden oluştuğu	144	1,96	1,07	-0,467	0,641
16	Türk Vergi Sistemi'nde vergilerin ne zaman ödeneceği	142	2,34	1,044	3,857	0,000
17	Vergilerin ödeme biçimi ve yerleri	144	2,56	1,049	6,433	0,000
18	Vergi beyannamesinin doldurulması	147	2,22	1,157	2,352	0,020
19	Vergi kanunlarında yer alan indirim, istisna ve muafiyetlerin neler olduğu	144	1,9	1,139	-1,098	0,274
20	Vergi ödenmediğinde karşılaşılabilecek ceza vb. yaptırımlar	146	2,37	1,127	3,967	0,000
21	Vergiye zamanında, tam ve düzenli ödemenin avantajları	146	2,52	1,025	6,134	0,000

Tek Örneklem T-Testi sonuçları ile yargılara yönelik dağılım belirtildikten sonra Tablo 4.'de yapılan çalışmanın frekans analizine ilişkin sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 4. Frekans Analizi (%)

No	Yargı	Hiç bilmiyorum	Bilmiyorum	Kararsızım	Biliyorum	Cok İyi Biliyorum
1	Vergilerin karşılıksız alındığı	8,4	23,1	16,1	42,7	9,8
2	Vergilerin hem mali hem de mali olmayan amaçla alındığı	3,5	24,5	18,2	46,2	7,7
3	Vergilerin devletin egemenlik gücüne dayanan zorunlu bir ödeme olduğu	3,5	9,1	6,3	57,3	23,8
4	Vergilerin nakdi olarak ödenen parasal bir değer olduğu	2,1	7,7	4,2	64,1	21,8
5	Vergilerin kişilerin mali gücüne göre alındığı	4,9	10,6	21,1	46,5	16,9
6	Türk Vergi Sistemi'nde yer alan vergilerin türleri	6,9	29	13,1	41,4	9,7
7	Vergilerin hangi kaynaktan alındığı	4,9	25,9	14,7	48,3	6,3
8	Alman vergilerin nasıl kullanıldığı	9,7	35,9	21,4	30,3	2,8
9	Hangi kazançların vergiye tabi olduğu	6,3	22,4	17,5	48,3	5,6
10	Türk Vergi Sistemi'nin genel yapısı	7	31,5	21	39,2	1,4
11	Vergiye ilişkin teknik terimleri	6,9	22,9	17,4	41,7	11,1
12	Türk Vergi Sistemi'nde uygulanan vergi oranları	8,3	40,3	18,1	27,8	5,6
13	Gelir üzerinden alınan vergilerin hangi kazanç ve iratlardan oluştuğu	6,9	38,2	17,4	33,3	4,2
14	Servet üzerinden alınan vergilerin hangi değerlerden oluştuğu	9,7	43,1	18,8	26,4	2,1
15	Harcama üzerinden alınan vergilerin hangi mal ve hizmetlerden oluştuğu	6,9	34,7	17,4	37,5	3,5
16	Türk Vergi Sistemi'nde vergilerin ne zaman ödeneceği	4,2	23,2	14,1	51,4	7
17	Vergilerin ödeme biçimi ve yerleri	4,9	16	9	58,3	11,8
18	Vergi beyannamesinin doldurulması	6,1	28,6	12,9	41,5	10,9
19	Vergi kanunlarında yer alan indirim, istisna ve muafiyetlerin neler olduğu	11,1	30,6	22,2	29,9	6,3
20	Vergi ödenmediğinde karşılaşılabilecek ceza vb. yaptırımlar	7,5	17,8	15,8	47,9	11
21	Vergiye zamanında, tam ve düzenli ödemenin avantajları	2,7	18,5	15,8	50	13
22	Mükellef hakları	5,4	34	19,7	34	6,8
23	Vergiye yönelik maddi ve şekli ödevler	7,6	36,1	22,2	29,9	4,2

Tablo 4.'e göre katılımcıların on beş yargı konusunda bilgi sahibi olduğu, sekiz yargıya yönelik ise bilgi düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada katılımcıların;

verginin temel kavramlarına, ne zaman ve nerede ödeneceği ile ceza ve avantajları gibi bilgilere hâkim oldukları ancak vergilerin ne şekilde kullanıldığı ve vergi oranları konusunda bilgi düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir.

IV. III. Demografik Değişken Gruplarının Karşılaştırılması

Çalışmada demografik değişken olarak cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, kadro türü, hizmet süresi ve gelir seviyesi kullanılmıştır. Bu demografik değişkenlerin içindeki grupların vergi okuryazarlık açısından anlamlı bir farka sahip olup olmadığının belirlenebilmesi için Bağımsız Değişkenler T- Testi ve Tek Yönlü ANOVA analizi yapılmıştır. Bağımsız Değişken T-Testi karşılaştırmanın iki grup arasında yapıldığı durumlarda kullanılmış, verilerin normal dağıldığı ikiden çok gruplu analizler için Tek Yönlü ANOVA yönteminden faydalanılmıştır.

IV. III. I. Çalışanların Cinsiyet Grupları Açısından Karşılaştırılması

Cinsiyete ait betimleyici istatistikler Tablo 5.'de sunulmuştur.

Tablo 5. Cinsiyete ait Betimleyici İstatistikler

Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata
Kadın	62	2,2062	0,71091	0,09029
Erkek	83	2,1978	0,73559	0,08074

Cinsiyet değişkenine ait betimleyici istatistik tablosundan (Tablo 5.) görüldüğü üzere iki grubun da verdiği yanıtlar ortalama 2,2'dir. Dolayısıyla cinsiyet grupları arasında herhangi bir farkın olmadığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Bununla birlikte cinsiyet değişkeninin vergi okuryazarlık düzeyi üzerindeki etkisi Bağımsız Değişken T-Testi ile analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 6.'da sunulmuştur.

Tablo 6. Bağımsız Değişken T-Testi Sonuçları

	Varyansların Eşitliği için Levene's Testi		Ortalamaların Eşitliği için t-testi		
	F	Sig.	T	S.D	Sig. (2-tailed)
Varyansların homojen olması	0,007	0,931	0,069	143	0,945

Tablo 6.'ya bakıldığında cinsiyete ait anlamlılık değerinin p=0,945 olduğu görülmektedir. Bu noktada gruplar arası anlamlı bir fark için p<0,05 olması gerektiğinden Salihli Belediyesi çalışanlarının (kadın/erkek) arasında vergi okuryazarlık düzeyi açısından anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

IV. III. II. Çalışanların Yaş Grupları Açısından Karşılaştırılması

Çalışanların yaş gruplarına ait betimleyici istatistikler Tablo 7.'de sunulmuştur.

Tablo 7. Yaş Gruplarına Ait Betimleyici İstatistikler

<i>Yaş Grubu</i>	<i>N</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>Std. Hata</i>
18-24	4	2,457	0,755	0,378
25-31	29	2,145	0,839	0,156
32-38	40	2,3267	0,649	0,103
39-45	31	2,1078	0,719	0,129
46+	42	2,193	0,731	0,113
Total	146	2,2092	0,726	0,06

Tablo 7.'e bakıldığında beş farklı yaş grubu içinde ortalama olarak diğerlerinden farklılaşan herhangi bir grup bulunmadığı görülmektedir. Bu noktada grupların hemen hepsinin “Kararsız” ile “Biliyorum” cevapları arasında ortalama cevaplar verdiği söylenebilir.

Çalışanların yaş gruplarına ait ANOVA sonuçları ise Tablo 8.'de sunulmuştur.

Tablo 8. Yaş Gruplarına Ait ANOVA Sonuçları

	<i>Karelerin Toplamı</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Karelerin Ortalaması</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>
Gruplar Arasında	1,247	4	0,312	0,584	0,675
Gruplar İçinde	75,259	141	0,534		

Tablo 8.'e bakıldığında anlamlılık değerinin $p=0,675$ olduğu görülmektedir. Söz konusu değer $0,05$ 'den büyük olması, gruplar arasında anlamlı bir farkın olmadığını ifade etmektedir.

IV. III. III. Çalışanların Öğrenim Durumu Açısından Karşılaştırılması

Çalışanların öğrenim durumlarına ait betimleyici istatistikler Tablo 9.'da sunulmuştur.

Tablo 9. Çalışanların Öğrenim Durumlarına Ait Betimleyici İstatistikler

	<i>N</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>Std. Hata</i>
İlköğretim	16	1,5384	0,61092	0,15273
Lise	34	2,2924	0,68441	0,11738
Önlisans	40	2,1156	0,66078	0,10448
Lisans	51	2,3821	0,72719	0,10183
Yüksek Lisans	5	2,7764	0,51555	0,23056

Tablo 9'a bakıldığında beş farklı öğrenim durumu grubu içinde ortalama olarak diğerlerinden farklılaşan grupların olduğu görülmektedir. Bu noktada ankete katılan çalışanların öğrenim durumu değiştiğinde yargılara yönelik verdikleri yanıtların da farklılık gösterdiği ifade edilebilir.

Çalışanların öğrenim durumu gruplarına ait ANOVA sonuçları ise Tablo 10.'da sunulmuştur.

Tablo 10. Çalışanların Öğrenim Durumlarına Ait ANOVA Sonuçları

	<i>Karelerin Toplamı</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Karelerin Ortalaması</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>
Gruplar Arasında	10,918	4	2,729	5,868	0,000
Gruplar İçinde	65,588	141	0,465		

Tablo 10.'a bakıldığında p değerinin 0,05 değerinden küçük olduğu görülmektedir. Bu nedenle H0 hipotezi reddedilmekte ve gruplar arasında anlamlı bir farktan söz edilmektedir.

Söz konusu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için ise Post-hoc analizden yararlanılmıştır. Bu noktada hangi Post-hoc analizin yapılacağına karar, homojenlik testi sonrasında verilmiştir. Yapılan homojenlik testinin sonucu olan $p=0,747$ değeri, 0,05'den büyük olduğu için grupların varyanslarının homojen olduğu belirlenmiştir. Homojen varyanslı grupların post-hoc analizi için Tukey testinden faydalanılmıştır. Tukey testine ait sonuçlar Tablo 11.'de sunulmuştur.

Tablo 11. Öğrenim Grupları Post-Hoc Analizi (Çoklu Karşılaştırma Tablosu)

	<i>Öğrenim Durumu (I)</i>	<i>Öğrenim Durumu (J)</i>	<i>Ortalama Farkı (I-J)</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>Sig.</i>
Tukey HSD	İlköğretim	Lise	-,75402*	0,20677	0,003
		Önlisans	-,57720*	0,20175	0,038
		Lisans	-,84366*	0,19543	0
		Yüksek Lisans	-1,23798*	0,34944	0,005
	Lise	İlköğretim	,75402*	0,20677	0,003
		Önlisans	0,17681	0,15909	0,8
		Lisans	-0,08964	0,151	0,976
		Yüksek Lisans	-0,48397	0,32667	0,576

Tablo 11. Öğrenim Grupları Post-Hoc Analizi (Çoklu Karşılaştırma Tablosu) (Devam)

	<i>Öğrenim Durumu (I)</i>	<i>Öğrenim Durumu (J)</i>	<i>Ortalama Farkı (I-J)</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>Sig.</i>
Tukey HSD	Ön Lisans	İlköğretim	,57720*	0,20175	0,038
		Lise	-0,17681	0,15909	0,8
		Lisans	-0,26645	0,14405	0,349
		Yüksek Lisans	-0,66078	0,32352	0,251
	Lisans	İlköğretim	,84366*	0,19543	0
		Lise	0,08964	0,151	0,976
		Önlisans	0,26645	0,14405	0,349
		Yüksek Lisans	-0,39433	0,31962	0,732
	Yüksek Lisans	İlköğretim	1,23798*	0,34944	0,005
		Lise	0,48397	0,32667	0,576
		Önlisans	0,66078	0,32352	0,251
		Lisans	0,39433	0,31962	0,732

Tablo 11.'de yer alan ortalama farkı sütununda (*) ile belirtilen değerler, karşılaştırılan iki grup arasında anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir. (I) sütununda yer alan İlköğretim grubu ile (J) sütununda yer alan diğer grupların ikili karşılaştırmaların hepsinde sig. değeri 0,05'den küçüktür. Bu sebeple İlköğretim grubu ile diğer tüm öğrenim grupları arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. Bununla birlikte Post-hoc analizinde, İlköğretim mezunu çalışanların örneklemden çıkarılması halinde diğer hiçbir öğrenim grubu arasında vergi okuryazarlık düzey farkı olmayacağı söylemek de mümkündür.

Ölçek ortalaması almadan her yargı için Tek Yönlü ANOVA analizi yapılmış ve Tablo 12.'de ölçek yargılarının her öğrenim durumu için ortalamaları sunulmuştur. Öğrenim grupları arasında farklılaşmanın olmadığı yargılar tabloya dâhil edilmemiş ve ilköğretim mezunları ile diğer mezun gruplarının farklılaştığı yargılar "6, 7, 9, 10, 11, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23" olarak bulunmuştur. Bu farklılaşma; belirtilen yargılar için ilköğretim grubunun yanıtlarının "Bilmiyorum" seçeneğinde, diğer grupların yanıtlarının ise "Kararsızım" veya "Biliyorum" seçeneklerinde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 12. Öğrenim Gruplarının Vergi Okuryazarlık Cevap Ortalamaları

	<i>İlköğretim</i>	<i>Lise</i>	<i>Önlisans</i>	<i>Lisans</i>	<i>Yüksek Lisans</i>
<i>Yargı 6</i>	1.375	2.118	2.132	2.392	3
<i>Yargı 7</i>	1.438	2.303	2.308	2.34	3.2
<i>Yargı 9</i>	1.313	2.424	2.184	2.42	2.8
<i>Yargı 10</i>	1.063	2.091	1.947	2.14	2.4
<i>Yargı 11</i>	1.063	2.455	2.051	2.6	3
<i>Yargı 13</i>	1.188	1.939	1.868	2.078	2
<i>Yargı 15</i>	1.313	2	1.923	2.098	2.4
<i>Yargı 16</i>	1.625	1.063	2.211	2.551	3
<i>Yargı 18</i>	1.5	2.235	2.1	2.49	2.4
<i>Yargı 19</i>	1.125	2.059	1.846	2.02	2.4
<i>Yargı 20</i>	1.5	2.706	2.175	2.5	3.2
<i>Yargı 22</i>	1.25	2.353	1.95	2.059	2.4
<i>Yargı 23</i>	1.063	2.235	1.6	2	2.5

IV. III. IV. Çalışanların Kadro Türü Grubu Açısından Karşılaştırılması

Salihli Belediyesi'nin memur, sözleşmeli personel ve işçi kadrolarında çalışanlarına ait betimleyici istatistikler Tablo 13.'de sunulmuştur.

Tablo 13. Çalışanların Kadro Türü Grubuna Ait Betimleyici İstatistikler

	<i>N</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>Std. Hata</i>
Memur	39	2,3069	0,63422	0,10156
Sözleşmeli Personel	26	2,1521	0,77543	0,15208
İşçi	80	2,1703	0,75461	0,08437

Çalışanların kadro türü gruplarına ait ANOVA sonuçları ise Tablo 14.'de sunulmuştur.

Tablo 14. Çalışanların Kadro Türü Grubuna Ait ANOVA Sonuçları

	<i>Karelerin Toplamı</i>	<i>df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>
Gruplar Arasında	0,574	2	0,287	0,541	0,58
Gruplar İçinde	75,303	142	0,53		

Tablo 14.'e bakıldığında anlamlılık (*sig.*) değerinin 0,58 olduğu görülmektedir. Söz konusu gruplar arasında anlamlı bir farkın ortaya konulabilmesi için bu değer 0,05'den küçük olması gerekmektedir. Dolayısıyla elde edilen sonuçlara göre; işçi, memur ve sözleşmeli personelin vergi okuryazarlık düzeyleri arasında herhangi bir farklılıktan söz etmek mümkün görünmemektedir.

IV. III. V. Çalışanların Hizmet Yılı Açısından Karşılaştırılması

Salihli Belediyesi çalışanlarının belirlenen beş hizmet yılı grubu içinde dağılımları ve yargılara yönelik yanıt ortalamaları Tablo 15.'de gösterilmiştir.

Tablo 15. Çalışanların Hizmet Yılına Ait Betimleyici İstatistikler

	<i>N</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>Std. Hata</i>
1-3	23	2,0097	0,87214	0,18185
3-6	51	2,2197	0,71871	0,10064
7-10	18	2,2328	0,84437	0,19902
10-15	13	2,291	0,8465	0,23478
15+	40	2,281	0,55264	0,08738

Çalışanların hizmet yılı gruplarına ait ANOVA sonuçları ise Tablo 16.'de sunulmuştur.

Tablo 16. Çalışanların Hizmet Yılına Ait ANOVA Sonuçları

	<i>Karelerin Toplamı</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>
Gruplar Arasında	1,224	4	0,306	0,6	0,69
Gruplar İçinde	75,191	140	0,537		

Tablo 16.'ya bakıldığında anlamlılık (*sig.*) değerinin 0,69 olduğu görülmektedir. Söz konusu gruplar arasında anlamlı bir farkın ortaya konulabilmesi için bu değer 0,05'den küçük olması gerekmektedir. Dolayısıyla ilgili demografik gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

IV. III. VI. Çalışanların Gelir Seviyesi Açısından Karşılaştırılması

Çalışanların gelir seviyelerine ait betimleyici istatistikler Tablo 17.'de sunulmuştur.

Tablo 17. Çalışanların Gelir Seviyesine Ait Betimleyici İstatistikler

	<i>N</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Std. Sapma</i>	<i>Std. Hata</i>
2000-3499	77	2,1687	0,75194	0,08569
3500-4999	45	2,2405	0,68308	0,10183
5000-6499	13	2,2441	0,94584	0,26233
6500-7999	9	2,256	0,42346	0,14115
8000+	1	2,2609	.	.

Çalışanların gelir seviyesi gruplarına ait ANOVA sonuçları ise Tablo 18.'de sunulmuştur.

Tablo 18. Çalışanların Gelir Seviyesine Ait ANOVA Sonuçları

	<i>Karelerin Toplamı</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F</i>	<i>Sig.</i>
Gruplar Arasında	0,205	4	0,051	0,095	0,984
Gruplar İçinde	75,672	140	0,541		

Çalışanların gelir seviyesi açısından karşılaştırılması, beş farklı gelir grubu olması sebebiyle Tek Değişkenli ANOVA yönetimi ile yapılmıştır. Tüm gelir seviyeleri için yanıt ortalaması 2,1-2,2 arasında değişmektedir. Tablo 18.'e bakıldığında anlamlılık (*sig.*) değerinin $p=0,984$ olduğu görülmektedir. Söz konusu değer 0,05'den büyük olması gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını ifade etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Vergi, devletlerin temel finansman kaynağı olarak bir gelir unsuru iken piyasada yer alan diğer aktör olan mükellefler açısından bir maliyet unsurudur. Bu noktada devlet, gelirlerini artırma mükellefler ise maliyetlerini azaltma eğilimindedir. Vergi okuryazarlık kavramı; sistem, süreç ve mevzuat açısından mükelleflerin vergiye yönelik bilgi düzeylerini ifade etmektedir. Vergi bilgisi ne kadar yüksek olursa vergi okuryazarlık düzeyi de o derecede artmaktadır. Dolayısıyla vergi okuryazarlık düzeyinin yüksek olması, vergileme sürecine gerek devlet gerekse de mükellef yönünde pozitif katkı sağlamaktadır. Devlet açısından bakıldığında vergi okuryazarlık düzeyinin yüksek olması vergiye gönüllü uyumu yükselterek vergi gelirlerini artırıcı bir etki yapmaktadır. Ayrıca bu durum, uzun vadede toplumun vergi kültürü düzeyini de artırma eğilimindedir. Diğer taraftan vergi okuryazarlık düzeyinin mükellefler üzerindeki etkisine bakıldığında, farkındalık ve bilgi seviyesinin artışına bağlı olarak özellikle vergi kanunlarının detaylarına hâkim olmanın vergiden kaçınma ve vergi planlamasının yapılmasına olanak sağlaması ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla vergi okuryazarlık düzeyinin artışı vergi gelirleri açısından devlete, vergi yükünün azaltılması ve finansal planlama kolaylığı bakımından mükelleflere olumlu katkı sağlamaktadır.

Çalışmada, Salihli Belediyesi çalışanlarının vergi okuryazarlık düzeyi ortaya konulmuştur. Bu bağlamda 147 belediye çalışanına toplam 23 yargı yöneltilmiştir. Bu yargılar üzerinden Salihli Belediyesi çalışanlarının vergi okuryazarlık düzeyleri ve aynı zamanda cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, kadro türü, hizmet yılı ve gelir seviyeleri gibi demografik özelliklerin vergi okuryazarlık düzeyi üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Analiz bulgularına göre anket katılımcılarının, yargıların çoğu hakkında bilgi sahibi olduğu yorumu yapılabilmektedir. Bu noktada ölçek ortalamasının (2,2); test değeri olan 2 değerinin üzerinde olması veya bir başka ifadeyle “kararsızım” seviyesinin biraz üzerinde bulunması bu

yorumu destekler niteliktedir. Bununla birlikte, genel olarak demografik değişken grupların vergi okuryazarlık düzeyinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı gözlemlenmiştir. Demografik değişkenlerden sadece öğrenim durumu ilköğretim mezunu olan katılımcıların diğer gruplara (*öğrenim durumu*) kıyasla daha düşük seviyede vergi bilgisine sahibi olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla çalışmanın başlangıcında kurulan yedi hipotezden sadece “*Öğrenim durumuna göre vergi okuryazarlık düzeyleri arasında farklılıklar bulunmaktadır*” hipotezinin desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada, öğrenim durumu faktörü göz önünde bulundurularak toplumda farklı eğitim seviyelerine sahip bireylere; temel düzeyde vergileme süreci, vergi kavramları ve vergi türleri gibi konularda eğitim verilmesinin vergi okuryazarlık düzeyini artırıcı bir etki sağlayacağı ifade edilebilir.

Etik Beyanı : *Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulmuştur. Aksi bir durumun tespiti halinde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın sorumlu yazarına ait olduğunu bildiririm. İlgili çalışmada kullanılan veriler 2019 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. İlgili çalışmada 17.06.2019 tarih ve 2019/4 sayılı MCBÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan gerekli izinler alınmıştır.*

Yazar Katkıları : *Doç. Dr. Doğan BAKIRTAŞ, çalışmanın tüm bölümlerinde ve veri toplama ve analiz aşamalarında katkı sağlamıştır. Dr. Öğretim Üyesi Ayşe ATILGAN YAŞA, çalışmanın tüm bölümlerinde analiz ve kontrol aşamalarında katkı sağlamıştır. Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.*

Çıkar Beyanı : *Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.*

Teşekkür : *Yayın sürecinde katkısı olan hakemler ile editör kuruluna teşekkür ederiz.*

Ethics Statement : *Ethical rules were followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, Ömer Halisdemir University Academic Review of Economics and Administrative Sciences has no responsibility and all responsibility belongs to the responsible author of the study. The data used in the study was collected and analyzed in 2019. In this study, necessary permissions were obtained from MCBU Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee dated 17.06.2019 and numbered 2019/4.*

Author Contributions : *Doç. Dr. Doğan BAKIRTAŞ has contributed to all parts of the study and data collection and analysis stages. Dr. Öğretim Üyesi Ayşe ATILGAN YAŞA contributed to all parts of the study and analysis and control stages. The authors contributed equally to the study.*

Conflict of Interest : *There is no conflict of interest among the authors.*

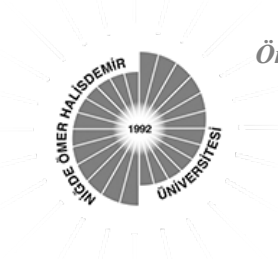
Acknowledgement : *We would like to thank the referees and the editorial board who contributed to the publication process.*

KAYNAKÇA

- Alexander, P., Balavac, M., Mukherjee, S., Lymer, A., & Massey, D. (2018). *Improving tax literacy and tax morale of young adults* (No. BAFES23). Department of Accounting, Finance & Economic, Bournemouth University, Retrieved from <https://repec.bmth.ac.uk/bam/wp/BAFES23.pdf>
- Bhushan, P., & Medury, Y. (2013). Determining tax literacy of salaried individuals - an empirical analysis. *IOSR Journal of Business and Management*, 10(6), 76-80. <https://doi.org/10.9790/487X-1066771>
- Blechova, B., & Sobotovicovia, S. (2013). Tax education as a part of financial literacy. *Trends Economics and Management*, 7(14), 17-24. Retrieved from <https://trends.fbm.vutbr.cz/index.php/trends/article/view/41/30>
- Bornman, M., & Wassermann, M. (2018). *Tax literacy in the digital economy*. Retrieved from [https://www.business.unsw.edu.au/About-Site/Schools-Site/Taxation-Business-Law-Site/Documents/Wassermann_Bornman_eJTR_Tax literacy-in-the-digital-economy.pdf](https://www.business.unsw.edu.au/About-Site/Schools-Site/Taxation-Business-Law-Site/Documents/Wassermann_Bornman_eJTR_Tax%20literacy-in-the-digital-economy.pdf)
- Chardon, T. (2011). Weathering the storm: Tax as a component of financial capability. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 5(2), 53-68. Retrieved from <https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1168&context=aabfj>

- Bakırtaş, D. & Atılğan Yaşa, A. (2020). Vergi okuryazarlık düzeyinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Salihli Belediyesi örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 741-757.
- Chardon, T., Zwaan, L., Palm, C. & Liu, Y. (2016). University students and tax literacy: Opportunities and lessons for tax teaching. *Journal of the Australasian Tax Teachers Association*, 11(1), 85-102. Retrieved from <https://eprints.qut.edu.au/101858/19/101858.pdf>
- Cvrilje, D. (2015). Tax literacy as an instrument of combating and overcoming tax system complexity, low tax morale and tax non-compliance. *The Macrotheme Review*, 4(3), 156-167. Retrieved from http://macrotheme.com/yahoo_site_admin/assets/docs/13MR43Cv.804829.pdf
- Freudenberg, B., Chardon, T., Brimble, M., & Isle, M. B. (2017). Tax literacy of Australian small businesses. *Journal of Australian Taxation*, 19, 21-61. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/151740294.pdf>
- Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 296-316. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01170.x>
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayıncılık.
- Latiff, A. R. A., Noordin, B. A. A., Omar, M. R. C., & Harjito, D. A. (2005). Tax literacy rate among taxpayers: Evidence from Malaysia. *Jurnal Akuntansi dan Auditing Indonesia*, 9(1), 1-11. Retrieved from <https://journal.uui.ac.id/JAAI/article/view/809/733>
- Madi, N., Amrizah, K., Tamoi, J., Muliati, B.A.I., Aizimah, B.A.S. & Kamaruzaman, J. (2010). Tax literacy among employees: Sabah and Sarawak's perspective. *International Journal of Economics and Finance*, 2(1), 218-223. <https://doi.org/10.5539/ijef.v2n1p218>
- Metiri Group & NCREL (2003). *EnGauge 21st century skills: Literacy in the digital age*. Naperville, Illinois. Retrieved from <https://firstnationspedagogy.com/engage21st.pdf>
- Moučková, M., & Vitek, L. (2018). Tax literacy. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 66(2), 553-559. <https://doi.org/10.11118/actaun201866020553>
- OECD INFE (2011). *Measuring financial literacy: Questionnaire and guidance notes for conducting an internationally comparable survey of financial literacy*. Paris: OECD. Retrieved from <https://www.oecd.org/finance/financial-education/49319977.pdf>
- Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 276-295. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x>
- Shockey, S. S. (2002). Low-wealth adults' financial literacy, money management behaviors, and associated factors, including critical thinking (Doctoral Dissertation). The Ohio State University. Retrieved from https://etd.ohiolink.edu/pg_10?0:NO:10:P10_ACCESSION_NUM:osu1486402544590666
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2020). *Okuryazarlık*. Retrieved from <https://sozluk.gov.tr/>
- Teyyare, E. (2018). Maliye eğitiminin vergi okuryazarlığı düzeyine etkisi: Abant İzzet Baysal Üniversitesi örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 315-333. <https://doi.org/10.11611/yead.463248>
- Vitt, L., Anderson, C., Kent, J., Lyter, D. M., Siegenthaler, J. K., & Ward, J. (2000). *Personal finance and the rush to competence: Financial literacy education in the U.S. Virginia*. Institute for Socio-Financial Studies (ISFS). Retrieved from <https://isfs.org/documents-pdfs/rep-finliteracy.pdf>
- Waris, A., & Murangwa, H. (2012). Utilising tax literacy and societal confidence in a state: The Rwandan model. *University of Nairobi Law Journal*, Retrieved from https://www.academia.edu/2419611/Utilising_Tax_Literacy_and_Societal_Confidence_in_a_State_The_Rwandan_Model
- Yardımcıoğlu, M., Akpınar, Y. & Günay, Y. (2014). Vergi okuryazarlığı ve vergisel farkındalık: Kahramanmaraş araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 95-119. Retrieved from <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/pub/issue/10269>

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 758-775

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 758-775

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.730281

Geliş Tarihi / Received: 30.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 16.09.2020

STRUGGLING THE PANDEMIC CRISES AS A GLOBAL PUBLIC GOOD THE ECONOMIC IMPLICATIONS OF PANDEMICS

Hünkar GÜLER¹

Abstract

Public goods which have the features of nonrivalry in consumption and nonexcludability have positive externalities spreading the large masses, and also cover negative externalities (public bads) not to damage the environment, health and so on. Cross-border spillover effects of externalities actually make the public goods convert to global public goods. In this sense, struggling the pandemics is a most crucial global public good which does not only impact human life but also prevents the collapse of national economies. Pandemics slow the pace of economic growth as well as increasing the loss of workforce. Governments employ a balance between the increase in spread of disease and mortality, and economic stability. This paper attempts to explain the whole story of the pandemics and their economic implications by giving examples from literature. Main finding resulted from the papers written on this issue is that pandemics exacerbate the national economies through different channels. Developed and developing countries should take the pandemics into account as a regressive power or obstacle in front of economic growth and stability of state budgets, strongly collaborate against pandemic as a naturel disaster, support their healthcare systems and be ready for these kinds of disasters.

Keywords: Pandemics, Health, Global Public Goods.

JEL Kodları: H41, I18, I15

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, gulerhunkar@ohu.edu.tr, ORCID:0000 0002 9805 284X

KÜRESEL KAMUSAL BİR MAL OLARAK SALGIN HASTALIK KRİZLERİYLE MÜCADELE KÜRESEL SALGINLARIN EKONOMİK ETKİLERİ

Öz

Kamusal malların (public goods) özelliği tüketimde rekabetin olmaması ve tüketimden dışlanamamadır. Kamusal mallarda pozitif dışsallıklar geniş kitlelere yayılmakla birlikte genellikle çevre ve sağlık gibi alanlarda ortaya çıkan negatif dışsallıkların (kamusal kötüler) içselleştirilmesiyle de gündeme gelmektedirler. Dışsallıkların ulusal sınırları aşan etkisi kamusal malları küresel kamusal mallara dönüştürmektedir. Bu bağlamda, salgın hastalıklarla (pandemics) mücadele sadece insan hayatını korumakla kalmayan aynı zamanda ulusal ekonomilerin yıkımını da önleyen küresel kamusal bir maldır. Salgın hastalıklar neticesinde işgücü kaybıyla birlikte ekonomik büyüme hızı da yavaşlamaktadır. Ulusal devletler, hastalığın yayılması ve ölüm oranlarının artmasıyla ekonomilerin istikrarı arasında denge kurmaya çalışmaktadır. Bu çalışma, salgın hastalıkların kısa tarihini ve bu hastalıkların ekonomik etkilerini literatürden örnekler vererek açıklamayı amaçlamaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler salgın hastalıkları ekonomik büyüme denkleminde dikkate almalı ve bütçelerini buna göre düzenlemeli, salgın hastalıklar gibi doğal afetler karşısında daha güçlü bir işbirliğine gitmeli, sağlık sistemlerini güçlendirmeli ve bu tür afetlere karşı hazırlıklı olmalıdırlar.

Anahtar Kelimeler: Salgın Hastalıklar, Sağlık, Küresel Kamusal Mallar.

JEL Codes: H41, I18, I15

INTRODUCTION

Social and personal welfares depend on the consumption amount of public and private goods. Public and private goods are accurately distinguished between by measuring the features of rivalry in consumption and excludability. Rivalry in consumption means that an increasing amount of individual's consumption makes the others' consumption decrease while excludability refers to exclude people from consumption by means of price mechanism. Pure public goods (or shortly public goods) have the features of nonrivalry in consumption and nonexcludability. However, public goods have significant external effects which are called externalities and these externalities cause market efficiency to distort. Cross-border spillover effects of externalities actually make the public goods convert to global public goods and today's global issues substantially stem from the underprovision of global public goods. Global Public Goods (GPGs) have been gaining increasing attention since United Nations Development Programme (UNDP) came to grip with it in 1999. GPGs which are very crucial to decrease global risks provide an equality of opportunity and support development. GPGs became a current issue for coping with global public bads which triggered by globalization. In fact, the world under the second globalization era is vulnerable to global crises that is the main reason of GPGs. By the way, countries are reluctant to produce adequate amount of GPGs owing to financing problems even though they all benefit from these goods. Moreover, GPGs face some strifes which are resulted from the theory such as free rider problem and prisoner's dilemma. These issues clarify why countries are reluctant to contribute to the production of GPGs.

Struggling the epidemics in national level and also pandemics in global level plays a significant role to save lives and frustrate economic turmoil as a GPG. Pandemics are not only a health problem that cause human suffering and loss of lives but it also have serious economic consequences that induce major global economic downturn and change of economic structures. Governments employ a balance between the decrease in spread of disease and mortality, and economic stability. History has witnessed many infectious diseases that left many deaths behind. Some of them are the Black Death, bleeding fever, swine flu, Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS), Ebola, Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) and recently Corona Virus Disease 2019 (COVID-19). The possibility of pandemic in the recent period is of growing concern

for many countries around the world. The rest of this paper proceeds as follows. The first section coming behind the introduction explains GPGs, and discusses the main reasons of underprovision problems, section 2 presents health as a GPG, section 3 is devoted to examine the whole story of pandemic crises and section 4 accentuates the economic implications of pandemics. This paper ends up by presenting main findings.

I. GLOBAL PUBLIC GOODS: INTERNALISING THE GLOBAL PUBLIC BADS

The concept of public good has a deep historical background and it was started to actually discuss in 18th century. The philosophers who first discussed the public goods are David Hume and Adam Smith. David Hume was mulling over the common good in his *Treatise of Human Nature* in 1739. In about 3 decades later from David Hume, Adam Smith considered almost same question in his *Wealth of Nations* (Kaul, Grunberg & Stern, 1999: 3). Public goods were systematically classified in Paul Samuelson's well-known paper of "The Pure Theory of Public Expenditure" in 1954. Papers related to GPGs started to release in 1986. The concept of GPG was first mentioned in Kindleberger's "International Public Goods Without International Government" in 1986 and also, in same year, another paper named as "The Theory of Externalities, Public Goods and Club Goods" was published by Todd Sandler and Richard Cornes. After a while, "The International Public Goods of Antarctica: A New Politico-Economic Regime for the World's Seventh Continent" was published by Bernard P. Herber in 1988 (Arsan, 1992: 403). This concept began to intensely discuss as of 1990s. United Nations Development Programme (UNDP) published a book entitled "Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century" in 1999 and also published one more book entitled "Providing Global Public Goods: Managing Globalization" in 2003. "International Public Goods: Incentive, Measurement and Financing" was published by World Bank in 2002. These scientific researches were motivated by developments triggered by globalisation (Kaul, Grunberg & Stern, 1999: 3).

There used to be a big leap especially in transportation, information and communication technology in twentieth century and these developments made a positive effect by shortening the distance between countries and cultures. Nevertheless, this period brought about some negative events such as environmental pollution, ozone layer depletion, pandemics, economic downturns and their spillover effects, and terrorist attacks. All these developments made us more responsible for global issues by presenting that social costs and benefits are not valid just in a national level but also in a global level (Erdoğan, 2006, s.270). GPGs are mostly defined as public goods but its benefits and costs stand along over borders. GPGs often come up by decreasing the negative effects of global public bads which involve the public disutility. In brief, on the one hand, GPGs must globally provide two main qualities such as nonrivalry in consumption and nonexcludability, but on the other hand these goods are able to support countries by solving global issues. These characteristics embed the goods in the general category of public goods. Another is that their benefits have cross-border spillover effects called externalities that are defined the difference between the benefits of public and private goods. (Kaul, Grunberg & Stern, 1999: 2). Morrissey, te Velde and Hewitt (2002: 39) have already identified the GPGs in regard to key sectors, which are the environment, information, health, peace, security, and governance. Some of these sectors such as the environment, health, and security are related to benefits derived from reducing risk and the others such as knowledge and governance are primarily associated with advancing capacity.

We need to take into account the countries, socio-economic groups, and generations for the taxonomy of public goods. The first requisite and significant point for a GPG is that it includes more than one group of countries. Accordingly, the concept of "global" is not only geographic but also it refers opposition to local, national or regional. If public goods' benefits just spill over a certain region, it is called a regional public good (Kaul, Grunberg & Stern, 1999: 10). That is to say, their benefits must cover a great number of the global population as well as the broad spectrum of countries (Kaul, Grunberg & Stern, 1999: 11). Intergenerational spillovers should be involved in the general definition of a global public good. GPGs provide the needs of present generations without

endangering those of future generations (Kaul, Grunberg & Stern, 1999: 11). To decrease the market failure linked with intergenerational public goods, supranational structures such as long-lived international organization or treaties maintain an intergenerational perspective. For instance, churches have been passing down religious doctrines from one generation to the next (Sandler, 1999: 42-43). In addition, GPGs ameliorate the position of low-income group as well as not to deteriorate those of high-income group. However, we can classify GPGs in terms of the place in the production chain such as final and intermediate goods. Final goods are outcomes rather than “goods” in the standard sense. They can be tangible such as environment or the common heritage of mankind or intangible such as peace or financial stability (Kaul, Grunberg & Stern, 1999: 13). *Table 1* below shows the taxonomy of public goods according to characteristics.

Table 1: Taxonomy of Public Goods Based On Good's Characteristics

Generational Effects	Cross-Border Spillovers	Pure Public	Impure Public	Club	Joint Product
Intragenerational	<i>Regional</i>	Forest fire suppression	Waterways	Common markets	Peacekeeping
		Groundwater pollution cleanup	Rivers	Crisis management forces	Military forces
		Animal disease control	Highways	Electric grid	Medical Aid
	<i>Global</i>	Flood control	Local parks	Information network	Technical assistance
		Ocean pollution cleanup	Electromagnetic spectrum allocation	Canals	Foreign aid
		Weather forecasts	Satellite transmissions	Air corridors	Disaster relief
Intergenerational	<i>Regional</i>	Monitoring stations	Postal service	Internet	Drug interdiction
		World court	Disease control	Shipping lanes	
		Wetland preservation	Acid rain reduction	National parks	Peacekeeping
		Lake cleansing	Fisheries protection	Irrigation systems	Flood control
		Toxic waste cleanup	Hunting grounds protection	Lakes	North Atlantic Treaty Organization
	<i>Global</i>	Lead emissions reduction	VOC emissions reduction	Cities	Cultural norms
		Ozone shield protection	Overuse of antibiotics	Transnational parks	Tropical forest preservation
		Global warming prevention	Ocean fisheries	Geostationary orbits	Space colonies
		Disease eradication	Antarctica protection	Polar orbits	United Nations
		Knowledge creation	Revolution making	Barrier reefs	Poverty alleviation

Source: Sandler, 1999: 24-25.

The most drastic problem public goods meet is the existence of a provision. Many countries are reluctant to contribute to financing of GPGs whereas these countries are differently exposed the negative effects of global public bads. Today's state notion is very different than that of old. As it's well known, Wagner's Law (1893) clarifies the transforming of the state's role in last decade of the nineteenth century. Wagner presented that elasticity of public expenditures to income is bigger than one because of the more increase in income creates the more increase in demand for health, education, and infrastructure. Wagner attributed a cultural and welfare roles and gave states new duty. After the World War II, the primary role of the states converted from the "warfare-state" to "welfare state" which is an active state implementing social reforms, offering social rights, and providing social services (Stefan, 2015: 37). However, free-rider problem that emerges from GPGs as much as public goods is still main problem for provision. Therefore, countries support international organizations to provide GPGs and make them share cost. Even if international organization play a major role, they can not directly enforce the agreements. That is to say, international organizations do not have sanction power on countries and never compel them to do anything. Instead, international organizations cooperate with countries by determining the conditions and make them self-enforce the agreements (Martin, 1999: 52).

There is a big obstacle in front of the cooperation between countries. Countries are keen on gaining benefits without bearing the cost and behave as a free-rider. The prisoner's dilemma which is a strategy for benefiting from public goods' provision without any cost requires two people having been interrogated by the police. The police officer can not charge them because of lack of evidence and then takes them separate rooms to make them confess. The police officer suggest a deal to each one. If one of these guys accepts and another refuses the crime, guy who accepts the crime is being set free and the other is being imprisoned for 5 years. If none of them accepts the crime, they are being imprisoned for a year. If both of them accept the crime, they are being imprisoned for three years. This story is being shown in *Table 2* below. The prisoner's dilemma also needs to get exact information to reach Pareto optimality (Martin, 1999: 54).

Table 2: The Prisoner's Dilemma

		Prisoner A	
		Denies	Confesses
Prisoner B	Denies	A and B each get 1 year	A gets 0 year and B gets 5 years
	Confesses	A gets 5 years and B gets 0 year	A and B each serve 3 years

Source: Kaul, Grunberg & Stern, 1999: 8.

International organizations assist states in resolving their cooperation, poor information, coordination, and technical problems instead of acting as a ruler. International organizations can interfere in reducing these strategic dilemmas in various ways. They can provide expert analyses to fairly keep the damages and expenses compensating, and also set standards for contributions to provision pools and announce information about states that avoid fulfilling their responsibility and abstain from taking measures in time (Martin, 1999: 58). Whereas non-state actors do not compete with international organization, their supply for resolving global issues is complementary to international organizations'. Non-governmental organizations also supply information on issues and support governments for reaching common purposes (Martin, 1999: 59).

II. HEALTH AS A GLOBAL PUBLIC GOOD

Health is truly accepted as a fundamental human right and is the most important building stone for prosperity. Health which is a key component of human capital and has a important role for development states the human's physical and spiritual progress, and being free from any illnesses. Health care can efficiently produce in a market because of rivalry in consumption and excludability.

However, governments support health care markets due to market failure taken place by some reasons such as externalities, lack of supply, income inequality, intergenerational transfer, and spillover effects. Accordingly, health care is known as a public good. As stated previously, public goods have the features of nonrivalry in consumption and nonexcludability. Nonrivalry in consumption refers to an ability to consume unless decreasing the others' consumption while nonexcludability refers not to exclude a person from consuming a good. Health became a GPG owing to globalization. Globalization resulted in increasing international trade volume and migration that have hurried the spread of disease around the world (Chen, Evans & Cash, 1999: 289). Health demonstrates cross-border externalities and so international cooperation and global governance become important to reduce risks.

Diseases are traditionally classified in three groups. These are infectious disease, non-infectious disease, and injury. Infectious diseases are strongly tied in with poverty and malnutrition, which are frequently seen in developing countries and mostly affect women and children. Non-infectious diseases such as cardiovascular disease, cancer, stroke, and diabetes are linked to lifestyle and health related behaviour. Lastly, it doesn't matter whether you are poor or rich, you can face with injury at anytime. Externalities cause the control of infectious disease to be a public good but treatment for non-infectious disease and injury is mostly private (Chen, Evans & Cash, 1999: 285). Serious outbreaks are rapidly reported by modern information technology and the global media. Nevertheless, it's observed that governments are actually reluctant to report epidemics due to economic results (Zacher, 1999: 269). In the case of pandemic which is an infectious disease easily spreading through human populations across a large region all countries benefit from the knowledge of pandemic outbreak. This position makes countries take measures to protect their people and prepare their medical institutions to cope with threatening disease and prevent disease to spread out of its sources (Zacher, 1999: 268).

There are some measures to reduce the effects of pandemics such as good hygiene and sanitation, social distancing, school closure, exact reporting, transparency, "best-shot" strategies, border controls, early warning systems, and international organizations. Social distancing and other mitigation steps can reduce the transmission rate from an initial value of 2.38 to an average of 1.36 during the period from January 24th, 2020 to February 3rd, 2020 in Wuhan (Atkeson, 2020: 8). School closure is a key component of many countries' plans to mitigate the effect of an influenza pandemic. By this way, the contagion effect of pandemic can get under control. Exact information, reporting, and transparency play a crucial role to struggle with pandemics as well as reduce the economic costs. Best-shot strategies remove epidemics where they emerge before they spill over the rest of the world. Thus, these technics cut down the expenses and save human health as well. All countries have been taking advantage of the activities of a few major states, non-governmental organizations and international organizations (Zacher, 1999: 269). Moreover, we need to emphasize that many experiences have revealed that it is really difficult to monitor and control international travellers for signs of disease at borders (Zacher, 1999: 275).

III. THE SHORT STORY OF PANDEMIC CRISES IN HISTORY

There are many infectious diseases killed rather more people than war during history. These diseases actually stem from the migration, trade, famine, wars, and social chaos. During the Justinian era of the Roman Empire one third of the population died of the plague (Zacher, 1999: 266). In the middle of 14th century, great (black) plague first emerged in Central Asia and expanded over the south and west and then reached up to Europe. This plague was called as "Black Death" by European because of killing millions of people where it visited. Black Death killed almost one third of Europeans in the 14th century and resulted in long-term demographic, social, and economic results both in Europe and countries in Middle East such as Syria and Egypt. This event demonstrates that infectious diseases are an inseparable part of human history (Özdemir, 2005: 22). Black Death and also repeated pandemics were the most devastating natural disasters ever to strike Europe in the 14th and 15th centuries. It's exactly difficult to globally estimate the number of people killed by Black

Death. There were the great number of people passed away because of Black Death, which number is bigger than we thought in the late of medieval era. Population in the beginning of 15th century's Europe decreased up to more than one third of the population it included a hundred years ago (Herlihy, 1997: 17). Black Death is universally accepted the biggest pandemic ever seen in Europe and this pandemic deeply impacted social and economic structure and also working life and women's roles in Europe. In addition, Black Death is evaluated to play a significant role for devastating the feudalism (TÜBA, 2020: 22). In the 16th and 17th centuries, 60 to 90 percent of the native population of the Americas from Mexico southward died of smallpox, measles, and influenza (Zacher, 1999: 266).

There were some other developments before the great influenza pandemic (Spanish flu) emerged. In the early nineteenth century, a new disease engaged attention in Europe and America. Cholera sprawled around Europe and America but it was not contagious. In 1832 a German physician named as Hecker who was directly motivated by the threat of cholera published a paper on the pestilence of 1348 and 1349 (Herlihy, 1997: 19). China in 1894 happened to struggle the plague that emerged from the inland provinces of Hunan and Canton where it was endemic to assault the port towns of Hong Kong and this waterborne disease went on to threaten port towns and their hinterlands around the world (Herlihy, 1997: 20). At the onset of December, 1915, there used to be a illness which was later recognized as influenza and this was not a officially reportable disease because its diagnostic criteria for influenza and pneumonia was ambiguous. By the way, mortality from influenza and pneumonia in the United States had sharply risen in 1915 and 1916 because of a major respiratory disease epidemic. Mortality started to somewhat decrease in 1917. The first pandemic influenza wave came out in the spring of 1918, which mercurially spreaded through the United States, Europe, and Asia over the next 6 months. Although the morbidity was still moderately high, the mortality in several territories were noticeably lower. Second wave that was much more fatal resumed from September 1918 to January 1919 and third wave showed itself up in February 1919 to June 1920 (Taubenberger & Morens, 2006: 16).

This airborne infection was based on the Influenza A virus that was subtype of H1N1. This disease and its waves overlapped with the last year of the World War I that promoted the spread of the infection due to movement of massive troops across countries. An unpleasant property of this disease was the high mortality among young adults and this pattern created negative economic impacts on prosperity by losing productive population (Barro, Ursúa & Weng, 2020: 2). These three waves revolved around the globe in less than a year. However, these active waves of disease hadn't been evenly seen around the world. For instance, Australia experienced a single and also longer wave of influenza activity due to the partial success of a maritime quarantine that postponed the pandemic until early 1919 (Johnson & Muller, 2002: 107). However, some features of the 1918 pandemic were unique. Mortality was conspicuously 5 to 20 times higher than expected. These higher mortality stemmed from the several factors such as including a higher proportion of severe and complicated infections of the respiratory tract, concentrating on young age group, and engendering 3 convulsive pandemic waves within a year. To understand the unique characteristics of the 1918 virus, natural and environmental factors should be examined (Taubenberger & Morens, 2006: 20).

We can compare the coronavirus's mortality and economic effects with the world's experience of the Spanish flu. It's estimated from the 43 countries that the Spanish flu murdered almost 39 million people around the world, and this number accounted for 2 percent of the world's population at that time. However, the other source says that mortality was estimated about 50 millions worldwide and almost 675 thousands just occurred in the USA. This number the world have ever seen since the Black Death in the 14th century is the peak of worldwide mortality from a natural disaster (Barro, Ursúa & Weng, 2020: 2). An estimated one third of the world's population (almost 500 million people) were infected and they had clinically apparent illnesses during the 1918–1919 influenza pandemic. The disease was rarely serious, and casefatality rates were 2.5-5.0 percent. These rates also showed a high increase when comparing to less than 0.1 percent in other influenza pandemics. Another paper estimated the number of deaths almost 50 millions and were possibly as high as 100 millions (Johnson & Muller, 2002: 114).

The HIV (Human Immunodeficiency Virus) was considered to transform from non-human primates in Africa and infected human populations in central Africa by the early 1970s. The first AIDS case was reported at the beginning of 1981 and actually seen among homosexual men, intravenous drug users, and hemophiliacs in 1980s. HIV is clearly transmitted by sex workers, injecting drug users, long-haul truck drivers, immigrants, and sailors. According to UNAIDS/WHO (2003: 3), 38 million people had been infected, 3 million people annually died, and 4.8 million new infections occurred each year. Total loss reached at least 25 million around the world, and AIDS killed more people than any other communicable disease over the last two decades (Bell & Lewis, 2004: 153). According to UNAIDS' data given for 2019, 1.7 million people were newly infected with HIV, 38 million people were living with it, and 690 thousands people died of AIDS-like illnesses.

The first case of Food and Mouth Disease (FMD) was reported in Hsinchu county in the northwest part of the island of Taiwan on March 14, 1997. The Taiwan Health Research Institute confirmed the diagnosis for FMD as soon as possible and clinical cases were observed in the 10 western counties. By the way, vaccination was not beneficial to sweep the disease away and FMD damaged the entire swine industry even though FMD did not become a serious health threat to pork consumers. The predominant measure for this kind of epidemic is to extinguish or slaughter the infected herds and emergency vaccination of herds should be given. Although government made a decision on the adoption of vaccination measure across the country, Taiwan announced an unclear prohibition of pork exports on March 21, 1997. Within the first few weeks of the export prohibition, almost 400 thousand animals from over one thousand infected farms were destroyed, and another 500 thousands were expected to be slaughtered (Fuller, Fabiosa & Premakumar, 1997: 5).

Infectious diseases were supposed to emerge in developing countries but develop countries in the twenty-first century. Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS, H5N1) which was a first infectious disease in the twenty-first century arose in November 2002 in the Chinese province of Guangdong and brought about the world alert. The pioneers of SARS had been seen in the Southeast Asia where had been also witnessed the two previous scary which were the H5N1 avian influenza outbreak in Hong Kong in 1997 and the Nipah virus outbreak in 1998–99 in Malaysia. Whereas the H5N1 virus disseminated from birds to humans, the Nipah virus dispersed from pigs to people (Fidler, 2004: 72). SARS overspread at least 28 countries, including Australia, Brazil, Canada, South Africa, Spain, and the USA. As from July 2003, the number of SARS cases had reached 8,437 around the world and the death toll had reached 813 people, including 348 people in China and 298 people in Hong Kong (Mckibbin, 2004: 114). The pandemic we are facing today is called as COVID-19 that emerged from Wuhan city with the population of 11 millions in Hubei province of China on December 31th, 2019. COVID-19 has been spreading over other continents besides Asia. Countries are struggling to prevent the contamination (TÜBA, 2020: 27). There have been over 28 million confirmed cases and 912 thousand deaths according to data given by World Health Organization (WHO). Mortality rate is 3 percent as of 12 September, 2020.

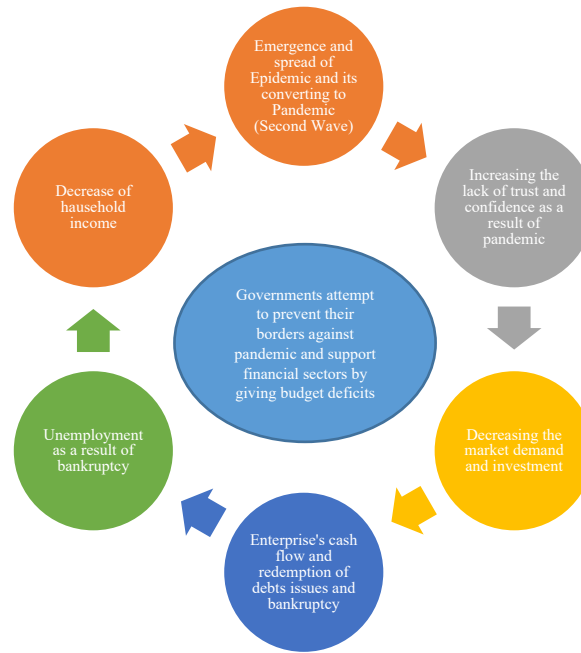
IV. ECONOMIC IMPLICATIONS OF PANDEMICS

Health is very significant determinant of wealth and provides many benefits for progress. First of all, health can effect income by means of education and secondly, good health boosts labor productivity, savings, and investments. Lastly, health has an effect on country's population age structure (Bloom & Canning, 2004: 309). However, it's very difficult to figure out the size of the economic costs of pandemics. But we obviously know that it largely affects the economies across the world. Governments first attempt to bring the pandemic under control by facilitating coordination with the rest of the world and international organizations and later ensure the economic security. After a certain point, governments need to balance between the effects of the pandemic and its economic damages. Many governments are willing to slow down the rate of infection through a number of measures such as shut-down of the production, part-time employment, home confinement (quarantine), social distancing, travel restrictions and bans, closure of borders, schools and restaurants and theatres, suspension of sports events, and so on. By the way, the biggest abstacle in

front of estimating these kinds of extreme macroeconomic events is the lack of sufficient data because these events occur infrequently (Barro & Ursúa, 2012: 85). However, estimating the economic damages of these types of naturel disasters is ambiguous even though there have been many registered events for many years. This section historically examines the economic impacts of pandemics from Black Death to COVID-19.

Europe was a very crowded continent before the Black Death emerged and there used to be a stability. One hundred year before 1348, the population showed a trivial increase. Nevertheless, food costs were high and famines were frequent, and also the economy was saturated. Production was just for meeting the requirements such as feeding, clothing, and sheltering. Agriculture was mobilized for the production of cereals, and the basic food stuff and cultivation had expanded to the limits of the workable land (Herlihy, 1997: 57). The Black Death brought out a long-term permanent changes in demographic behaviour, agriculture, manufacturing, trade, and technology. It was a strong exogenous shock which led to a sharp increase in wages across Europe and the eastern Mediterranean. This position headed on a large scale of institutional changes in the countryside. In other words, these changes induced the growing commercialisation of agriculture. Also, increase in trade and manufacturing made a lasting impact in urban life as well as decreased interest rates, and the skill premium followed these developments. The Black Death brought about greater institutional changes such as making the guilds more flexible, and rising the rural industries. Scarcity and the high cost of labor triggered the labour-saving technological innovations (Pamuk, 2007: 312). The Black Death drastically reduced the number of workers and their average length of life. Whereas the life expectancy in the thirteenth century were between 35 and 40 years, severe pandemic in the late fourteenth century reduced that figure below 20 years. After 1400, life expectancy extended to about 30 years. These changes necessarily transformed the balances between young and old, and producers and dependents. As a result of these developments, high wages and low rents raised the standard of living for substantial numbers (Herlihy, 1997: 39-42).

As from the beginning of the twentieth century financial sector became significant. This means that the modern economy today is represented by financial globalization and a crisis appeared from any reason in the financial system deeply affects countries. *Figure 1* below shows in what ways pandemics affect the modern economy. First of all, disease is detected and registered as a epidemic by the countries and they try to restrain it spilling over the rest of the world. But, in fact, countries do not admit that disease can become a international problem because of their economic concerns and they do not announce it in time. Whenever epidemic converts to a pandemic as a global problem, countries and international organizations take measures to make disease remove. By the way, pandemics first hurt the human health, and secondly national economies even if countries attempt to prevent its attack rate. After a while, economy becomes as important as human health. In an advanced stage, people lose their trust and confidence against the economy and government becomes responsible for stabilizing the economy. This position increases the public debts and crowds the private sector out of the economy. You can easily follow this cycle from the figure 1 below.

Figure 1. What Channel Economy Is Affected

Students are largely influential in dispersing the virus around so the first channel epidemics unfold is the schools. School closure is first considered as a urgent measure for implementation. During the 1918 influenza epidemic in the USA, school closure and cancellation of public gatherings were markedly engaged with reduced mortality (Chen, Huang, Chuang, Chiu, & Kuo, 2011: 200). Strategies involving school closure are approximately 14 to 21 times as costly as single intervention strategies with antivirals or prevaccination (Sander et al., 2009: 5). The school closure strategies are very expensive from the society's perspective but imbedding school closure to any FTAP (Full Targeted Antiviral Postexposure Prophylaxis) strategy or prevaccination increases removal rate of pandemic up to 7 percent. If school closure is imbedded to FTAP, no more than about 50 percent antiviral stockpiling is needed to effectively control the pandemic (Sander et al., 2009: 6).

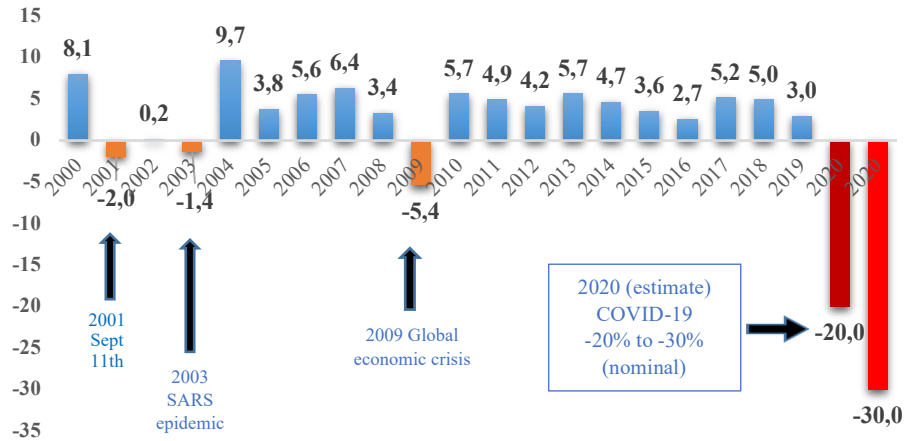
Contagion does not just refer to the "transmission" of the diseases but also refers to the spillover effects of economic downturn. Asian flu started with the devaluation of the Thai baht in July 1997 and then spilled over Malaysia, Indonesia, Korea and Japan with the Hong Kong stock market crashing in October 1998 (Jackson, 1999). The crisis emerged in Southeast Asia first jumped to Russia and Brazil by means of loan default, affected Europe and North America, and also resulted in the collapse of the US hedge fund long-term capital management (Claessens & Forbes, 2001: 4). Whereas 1991 cholera outbreak in Peru costs the country almost 800 million dollars due to the diminishing rate of trade volume and travel restrictions, 1994 plague outbreak in India expenses the country 1.5 billion dollars due to the same reasons (Zacher, 1999: 273).

China which has been the main growth driver among countries approximately makes up 16.3 percent of the world's GDP. IMF estimates that China alone contributes 39 percent of global economic growth in 2019. This means that any downturn in the China's economy could probably make the global economy fluctuate (IMF, 2019). Wuhan where the COVID-19 primarily appeared has been recognized as a principal financial hub for central China. It is also a important transportation and trade center, where the headquarters of the nation's major local steel and vehicle makers are settled. The city serves as a production center to more than 300 factories of the world's best 500 companies such as Microsoft, SAP, and Groupe PSA (South China Morning Post, 2020).

In democratic regimes, governments are interested in enhancing the well-being of citizens in order to be reelected and they rely on tourism sector and trade volume (net export) to achieve this goal. Governments encourage their tourism sector because of an important role in augmenting nations' business activity such as foreign currency earnings and job creation. However, the tourism sector is very sensitive to negative environmental factors such as natural disasters, serious social

conflicts, economic crises, wars, and terrorism. World Tourism Organization (UNWTO) estimates that international tourist arrivals could decline by 20 percent to 30 percent in 2020 in consideration of the latest urgent measures to restrict the COVID-19 pandemic. This could cause a loss of 300 to 450 billion dollars in international tourism receipts which is almost one third of the 1.5 trillion dollars generated globally (UNWTO, 2020:3). *Figure 2* below shows the change in international tourism receipts due to global crises. As it's shown from the figure, pandemics affect the tourism receipts even harder than economic downturns and regional tensions.

Figure 2: International Tourism Receipts, World (real change, %)

Source: UNWTO, 2020: 7.

Trade volume decreases during the pandemic period so that the market demand is sharply fallen down. Unfortunately, on the one hand, export restrictions including certain medical equipments were adopted by governments around the world, but on the other hand, countries attempted to respond to COVID-19 pandemic (Carreno, Dolle, Medina, & Brandenburger, 2020: 405). Total export of European Union decreased by 33.1 percent in April, 2020 comparing to the same period of the previous year. States implement expansionary monetary and fiscal policies by boosting money supply, expanding public expenditures, and reducing taxes so as to increase the demand struck by the pandemic. Many states introduced tax measures including tax cuts, tax credits, tax deferrals, and other instruments (OECD, 2020). However, pandemic as a natural disaster swiftly devastates the world economy as a whole even if each countries and international organizations take measures in time. Table 3 below presents the economic implications of pandemics by giving examples from literature.

Table 3. Economic Implications of Pandemics

Author(s)	Country	Model	Variables	Conclusion
Alfaro et al. (2020)	Hong Kong (SARS) and USA (COVID-19)	Exponential and Logistic Model	Daily market returns and cumulative number of cases in a country	Epidemics demonstrate a decline in aggregate market return from 8 to 11 percent for SARS and 4 to 10 percent for COVID-19
Barro, Ursúa & Weng (2020)	43 Countries (Spanish flu)	Regressions	Economic growth rate, death rates of natural disasters such as flu and war, real rates of returns and inflation rates	Natural disasters decline the countries' GDP by 6 percent and total consumption by 8 percent. Higher mortality decreases real returns on stocks and short-term government bills
Baker et al. (2020)	USA (COVID-19)	Survey	Transaction-level household financial data	Results present sharp drops in demand for restaurants, retails, air travels, and public transports
Barrot, Grassi & Sauvagnat (2020)	France (COVID-19)	Standard model of production networks	Sectors and household expenditures	Six weeks social distancing brings down the GDP by 5.6 percent
Zeren & Hızarcı (2020)	China, South Korea, Italy, France, Germany, and Spain	Cointegration test with multiple break (Maki, 2012)	COVID-19 daily total deaths and COVID-19 daily total cases with stock markets	Total cases have cointegration with SSE, KOSPI, and IBEX35 and do not have cointegration with FTSE MIB, CAC40, and DAX30
Zhou, Sun & Liu (2019)	China	SEIRS Model (with double delay)	Risk-free interest rate and funds' effective infection rate	Results show that when the effective infectious rate of funds equals 0.08, its value accounts for the capital saturation level. In the case of normal market fluctuation, the removal rate of funds ranges from 5 per thousand to 3 percent
Barro & Ursúa (2012)	28 countries for consumption and 40 countries for GDP	Time Series Analysis	Growth rate, consumption, stock prices, and disaster probability	Macroeconomic crises (disasters) fall down the GDP 21 percent, and also total consumption 22 percent
Chen et al. (2011)	Taiwan (Swine flu)	Questionnaire Interview	The questionnaire interview assesses the harmonization of restrictions on public place visits or gatherings, and seeks for childcare during the school closure, economic impact by workplace absenteeism, and wage loss.	In response to the 2009 P/H1N1 virus, the median wage loss in affected households accounts for 0.93 percent of Taiwan's per capita GDP in 2009

Table 3. Economic Implications of Pandemics (cont.)

Boucekkine, Diene & Azomahou (2008)	Sub-Saharan Africa (AIDS)	Blanchard Model	Life expectancy, average human capital, loss in labor force, loss in productivity, and the effects of both private and public health expenditure on productivity	AIDS-like epidemics drop savings and higher probability of death causes schooling time to drop, and also productivity decreases
Beutels et al. (2009)	China (SARS)	Time Series Analysis	Monthly SARS cases and deaths, and sectoral indicators	Estimating the cost of SARS crisis in Beijing is not straightforward. Losses of tourism receipts are estimated about 1.4 billion dollars or 300 times expensive than the treatment in Beijing
Sander et al. (2009)	United States	Stochastic Agent-Based Model	The number of influenza cases and effectiveness of interventions	School closure incurs high cost to society, which is about 2.7 million dollars per 1000 people
Sadique, Adams & Edmunds (2008)	United Kingdom	Human Capital Method (HCM)	Labor force loss and average wage rate	GDP is estimated to have lost by 0.85 - 0.97 percent if school shuts down for 12 weeks.
Garrett (2007)	USA (Spanish flu)	Survey	Survey	Whereas entertainment industries' receipts suffer from the epidemics, businesses specialized in health care products experience an increase in revenues. The U.S. Department of Health and Human Services expects 1.9 million dead and almost 200 billion dollars economic cost in the USA
Kalemlı Özcan (2006)	44 African countries (AIDS)	Panel Regression	Country level total fertility rate	There is a positive effect of the epidemic on fertility rate between country and region comparisons. By the way, there is no robust effect of the diseases on fertility rate between country comparisons
Kim, Chun & Lee (2005)	Korea (SARS)	Qualitative Method (Interview)	Hotels' occupancy rate and income	The occupancy rate decreases almost 14 percent from February 2003 to July 2003 in regard of the same period in previous year. The occupancy rate from April 2003 to June 2003 was fairly worse, that indicating a 26 percent drop in regard to that of 2002

Table 3. Economic Implications of Pandemics (cont.)

Freire (2004)	South Africa	Gali (1990)'s Model	Annual probability of death due to HIV/AIDS	Significant drop in the future saving rates
Nippani & Washer (2004)	Canada, China, Hong Kong, Indonesia, Philippines, Singapore, Thailand, and Vietnam	T-tests and the non-parametric Mann-Whitney test	S&P 1200 Global Index	SARS has no adverse effect on the exposed countries' stock markets except for China and Vietnam
Bloom & Mahal (1997)	51 developed and developing countries	EPIMODEL	Growth rate of real per capita, average annual increase of AIDS and vectors of variables that influence economic growth	As the number of AIDS cases per 1,000 people increases, the average annual rate of per capita income growth decreases 0.86 percentage point
Kambou, Devarajan & Over (1992)	Cameroon (AIDS)	General Equilibrium Model	Labor force and growth rate	AIDS epidemic lowers the GDP growth rate by 2 percentage points per year

CONCLUSION AND POLICY RECOMMENDATIONS

This paper examines the impacts of pandemics on national economies. Although the economic impacts of pandemics are very comprehensive and somewhat ambiguous, some are straightforward in literature. However, it's very difficult to figure out the size of the economic costs of pandemics because of the separate development level of countries, economic measures employed, duration of pandemics, sectors differently affected, and international collaborations. Governments employ some measures to control the spread pace of pandemics. These measures are part-time employment, home confinement (quarantine), social distancing, travel restrictions and bans, closure of borders, schools, and crowded places as well. These measures bring about serious economic problems even though they confine the negative effects of pandemics. A paper studied on Spanish flu and World War I's impact on economy presents that natural disasters decline the countries' GDP by 6 percent and total consumption by 8 percent. Another paper studied for France during COVID-19 pandemic suggests that six weeks social distancing brings down the GDP by 5.6 percent. Also, Korea's SARS experience explains that hotel's occupancy rate decreases almost 26 percent from April 2003 to June 2003 in regard of the same period in previous year. Whereas 1991 cholera outbreak in Peru costs the country almost 800 million dollars due to the diminishing rate of trade volume and travel restrictions, 1994 plague outbreak in India expenses the country 1.5 billion dollars due to the same reasons. UNWTO estimates that international tourist arrivals could decline by 20 percent to 30 percent in 2020 in consideration of the latest urgent measures to restrict the COVID-19 pandemic. This could cause a loss of 300 to 450 billion dollars in international tourism receipts which is almost one third of the 1.5 trillion dollars generated globally. Main finding resulted from the papers written on this issue is that pandemics exacerbate the national economies through different channels. Developed and developing countries should take the pandemics into account as a regressive power or obstacle in front of economic growth and stability of state budgets, strongly collaborate against pandemic as a natural disaster, support their healthcare systems and be ready for these kinds of disasters.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan ederim. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk şahsıma aittir.

Yazar Katkıları : Bu çalışmanın ortaya çıkma sürecinde değerli hakemlerin düzeltmeleri dışında herhangi bir dış katkı veya ortak yazar söz konusu değildir.

Çıkar Beyanı : Çalışma herhangi bir finansal destek almamıştır.

Teşekkür : Çalışmaya düzeltmeleriyle katkı sunan değerli hakemler başta olmak üzere dergi editörü Doç. Dr. Ali Eren Alper'e ve usanmadan sorularımıza cevap veren dergi editör yardımcısı Arş. Gör. Ali Gökhan Gölçek'e şükranlarımı sunarım.

Ethics Statement : I declare that the ethical rules are chased in all preparation processes of this paper. In the event of a contrary situation, I swear that ÖHÜİBF Journal has no responsibility and so all responsibility belongs to me.

Author Contributions : There is no external contribution or co-author(s) except reviewers' corrections.

Conflict of Interest : No financial support.

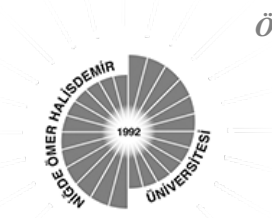
Acknowledgement : I would like to thank to first dear reviewers and after editor Assoc. Prof. Ali Eren Alper and co-editor R. A. Ali Gökhan Gölçek who patiently answered my all questions.

REFERENCES

- Alfaro, L, Chari, A., Greenland, A. N., & Schott, P. K. (2020). Aggregate and firm-level stock returns during pandemics in real time, *NBER Working Paper Series*, 26950, Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w26950.pdf>
- Arsan, H. Ü. (1992). Kamu maliyesi alanında yeni bir inceleme konusu: uluslararası kamusal mallar, *Ankara Üniversitesi S. B. F. Dergisi*, 47(1), 403-426.
- Atkeson, A. (2020). What will be the economic impact of COVID-19 in the US? rough estimates of disease scenarios, *NBER Working Paper Series*, 26867, Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w26867.pdf>
- Baker, S. R., Farrokhnia, R.A., Meyer, S., Pagel, M., & Yannelis, C. (2020). How does household spending respond to an epidemic? consumption during the 2020 COVID-19 pandemic, *NBER Working Paper Series*, 26949, Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w26949.pdf>
- Barro, R. J., & Ursúa, J. F. (2012). Rare macroeconomic disasters, *annual review of economics*, 4, 83-109, Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/42949932>
- Barro, R. J., Ursúa, J. F., & Weng, J. (2020). The coronavirus and the great influenza pandemic: lessons from the "Spanish flu" for the coronavirus's potential effects on mortality and economic activity, *NBER Working Paper Series*, 26866, Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w26866.pdf>
- Barrot, J. N., Grassi, B., & Sauvagnat, J. (2020). Sectoral effects of social distancing, *Centre for Economic Policy Research*, 3, 89-107, Retrieved from <https://cepr.org/sites/default/files/news/CovidEconomics3.pdf>
- Bell, C. L. G., & Lewis, M. (2005). The economic implication of epidemics old and new, *World Economics*, 5(4), 137-174. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=997387
- Beutels, P., Jia, N., Zhou, Q. Y., Smith, R., Cao, W. C., & de Vlas, S. J. (2009). The economic impact of SARS in Beijing, China, *Tropical Medicine and International Health*, 14(1), 85-91. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1365-3156.2008.02210.x>
- Bloom, D. E., & Mahal, A. S. (1997). Does the AIDS epidemic threaten economic growth?, *Journal of Econometrics*, 77, 105-124. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304407696018088>
- Bloom, D. E., & Canning, D. (2004). Epidemics and economics: interactions between global change and human health, *Scripta Varia*, 106, 304-331. Retrieved from <http://www.casinapioiv.va/content/dam/accademia/pdf/sv106/sv106-bloom.pdf>

- Boucekkine, R., Diene, B., & Azomahou, T. (2008). Growth economics of epidemics: a review of the theory, *Mathematical Population Studies*, 15(1), 1-26, Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/08898480701792410?needAccess=true>
- Carreno, I., Dolle, T., Medina, L., & Brandenburger, M. (2020). The implication of the COVID-19 pandemic on trade. *European Journal of Risk Regulation*, 11(2), 402-410.
- Chen, W. C., Huang, A. S., Chuang, J. H., Chiu, C. C., & Kuo, H. S. (2011). Social and economic impact of school closure resulting from pandemic influenza A/H1N1, *Journal of Infection*, 62, 200-203. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0163445311000089?via%3Dihub>
- Chen, L. C., Evans, T. G., & Cash, R. A. (1999). Health as a global public good, In I. Kaul, I. Grunberg & M. A. Stern (Eds.), *Global public goods international cooperation in the 21th century* (pp. 284-304), New York: Oxford University Press.
- Claessens, S., & Forbes, K. (2001). International financial contagion: an overview of the issues and the book. In S. Claessens & K. Forbes (Eds), *International financial contagion* (pp. 3-18), Dordrecht and London: Kluwer.
- Erdoğan, M. M. (2006). Küresel kolektif varlıklar, finansman problemleri ve düzeltici vergileme temelli çözüm yolları, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXI(I), 269-295.
- Fidler, D. P. (2004). *SARS, governance and the globalization of disease*, First Edition, New York: Palgrave Macmillan.
- Freire, S. (2004). Impact of HIV/AIDS on saving behaviour in South Africa, *Forum Paper*, Retrieved from https://pdfs.semanticscholar.org/5267/47656af2ebaf4c279bd6814f30f36a38f90a.pdf?_ga=2.79497297.478059263.1588126441-490337133.1579866999
- Fuller, F., Fabiosa, J., & Premakumar, V. (1997). World trade impacts of foot and mouth disease in Taiwan, *Briefing Paper*, 97-BP 16. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/38921255.pdf>
- Garrett, T. A. (2007). Economic effects of the 1918 influenza pandemic implications for a modern-day pandemic, *Federal Reserve Bank of St. Louis*, Retrieved from https://www.stlouisfed.org/~media/files/pdfs/community-development/research-reports/pandemic_flu_report.pdf
- Herlihy, D. (1997). *The Black Death and the transformation of the west*, Harvard University Press, Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/j.ctvjghwgp>
- IMF (2019). *World economic outlook growth slowdown precarious recovery*. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2019/03/28/world-economic-outlook-april-2019>
- Jackson, K. D. (1999). Introduction: the roots of the crisis. In K. D. Jackson (Eds). *Asian contagion the causes and consequences of a financial crisis*. New York: Westview Press.
- Johnson, N.P.A.S., & Mueller, J. (2002). Updating the accounts: global mortality of the 1918–1920 “Spanish” influenza pandemic. *Bull Hist Med*, 76, 105–115.
- Kalemli-Ozcan, S. (2006). AIDS, "reversal" of the demographic transition and economic development: evidence from Africa, *NBER Working Paper Series*, 12181, Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w12181>
- Kambou, G., Devarajan, S., & Over, M. (1992). The economic impact of AIDS in an African country: simulations with a computable general equilibrium model of Cameroon, *Journal of African Economies*, 1, 109-130. Retrieved from <https://academic.oup.com/jae/article-abstract/1/1/109/681426?redirectedFrom=fulltext>
- Kaul, I., Grunberg, I., & Stern, M. A. (1999). Defining global public goods, In I. Kaul, I. Grunberg & M. A. Stern (Eds.), *Global public goods international cooperation in the 21th century* (pp. 2-19), New York: Oxford University Press.
- Kim, S. S., Chun, H., & Lee, H. (2005). The effects of SARS on the Korean hotel industry and measures to overcome the crisis: a case study of six Korean five-star hotels, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 10(4), 369-377. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10941660500363694>
- Martin, L. L. (1999). The political economy of international cooperation, In I. Kaul, I. Grunberg & M. A. Stern (Eds.), *Global public goods international cooperation in the 21th century* (pp. 51-64), New York: Oxford University Press.
- Mckibbin, W. (2004). Globalization and disease: the case of SARS. *Asian Economic Papers*, 3(1), 113-131. Retrieved from <https://www.mitpressjournals.org/doi/pdfplus/10.1162/1535351041747932>

- Morrissey, O., te Velde, D. W., & Hewitt, A. (2002). Defining international public goods: conceptual issues, In M. Ferroni & A. Mody (Eds.), *International public goods: incentives, measurement and financing* (pp. 31-46), Kluwer Academic Publisher, Boston & Londra.
- Nippani, S., & Washer, K. M. (2004). SARS: a non-event for affected countries' stock markets?. *Applied Financial Economics*, 14, 1105-1110, Retrieved from <https://doi.org/10.1080/0960310042000310579>
- OECD (2020). International Trade Pulse. Retrieved from <http://www.oecd.org/sdd/its/international-trade-pulse-oecd-updated-july-2020.htm>
- Özdemir, H. (2005). *Salgın hastalıklardan ölümler 1914-1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). The Black Death and the origins of the “great divergence” across Europe, 1300-1600, *European Review of Economic History*, II, 287-317. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/41378468?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Sadique, M. Z., Adams, E. J., & Edmunds, W. J. (2008). Estimating the costs of school closure for mitigating an influenza pandemic, *BMC Public Health*, 8(135), 1-7. Retrieved from <https://bmcpublihealth.biomedcentral.com/track/pdf/10.1186/1471-2458-8-135>
- Sander, B., Nizam, A., Garrison Jr, L. P., Postma, M. J., Halloran, M. E., & Longini Jr, I. M. (2009). Economic evaluation of influenza pandemic mitigation strategies in the United States using a stochastic microsimulation transmission model. *Value Health*, 12(2), 226-33. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3710126/pdf/nihms59313.pdf>
- Sandler, T. (1999). Intergenerational public goods strategies, efficiency and institutions. In I. Kaul, I. Grunberg & M. A. Stern (Eds.), *Global public goods international cooperation in the 21th century* (pp. 20-50), New York: Oxford University Press.
- South China Morning Post (2020). Why Wuhan is so important to China's economy and the potential impact of the coronavirus. Retrieved from <https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3047426/explained-why-wuhan-so-important-chinas-economy-and-potential>
- Stefan, G. M. (2015). European welfare state in a historical perspective a critical review, *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 7(1), 25-38. Retrieved from <http://www.ejist.ro/files/pdf/391.pdf>
- Taubenberger, J. K., & Morens, D. M. (2006). 1918 influenza: the mother of all pandemics. *Emerging Infectious Diseases*, 12(1), 15-22. Retrieved from <https://www.medigraphic.com/pdfs/revbio/bio-2006/bio061i.pdf>
- TÜBA (2020). COVID-19 küresel salgın değerlendirme raporu. Erişim adresi: <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/T%C3%9CBA%20Covid-19%20Raporu%202.%20G%C3%BCncelleme.pdf>
- UNAIDS/WHO (2003). AIDS epidemic update, Retrieved from https://data.unaids.org/pub/report/2003/2003_epiupdate_en.pdf
- UNWTO (2020). Impact assesment of the COVID-19 outbreak on international tourism. Retrieved from <https://www.unwto.org/tourism-covid-19>
- WHO (2006). SARS how a global epidemic was stopped, Retrieved from https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/207501/9290612134_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Zacher, M. W. (1999). Global epidemiological surveillance. In I. Kaul, I. Grunberg & M. A. Stern (Eds.), *Global public goods international cooperation in the 21th century* (pp. 266-283), New York: Oxford University Press.
- Zeren, F., & Hızarcı, A. E. (2020). The impact of COVID-19 coronavirus on stock markets: evidence from selected countries, *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 78-84, Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1024340>
- Zhou, Q., Sun, S., & Liu, Q. (2019). The capital flow of stock market studies based on epidemic model with double delays, *Physica A: Statistical Mechanic and its Applications*, 120733, 1-18. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0378437119303255>

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 776-791

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 776-791

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.731103

Geliş Tarihi / Received: 02.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 02.09.2020

ACIL DURUM VE AFET YÖNETİMİNDE SÜREÇ YAKLAŞIMI VE TEKNOLOJİ

Levent MEMİŞ¹

Cenay BABAĞLU²

Öz

Afetler, doğal ve yapay olmak üzere farklı sebeplerden meydana gelmekte ve zararlara yol açmaktadır. Afetlere sebep olan riskleri tam anlamıyla sıfırlamak mümkün olmamakla beraber, etkin bir afet yönetimi zararların azaltılmasında fayda sağlamaktadır. Bu noktada risk belirleme ve zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarından oluşan bütünlük afet yönetimi kabul görmektedir. Yer verilen aşamaların etkinliği için “örgütlenme, insan kaynakları ve teknoloji” unsurları temel düzeyde önem kazanmaktadır. Bu çalışmada bütünlük afet yönetimi, teknoloji odaklı olarak inceleme konusu yapılmıştır. Nesnelerin interneti, farklı türleriyle sensörler, GPS, 3D baskı, 5G, uçan göz, sanal/artırılmış gerçeklik gibi teknolojik gelişmelerin, afet yönetimi açısından ortaya çıkardığı fırsatlar ve afet yönetimi sürecinin etkinliğini artırma potansiyeli bu kapsamda incelenmiştir. Risklerin belirlenmesi ve zararların azaltılmasında farklı verilerin desteğiyle coğrafi bilgi sistemlerinin; hazırlık sürecinde uzaktan algılama, AR, VR ve erken uyarı sistemlerinin; müdahale aşamasında mobil uygulamalar, 5G, nesnelerin interneti, sosyal ağlar, kayıt-zincir ve uçan göz gibi yeniliklerin; iyileştirme aşamasında ise ortaya çıkan büyük veri ve uçan gözün öne çıktığı tespit edilmiştir. Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı başta olmak üzere, Türkiye’de ilgili kurumların teknolojiyi afet yönetim sürecine dâhil etme çabası bilinmektedir. Bu çalışmada farklı teknolojilerin acil durum ve kriz yönetiminde nasıl kullanıldığı incelenmiş ve Türkiye’deki çabalar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Acil Durum Yönetimi, Teknoloji, COVID-19, Afetle Mücadele, Kriz Yönetimi

JEL Sınıflandırması : H80, J38

¹Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İİBF, SBKY, levent_memis@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5438-691X

²Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, cenaybabaoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2935-0579

TECHNOLOGY AND STAGES APPROACH IN EMERGENCY AND DISASTER MANAGEMENT

Abstract

Disasters consist of different reasons that can be described as natural and artificial and cause damages. It is not possible to completely reset the risks caused by disasters and an effective disaster management becomes important. At this point, integrated disaster management consisting of risk determination and loss reduction, preparation, response, and improvement stages is accepted. "Organization, human resources and technology elements are gaining importance for the effectiveness of the stages. In this study, integrated disaster management and technology-oriented examination are made. Opportunities created by technological developments such as the Internet of Things, sensors, GPS, 3D printing, 5G, flying eye, virtual / augmented reality in terms of disaster management and the potential to increase the effectiveness of the disaster management process were examined within this scope. In this context, with the support of different data in determining risks and reducing losses, GIS, GIS, remote sensing, AR, VR and early warning systems in the preparation process; In the intervention stage, innovations such as mobile applications, 5G, internet of things, social networks, blockchain, drone; It is determined that the big data, CBS and drone emerged in the improvement phase. AFAD including primarily in Turkey, the other in technology efforts of the relevant institutions are known to include disaster management process. This study examines how different technologies are used in emergency and crisis management and efforts in Turkey are evaluated.

Keywords : Emergency Management, Technology, COVID-19, Disaster Recovery, Crisis Management

JEL Codes : H80, J38

GİRİŞ

Afet, en genel ifadesiyle, insanların beklemediği anda meydana gelen ve beraberinde çeşitli zararlara yol açan olaydır. Afetler, doğal ve yapay olarak iki genel sınıfa ayrılmaktadır. Doğal afetler, deprem, yanardağ, tsunami, heyelan gibi jeoloji kökenli ve yıldırım, sel, taşkın, fırtına, hortum, dolu, kuraklık gibi meteoroloji kökenli olabilmektedir. Bunlar arasında deprem ve sel başı çekmektedir. Diğer taraftan insanların eylemleriyle meydana gelen afetler ise, yangınlar, terör olayları, salgınlar, biyolojik saldırılar gibidir (Kadioğlu, 2017: 45-49). Dolayısıyla afetler, herhangi bir sınırlandırma olmaksızın tüm toplumların karşı karşıya geldiği olaylardır. Bu metnin yazıldığı günlerde, tüm dünyayı etkisi altına alan ve "COVID 19" olarak isimlendirilen bir virüsün yol açtığı, insanlar üzerinden etkisini artıran afetle mücadele edilmektedir. Neredeyse tüm dünya devletleri, bireysel ve örgütsel düzeyde modern yaşamı sekteye uğratan ve can kayıplarına sebebiyet veren bu salgından ortaya çıkan durumu yönetmekle meşgul olmaktadır. Karşılaşılan bu durumlar, çeşitli kaynaklardan meydana gelen afetlerin insan yaşamının bir parçası olduğunu göstermekte ve daha az zararlarla atlatılması için etkin afet yönetimlerinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde yönetsel açıdan afet yönetiminin iki önemli unsuru bulunmaktadır: risk yönetimi ve kriz yönetimidir. Afet öncesi süreçte risk yönetimi, afetin gerçekleşmesi ve sonrasında kriz yönetimi geçerli olmaktadır. Bu iki yönetim unsurunu birbirini tamamlayacak şekilde uygulamak, modern afet yönetiminin en önemli özelliği kabul edilmektedir (Kadioğlu, 2017: 55).

Diğer taraftan etkin bir afet yönetiminde, örgütsel yapılanma ve operasyonel kapasite önem kazanmaktadır. Afete yönelik örgütlenmede, merkezi yönetim öne çıkmakta, vatandaşa yakınlık açısından konumsal özellikleriyle yerel yönetimler tamamlayıcı bir işlev göstermektedir. Ayrıca kamu otoritesinin dışında, sivil toplum yapılanmasının da önemli işlevleri yerine getirdiği bilinmekte ve taraflar arasında iş birliği, afet yönetiminin önemli bir parçası haline gelmektedir (Memiş & Babaoğlu, 2020: 168). Bu süreçte gerçekleştirilen örgütlenmeleri ve operasyonları etkileyen ve tamamlayan önemli bir değişken olarak teknoloji önem kazanmaktadır. Teknoloji, artık tüm dünya genelinde kabul gören ve hayata geçirilen, bütünlük afet yönetiminin farklı aşamalarında önemli faydalar ortaya çıkarabilmektedir. Ayrıca teknolojik alanda yaşanan gelişmeler beraberinde yeni fırsatlar getirmekte, öncekileri etkisiz kılabilir. Bu bağlamda öncesinde uydu sistemleri,

belgegeçer, televizyon, kısa mesaj sistemi (SMS) gibi uygulamalar afet yönetiminde etkili olurken (Genç, 2012: 360), içinde bulunduğumuz dönemde nesnelere interneti (internetin nesnelere dahil olması), yapay zekâ, robotlar, akıllı sistemler gibi yenilikler önem kazanmaktadır. Teknoloji, bazı sınırlılıkları ve olumsuzlukları içermekle birlikte, afet öncesinde risklerin tespit edilmesi ve hazırlıkların gerçekleştirilmesinde, hızlı hareket etmenin çok önemli olduğu afet anında ve afet sonrası dönemde iyileştirme çalışmalarında önemli faydalar sağlamaktadır. Özetle teknoloji, afet yönetimi sürecinde taraflar arasında iletişimi sağlama ve kullandığı durumlarda veri elde etme kapasitesiyle işlev görebilmektedir (Memiş & Babaoğlu, 2020: 171). Üzerinde durulan bu hususlar, aynı zamanda afet ve kriz yönetiminin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda gelişen yeni teknolojilerin kriz yönetiminde kullanıma dair en güncel örnek COVID 19'la mücadeledir.

İfade edilenler çerçevesinde bu çalışmada, gelişen yeni teknolojik imkânlar bütünlüklü afet yönetimi aşamaları bağlamında inceleme konusu yapılmaktadır. Bu noktada gerçekleştirilen uygulamalar ve ortaya çıkan potansiyel üzerinde durulmaktadır. Ayrıca çalışmada Türkiye'nin afet ve kriz yönetimi açısından potansiyeli ve teknoloji kullanma kapasitesi üzerinde durulmuş, mevcut çalışmalar ve eksiklikler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

I. TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN AFET VE ACİL DURUM YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ

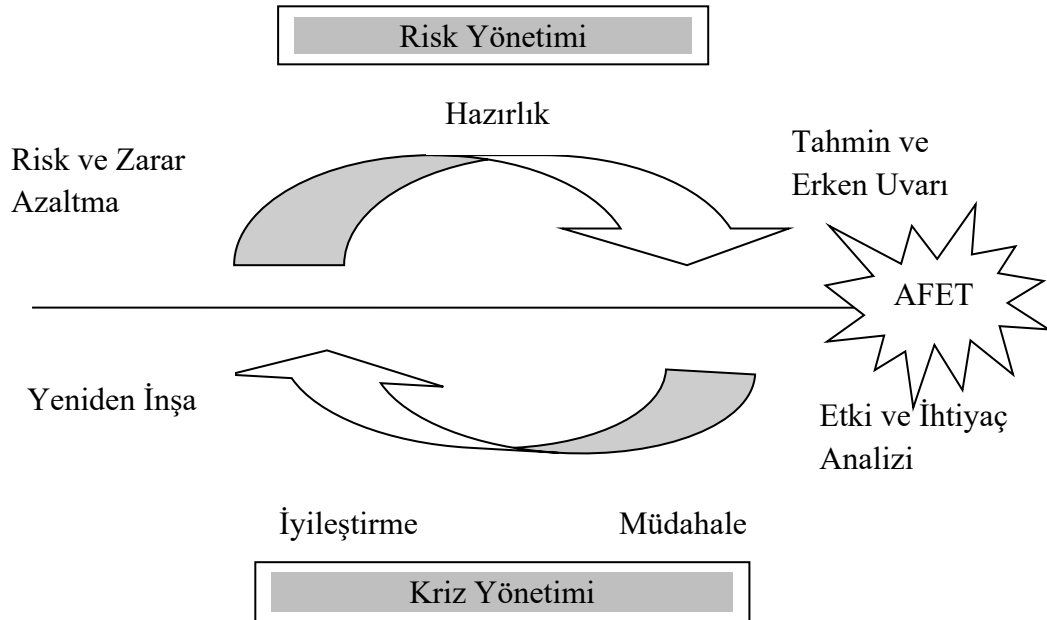
Teknoloji, insanlık tarihine yön veren ve şekillendiren en önemli değişkenlerden birisidir. Zorunluluklar, yeni ihtiyaçlar ve bilimsel gelişmelerin etkisi altında teknolojik gelişmeler güncellenmektedir (Basalla, 2013; Türkcan, 2011). Bu gelişmeler ile genel düzeyde toplumsal yaşam arasında birbirine bağlı bir mekanizma işlemektedir. Teknoloji, bir yandan insani bir amacı yerine getiren bir araç; uygulamalar ve bileşenler topluluğu, olguların amaçlar doğrultusunda programlanması veyahut bir kültürün elinde bulunan aletler ve mühendislik uygulamalarının toplamı olarak tanımlanabilmektedir (Arthur, 2011: 36; 62). Diğer bir ifadeyle teknoloji, doğal ve toplumsal çevreyi kontrol etmek ve dönüştürmek amacıyla geliştirilen teknikler, araçlar ve süreçlerdir (İnan, 2019: 112). Anlaşılacağı üzere teknoloji, farklı parçaların bir araya geldiği ve belirlenen amaçlar çerçevesinde işlerlik kazanan bir araçtır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) alanında yaşanan gelişmeler, bireysel ve örgütsel yaşamlara yeni boyutlar kazandırmaya başlamıştır. Ayrıca BİT alanındaki gelişmeler; üstel³, tümlüklü (farklı teknolojilerin birbiriyle ilişkisi) ve özyinelemeli (kendi kendini geliştirebilen) olarak varlık göstermektedir (Leonhard, 2018: 24-25). Bu noktada güncel olarak; mikroişlemciler, nesnelere interneti, bulut bilişim, robotlar, mobil uygulamalar, yapay zekâ, derin öğrenme, sensörler, RFID (*Radio Frequency Identification*), GPS (*Global Positioning System*), sanal gerçeklik/artırılmış gerçeklik, 3D baskı, uçan göz (*drone*), büyük veri, blok zincir (*blockchain*) gibi teknolojik tabanlı yenilikler öne çıkmaktadır. Ayrıca taraflar arası bağlantılılığı sağlayan ve kullanıcılarından veri elde etmeye imkân veren sosyal medya araçları da önemli potansiyeller barındırmaktadır (Dereli, Çelik & Çetinkaya, 2018). Burada yer verilen teknolojiler, yaşamın birçok alanında karşılıklı bulabilmekte ve ucuzladıkça yaygınlaşmaktadır (Agrawal, Gans & Goldfarb, 2019: 25). Örneğin nesnelere interneti, nesnelere yerleştirilen sensörler üzerinden herkese ve her şeye bağlanabilirliği sağlamaktadır. Bu bağlantılılık üzerinden oluşan veriyle birlikte bir üst zekâ elde etmek mümkün olabilmektedir (Leonhard, 2018: 89). Yaşanan gelişmeler altında özellikle veri üretiminin yaygınlık kazanması ve makine öğrenmesi, derin öğrenme gibi tekniklerin geliştirilmesi, yapay zekâyı gündeme getirmektedir. Bu sayede elde edilen veriler üzerinden ortalamaların ötesinde öngörüler mümkün olmaktadır (Agrawal, Gans & Goldfarb, 2019: 39-55). Bu gelişmeler “akıllı” olarak nitelendirilen, kendi kendine faaliyet gösteren (otonom)(algılayan, yapılandıran ve eyleme dönüştüren) veya birbirleri arasında bağlantılılığı oluşan, bu anlamda biyolojik biçim kazanan teknolojileri gündeme getirmiştir (Arthur, 2011: 226-228).

³Moore Yasası olarak tanımlanan ve 18 ayda bir işlemci kapasitelerinin iki kat arttığını iddia eden yaklaşım uzun yıllardır geçerliliğini korumuştur (Rayes ve Salam, 2019: 26-27).

Yaşanan teknolojik gelişmeler beraberinden ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yapıları da dönüşüme uğratmaktadır. Bu dönüşümleri Leonhard (2018: 53) on başlık altında sıralamaktadır: Dijitalleşme, mobilleşme, ekranlaşma, aracısızlaşma, dönüşüm, akıllanma, otomasyon, sanallaşma, sezinlenme ve robotlaşma. Ortaya çıkan yeni durumu daha çok enerji odaklı ele alan Rıfkin (2014), üçüncü sanayi devrimi derken; Schwab (2017) ise teknolojilerin farklı alanlara yansımaları dikkate alarak ortaya çıkan yeni durumu dördüncü sanayi devrimi olarak adlandırmaktadır. Burada belirtilen dönüşümün; hız, erişim kolaylığı, verimlilik gibi olumlu getirileri olduğu gibi; hegemonya, insanın mekanikleşmesi gibi olumsuz tarafları da söz konusu olmaktadır (İnan, 2019: 112).

Teknolojik alanda yaşanan gelişmelerin bir yansıması da afet ve acil durum yönetimine olmaktadır. Yer verilen teknolojik araçlar, risklerin belirlenmesinde ve azaltılmasında önemli görevleri yerine getirebilmektedir. Diğer taraftan risklerin gerçekleşerek afete dönüştüğü durumlarda da hızlı müdahaleyi sağlamak adına teknolojik uygulamalar yeni fırsatlar getirmektedir. Afet yönetimine yönelik örgütlenmede merkezi yönetimin rolü öne çıkmakla birlikte, afetlerin çok boyutlu karmaşık nitelikleri nedeniyle yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri (STÖ) arasında iş birlikleri önemli hale gelmektedir (Memiş & Babaoğlu, 2020: 168). Bu iş birlikleri üzerinden, tüm dünyada kabul gören bütünlük afet yönetiminin gerçekleştirilmesine odaklanılmaktadır.

Şekil 1: Afet Yönetimi Döngüsü

Kaynak: Kadioğlu, 2017: 55.

Bütünlük afet yönetimi genel hatlarıyla: risk ve zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme aşamalarından oluşmaktadır (Kadioğlu, 2017: 56-57). Bu aşamalar, Şekil 1'de de gösterildiği gibi, birbirini tamamlayacak şekilde afet öncesinde risk yönetimi, afet anı ve sonrasında ise kriz yönetimi yaklaşımı kapsamında gerçekleşmektedir. Ele alınan afetin durumuna göre buradaki aşamaları uygulamak gerekecektir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde herhangi bir afet türüne indirgmeden, yer verilen bu aşamalarda gelişen yeni teknolojilerin nasıl etkisi olduğuna odaklanılmaktadır.

II. AFET VEYA KRİZÖNCESİ DÖNEMDE TEKNOLOJİNİN ROLÜ

Afet öncesi dönemde risk yönetimi yaklaşımı içinde teknoloji önemli fırsatlar sunabilmektedir. Sözü edilen bu fırsatlar risklerin tespitinde ve azaltılmasında karşılık bulmaktadır.

II.I. Risk Belirleme ve Zarar Azaltma Aşamasında Teknoloji

Risklerin belirlenmesi ve sonrasında zarar azaltma çabaları, bütünleşik afet yönetimi sürecinin ilk adımını oluşturmaktadır. Bu aşamada risklerin belirlenmesi, önlemlerin alınması ve zarar azaltma çalışmaları önem kazanmaktadır (Kadıoğlu, 2017: 68). Bu aşamada şu konularda bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır:

1. Tehlike değerlendirme, risk analizleri ve haritalandırma,
2. Kırılganlığın değerlendirilmesi,
3. Demografik dağılım ve özellikleri,
4. Altyapı, yaşam düzeni ve kritik özellikler,
5. İnsan ve materyal kaynağı (bütçe)
6. İletişim imkânları.

Bu bağlamda bu aşamada teknoloji (CBS ve GPS gibi); risklerin tespit edilmesi, değerlendirilmesi ve azaltılması çabaları ile eğitim faaliyetlerinde önem kazanmaktadır (APCİCT, 2011: 44-46; Çağlayan, Satoğlu & Kapukaya, 2018). CBS, farklı kurumların oluşumunu sağladığı, kentsel mekâna bağlı olarak oluşan verileri (meteorolojik, yerleşim, toplu taşıma gibi veriler) entegre edebilmekte, uzaktan erişime ve kullanımına izin vermektedir. CBS; veri girme, işleme, analiz etme, sorgulama ve güncelleme imkânı veren, afet yönetiminin farklı aşamalarında potansiyel faydaları taşımaktadır. Bu altyapı üzerinden elde edilen veriler; taraflar arasında kolay paylaşılma, güncellenmekte, veri analizini kolaylaştırmakta ve hızlı çözümler, çok yönlü görselleştirme imkânı sunabilmektedir. Bu sistemin iyi işlemesi için; donanım, CBS yazılımları, veri ve veriyi anlamlı hale getirecek insan kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır (Demirci & Karakuyu, 2004: 82-85).

Afet yönetimi bağlamında afet verileri (yaşanmış afetlere yönelik), nüfus verileri (nüfusun mekânsal dağılımı, adresleri gibi), çevresel veriler (su kaynakları, arazi kullanımı, parklar gibi), yerleşim verileri (yurtlar, eczaneler gibi mekânlar), ihtiyaç verileri (gıda depoları gibi) ve altyapı verileri (terminaller, arıtma tesisleri, doğalgaz hatları) gibi verilerin varlığı CBS'de önemsenmektedir. (Demirci & Karakuyu, 2004: 87-88). Bu verilerin dışında yine risklerin tespit edilmesi ve zararların azaltılması amacıyla farklı veri kaynaklarından yararlanmak mümkün olabilmektedir. Örneğin kamu binalarının girişlerinde kimlik kontrolü amacıyla elektronik yüz tanıma sistemlerinin kullanılması, bu verilerin işlenmesi, merkeze iletilmesi; mekân güvenliğinin sağlanmasında kaç kişiye ihtiyaç duyulacağı, profilin ne olduğu, hangi saatlerde, günlerde, dönemlerde yoğunlaştığı açısından analiz imkânları sunmaktadır (Babaoğlu, 2019). Diğer taraftan risklerin belirlenmesi aşamasında, sosyal medya araçları üzerinden farklı kişilere erişim sağlanarak daha iyi risk analizleri yapmak mümkün olabilmektedir (Macit, 2019: 177).

II.II. Hazırlık Aşamasında Teknoloji

Afetlere hazırlık, tespit edilen tehlikelere karşı önlemler olarak, risk gerçekleştiğinde, en uygun ve etkili şekilde müdahalede bulunacak yapıya sahip olmaktır (Kadıoğlu, 2017: 115). Bu noktada hazırlık aşamasında şu konularda bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır:

1. Hazırlık planları,
2. Yer tespitlerinin yapılması,
3. Sığınak yerlerinin belirlenmesi, tahliye planları ve eğitimi,

4. Yardım anlaşmaları,
5. Acil durum simülasyon çalışmaları,
6. Uyarı sistemleri,
7. Acil durum iletişim sistemi,
8. Acil durum personel listesi ve eğitimleri,
9. Kaynak envanteri (malzeme ihtiyacının belirlenmesi),
10. Kamunun bilgilendirilmesi/eğitimi
11. Farklı taraflar arasında koordinasyon sisteminin oluşturulması (APCICT, 2011: 51; Çağlayan, Satoğlu & Kapukaya, 2018).

Hazırlık planlarının oluşturulmasında da CBS, toplanan verilerin yönetilmesinde ve veri analizinden elde edilen sonuçları harita ve çizelge şeklinde sunarken çok önemli bir rol oynamaktadır (APCICT, 2011: 52). Ayrıca CBS; izleme, tahmin etme, öngörme, ölçme ve haritalama açısından da önemli katkılar sunmaktadır.

Diğer taraftan uzaktan algılama, CBS'yi tamamlayan bir araçtır. Uzaktan algılama ve algılayıcı teknolojileri, afete göre değişkenlik gösterebilmektedir. Aktif [(Sentetik Açıklıklı Radar (SAR)], LIDAR [(Light Detection and Ranging) ve İyono sonda] ve pasif algılayıcılar [Hiperspektral Görüntüleme (HSG), termal bant ve meteoroloji uyduları] şeklinde sınıflandırılmaktadır (Demirkesen ve ark., 2014). Uzaktan algılama yöntemi sayesinde, yerle bağlantı olmaksızın veriler elde edilebilmektedir (uydu görüntüleri, hava fotoları gibi). Örneğin geliştirilen bilgisayar teknolojileriyle hava akışının ve türbülansın modellenmesi, hava kirliliğinin zamansal ve mekânsal takibine imkân sağlamaktadır (Toros & Anbarcı, 2018: 23). Bu sayede elde edilen veriler üzerinden erken uyarı sistemleri, önlem ve kurtarma çalışmaları gerçekleştirilebilmektedir (Demirci & Karakuyu, 2004: 81). Bu sistem sayesinde afet öncesi ve sonrası durum hakkında karşılaştırma yaparak kısa sürede meydana gelen hasarın durumu tespit edilebilmektedir (İlter & Özkeser, 2007: 297). Öte yandan insansız hava araçları, yapılacak haritalama faaliyetlerinin afetlere hazırlık sürecinde doğru ve güncel verilere ulaşmada kullanılabilir. Afetlerin hem öncesi hem sonrasında erişimin kısıtlı olduğu bölgelerde yapılacak haritalama faaliyetlerinde, bu araçlardan yararlanmak erişimdeki ve ulaşımındaki riskleri düşürmekte ve doğru hazırlık ve müdahale imkânı sunmaktadır (Yılmaz, 2019: 48).

Hazırlık aşamasında ortaya çıkan yazılımlar, gerçekleştirilen çalışmaları daha iyi hale getirebilmektedir. Bu noktada artırılmış gerçeklik/AG (*Augmented Reality/AR*) ve sanal gerçeklik/SG (*Virtual Reality/VR*) gibi uygulamalarla, eğitimlerde gerçeğe yakın senaryoların kullanılması, etkinliği artırabilmektedir (Acar & Çağdaş, 2019: 247). SCADA-HMI uygulamaları, hazırlık aşamasında afet bölgesi kontrol ve denetim mekanizmaları arasında koordinasyonu sağlayarak erken uyarı, sevk ve yönetim çalışmalarını etkin yürütme ve bir komuta merkezi oluşturma işlevlerini görebilmektedir (Acar & Çağdaş, 2019: 247).

Erken uyarı sistemleri, riskin gerçekleşmesiyle ortaya çıkacak can kaybını, maddi zararları ve çevreye verilen zararı azaltmak/korumak için yeterli zaman kazandırarak kişileri ve toplumları güçlendirme çabasıdır. Örneğin deprem kayıt istasyonları aracılığıyla kurulumu gerçekleştirilen deprem erken uyarı sistemleri, deprem hareketlerini saniyeler öncesinde bildirerek, patlama, yangın gibi tehlikelerin ortaya çıkma potansiyeli olan tesislerde (endüstriyel alanlar, barajlar gibi yapılar), enerji kaynağının otomatik kesilmesini ya da üretimin durdurulmasını sağlayabilmektedir (Tanrıcan, 2018: 11). Bu sisteme işlerlik kazandıran en önemli araç, farklı türleriyle kullanım pratiği kazanan sensörlerdir (Bknz. Kavitha & Saraswathi, 2018; EENA, 2016: 13).

Erken uyarı sistemini tamamlayan önemli bir unsur da mobil telefonlardır. Sistemin harekete geçmesiyle mobil telefon üzerinden ilgililere kısa mesaj (SMS) gönderilerek bilgilendirilmektedir (APCICT, 2011: 53-55). Örneğin sel amacıyla geliştirilen erken uyarı sisteminde sensörler nehir boyunca yerleştirilmekte, bu sayede artan su seviyesi verisi elde edilmekte ve kısa mesajlar

aracılığıyla⁴ ilgili kişilere duyurulmaktadır. Yani uygun teknolojik araçlardan yararlanmak ve zamanında bilgiyi ulaştırarak halkı harekete geçirmek, bu süreçte önem kazanmaktadır. Ayrıca bu veriler, sonrası için de çeşitli analizler üzerinden katkı sağlayabilmektedir (EENA, 2016: 10; Karaman, 2018: 495). Özetle erken uyarı sistemleri şu dört önemli unsuru taşımaktadır: risk bilgisi, teknik gözetleme ve uyarı hizmeti, iletişim ve uyarının yaygınlaştırılması ve toplumun uyarılara cevap verme kapasitesidir (esneklik düzeyi) (Karaman, 2016: 224).

Erken uyarı sistemini tamamlayan, CBS üzerinden karşılık bulan diğer bir uygulama ise acil çağrı sistemidir. Bu sistem üzerinden, afet gerçekleştikten sonra afet zedelerle iletişim kurmak ve ihtiyaçları dahilinde yönlendirmeler yapmak mümkün olabilmektedir (İlter & Özkeser, 2007: 297). Diğer taraftan Kang & Cho (2017) da kurguladıkları yapay zekâ uygulamasını içeren derin öğrenme temelli ve CCTV (*Close Circuit Television*) sistemlerine bağlı acil durum alarm sistemiyle yangın olaylarına yönelik acil durumları %99 ihtimalle öncelikle ve ilk aşamada tespit edebildiklerini ifade etmektedirler. Ayrıca yine aynı sistem sayesinde trafik kazalarını %96 doğruluk payıyla tahmin yapılabildiği belirtilmektedir. Araştırma sonucunda, bu sistemin potansiyel modüller ve gelişkin teknik imkânlar sayesinde asayiş olayları için de kurgulanabileceğini iddia edilmiştir (Babaoğlu & Çobanoğlu, 2019: 336).

III. AFET VE ACİL DURUMSONRASI DÖNEMDE TEKNOLOJİNİN ROLÜ

Afeti ortaya çıkan riskin gerçekleşmesiyle birlikte can ve mal kayıplarının minimum düzeylerde tutulması adına hızlı bir şekilde müdahale önem kazanmaktadır. Bu süreçte gelişen teknolojiler, bazı kolaylıkları getirmektedir. Ayrıca afet sonrası dönemdeki iyileştirme çalışmalarında da teknolojinin katkısı önemli olmaktadır.

III.I. Müdahale Aşamasında Teknoloji

Afet yönetim sürecinin en önemli aşamalarından biri de risk meydana geldikten sonra en hızlı biçimde müdahalenin gerçekleştirilmesidir. Bu noktada öncesinde yapılmış hazırlık çalışmaları önemli olmaktadır. Afetler meydana geldiğinde şu hususlar önem kazanmaktadır: (1) Gerçekleşen afetin kapsamını tanımlamak, (2) öncelikleri belirlemek ve belirlenen önceliklere göre çözümler geliştirmek (yaralı tahliyelerin yapılması, çadırların kurulması, geçici alanları hazır hale getirmek gibi), (3) zaman içerisinde çözümleri sık sık gözden geçirmek, (4) durumu ve alınan önlemleri gözden geçirmek, (5) kurumlar arası iletişimin sağlanması ve (6) yapılan işlemlerin kapsamlı kayıtlarını tutmak (APCİCT, 2011: 61; Çağlayan, Satoğlu & Kapukaya, 2018). Afet gerçekleştikten sonra doğru bilgiler üzerinden farklı taraflarla iletişimi kolaylaştıracak araçlar önemli olmaktadır. Bu aşamada farklı altyapıları kullanarak iletişimi kolaylaştıracak sistemler (bkz. APCİCT, 2011: 64-66) önem kazanmaktadır. Sahip olunan iletişim teknolojileri aracılığıyla afetin gerçekleştiği noktadan anlık olarak haberdar olunmakta, taraflar arası iletişim kolaylaşmakta, ihtiyaçlar tespit edilmekte ve yardım faaliyetleri daha iyi organize edilebilmektedir (Macit, 2019: 178). Bu noktada nesnelere interneti odaklı oluşturulacak yönetim platformları sayesinde elde edilen veriler üzerinden hasar durumu ve afetten etkilenen kişilerin, daha hızlı ve kolay tespit edilebileceği öne sürülmektedir. Oluşturulacak bu gibi yeni platformlar sayesinde hem afet anında hem de afet sonrası iyileştirme çalışmalarında doğru ve tam veriler üzerinden hareket etmek mümkün hale gelmektedir (Küçük, Bayılmış, Sönmez & Kaçar, 2018: 300). Sahip olunan veriler üzerinden yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesi, kimi afetlerin tespiti ve yayılması konusunda önemli faydalar sağlayabilmektedir. Bu noktada örneğin COVID 19 sürecinde, virüsün tespit edilmesi ve yayılımını takip etmek/müdahale etmek açısından farklı kaynaklardan (sosyal medya, mobil telefonlar, hastane verileri gibi) oluşan veriler üzerinden yapay zekânın önemli bir işleve sahip olduğu, gerçekleştirilen araştırmalardan anlaşılmaktadır (Karadeniz & Çağlar, 2020; Toker, 2020). Diğer taraftan bahsi edilen salgın sürecinde Çin'de geliştirilen blok zincir tabanlı izleme uygulamasıyla virüsün yayılımı gerçek

⁴ Gerçekleştirilen bir araştırmada, vatandaşların, erken uyarının daha çok mobil telefonlar üzerinden yapılmasını tercih ettiği görülmektedir (Karaman, 2018: 507).

zamanlı izlenmiş, sağlanan şeffaflıkla birlikte oluşabilecek yanlış söylentilerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Çin’de geliştirilen akıllı ses tarama ve görüntü tarama sistemleriyle oluşturulan veriler üzerinden sağlık sisteminin etkin ve hızlı işlemesi sağlanmaya çalışılmıştır. Yine Çin’de 5G teknolojisinden yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yapımı süren hastanelerin gerçek zamanlı görüntülenmesi, uzaktan danışma sistemi, özellikle kalabalık noktalarda bulunarak ortam verisinden (maske takmayan, ateşi bulunan) hareketle etkinlik gösteren 5G devriye robotları, geniş alanlara dezenfektan püskürten ve termal kameralarla birlikte vücut sıcaklığı tespit eden uçan gözlerden ve insan hareketliliğini takip eden uygulamalardan yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Güney Kore ve Singapur’da da salgın sürecinde büyük veri ve yapay zekâ uygulamalarından yararlanılarak tanı testleri geliştirilmiş, termal ısı ölçer, danışma robotları (ChatBot), virüsün yayılımıyla ilişkili olarak kişilerin hareketliliğini ve etkileşimini takip eden ve ihtiyaç duyulan bilgilerin paylaşımını sağlayan uygulamalar kullanılmıştır (Deloitte, 2020: 7-12). Pandemi sürecinde ABD’de de elde edilen verilerden hareketle gerçek zamanlı haritalar ve veri görselleştirmeleri (*dashbord*), kişileri ve etkileşimlerinin izlenmesi, hastane kapasitesini ölçümleyen simülasyonlar, virüs tespiti için akıllı ses detektörlerinin kullanımı gibi uygulamalar görülmektedir (Deloitte, 2020: 14). Farklı taraflar arasında iş birliklerin öne çıktığı Avrupa ülkeleri genelinde ise, pandemi sürecinde hastane kapasite simülasyonları, giyilebilir teknolojiler üzerinden virüs tespitinin yapılması, uzaktan sağlık hizmetine aracı olan akıllı uygulamalar, insan ve araç hareketliliğinden elde edilen büyük veriden yararlanılması gibi uygulamalar dikkat çekmektedir (Deloitte, 2020: 14).

Ayrıca bu aşamada da mobil telefonlar önemli bir iletişim aracı işlevi görebilmektedir. Bu noktada da COVID 19 sürecinde Türkiye’de Sağlık Bakanlığı tarafından uygulamaya konulan “Hayat Eve Sığar” uygulaması önem kazanmaktadır. Bu uygulamayla; kullanan kişinin bulunduğu çevrenin risk durumu, COVID 19 test sonucu, günlük istatistikler, harita üzerinde önemli yerler gibi farklı bilgiler elde edilebilmektedir. Ayrıca uygulama pozitif bireylerle temas durumunda uyarı vermektedir (Yıldız & Uzun, 2020: 41). Hastalığın teşhisi için algoritmaların geliştirilmesi, vatandaş vücut sıcaklıklarının çipler, termal kameralar ya da ısı sensörleriyle takibi, hastalığa yakalananların ortaklık ve farklılıkların analizi risk gruplarının tespitinde ve müdahalenin başarı oranının artmasında fayda sağlayabilecek yeniliklerdendir.

Diğer taraftan mobil cihazlar ile kullanım pratiği yaygınlaşan sosyal medya araçları gerek iletişimin sağlanmasında gerekse de ihtiyaçların karşılanmasında, taraflar arasındaki iş birliğini kolaylaştırma potansiyeli taşımakta (Yıldız & Demirhan, 2016: 480) ve bir kitle kaynağa dönüşebilmektedir (APCICT, 2011: 71-72). Gerçekleşen çeşitli afetlerde sosyal medya kullanımı tespit edilmektedir. Bu noktada 2011 yılında Van’da gerçekleşen deprem üzerinden yapılan bir incelemede, kamu kurumlarına göre biçimsel olmayan ve yerelde bulunan STK’lar (AKUT gibi) ile vatandaşların, bulunulan yerin koordinasyonunun sağlanmasında ve insani yardımların organizasyonunda, daha aktif biçimde Facebook’tan yararlanıldığı tespit edilmektedir (Yıldız & Demirhan, 2016: 480-481).

Bu süreçte uçan göz teknolojisi de önemli potansiyeller barındırmaktadır. Bu noktada uçan gözleri; hızlı ve güvenli lojistiğin sağlanması, arama-kurtarma çalışmaları, gerekli görsel verilerin sağlanması, ambulans hizmetinin sunulması gibi alanlarda kullanmak mümkün olabilmektedir (Acar & Çağdaş, 2019: 247). Ayrıca uçan göz teknolojisinin nesnelerin internetiyle entegre edilmesi, veri odaklı çözümleri de ortaya çıkarabilmektedir. Bu sayede sahip olunan veriler üzerinden etkin lojistik faaliyetleri gerçekleştirilebilmektedir (Macit, 2018: 29). İnsansız hava araçlarının hem arama kurtarma faaliyetlerine yardımcı olması hem de zarar görenlere yönelik teslimatların yapılabilmesi açısından fayda sağlaması da olasıdır. Örneğin 2014 yılında Papua Yeni Gine’de ortaya çıkan tüberküloz salgını şüphesinde örneklerin alınması ve sonuçların değerlendirilmesi noktasında insansız hava araçlarından faydalanılmıştır (Yılmaz, 2019: 49). Arama ve kurtarma faaliyetleri sırasında bu araçların yapacağı termal ve lazer taramalar doğrudan müdahale alanlarının tespiti için ayrıca önemlidir (Yılmaz, 2019: 50). Diğer taraftan bu aşama baz alınarak gerçekleştirilecek mobil uygulamalar ile taraflar arasında iletişim daha iyi gerçekleştirilebilecektir (Macit, 2018: 32).

Afete müdahale etme sürecinde CHIP-RFID-NFC gibi imkânlar özellikle acil tıbbi müdahale ekibine ve sonrasındaki tedavi sürecine doğru ve güvenli verilerin taşınmasında (afettede giriş-çıkış, sağlık ve kimlik bilgileri kayıtları, acil müdahale merkezinin gerçek zamanlı takibi, yaralı durum

takibi, donanım ihtiyacının belirlenmesi gibi) katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan bu aşamada robotik araçlar, tıbbi müdahalelerde, arama ve tarama çalışmalarında, hızlı ve güvenli barınma imkânlarının oluşturulmasında, katkı sağlayacağı vurgulanmaktadır (Acar & Çağdaş, 2019: 248; Çağlayan, Satoğlu & Kapukaya, 2018).

III.II. İyileştirme Aşamasında Teknoloji

İyileştirme, afet gerçekleşikten sonra fiziksel ve sosyal boyutlarıyla, yaşamın normale dönüşmesi için yapılan çalışmalardan oluşmaktadır (Kadıoğlu, 2017: 197). Afet yönetiminin aşamalarına odaklanan ilgili yazında, daha çok afet yönetim sürecinin hazırlık ve müdahale aşamalarına yönelik bir yoğunlaşmanın olduğu ve iyileştirme sürecine aynı doğrultuda ağırlık verilmediği tespit edilmektedir (Çağlayan, Satoğlu & Kapukaya, 2018). Bu aşamada;

1. Hasar, kayıp ve ihtiyaçların tespitlerinin yapılması,
2. Stratejilerin belirlenmesi,
3. İyileştirme ve yeniden inşa programlarının uygulanması (enkaz kaldırma çalışmalarının yapılması gibi),
4. Finansal değerlendirmelerin yapılması,
5. Uygulamaların izlenmesi ve değerlendirilmesi (süreçte yaşanan eksiklerin değerlendirilmesi gibi) hususları öne çıkmaktadır (APCICT, 2011: 81-84; Çağlayan, Satoğlu & Kapukaya, 2018).

Bu hususlarında özellikle afet durumuyla elde edilen veriler üzerinden biçimlendiği anlaşılmaktadır. Bu veriler üzerinden, benzer kayıpların ve hasarların ortaya çıkmaması için hazırlıklar yapılmaktadır. Yine burada da CBS, sahip olduğu çeşitli veri nitelikleriyle önem kazanmaktadır. Diğer taraftan sahip olunan veriler üzerinden gerçekleştirilecek farklı veri analizleri iyileştirme sürecinde önemli katkılar sağlayabilmektedir. Yeum, Dyke & Ramirez (2018), gerçekleşen afet görüntülerine yapay sinir ağları uygulayarak, iyileştirme sürecine olabilecek katkıyı ortaya çıkarmaya çalışmışlardır.

Farklı teknolojiler farklı aşamalarda afet ve krizlerin yönetimi noktasında önemli katkılar sunmaktadır. Türkiye de farklı aşamalarda teknolojik gelişmeleri kullanan ülkelerden birisidir. Sonraki bölümde Türkiye'nin çabaları ve

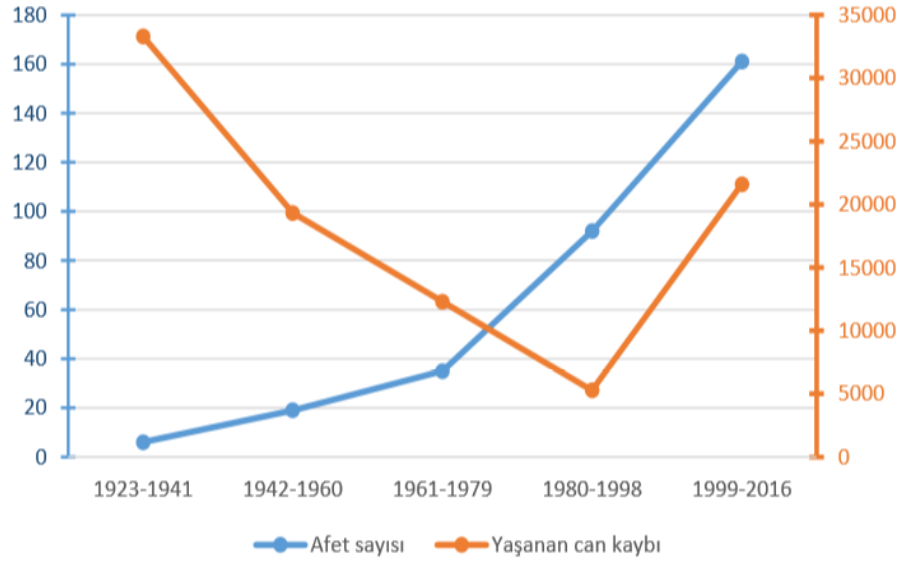
IV. TÜRKİYE'DE ACİL DURUM YÖNETİMİ ÇABALARI VE TEKNOLOJİ KULLANIMI

Türkiye, bulunduğu coğrafi konumu itibarıyla doğal kaynaklı afetlere ev sahipliği yapmaktadır. Gerçekleştirilen çeşitli indekslerde (AFAD, 2018; INFORM Risk Endeksi, 2018) Türkiye, yüksek risk grubunda yer almakta veya savunma/mücadele etme kapasitesi açısından düşük seviyede olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye, başta deprem ve sel olmak üzere afetlerin sıklıkla gerçekleştiği bir ülkedir. Diğer insan kaynaklı afetler de eklediğinde, afetlerin önemi daha fazla artmaktadır. Aşağıda yer verilen Grafik 1'de BM Uluslararası Acil Durum Veri Tabanı (EM-DAT) kriterlerine göre 1923-2016 yılları arasında Türkiye'de gerçekleşen afetler (313 adet) ve can kayıpları hakkında bilgi verilmektedir⁵. Bu afetler arasından deprem (%24,3), yol kazası (%20,8) ve sel baskınları (%13,1) öne çıkmaktadır. En fazla can kayıpları Erzincan ve Gölçük depremleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Gerçekleşen afetler sonrası yaşanan can kayıplarında, 1980-1998 dönemine kadar düzenli bir düşüş görülmekte bu dönemden sonra afetlerle orantılı olarak artış eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Bulguların bu şekilde ortaya çıkmasında, ilgili afetlere yönelik zaman içinde üretilen veri artışının etkili olabileceği değerlendirilmektedir. Grafikte belirtilen son

⁵ Afetler bazında detaylar için bkz. AFAD, 2018

zaman dilimi içinde can kayıpların artış göstermesinde seller ve ulaşım kazalarının ağırlıklı olarak etkili olduğu değerlendirilmektedir (Bahadır & Uçku, 2018: 30-31).

Grafik 1: Türkiye’de Gerçekleşen Afetler (1923-2016)

Kaynak: Bahadır &Uçku, 2018: 31.

İfade edilen afet gerçekliğinden hareketle, Türkiye’de afet yönetimini etkin hale getirmek amacıyla örgütsel yapıyı iyileştirecek düzenlemelere gidilmiştir. 2009 yılında yapılan bir düzenlemeyle (5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun) AFAD kurulmuştur. Bu teşkilatın kuruluşuyla birlikte kriz yönetiminden risk yönetimi yaklaşımına bir geçiş yapıldığı da görülmektedir (AFAD, 2018: 29). AFAD, DSİ, Meteoroloji Genel Müdürlüğü ve yerel yönetim birimleri, afet yönetimi sürecinde yer almaktadır. Örgütlenmeyle birlikte afet yönetiminin etkinliğini belirleyen önemli bir değişken olarak teknoloji yer almaktadır.

Türkiye’de, son yıllarda afet yönetimini de kapsayacak şekilde teknolojiye yönelik adımların atıldığı görülmektedir. Bu noktada Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle birlikte “Dijital Dönüşüm Ofisi” kurulmuştur. Farklı alt örgütsel yapısıyla oluşturulan Ofis, farklı kurumlar tarafından ayrı ayrı yürütülen e-devlet, siber güvenlik, mili teknolojiler, büyük veri ve yapay zekâ faaliyetlerini tek elden yürütme amacını gütmektedir. Yayımlanan 48 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle (Madde 527) Dijital Dönüşüm Ofisine; kamu dijital dönüşüm yol haritasını hazırlamak, dijital dönüşüm ekosistemi oluşturmak, bunun için taraflar arası iş birliğini ve katılımı teşvik etmek, bilgi güvenliği ve siber güvenliği artırıcı projeler geliştirme, kamuda büyük veri kullanımını yaygınlaştırmak, yapay zekâ uygulamalarına öncülük etmek gibi görevler tanımlanmıştır. Ofis’in tanımlanan bu görevler bağlamında çeşitli çalışmaları (açık veri, e-yazışma, fikir maratonu, hackİstanbul, KamuNet, TekDurak, Ulusal Veri Sözlüğü gibi) yürütülmektedir (TCCB, Dijital Dönüşüm Ofisi, 2020).

Diğer taraftan yine afet yönetimine etkileyen başka bir teknolojik yoğunlaşma ise kentsel alanda görülmektedir. Teknolojideki gelişmelerin kentsel alana yansması akıllı kent uygulamalarını gündeme getirmiş ve bu gelişmeler çeşitli düzeylerde Türkiye özelinde de gündem oluşturmaya başlamıştır. Bu noktada özellikle büyükşehirlerde geliştirilen uygulamalar öne çıkmaktadır. Ayrıca akıllı kent uygulamalarını sistemli biçimde yaygınlaştırmak ve rehberlik etmek amacıyla ulusal düzeyde çabaların da gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı öncülüğünde “2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı” yayınlanmıştır. Plan kapsamında uygulamada yol gösterici olması amacıyla, “rehber” niteliği taşıyan belgeler hazırlanmıştır. Ayrıca Plan kapsamında oluşturulan bir web sayfası aracılığıyla konuyla ilgili uygulama örneklerine ve yayınlara yer verildiği görülmektedir⁶.

Doğrudan afet yönetimiyle ilişkili kurumların, teknolojiden hangi noktalarda yararlandıklarını incelemek yerinde olacaktır. Bu bağlamda AFAD’ın, ilgili süreçlere teknolojiyi dâhil edecek bazı projeleri gerçekleştirdiği tespit edilmektedir. Bunlardan biri Afet Yönetim ve Karar Destek Sistemi’dir (AYDES). Afet anına odaklanarak geliştirilen AYDES, CBS üzerine inşa edilmiş farklı alt sistemlerden (mekânsal bilgi sistemi, olay komuta sistemi ve iyileştirme sistemi) oluşmaktadır. AYDES güdümlü bir çalışma ise Uzaktan Algılama (UZAL) projesidir. AYDES-UZAL, Elektro-Optik (EO) uydu ürünleri, hava fotoğrafları ve Sentetik Açıklıklı Radar (SAR) verilerinin görüntülenmesi ve analiz edilmesine olanak sağlayan, bu haliyle afet sürecine katkı sağlayan bir altyapıya karşılık gelmektedir. AYDES’i tamamlayan diğer bir çalışma ise “*kitle kaynak*” (*crowdsourcing*) uygulamasıdır⁷. Burada amaç kişilerin bulunduğu noktalardan sağlayacağı verilerle uzaktan algılama sistemini daha etkin hale getirmektir. Diğer bir ifadeyle bu sistem sayesinde “gönüllü/uzman kitle, sistemin kendilerine gönderdiği görüntüler üzerinde işaretlemeler yaparak, hasar analizi, arama kurtarma faaliyetleri, kapalı yolları bulma, envanter tespiti gibi görevleri yerine getirebilmektedirler”. Ayrıca bu sistem afet durumunda sosyal medya verilerini de kullanmaktadır. Diğer taraftan AFAD’ın, afet ve acil durumlar için iletişimi iyonosfer yansıma dalgalarıyla gerçekleşen yüksek frekans Hf/Ssb Telsiz Sistemini, tüm illeri kapsayacak şekilde genişletildiği anlaşılmaktadır. Bu sistemle bağlantılı bir çalışma ise merkez ile il Afet ve Acil Durum Yönetimi Merkezleri (AADYM) veya paydaş kurumlar arasında iletişimi sağlamak amacıyla geliştirilen Kesintisiz ve Güvenli Haberleşme Sistemidir (KGH). AYDES ile ilişkili bir diğer çalışma ‘Afet Sonrası Anlık Görüntü Aktarma’dır. Bu uygulamayla, hava araçlarıyla elde edilen görüntüler afet yönetim merkezine aktarılmakta, bu veriler üzerinden arama kurtarma ve iyileştirme çalışmalarına katkı sağlanmaktadır. Bütünleşik İkaz Alarm Sistemi Projesi (İKAS), acil durumlara yönelik ortaya çıkan tehlikeleri il örgütlenmesi üzerinden ilgili kişilere ulaştırmak amacıyla tasarlanmış bir sistemdir. Sistem, haber almayı ve haber iletmeyi hızlı biçimde sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bu bağlamda sistem; haber alma ve yayma, ikaz ve alarm ile mesajla uyarı sisteminden oluşmaktadır. Deprem Mobil uygulaması, afetlerle ilgili olarak hem vatandaşın verilerin elde edildiği hem de bilgilerin paylaşıldığı bir platform olarak tasarlanmıştır. Bunların yanında AFAD “Türkiye Deprem Tehlike Haritası”nı güncellemiş ve 2019 yılında interaktif şekilde kullanıma sunmuştur (AFAD, 2019).

Erken uyarı sistemleri sel gibi risklerin gerçekleşme durumlarında, kayıpları azaltacak bir fonksiyona sahiptir. Bu noktada çalışmaları gerçekleştirmek amacıyla Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), Su Yönetimi Genel Müdürlüğü (SYGM) ve Meteoroloji Genel Müdürlüğü’nün (MGM) katılımıyla “Taşkın Tahmini ve Erken Uyarı Merkezi” kurulmuştur. İş birliği içinde çalışmaları gerçekleştiren Merkez’in, farklı birimlerden elde edilen veriler (hava, akış verileri gibi) üzerinden çalışmaları koordine edecek bir birim olarak konumlandırıldığı anlaşılmaktadır. Merkez öncülüğünde gerçekleştirilmeye çalışılan erken uyarı sisteminin etkinliğini sağlamak adına DSİ bünyesinde Taşkın Arıza Müdahale Bilgi Sistemi (TAMBİS), CBS portalı, Taşkın Erken Uyarı Sistemine Yönelik Atmosferik-Hidrolojik-Hidrolik Modellerin Entegrasyonu Projesi; Su Yönetimi Genel Müdürlüğü bünyesinde taşkın yönetimine yönelik web uygulaması; Meteoroloji Yönetimi Genel Müdürlüğü bünyesinde ise Meteorolojik Veri Bilgi Sunum ve Satış Sistemi (MEVBİS), Sayısal Hava Tahmini web sayfası (SHT), Ani Taşkın Erken Uyarı Sistemi (FFGS) çalışmalarının

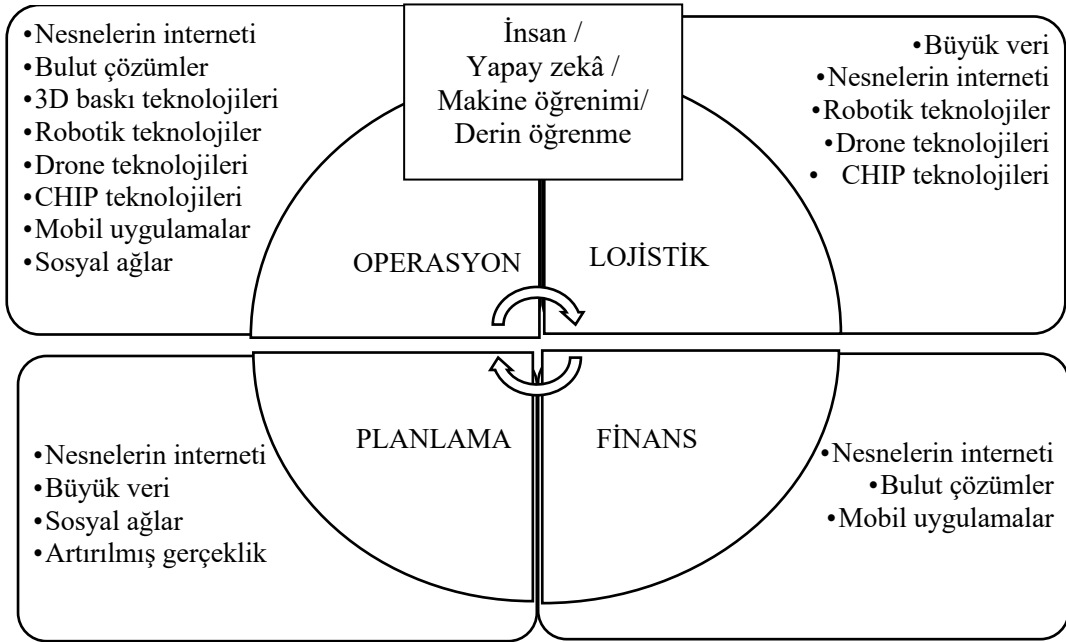
⁶ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.akillisehirler.gov.tr/>

⁷ İlgili çalışmaya dair oluşturulan www.kitlekaynak.afad.gov.tr adresi makalenin yazım esnasında defaten kontrol edilmiş, ancak erişim sağlanamamıştır. Son erişim denemesi 12.07.2020 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

yürütüldüğü anlaşılmaktadır (Uzun ve ark., 2018). Erken uyarı sistemlerinin bu çalışmalarla yeni yeni yaygınlaştırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. 2013 yılında Ergene Havzası Taşkın Erken Uyarı Sistemi kurulmuştur (Ergene OSİ, 22. 11. 2019). Yine Karadeniz Bölgesi için 2019 yılı itibariyle erken uyarı sistemi çalışmalarına, pilot uygulamalar (Rize ve Trabzon'da iki dere üzerinde) üzerinden başlandığı anlaşılmaktadır (DSİ, 2019).

Türkiye'de afet yönetimi açısından afet yönetim süreçlerini kapsayan en önemli belge, Türkiye Afet Müdahale Planı'dır (TAMP). Planda afet müdahale yönetimi sürecine (daha çok afet öncesi ve anını kapsayan), planlama, operasyon, lojistik ve finans ana başlıkları altında yer verilmektedir. Bu ana başlıklar altında yerine getirilecek faaliyetlerde, farklı sektörlerden farklı aktörlerin rolleri sıralanmaktadır (bkz. TAMP, 16-23) (Özmen, 2017: 152).

Anlaşılabacağı üzere Türkiye'nin afet yönetim sürecinde CBS tabanlı uygulamalar, iletişim sağlayacak uygulamalar ve erken uyarı sistemleri öne çıkmaktadır. Şekil 3'de yer verilen yeni teknolojilerin, uygulanmakta olan CBS gibi teknolojilerle bütünleştirilerek yeniden ele alınması önemli potansiyeller taşımaktadır. CBS, tüm bu teknolojik sistemin temel altyapısını oluşturmaktadır.

Şekil 3: Yeni Teknolojileri Kapsayan Afet Yönetim Modeli

Kaynak: Acar & Çağdaş, 2019: 245'den hareketle geliştirilmiştir.

Bu bağlamda yerleşim yerlerinde CBS/KBS (Kent Bilgi Sistemleri) uygulamalarını yaygınlaştırmak ve bütünleşik bir yapı oluşturmak önemli bulunmaktadır. Bu noktada Türkiye Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemi Altyapısının Kurulumu (TUCBS) Projesi'nin 2018 yılında başlatıldığı bilinmektedir (BİLGEM, 2019). Bunun üzerine TAMP'da belirtilen, afet yönetimi sürecinde sorumluluk verilen aktörlerin katılımıyla belirtilen yeni teknolojileri kullanıma sokmak yerinde olacaktır. Ayrıca ifade edilen teknolojilerin koordinasyonunu sağlayan çoğu zaman insan olmakla birlikte, ortaya çıkan yeni imkânlar, insanın olmadığı veya insana gerek kalmadan işlemleri yerine getirebilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Afetler, yaşamın kaçınılmaz bir gerçekliğidir. Burada önemli olan etkin bir afet yönetiminin gerçekleştirilmesidir. Etkinliği sağlayan üç önemli unsur örgütlenme, insan kaynağı ve teknolojidir. Örgütlenme açısından merkezi yönetimin çabaları kadar yerel yönetim ve sivil toplum örgütlerinin ve iş birliklerinin ne derece önemli olduğu önceki deneyimlerden anlaşılmaktadır. Özellikle afetin gerçekleştiği andaki müdahale sürecinde, nitelikli insan kaynağının varlığı önem kazanmaktadır. Bu aşamada insan kaynağı, arama-kurtarma çalışmalarında ve gerekli lojistiğin sağlanmasında etkili olmaktadır. Tam da bu noktada gönüllülük mekanizması önemli işlevleri yerine getirebilmektedir. Diğer taraftan bu çalışmanın da konusu olan teknoloji, etkin bir afet yönetim sürecinin önemli bir değişkenidir. Gelişen teknolojiler, bütünlük afet yönetimin tüm aşamalarında önemli fırsatlar sunabilmektedir.

Bütünlük afet yönetiminin ilk aşaması olan risklerin belirlenmesi ve zarar azaltma aşamasında CBS uygulamasının önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir. CBS, verilerin paylaşımını, güncellenmesini, analizini ve görselleştirilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda farklı veri kaynaklarından beslenen CBS ile risklerin tespit edilmesi, değerlendirilmesi ve azaltılması mümkün olabilmektedir. İkinci aşama olan hazırlık sürecinde de CBS, uzaktan algılama ve erken uyarı sistemleri gibi farklı teknolojik tamamlayıcılarla önem kazanmaktadır. Diğer taraftan bu aşamada insansız hava araçlarıyla gerçekleştirilecek haritalandırma çalışmalarının da varlığı dikkat çekmektedir. Ayrıca halkı bilinçlendirmek ve afetlere hazır hale getirmek için gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinin etkinliğini artırmak adına AR ve VR gibi yeni uygulamaların önemli fırsatlar sunduğu anlaşılmaktadır. Farklı taraflarla iletişimi sağlamak, tarafları koordine etmek ve arama-kurtarma çalışmalarını kolaylaştırma işlevleriyle afet yönetiminin müdahale aşamasında teknoloji, büyük önem kazanmaktadır. Bu noktada afetten etkilenen kişilerin ve hasar durumunun tespitinde nesnelere interneti, sahip olunan verilerden hareketle yapay zekâ uygulamaları, 5G destekli robotlar, havadan çeşitli faydaları sağlayan uçan gözler, mobil teknolojiler önemli fırsatlar barındırmaktadır. Afet yönetiminin son aşaması olan iyileştirme sürecinde de sahip olunan afet verisinin çok önemli bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özetle yeni teknolojiler, afet yönetim sürecinde işlemlerin ve iletişimin etkinleşmesine ve verilerin elde edilmesine katkı sağlama potansiyeli taşımaktadır.

Bir afet ülkesi olarak Türkiye'nin üzerinde önemli duracağı konulardan biri de farklı aktörleriyle etkin bir afet yönetimini gerçekleştirmektir. Bu noktada örgütsel düzeyde olduğu gibi teknoloji açısından da çabalar görülmektedir. Bu uygulamalardan biri AFAD tarafından geliştirilen, daha çok afet müdahale anına odaklanan CBS tabanlı AYDES'dir. Bu uygulamanın yanında uzaktan algılama ve alarm sistemine yönelik projeler geliştirildiği, mobil uygulamalardan yararlandığı tespit edilmektedir. Ayrıca yaygın olmamakla birlikte erken uyarı sistemlerinin uygulanmaya çalışıldığı bilinmektedir. Anlaşılacağı üzere yeni olarak nitelendirilen teknolojilerin Türkiye'nin afet yönetim sürecine çok fazla entegre edilmediği görülmektedir. Öte yandan Türkiye bu süreçte COVID-19'la mücadelede iyi bir performans göstermiştir. Sağlık Bakanlığı veri temelli bir politika süreci yönetmiş ve hangi ilde, ne kadar süre, hangi grup gibi veriler yapay zekâ algoritmalarıyla işlenmiştir. Bu süreçte veri görselleştirmeleri, çevrimiçi haritaların oluşturulması salgının kontrolü için fayda sağlamaktadır. Örneğin bu aşamada nesnelere internetinden ya da sensörlerden faydalanılmasıyla daha fazla veri sağlanacak ve daha iyi politika kurgulanacaktır.

Riskin belirlenmesi aşamasında özellikle yurtdışından getirilen vatandaşların yerleştirilmesinde veri temelli senaryolamadan faydalanılması mümkünken, bu süreçte öncelikle Ankara ve İstanbul gibi sağlık alanında kapasitesi yüksek şehirler seçilmiştir. Oysaki kalabalık büyük şehirlerde riskin de büyüyeceği göz önünde alınarak, sonraki aşamalarda Isparta gibi kapasitesi yüksek ancak nüfusu küçük ve kontrol edilebilir bölgelere yöneliş olmuştur. Müdahale aşamasında teknolojik altyapının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Verilerin toplanması noktasında ısı tabanlı sensörler ya da kameralar yoluyla yoğunlukların tespit edilmesi ve buna uygun olarak önlemlerin alınması mümkünken, bu süreçte veriler eski usulle toplanmıştır. Bu yoğunlaşmaların hızlı tespiti hızlı müdahale imkânı vermektedir. İyileştirme aşamasında ise sağlık çalışanları üzerinden işleyen bir sistem üzerinden hareket edilmiştir, ancak burada robotik teknolojiler ya da

uzaktan erişim gibi uygulamalar yoluyla da müdahale imkanları mevcuttur. Çin ve Japonya gibi bazı ülkeler bu şekilde sağlık çalışanlarını koruyabilmiştir.

Sonuç olarak COVID-19 ya da yeni krizin adı ne olursa teknoloji bir araç olarak etkin yönetim imkanları sunmaktadır. Geleceğin planlanması ve zararların azaltılması noktasında bir etkin kapasite arttırıcı olarak teknolojiye yararlanılması elzemdir. Bu kapasite yeni kazanımlar getiriyorsa ve sahip olunan veriler, bugünün yönetiminde ve geleceğin öngörülmesinde bir araç olarak kabul ediliyorsa, afet yönetimi sürecinde gelişen yeni teknolojileri göz ardı etmek mümkün olmayacaktır. Teknolojinin dinamik dünyasında gelişmeleri yakından takip etmek ve süreçlere dâhil etmek kaçınılmaz olarak görülmektedir.

Etik Beyanı: *Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan ederler. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.*

Yazar Katkıları: *Levent Memiş ve Cenay Babaoğlu, çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.*

Çıkar Beyanı: *Yazarlar ya da herhangi bir kurum/kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.*

Teşekkür: *Yayın sürecinde katkısı olan hakemler ile editör kuruluna teşekkür ederiz.*

Ethics Statement: *The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, OHUIIBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.*

Author Contributions: *Levent Memiş and Cenay Babaoğlu have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study*

Conflict of Interest: *There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.*

Acknowledgement: *We would like to thank the referees and the editorial board who contributed to the publication process.*

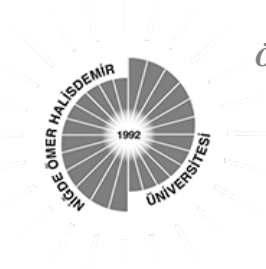

KAYNAKÇA

- Acar, M., & Çağdaş, D. Y. (2019). Endüstri devriminin ışığında “Afet 4.0”. E. S. Bayrak Meydanoğlu, M. Klein, & D. Kurt (Ed.), *Dijital dönüşüm trendleri kitabı* içinde (s. 231—257). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- AFAD (2018, 2 Kasım). Türkiye’de Afet Yönetimi ve Doğal Kaynaklı Afet İstatistikleri. Erişim adresi: <https://www.afad.gov.tr/kitaplar>
- AFAD (2019, 20 Kasım). Erişim adresi: <https://www.afad.gov.tr/projelerimiz>
- APCICT (2011). *ICT for disaster risk management*. Retrieved from https://www.preventionweb.net/files/47520_ictfordisasterriskmanagement.pdf.
- Arthur, B. (2011). *Teknolojinin doğası: Nedir ve nasıl evrilir*. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Agrawal, A., Gans, J., & Goldfarb, A. (2019). *Geleceği gören makineler: Yapay zekâ ekonomisine giriş*. İstanbul: Babil Kitap.
- Babaoğlu, C. (2019). Yerel yönetimlerde akıllı şehirler devri. *Kriter Dergisi*, 3 (32), 35-38. Erişim adresi: <https://kriterdergi.com/dosya-belediyeciligin-yeni-kodlari/yerel-yonetimlerde-akilli-sehirler-devri>.
- Babaoğlu, C., & Çobanoğlu, S. (2019). Akıllı kentler ve kentsel güvenlik. T. Avaner, & O. Zengin (Ed.), *Türkiye’de iç güvenlik yönetimi kitabı* içinde (s. 327—353). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bahadır, H., & Uçku, R. (2018). Uluslararası acil durum veri tabanına göre Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki afetler. *Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 4 (1), 28—33. DOI: 10.21324/dacd.348117.
- BİLGEM (2019, 14 Kasım). *Türkiye ulusal coğrafi bilgi sistemi altyapısının kurulumu projesi başladı*. Erişim adresi: <https://bilgem.tubitak.gov.tr/tr/haber/turkiye-ulusal-cograf-bilgi-sistemi-altyapısının-kurulumu-projesi-basladi>
- Basalla, G. (2013). *Teknolojinin evrimi*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

- Çağlayan, N., Satoğlu, Ş. I., & Kapukaya, E. N. (2018, Mayıs). *Afet yönetiminde büyük veri ve veri analitiği uygulamaları: Literatür araştırması*. 7. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi'nde sunulan bildiri, Bursa, Türkiye.
- Demirkesen, C., Gürbüz, S. Z., Sakarya, U., Deveci, H. S., Tankız, S., Öztoprak, F., Yılmaz, Ö., Atıl, İ., Arabacı, M. A., Akbab, N., Mişe, Ö., & Teke, M. (2014). *Afet yönetiminde algılayıcı teknolojilerinin kullanımı*. V. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu'nda sunulan bildiri (UZAL-CBS), İstanbul. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/269995083_Afet_Yonetiminde_Algilayici_Teknolojilerinin_Kullanimi
- Deloitte (2020, 24 Nisan). *Yeni Nesil Teknolojilerin COVID-19 Mücadelesindeki Önemi – Ülke Örnekleri*. Erişim adresi: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consulting/yeni-nesil-teknolojilerin-covid-19-mucadelesindeki-onemi.pdf>
- Demirci, A., & Karakuyu, M. (2004). Afet yönetiminde coğrafi bilgi teknolojilerinin rolü. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12, 67-100. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunidcd/issue/2433/30906>.
- Dereli, T., Çelik, N. & Çetinkaya, C. (2018). A literature review on big data and social media usage in disaster management. *Afet ve Risk Dergisi*, 1 (2), 114-125. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/afet/issue/40112/453396>.
- DSİ (2019, 22 Kasım). *Ani dere taşkınları uzaktan algılama sistemiyle öğrenilecek*. Erişim adresi: http://www.dsi.gov.tr/images/haber-resimler/dokuz-s%C3%BCtun_2019-11-16_1484637755_1768622336_0.jpg?sfvrsn=0
- EENA (2016). *Digital transformation of cities: Smart cities and emergency services*. Retrieved from <https://eena.org/document/smart-cities-emergency-services/>
- Ergene OSİ (2011). *Havzaya taşkın erken uyarı sistemi kuruluyor*. Erişim adresi: http://ergene.ormansu.gov.tr/ergene2/AnaSayfa/Taskin_erken_uyari_sistemi.aspx?sflang=tr
- Genç, N. (2012). Afet yönetimi ve iletişim teknolojileri. M. Z. Sobacı & M. Yıldız (Ed.), *E-Devlet: Kamu yönetimi ve teknoloji ilişkisinde güncel gelişmeler kitabı* içinde (s. 353—380). İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- INFORM (2018). *Global risk index results*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/inform-global-risk-index-results-2018>
- İlter, H. B., & Özkeser, İ. (2007). *Coğrafi bilgi sistemleri ile afet ve acil durum yönetim bilgi sistemleri*. TMMOB Afet Sempozyumu. Erişim adresi: <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/3910.pdf>
- İnan, K. (2019). *Bilgi toplumuna geçerken teknolojik işlevsizlik* (2.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kadioğlu, M. (2017). *Afet yönetimi: Beklenmeyeni beklemek, en kötüsünü yönetmek*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Karaman, Z. T. (2016). Afet yönetimine giriş ve Türkiye'de örgütlenme. Z. Toprak Karaman & A. Altay (Ed.), *Bütünleşik afet yönetimi kitabı* içinde (s.1—36), İzmir: İlkem Yayınları.
- Karaman, Z. T. (2018). Afetlerde erken uyarı ve toplumsal farkındalık yaratmada etkili kamu politikaları. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2), 493—517. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/598098>.
- Karadeniz, M., & Çağlar, C. (2020, 24 Nisan). *Yapay zekâya dayalı veri analizinin koronavirüs salgını sürecindeki yeri ve önemi*. Erişim adresi: https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=yz_va_karadeniz_caglar_v3.pdf
- Kavitha, T., & Saraswathi, S. (2018). Smart technologies for emergency response and disaster management: New sensing Technologies or/and devices for emergency response and disaster management. In Z. Liu ve K. Ota (Eds.), *Emergency and Disaster Management* (pp.1—40). USA: IGI Global.
- Kurzweil, R. (2017). *İnsanlık 2.0* (2. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Küçük, K., Bayılmış, C., Sönmez, A. F., & Kaçar, S. (2019). IoT teknolojilerini kullanan afet sonrası yönetim sistemi. *Academic Platform Journal of Engineering and Science*, 7 (2), 298—305. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/683699>.
- Leonhard, G. (2018). *Teknolojiye karşı insanlık*. İstanbul: Siyah Kitap Yayınları.
- Macit, İ. (2019). Bütünleşik afet yönetiminde Sendai çerçeve eylem planının beklenen etkisi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5 (1), 175—186. DOI: 10.21324/dacd.421564.
- Memiş, L. & Babaoğlu, C. (2020). Afet yönetimi ve teknoloji. M. Yaman & E. Çakır (Ed.), *Farklı boyutlarıyla afet yönetimi kitabı* içinde (s. 163—178), Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Özmen, B. (2017). Türkiye’de afet ve acil durum yönetimi planlarının mevcut durumu ve mevzuat karmaşası. Ö. Önder & M. Yaman (Ed.), *Afet yönetimi kitabı* içinde (s.149—162), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Postman, N. (2016). *Teknopoli: Kültürün teknolojiye teslim oluşu*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Rayes, A. & Salam, S. (2019). *Internet of Things From Hype to Reality: The Road to Digitization*, Cham: Springer.
- Rıfkın, J. (2014). *Üçüncü sanayi devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schwab, K. (2017). *Dördüncü sanayi devrimi*. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Tanrıcan, G. (2018). Depreme dirençli kentlerin oluşumunda deprem mühendisliğinin rolü. *Şehir & Toplum*, 10, 7—16.
- TCCB Dijital Dönüşüm Ofisi (2019). *Dijital Dönüşüm Ofisi Projeleri*, Erişim adresi: <https://cbddo.gov.tr/projeler/>
- Toker, S. (2020). Korono virüs salgını ile mücadelede büyük veri ve yapay zeka çalışmaları. *SETA/Perspektif*, 266.
- Toros, H., & Anbarcı, K. (2018). Hava kirliliğine dirençli kentler. *Şehir & Toplum*, 10, 17—30.
- Türkcan, E. (2011). *Teknoloji tarihi*. H. Çalışkan (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Uzun, M., Babagiray, S., Akbaş, A. İ., Yorulmaz, Ö., Soylu, M., Yılmaz, Ö., & Altın, O. (2018). *Orman ve Su İşleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Taşkın Tahmini ve Erken Uyarı Merkezi (TATUM) çalışmaları*. Erişim adresi: <http://www.ishad.info/PastConferences/ISHAD2018/ISHAD2018/papers/A1.6-ISHAD2018ID144.pdf>
- Yeum, C. M., Dyke, S. J., & Ramirez, J. (2018). Visual data classification in post-event building reconnaissance. *Engineering Structures*, 155, 16—24.
- Yıldız, M., & Demirhan, K. (2016). Analysis and comparison of the role of local governments with other policy actors in disaster relief via social media: The case of Turkey. In U. Sadioğlu, & K. Dede (Eds.), *Theoretical Foundations and Discussions on the Reformation Process in Local Governments* (pp. 462—483). USA: IGI Global.
- Yıldız, M. & Uzun, M. M. (2020). *Koronavirüsle mücadelede kriz yönetimi ve kamu politikası yapımı*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Yılmaz, Ü. (2019). İnsani yardım lojistiği faaliyetlerinde insansız hava araçlarının kullanım alanları. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 43—54. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/852441>

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl:2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 792-808

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 792-808

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.733602

Geliş Tarihi / Received: 07.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 12.06.2020

İDARİ VE ADLİ PARA CEZALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

İbrahim ORGAN¹

Tülay BARAN²

Öz

Para cezası bir suç veya kabahat karşılığında belirli makamlar tarafından verilen ve kişilerin malvarlığından alınan parasal tutardır. Bu tutarlar bazen sadece para olarak bazen de hürriyeti kısıtlayan yaptırımların karşılığı olarak belirlenmektedir. İdarenin kendi bünyesinde verdiği cezalar idari para cezaları olup bu cezalar yargı organına taşınmadan idare tarafından verilmektedirler. Adli para cezaları ise bir yargı organı tarafından ve kanunda belirtilen sınırlar dahilinde verilmektedir. İdari ve adli para cezaları karşılaştırılmasında farklılıklar olmasının yanı sıra benzerlik görülen durumlar da vardır. Ceza türünün belirlenmesi açısından kabahat ve suç oluşturan fiillerin ilgili kanunlarda açıkça hükme bağlanması esastır. Meydana getirilen fiiller kapsamında verilecek cezalara bazı şartların oluşmasına bağlı olarak karar verilmektedir. İdari para cezasında genellikle kabahati işleyen kişinin kusuru ve ekonomik durumu belirleyici olurken adli para cezalarında suçun işlenmesi sürecinde yer alan faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Tahsil edilen cezalar ise türüne göre farklı bütçelere aktarılmaktadır. Diğer taraftan verilen cezalara itiraz süreci de değişiklik göstermektedir. Kendi kanunlarının yanı sıra vergi kanunları kapsamında da idari ve adli para cezası uygulaması söz konusu olabilmektedir. Bu çalışmada öncelikle idari ve adli para cezalarının temel kanunlarındaki hükümleri açıklanarak benzer ve farklı özellikleri ortaya konulacaktır. Akabinde ise vergi kanunlarında yer alan idari ve adli para cezalarının işleyişi açıklanıp yaptırım hükümleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler : Ceza, İdari Para Cezası, Adli para cezası, Vergi Kabahatleri, Vergi Suçları, Vergi Cezaları.

Jel Kodları : K14, K42.

¹ Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, iorgan@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4986-0805.

² Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Acıpayam MYO, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, tulayb@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2881-604X.

ADMINISTRATIVE AND FORENSIC MONEY PENALTIES

Abstract

A fine is the monetary amount issued by certain authorities in exchange for a crime or misdemeanor and received from persons' assets. These amounts are sometimes determined only as money and sometimes as the equivalent of sanctions restricting freedom. The penalties imposed by the administration within their own are administrative fines and these penalties are issued by the administration without moving to the judicial body. Judicial fines are imposed by a judicial body and within the limits indicated by law. In addition to the differences in the comparison of administrative and judicial fines, there are also similar situations. In terms of determining the type of punishment, it is essential that the misdemeanor and criminal verbs are explicitly ruled in the relevant laws. The penalties to be given within the scope of the verbs are decided depending on the formation of some conditions. In administrative fines, the fault and economic situation of the person who committed the offense are generally determinant, while in judicial fines, the factors involved in the commission of the crime should be taken into account. The penalties collected are transferred to different budgets depending on the type. On the other hand, the process of appealing the sentences changes. Administrative and judicial fines may be enforced under their own laws as well as tax laws. In this study, similar and different characteristics will be revealed by explaining the provisions of the basic laws of administrative and judicial fines. Subsequently, the administrative and judicial fines contained in the tax laws will be explained and the sanctions provisions will be examined.

Keywords : Punishment, Administrative Fine, Judicial Fine, Tax Delinquency, Tax Crimes Tax Penalties.

Jel Classification : K14, K42.

GİRİŞ

Çeşitli başlıklar altında incelenen para cezaları 6183 sayılı Amme Alacakları Tahsil Usulü Hakkında Kanun (AATUHK)'da asli kamu alacağı olarak belirlenmiştir. Para cezaları genellikle kanuna uygun olmayan davranışlardan ötürü verilmektedir. Buradaki amaç yapılan uygunsuz davranışın cezasının çekilmesini sağlamaktır. Adli, idari, tazminat, medeni ve disiplin cezaları gibi türleri bulunmakla birlikte bu çalışmada idari ve adli para cezaları ve bunlar arasındaki farklar incelenmiştir. İdari para cezası idarenin bir hükmü niteliğinde olup kanuna aykırı olan davranışların yapılmasından dolayı müeyyide verilmesidir. Bu kapsamda herhangi bir yargı organının dahil olduğu bir durum mevcut değildir. Verilecek cezalar 5326 sayılı Kabahatler Kanununda yer almaktadır. Bu yaptırım kamu düzenini bozma durumundan ziyade idari kuralların çiğnenmesi sonucu verilmektedir. İdari para cezalarının ödenmemesi durumunda 6183 sayılı Kanun kapsamında icrai işlemler başlatılmaktadır. İdari para cezasından dolayı hapis cezasına hükmedilme durumu söz konusu olmamaktadır. Adli para cezasında ise 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu ve 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun hükümleri uygulanmaktadır. Adli para cezasının verilme sebebi kamu düzenini bozucu adli niteliği olan bir suçun meydana getirilmesidir. Verilen adli para cezası tamamen veya kısmen dahi olsa ödenmediği durumda hapis cezasına dönüştürülebilecektir. Adli ve idari para cezalarının birbirinden ayrılmasında temel farklardan biri de budur. Bu çalışmada öncelikle genel anlamda para cezaları açıklanmış sonrasında idari ve adli para cezalarının kanunlardaki yeri ve özellikleri incelenmiştir. Son olarak da bu iki farklı türdeki cezaların karşılaştırılması yapılarak ayırım noktaları ortaya koyulmuştur.

I. PARA CEZALARI

6183 sayılı AATUHK'nın 1. Maddesinde kamu alacaklarının çerçevesi çizilmiştir. Buna göre Devlete, İl Özel İdarelerine ve Belediyelere ait olan vergi, resim, harç, ceza tahkik ve takiplerine ait muhakeme masrafı, vergi cezası, para cezası gibi asli, gecikme zammı, faiz gibi fer'i amme alacakları

ve aynı idarelerin akitten, haksız fiil ve haksız iktisaptan doğanlar dışında kalan ve amme hizmetleri tatbikatından olan diğer alacakları ile bunların takip masrafları kamu alacağı sayılmıştır. Ayrıca maddede 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun para cezalarının tahsil şekli ve hapse tahvili hakkındaki hükümlerinin saklı tutulacağı belirtilmiştir.

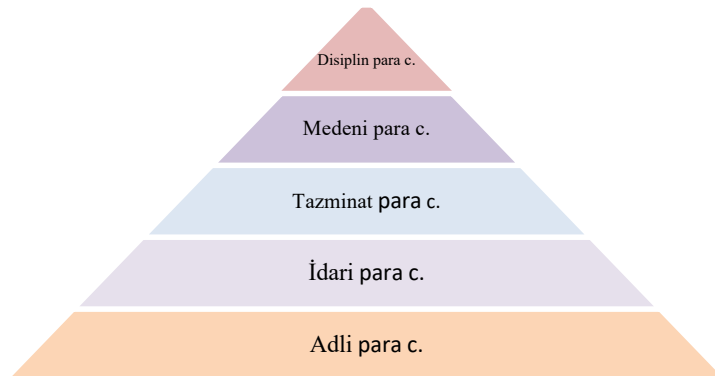

Şekil 1: Asli Kamu Alacakları

Şekil 1'de gösterildiği gibi 6183 sayılı Kanun'da asli kamu alacakları vergi, resim ve harçlar, vergi cezaları, muhakeme giderleri ve para cezalarıdır. Para cezaları 6183 sayılı Kanunda asli kamu alacağı kapsamına alınmıştır. Ancak Kanun'un 1. Maddesine göre 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) kapsamında verilen para cezalarının takibi için 6183 sayılı AATUHK uygulanmayacaktır. Dolayısıyla adli para cezaları 6183 sayılı Kanun kapsamı dışında bırakılmıştır. Ancak 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un 106. maddesine göre hapis cezasının infazı veya ceza alan kişinin kamuda faydalı bir işte çalışmasının süresi verilen adli para cezasını bütünüyle karşılayamamış olursa kalan cezanın tahsilatı 6183 sayılı kanun hükümleri çerçevesinde yapılacaktır.

Para cezaları kanunlara aykırı davranışlar için uygulanmaya karar verilen yaptırımlardır. Bu cezaların temel amacı hazineye gelir sağlamak olmayıp kanunun emrettiği durumlara uygun davranışlar göstermek ve uygunsuz davranışlardan caydırmaktır (Ay, 2019: 142).

Genel olarak kamu hukukunda yer alan para cezaları şekil-2'de de görüldüğü üzere adli, tazminat, medeni, disiplin ve idari para cezaları olarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma herhangi bir kanunda yapılmamış olmakla beraber öğretide kanunlar ve uygulamalar kapsamında oluşturulmuştur.

Şekil 2: Para Cezası Türleri

Adli para cezası TCK'nın 52. maddesinde açıklanmıştır. Bu ceza kamu düzenini bozanlara uygulanan mali bir yaptırımdır. Cezayı gerektiren eylemlerle sadece kamu düzeni bozulmakta kamunun ve suçlunun kişisel zararı bulunmamaktadır. Adli para cezaları genellikle yargı organları tarafından verilmektedir. Bu cezalar kamu düzenini sağlamaya yönelik kanuni düzenlemelerden kaynaklanarak verilir (Erol, 2011: 91-28). İdari para cezaları ise Kabahatler Kanunu'nun 17. maddesinde düzenlenmiştir. Bu cezalar kabahat fiili sonucu kanunda uygulanması öngörülen parasal yaptırımlardır. Kabahatler Kanunu (KK)'nin yanı sıra 4854 sayılı Bazı Kanunlardaki Cezaların İdari Para Cezasına Dönüştürülmesine Dair Kanun ile de çeşitli kanunlarda verilmiş olan cezalar idari para cezasına dönüştürülmüştür.

Tazminat cezasında adli cezanın yanı sıra kamu hazinesinde meydana getirilen zararın tazmini söz konusudur. Bu ceza türüne TCK'da yer verilmemiş olup bahsi geçen cezaların hem ceza hem de tazminat özelliği taşıyan para cezası olduğu genel kabul görmüştür. Medeni para cezası; özel hukuk kapsamında ve diğer kanunlarda yer alan usullere uyulmadığı durumlarda kamu para cezası niteliğinde olmaksızın mahkemeler ve idari makamlarca belirlenen ve verilen cezadır (Altun & Çolak, 2007: 267).

Disiplin para cezaları ise disiplin suçu olarak kabul edilen davranışların yaptırımıdır. Bu cezaların uygulanması KK'ya göre değil kendi özel kanun hükümlerine bağlıdır (Gürbüz & Erin, 2008: 178). Disiplin para cezası 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 446.maddesi çerçevesinde uygulanmaktadır.

Daha önceden gerek para cezası ve gerekse hapis cezası ile cezalandırılan vergi kanunlarına aykırı eylemler vergi suçu olarak ifade edilmekteyken, kabahatlerin Ceza Kanunu dışına çıkarılarak 5326 sayılı KK ile düzenlenmesiyle idari para cezasının verilmesi veya mülkiyetin kamuya geçirilmesi kabahat fiili olarak sayılmıştır (Tosuner & Arıkan, 2011: 258). Kesinleşen idari para cezalarının tahsili KK'nın 17. maddesinin 4.fıkrasına göre AATUHK hükümlerine göre yapılacaktır. Adli para cezalarının tahsili için TCK hükümleri geçerlidir. Mahkemelerin ceza hukuku kapsamında vermiş oldukları adli para cezalarının infazı, 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (CGTİHK) hükümlerine göre yapılmaktadır. İnfazın yerine getirilmesi Cumhuriyet Savcılıklarınca yapılmaktadır (Arslaner, 2010: 39).

Türk hukuk sisteminde verilecek para cezaları için klasik sistem ve gün para cezası sistemi uygulanmaktadır. Klasik sistemde sabit bir miktar olarak belirlenen tutarlar, maksimum ve minimum verilebilecek sınırların arasında kararlaştırılan para cezası ve suçtan elde edilen yarara orantılı olarak belirlenen para cezası vardır. Gün para cezası sisteminin özünde ise karar verilecek cezanın suçlunun ekonomik gücüne göre tespit edilmesi yatmaktadır (Çolak & Altun, 2017: 251,261).

I.I. İdari Para Cezaları

Türk Dil Kurumu'na göre suç, kusur ve uygunsuz hareket (www.tdk.gov.tr) şeklinde tanımlanan kabahat, 5326 sayılı KK'nda, karşılığında idari yaptırım uygulanmasının öngörüldüğü haksızlık olarak tanımlanmıştır (Kabahatler Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu 1/993, 2005). İdari yaptırım, kanunların açıkça yetki verdiği durumlarda, yargı kararı olmaksızın, idarenin doğrudan bir işlemi ve bu işlemin idare hukukuna özgü usullerle uygulandığı müeyyidedir (Han, 1985: 135, aktaran Ekinci, 2017: 22). İdari yaptırımların en sık başvurulmuş türü idari para cezalarıdır. Bunun haricinde lisansın tamamen veya geçici süreliğine iptali, disiplin cezaları, mülkiyetin kamuya geçirilmesi gibi türleri de mevcuttur (Ekinci, 2017: 22).

İdari para cezası idarece belirlenen ve adli bir organla bağlantılı olmayan para cezası olarak tanımlanmaktadır. Kanunda açıkça belirtilen hallerin davranışsal ihlallerinde para cezası verme yetkisinin kanunlarca idareye verildiği ceza idari niteliktedir (Çolak & Altun, 20017: 69-271). Diğer taraftan idari para cezalarının failin katlanamayacağı ve faili ekonomik olarak ticari hayattan bağını kopartacak düzeyde olmaması gerekmektedir. İdari para cezalarının ekonomik anlamda çok ağır olması cezada orantılılık ve ölçülülük ilkelerini zedeleyecektir. Burada önemli olan kıstas korunan hukuksal değer türü ve önemi ile hukuksal değere verilen zararın veya yol açılan tehlikenin büyüklüğüdür. Verilecek olan ceza miktarları bu unsurları gözetirse cezanın orantılılığı söz konusu olabilecektir (Şenyüz, 2017: 30).

Çeşitli durumlarda düzenlemenin getirilmesi ve özel kanunlarda birtakım eylemler karşılığında idari yaptırımların öngörülmesi kabahatleri suç olmaktan çıkartmakta ve ceza kanunlarının kapsamı dışında tutmaktadır. Bu eylemler idari suçlar olarak tanımlanmakla beraber genellikle parasal nitelikte yaptırım söz konusu olmaktadır. Burada bahsedilen yaptırım idari yaptırımdan dolayı idari para cezası olarak uygulanmaktadır (Kabahatler Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu 1/993, 2005).

Bu manada idari para cezaları, devletin idari kurumları tarafından bu kurumların kurallarına uyulmayıp ilgili Kanunda da kabahat sayılan hareketlerin meydana getirilmesi sebebiyle verilmektedir. İdari para cezalarını içeren hükümler 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu, 4050 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun, 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 5015 sayılı Petrol Piyasası Kanunu, 2872 sayılı Çevre Kanunu, 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu ve 6831 sayılı Orman Kanunu gibi bazı kanunlarda da yer almaktadır.

Genel kanun olan KK'nın 16. maddesinde kabahatler karşılığında uygulanacak olan idari yaptırımlar idari para cezaları ve idari tedbirler belirlenmiştir. İdari para cezaları ise Kanun'un 17. maddesinde açıklanmıştır. İdari para cezası maktu veya nispi olabilmektedir. Dolayısıyla verilecek olan ceza belirlenmiş tutarlar üzerinden veya bir oran üzerinden hesaplanabilecektir. Verilecek olan idari para cezası alt ve üst sınırlar dahilinde verilebilecektir. Para cezasının miktarı belirlenirken işlenmiş bulunan kabahatin haksızlık içeriği ile failin kusuru ve ekonomik durumu göz önüne alınacaktır. Kabahatin durumuna göre belirli tutarlar aralığında ceza takdire bırakılmaktadır. İdari para cezaları, 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre tahsil edilmek üzere Hazine ve Maliye Bakanlığınca belirlenecek tahsil dairelerine gönderilecektir. Sosyal güvenlik kurumları ve mahalli idarelerin verdiği idari para cezaları ise aksine hüküm bulunmadıkça AATUHK hükümlerine göre kendileri tarafından tahsil olunacaktır.

KK'da genel bütçeye gelir kaydedilmesi gerekmeyen ve süresinde ödenmeyen idari para cezalarının takip ve tahsili aşamasında idari yaptırım kararlarında kesinleşme şartı aranmamaktadır. Fakat bu idari para cezalarının takip ve tahsilatında özel kanunlarında yer alan hükümler dikkate alınacaktır (Tombaloğlu, 2011: 58).

Kabahatin işlenmesi üzerine idari para cezası veren idare veya idare memuru para cezası alan kişinin rıza göstermesi durumunda bu cezanın tahsilatını derhal kendisi gerçekleştirebilecektir. Kişi yargıya gitmeden bu cezayı ödemek isterse bu cezanın $\frac{3}{4}$ 'ü tahsil edilecektir. Bahsi geçen durum şeklinde peşin ödeme yapılırsa da adına idari para cezası verilen kişi bu karara karşı yargıya gidebilecektir. İdari para cezaları yeniden değerlendirme oranında artırılarak uygulanmaktadır. Bu suretle idari para cezasının hesabında 1 Türk Lirasının küsuratı dikkate alınmamaktadır.

a. İdari para cezalarına itiraz süreci

KK'nın 27. maddesinde idari para cezası yaptırımına başvuru yolu açıklanmıştır. Buna göre verilen yaptırım kararına karşı kararın tebliği veya tefhimi³ tarihinden itibaren en geç on beş gün içinde sulh ceza mahkemesine başvurulabilecektir. Süresinde başvuru yapılmadığı takdirde idari yaptırım kararı kesinleşmektedir. Verilen idari para cezaları için ön ödeme uygulanmamakta, ceza ertelenememekte ve seçenek yaptırıma çevrilememektedir. Cezanın ödenmemesi durumunda ise gecikme zammı uygulanmasına karar verilememekte ve ceza hapis cezasına çevrilememektedir (Uğur, 2009: 193). 1982 Anayasasının 38. maddesinde yer alan Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar başlığında yer alan hükme göre idare kişilerin hürriyetlerinin kısıtlanması sonucunu doğuran bir müeyyide uygulayamamaktadır. Dolayısıyla bu maddeye göre idari para cezalarından dolayı bireylerin hürriyeti kısıtlanamayacaktır.

b. İdari para cezalarında zamanaşımı süreleri

KK'nun 20. maddesinde soruşturma zamanaşımı süreleri verilmiştir. Bu sürelerin dolması halinde idari kurum tarafından idari para cezası verilemeyecektir. Buna göre; yüz bin lira veya daha fazla idari para cezasını gerektiren kabahatlerde beş yıl, elli bin lira veya daha fazla idari para cezasını gerektiren kabahatlerde dört yıl, elli bin liradan az idari para cezasını gerektiren kabahatlerde üç yıl,

³ Mahkemenin son duruşmasında verilen nihai kararın duruşma sırasında hazır bulunan tarafa sözlü olarak bildirilmesidir.

nispi olarak verilmiş idari para cezasında zamanaşımı süresi ise sekiz yıldır. Zamanaşımı süresi, kabahate ilişkin tanımdaki fiilin işlenmesiyle veya neticenin gerçekleşmesiyle işlemeye başlamaktadır. Kabahati oluşturan fiilin aynı zamanda suç oluşturması halinde suça ilişkin dava zamanaşımı hükümleri uygulanacaktır. Dolayısıyla Kanunda belirli hadler arasında veya nisbi olarak verilen tutarlarda belirlenen sürelerin geçmesiyle idari para cezası verilemeyecektir.

Bir diğer zamanaşımı da KK'nın 21. maddesinde belirtilen yerine getirme zamanaşımıdır. Bu zamanaşımının dolması halinde idari para cezasına veya mülkiyetin kamuya geçirilmesine ilişkin karar artık uygulanamayacaktır. Yerine getirme zamanaşımı süresi; elli bin Türk Lirası veya daha fazla idari para cezasına karar verilmesi halinde yedi yıl, yirmi bin Türk Lirası veya daha fazla idari para cezasına karar verilmesi halinde beş yıl, on bin Türk Lirası veya daha fazla idari para cezasına karar verilmesi halinde dört yıl, on bin Türk Lirasından az idari para cezasına karar verilmesi halinde üç yıl, mülkiyetin kamuya geçirilmesine ilişkin zamanaşımı süresi ise on yıl olarak belirlenmiştir. Zamanaşımı süresi, kararın kesinleşmesinin rastladığı takvim yılını takip eden takvim yılı başından itibaren işlemeye başlayacaktır.

I.II. Adli Para Cezası

Adli para cezaları kişilerin hürriyetlerinin kısıtlanmaması, bölünebilecek durumda olması, devlet açısından finansal nitelikte olması, ceza verilen kişinin sosyal durumu ve süregelen ekonomik faaliyetlerini bozmaması ve adli hatanın giderilebilmesi gibi durumlar açısından desteklenmektedir (Eşitli, 2016: 65-81). Kişilerden ekonomik güçleriyle orantılı olarak tahsil edilen adli para cezası malvarlığına yönelik olan ve bir ceza olmasının yanı sıra cezanın belirlenmesinde cezanın bireyselleştirilmesine ilişkin uygulamalar da olanaklıdır (Subjektif ceza). Diğer taraftan mutlak surette bir hâkim tarafından verilen adli para cezalarının ödenmediği takdirde hapse çevrilmesi mümkün olmaktadır. Hâkim cezayı kanunda belirtilen minimum ve maksimum tutarlar arasında belirleyecektir (Taşkın, 2010: 4).

Adli para cezaları esas olarak 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK)'nda düzenlenmiş olmakla beraber diğer özel kanunlarda adli para cezasına ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bu kanunlara örnek olarak 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu, 3298 sayılı Uyuşturucu Maddelerle İlgili Kanun ve 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu sayılabilir. Bu çalışmada esas olarak 5237 sayılı Kanunda yer alan hükümler ele alınacaktır.

Adli para cezası 5237 sayılı TCK'nın 52. maddesinde açıklanmıştır. Adli para cezası, beş günden az ve aksine hüküm olmadıkça yedi yüz otuz günden fazla olmamak üzere⁴ belirlenen tam gün sayısının, bir gün karşılığı olarak takdir edilen miktar ile çarpılması suretiyle hesaplanan tutarın hükümlü tarafından Devlet Hazinesine ödenmesinden ibarettir. Bir gün karşılığı en az yirmi ve en fazla yüz Türk Lirası olan adli para cezasının miktarı kişinin ekonomik ve diğer şahsi durumları göz önünde bulundurularak takdiri gerçekleştirilmektedir. Hâkim cezanın ödenmesi için hükmün kesinleşmesinden itibaren bir yıldan fazla olmamak şartıyla süre verebilir ayrıca cezanın belirlenmiş taksitler şeklinde ödenmesine karar verebilir. Hâkim'in vereceği taksit süresi iki yılı geçmemekle beraber taksit miktarı dörtten az olamamaktadır. Ayrıca kararda taksitlerden birinin zamanında ödenmemesi durumunda geri kalan kısmın tümünün tahsil edileceği ve ödenmeyen adli para cezasının hapse çevrileceği de belirtilmektedir.

Mülga Türk Ceza Kanunu'nda uygulanan para cezası sisteminde etkinlik gösterilememiş özellikle enflasyonun etkisiyle paranın değer düşüklüğü karşısında sürekli değişiklik yapılması gerekmiştir. Diğer taraftan para cezasının belirlenmesinde dikkate alınan bir takım parasal enstrümanlar ceza hukuku ilkeleriyle bağdaşmamıştır. Ayrıca suç işleyen kişinin ekonomik durumunun dikkate alınmaması da eşitlik ilkesine aykırılık oluşturmuştur. Bu yüzden Almanya, Avusturya, Fransa, İsveç, Polonya, Finlandiya ve Danimarka gibi ülkeler tarafından da kullanılan "gün para cezası" sistemine geçilmiştir (Çolak & Altun, 2007: 290). Gün para cezası sistemine göre adli para cezası hapis cezasına seçenek yaptırım şeklinde kabul edilmiştir. Fakat mali nitelikteki suçların işlenmesinde miktarın belirlenemediği durumlara istinaden hapis cezasının yanı sıra adli

⁴ Aksine hüküm bulunan hale TCK 239 maddesi örnek verilebilir. Ticari sır, bankacılık sırrı veya müşteri sırrı niteliğindeki bilgi veya belgelerin açıklanması suçunun cezası bir yıldan üç yıla kadar hapis ve **beş bin güne kadar** adli para cezasıdır.

para cezasının verilmesi de mümkün bulunmaktadır (Türk Ceza Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu 1/593, 2003).

a. Adli para cezalarının Türk Ceza Kanundaki yeri

Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerine dağıtılmış olan adli para cezalarının özellikleri şu şekildedir:

- Süreli hapis cezası, kanunda aksi belirtilmeyen hallerde bir aydan az, yirmi yıldan fazla olamamaktadır. Hükmedilen bir yıl veya daha az süreli hapis cezası, kısa süreli hapis cezası olarak kabul edilmektedir. TCK md 50-1/ a'ya göre kısa süreli hapis cezası, suçlunun kişiliğine, sosyal ve ekonomik durumuna, yargılama sürecinde duyduğu pişmanlığa ve suçun işlenmesindeki özelliklere göre adli para cezasına dönüştürülebilir (Eşitli, 2016: 65-66).
- TCK md 50-2'ye göre suç tanımında hapis cezası ile adli para cezasının seçenek olarak öngörüldüğü hallerde, hapis cezasına hükmedilmişse; bu ceza artık adli para cezasına çevrilmeyecektir
- TCK md 50- 4'e göre taksirli suçlardan dolayı hükmolunan hapis cezası uzun süreli de olsa; bu ceza, diğer koşulların varlığı halinde adli para cezasına çevrilebilecektir. Ancak, bu hüküm, bilinçli taksir halinde uygulanmaz. Dolayısıyla şartları varsa, kısa süreli olmasa dahi basit taksirle işlenen suçların adli para cezasına çevrilmesi mümkündür (Eşitli, 2016: 65-80).
- TCK md 58-1'e göre önceden işlenen suçtan dolayı verilen hükmün kesinleşmesinden sonra yeni bir suçun işlenmesi durumunda tekrür hükümleri uygulanır. Bunun için cezanın infaz edilmiş olması gerekmektedir
- TCK md 58-3'e göre tekrür halinde, sonraki suça ilişkin kanun maddesinde seçimlik olarak hapis cezası ile adli para cezası öngörülmüşse, hapis cezasına hükmolunmaktadır. Bu maddeye göre bir suçu işledikten sonra tekrür oluşan bir durum varsa bu noktada adli para cezasından ziyade hapis cezası kararı çıkmaktadır.
- TCK md 61-6'ya göre hapis cezası için bir günün, adli para cezası için bir Türk Lirasının artakalanı hesaba katılmamakta ve bu cezalar infaz edilememektedir.
- TCK md 64-2'ye göre hükümlünün ölümü, hapis ve henüz infaz edilmemiş adli para cezalarını ortadan kaldırmaktadır. Ancak, müsadereye ve yargılama giderlerine ilişkin olup ölümden önce kesinleşmiş bulunan hüküm, infaz olunacaktır.
- TCK md 66-1/e'ye göre dava zamanaşımı beş yıldan fazla olmamak üzere hapis veya adli para cezasını gerektiren suçlarda sekiz yıl olarak uygulanacaktır.
- TCK md 68-1/e'ye göre ceza zamanaşımı beş yıla kadar hapis ve adli para cezalarında on yıl olarak uygulanacaktır (5237 sayılı Türk Ceza Kanunu).

b. Adli para cezasının infazı

Adli para cezasının ödenme şekli Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un 106. maddesinde açıkça belirtilmiştir. Buna göre:

- Adli para cezasının belirlendiği ilâm Cumhuriyet Başsavcılığına verilir. Cumhuriyet savcısı tarafından otuz gün içinde adli para cezasının ödenmesi için hükümlüye bir ödeme emri tebliğ edilmektedir.
- Ödeme emrini alan hükümlü belirli bir süre içinde adli para cezasını ödemediği takdirde Cumhuriyet Savcısının kararıyla ödenmeyen kısma karşılık gelen gün miktarı hapis cezasına çevrilir ve hükümlünün iki saat çalışması karşılığı bir gün olarak sayılarak kamuya faydalı bir işte çalıştırılmasına karar verilmektedir. Günlük çalışma süresi Denetimli Serbestlik Müdürlüğü tarafından en az iki en fazla sekiz saat olarak belirlenmektedir. Ancak bu durum devam ederken denetimli serbestlik görevlilerinin uyarı ve önerilerine uymaması halinde hükümlünün çalıştığı günler

verilen hapis cezasından mahsup edilecektir. Cezanın kalan kısmının tamamı açık ceza infaz kurumunda yerine getirilecektir.

- Çocuklar için verilen adli para cezalarının ödenmemesi durumunda bu ceza hapse çevrilemeyecektir. Kanun çocukları bu açıdan koruma altına almıştır.
- Mahkeme ilamında adli para cezasının hapse çevrileceği yazılı olarak belirtilmese de bu hüküm Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından uygulanacaktır.
- Adli para cezası taksitide bağlanmadığı durumda bir ay içerisinde cezanın üçte birini ödeyen hükümlünün talebiyle geri kalan kısmının birer ay ara ile iki eşit taksitte ödenmesine izin verilmektedir. Ancak ilk taksit ödenmezse ikinci taksitde ilişkin izin hükümsüz kalacaktır.
- Adli para cezasının yerine çektirilen hapsin süresi üç yılı geçmemektedir. Birden fazla hükümlü verilen adli para cezalarında mahkûmiyet durumunda ise süre beş yıl ile sınırlanmıştır.
- Hükümlü, hapis yattığı veya kamuya yararlı işte çalıştığı günlerin dışındaki günlere karşılık gelen parayı öderse hapisten çıkartılır veya kamuya yararlı işte çalıştırılma sona erer.
- Adli para cezasından çevrilen hapsin infazı ertelenemez ve bunun infazında koşullu salıverilme hükümleri uygulanmaz. Hapse çevrilmiş olmasına rağmen hak yoksunlukları bakımından esas alınacak olan adli para cezasıdır.
- İnfaz edilen hapsin veya kamuya yararlı işte çalışmanın süresi, adli para cezasını tamamıyla karşılamamış olursa, geri kalan adli para cezasının tahsili için ilâm, Cumhuriyet Başsavcılığınca mahallin en büyük mal memuruna verilir. Bu makamlarca 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanuna göre kalan adli para cezası tahsil edilir.

I.III. İdari ve Adli Para Cezaları Arasındaki Farklar

Adli para cezaları Türk Ceza Kanunu'nda yer alırken idari para cezaları ise KK'nun da yer almıştır. Türk Ceza Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporunda suçlar arasındaki “cürüm” ve “kabahat” ayrımının kaldırılmasıyla, para cezası bakımından da “ağır para cezası” ve “hafif para cezası” ayrımının terk edilmesi sonucunun doğduğu belirtilmiştir. Raporda ayrıca kavram karışıklığının giderilmesi için mahkemelerce verilen cezanın adli para cezası olarak adlandırılacağı belirtilmiştir (Türk Ceza Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu, 2003: 230).

Gerek adli para cezası gerekse idari para cezası belirli mercilerin hüküm verdiği miktardaki paranın kişilerden devlet hazinesine naklidir. Ancak aralarında karar veren organ, yaptırımın infaz şekli ve meydana gelen kanuni sonuçlar bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır (Uğur, 2009: 192).

Tablo 1: İdari ve Adli Para Cezalarının Karşılaştırılması

Tabi Olunan Kanun	İdari para cezaları 5326 sayılı KK kapsamında uygulanır Adli para cezaları 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu ve 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun hükümleri kapsamında uygulanır.
Kararı veren organ	İdari para cezaları genellikle idari kurumlar tarafından verilir ancak Cumhuriyet Başsavcılıkları ve mahkemeler tarafından da hüküm verilebilir Adli para cezalarını Cumhuriyet Başsavcılıkları ve mahkemeler vermektedir.
Cezanın niteliği	İdari para cezaları İdarenin doğrudan doğruya işlemi ile idare hukuku kapsamında cezai yaptırım verilmektedir. Kamu düzenini bozan adli nitelikteki suçların işlenmesi durumunda yaptırım uygulanmaktadır. Ceza hukuku kapsamında yaptırım uygulanır.
Yaptırım Şekli ve Cezanın Sınırları	İdari para cezalarının yaptırımı parasal niteliktedir. Kanunda kabahat sayılan hareketlere istinaden parasal yaptırım uygulanır. Maktu veya nisbi olarak belirlenebilir. Kanunun uygun gördüğü alt ve üst sınırlar dahilinde verilebilir. Hapis cezasına dönüştürme söz konusu değildir.

	Adli para cezasındaki alt ve üst sınır kanunda açıkça belirtilmiş olup verilecek ceza 5 günden az 730 günden fazla olamamaktadır. 1 günün karşılığı 20 TL ile 100 TL arasında olmak üzere hâkim tarafından takdir edilir.
Ceza verilirken göz önüne alınan durumlar (Kişiselleştirilebilme)	İdari para cezasında failin kusuru ve ekonomik durumu dikkate alınmamaktadır. Objektif bir cezadır. Adli para cezasında kişinin ekonomik ve şahsi durumu dikkate alınmaktadır. Ekonomik bir çıkar amacıyla suçun işlenmesi durumunda miktar belirlenemiyorsa hapis cezası ve adli para cezası birlikte verilir. Adli para cezası ve hapis cezası seçenek olarak verilmiş ve hâkim hapis cezasına hükmetmişse adli para cezasına dönüştürülmez. Taksirli suçlar uzun süreli de olsa adli para cezasına dönüştürülebilir, buna karşın bilinçli taksir varsa dönüştürülemez. Sübjektif bir cezadır.
Gelir kaydının yapıldığı Bütçeler	İdari para cezalarında Cumhuriyet Başsavcılıkları ve mahkemeler tarafından verilen cezalar genel bütçeye ancak SGK veya Mahalli idareler tarafından verilen cezaların gelirleri kendi bütçelerine kaydedilmektedir. Adli para cezalarından elde edilen gelirler genel bütçe hesaplarına aktarılmaktadır.
Ödeme- ödemeye getirilen kolaylıklar ve ödenmemenin sonucu	Suçlunun ekonomik durumu normalin altındaysa cezanın ilk taksiti peşin ödenirse 1 yılın içinde 4 eşit taksitte ödenmesine karar verilebilir. Ancak taksitler zamanında ödenmezse veya eksik ödenirse kalan borcun tamamının tahsiline gidilecektir. Genel bütçeye gelir kaydedilenler Hazine ve Maliye Bakanlığınca 6183 sayılı AATUHK'na göre tahsil edilecek SGK ve Mahalli İdareler ise kendi kanunlarında aksi belirtilmemişse yine 6183 sayılı Kanun hükümlerince ancak kendileri tarafından tahsil yoluna gidilecektir. Tahsilin tamamının gerçekleştirilmesi halinde 1 ay içerisinde durum ilgili Kuruma bildirilecektir. Adli para cezalarında hâkim tarafından kesilen cezanın ödenmesi hükmün kesinleşmesinden sonra 1 yıldan fazla olamamaktadır. Adli para cezasının belirlendiği ilam Cumhuriyet Başsavcılığına verilir, Başsavcılık tarafından adli para cezasının otuz gün içinde ödenmesi için hükümlüye bir ödeme emri tebliğ edilmektedir. Cezanın taksitle ödenmesine de karar verilebilir bu durumda taksit sayısı 4'ten az olmamak şartıyla 2 yılı geçmemektedir. Ancak taksitlerden biri zamanında ödenmezse geri kalan kısmın tümü tahsil edilecek ödenemeyen adli para cezası ise hapis cezasına çevrilecektir. Hakim hükümlünün kamuya yararlı bir işte çalışmasına karar verebilir. 2 saat çalışması 1 gün sayılacaktır. (2-8 saat arası belirlenebilir). Görevlilerin talimatlarına uyulmaması durumunda çalışılan günler verilen hapis cezasından mahsup edilecek kalan ceza açık infaz kurumunda tamamlanacaktır. Adli para cezası yerine çekirilen hapis 3 yılı geçememekte ancak birden fazla hükümle verilen adli para cezalarında hapis süresi 5 yıl ile sınırlandırılmıştır. İnfaz edilen hapis veya kamuya yararlı işte çalışmanın süresi adli para cezasıyla yine de tamamen karşılanamazsa kalan tutarın tahsili için Cumhuriyet Başsavcısı ilamı mahallin en büyük mal memuruna göndererek hükümlü hakkında 6183'e göre takip başlatılacaktır.
Peşin ödeme ve tahsilattan vazgeçiş	İdari para cezalarında tebliği alan kişi bu tarihten itibaren 15 gün içerisinde itiraz etmeden veya yargı yoluna başvurmadan peşin ödemesi durumunda, idari para cezasının ¼ tahsil edilecek ¼ ü indirilecektir. 1 TL'nin küsuratı dikkate alınmayacaktır. Adli para cezası taksitle bağlanmazsa 1 ay içinde 1/3'ünü ödeyen hükümlünün talebiyle geri kalan kısmı 1'er ay ara ile 2 eşit taksitte ödenmesine izin verilebilir. İlk taksit ödenmezse 2. taksite ilişkin izin hükümsüz sayılacaktır. TL küsuratı dikkate alınmayacaktır.
Tüzel Kişiliğe Uygulanma Bakımından	İdari para cezası niteliği ve amacı farklı olduğu için Tüzel kişiliğin kabahat olarak işlediği fiillere karşı idari para cezası verilebilecektir. Tüzel kişiliğin bir organı veya temsilcisi sıfatıyla tüzel kişilik adına hareket edenlere idari yaptırım uygulanabilecektir. Tüzel kişiler hakkında ceza yaptırımı uygulanmaz.
Cezalara itiraz usulü	İdari para cezasının tebliğ edilmesinden itibaren 15 gün içerisinde Sulh Ceza Mahkemesine itirazda bulunulabilir. Bu süre hak düşürücü olup süresinde itiraz edilmezse ceza kesinleşir. 3.000 TL dahil olmak üzere aşağısında kalan idari para cezaları kesindir itiraza başvurulamamaktadır. Adli para cezalarında itiraz hükmün açıklanmasının geri bırakılması durumunda mümkün olabilmektedir.
Non Bis In Idem ilkesinin uygulanabilirliği ve Mükerrerlik	İdari para cezalarında tek fiille iki ayrı idari para cezası verilmişse burada en ağır olan idari para cezası uygulanacaktır. Ancak tek fiil ile hem idari para cezası hem de fiili olarak idari bir yaptırım söz konusuysa her ikisi de birlikte uygulanabilecektir. Mükerrerlik durumunda ise yani aynı kabahatin birden fazla işlenirse her biri için ayrı ayrı idari para cezası verilecektir. Bu ilkenin Ceza Kanununda vücut bulmaktadır. Aynı suçtan dolayı bir defa yargılama yapıp iki kere yargılama yapılamamakta ve iki ceza verilememektedir.
Ölüm durumunda uygulama	İdari ve adli para cezaları için ölümlü kaldırılacağı mevzuatta yer almamaktadır. Diğer taraftan mirasçılar açısından da ödenmesi gerektiği hakkında bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Anayasada yer alan cezalarda şahsiliğe hükmü gereği ölümlü cezaların da düşeceğine işaret etmektedir.

	Adli para cezaları (henüz infaz edilmemiş) ve hapis ölüm durumunda ortadan kalkmaktadır. Ancak müsadere ve yargılama giderlerine ilişkin ölümden önce kesinleşmiş bulunan hüküm infaz olunmaktadır.
Zamanaşımı Uygulanması	İdari para ceza tutarı 50.000'den az ise 3 yıl, 50.000 fazlasında 4 yıl ve 100.000'den fazlasında 5 yıl soruşturma zamanaşımı süresi belirlenmiştir. Ceza nispi olarak belirlendiyse 8 yıldır. Adli para cezaları 5 yıldan fazla değilse dava zamanaşımı 8 yıl ceza zamanaşımı ise 10 yıldır.
Çocuklar için uygulama	İdari para cezası bakımından fiilin işlendiği sırada 15 yaşını doldurmamış çocuk için bu ceza verilememektedir. 18 yaşından küçük olan çocuklara verilen adli para cezası ödenmezse Kanun bu durumda olan çocukları korumakta ve cezanın hapse çevrilemeyeceğini hüküm altına almaktadır.
Cezanın ertelenmesinin mümkünlüğü	İdari para cezası ertelenemez Adli para cezasından çevrilen hapis cezasının infazı ertelenemez ve koşullu salıverme uygulanamaz

Kaynak: 5326 sayılı KK, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu ve 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun hükümlerinden yararlanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

II. VERGİ HUKUKUNDA İDARİ VE ADLİ PARA CEZALARI

Vergi kanunlarına aykırı olarak meydana getirilen eylemler, özelliklerine ve ihlal kapsamına bağlı olarak kabahat veya suç olarak değerlendirilmektedir. Vergi idaresi tarafından kabahatlere yaptırım olarak idari para cezası verilmesi söz konusuysen ceza mahkemelerince yargılama yapılması sonucunda işlenen suçların yaptırımı hapis ve/veya adli para cezasına hükmedilmesidir (Karakoç, 2015: 3638). Vergi suçları kamu düzeninin bozulmasına sebebiyet verirken suçlara istinaden verilecek cezalar bu düzenin korunması için verilmektedir. Kabahatler ise idari ve mali düzenin bozulmasına yol açacak olup kabahatlere verilecek cezalar ise mali ve idari düzeni korumaya yönelik olmaktadır.

Tablo 2: Kabahat ve Suç Arasındaki Temel Farklar

	Kabahat	Suç
Amaçlar açısından	Vergisel idari düzeni sağlamayı amaçlar	Kamu düzenini korumayı amaçlar
Usul açısından	Tespiti idari usullerle yapılır	Tespiti adli usullerle yapılır
Cezayı veren açısından	Ceza idareler tarafından verilir	Ceza, ceza mahkemeleri tarafından verilir
Yaptırımlar açısından	İdari para cezası verilir	Hapis ve/veya Adli para cezası verilir
Cezaya karşı gidilebilecek yollar	İdari yargıya dava açılabilir	Adli yargıdaki üst mahkemelere gidilebilir
Kastın varlığı	Kastın varlığı aranmaz	Kastın varlığı aranır
Kişi (fail) açısından	Ceza gerçek veya tüzel kişilere verilebilir	Ceza gerçek kişilere verilir
Kişiselleştirebilme açısından	Kişiselleştirilemez	Kişiselleştirilir
Cezanın niteliği açısından	İdari işlemdir	Yargısal karardır

Kaynak: (Şenyüz, Gerçek, & Yüce, 2019:252)

II.I. Vergi Kanunlarında Yer Alan İdari Para Cezaları

Türk vergi hukukunda uygulanan idari para cezaları kabahat kapsamına alınan fiilleri gerçekleştiren kişilere verilmektedir. Hukuk düzenini ihlal edici olan fiillerin hafif kabul edilenleri kabahat sayılmakta ve bu kabahatlerin yaptırımları da idari para cezası şeklinde olmaktadır. Vergi kabahatlerini oluşturan kabahatler vergi ziyayı ve usulsüzlüklerdir.

Vergi ziyayı kabahati Vergi Usul Kanunu'nun 341.maddesinde düzenlenmiştir. Vergi ziyayı mükelleflerin veya sorumluların vergilendirmeye ilgili ödevlerini zamanında yerine getirmemeleri veya eksik yerine getirmeleri yüzünden verginin eksik tahakkuk ettirilmesi veya zamanında tahakkuk ettirilmemesidir. Bu kabahatin cezası ziyaya uğratılan verginin bir katıdır (VUK, madde 344).

VUK'un 351-355 maddelerinde ise usulsüzlük kabahatleri düzenlenmiştir. Usulsüzlük kabahatinin konusu vergi kanunların şekle ve usule ilişkin hükümlerine uyulmamasıdır. Kabahatin cezası maktu tutar veya nisbi oran şeklinde belirlenen idari para cezasıdır.

Vergi Hukukunda bazen tek bir fiil ile birden fazla vergi kabahati işlenebilmektedir. Bu durumda sadece vergi ziyayı ve genel usulsüzlük kabahati birleştirilip en ağır olanı hangisiyse o ceza verilmektedir. Diğer taraftan tek fiille vergi ziyayı kabahati ve kaçakçılık suçu işlendiğinde veya özel usulsüzlük kabahati ile vergi ziyayı kabahati işlendiğinde cezalar ayrı ayrı kesilecektir.

Aynı fiil nedeniyle faile tek ceza verilmesi anlamına gelen non bis in idem ilkesi açısından değerlendirildiğinde bu ilkeye 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda, 5271 sayılı Ceza Muhakemeleri Kanunu'nda, 5326 sayılı KK'nda ve belirli çerçevede 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nda yer verilmektedir. Ancak Türk vergi ceza hukukunda bu ilkeye tam olarak uyulmamaktadır (Tosun, 2017: 103).

Tablo 3: Tek Fiil İle Birden Fazla Ceza Alınması Durumunda Karşılaşılan Cezalar ve Non Bis In Idem İlkesine Uygunlukları

Tek fiil ile işlenen suç ve/veya kabahatler	Uygulanacak Ceza	İlgili Kanun Maddesi	Yargı Kolu	Non Bis In Idem Uygunluğu
Vergi ziyayı + Genel usulsüzlük	En ağır olan ceza uygulanır	VUK md. 336	Tek yargı kolu	İlke ile uyumlu
Vergi ziyayı + Vergi kaçakçılığı	Ayrı ayrı ceza kesilir	VUK md. 340-2f VUK md. 359	İki ayrı yargı kolu	İlkeye aykırı
Özel usulsüzlük + Vergi ziyayı	Ayrı ayrı ceza kesilir	VUK md.353-2	Tek yargı yolu	İlkeye aykırı

Kaynak: (Tosun, 2017: 102).

Tablo 2'de bir kişiye aynı fiili sebebiyle birden fazla ceza verilmesi durumunda vergi ziyayı ve genel usulsüzlük fiilleri işlendiğinde en ağır olan ceza uygulanacaktır. Bu durumda non bis in idem ilkesine uygunluk vardır. Ancak tek fiil ile vergi ziyayı ve vergi kaçakçılığı ile özel usulsüzlük ve vergi ziyayı gerektirecek fiiller işlendiğinde cezalar ayrı ayrı kesilecektir. Cezaların ayrı ayrı kesilmesi de non bis in idem ilkesinin uygulanmadığını göstermektedir.

a. Diğer kanunlarda yer alan idari para cezaları

Vergi Usul Kanunu dışında farklı vergi kanunları kapsamında da idari para cezasını gerektiren haller mevcuttur. Bunlar şu şekildedir:

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun "Vergi sorumlusu" başlığını taşıyan 9. maddesinin 2. fıkrasında belgesiz mal bulunduran veya hizmet satın alan mükelleflerin tespit edilmesi durumunda kendilerine belgeleri ibraz edebilmeleri için 10 günlük süre verilmiştir. Bu süre zarfında belgelerini ibraz edemeyen mükellefler, bu mal ve hizmetlerin tespit tarihindeki emsal bedelleri üzerinden hesaplanan katma değer vergisini ödemek durumunda kalacaklardır. Vergi bu mükellefler adına re'sen tarh etmekle beraber gerçekleşen tarhiyata vergi ziyayı cezası da uygulanacaktır (3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu).

4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'nun "mükellef ve vergi sorumlusu" başlığını taşıyan 4. maddesinin 3.fıkrasına göre fiili ve kaydi envanter sırasında belgesiz mal bulundurulduğunun tespiti durumunda malların alış belgelerinin ibrazı için bu malları ellerinde bulunduran mükelleflere tespit tarihinden itibaren 10 günlük süre verilmektedir. Bu süre zarfında belgelerini ibraz edemeyen mükellefler, bu mal ve hizmetlerin tespit tarihindeki emsal bedelleri üzerinden hesaplanan özel tüketim vergisini ödemek durumunda kalacaklardır. Vergi bu mükellefler adına re'sen tarh etmekle beraber tarh edilecek özel tüketim vergisi, asgari maktu vergi tutarına göre hesaplanacak vergiden az olamayacaktır. Ayrıca bu tarhiyata vergi ziyayı cezası da uygulanacaktır. Ancak, belgesiz mal bulunduran mükelleflere bu malları satanlara, bu satışları ile ilgili vergi inceleme raporuna dayanılarak özel tüketim vergisi tarhiyatı yapıldığı takdirde, ayrıca alıcıdan özel tüketim vergisi ve

buna ilişkin ceza aranmayacaktır. Aynı Kanun'un "müteselsil sorumluluk ve ceza uygulaması" başlığını taşıyan 13. maddesinin 2.fıkrasına göre Kanunun I sayılı listesinde yer alan petrol ürünlerini teslim alan kişilerin bu malları daha yüksek tutarda vergiye tabi bir mal olarak kullanmak veya üçüncü kişilere satmak amacıyla vergi ziyana sebebiyet vermeleri durumunda, ziyana uğratılan vergi bunlar adına tarh olunacak ve tarhiyata vergi ziyası cezası uygulanacaktır. 3.fıkrasında ise II sayılı listede yer alan motorlu taşıtların ilk iktisabı, teslimi ve ithalatına ilişkin işlemleri gerçekleştirenlerin bu işlemleri yapmadan önce özel tüketim vergisinin ödenmiş olduğunu gösteren belgeleri aramak zorunda oldukları hüküm altına alınmıştır. Bu mecburiyete uymayan işlemleri gerçekleştiren taraflar ziyana uğratılan vergi, vergi cezası ve gecikme faizinden mükellefle birlikte müteselsilen sorumlu olacaklardır. Sorumluluk kapsamında bu taraflarca ödenmiş olan vergi, ceza ve faizler için mükellefe rücu söz konusu olacaktır (4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu).

4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun ikinci bölümünde vergi kaybına neden olan işlemlere uygulanacak cezalar 234 ve 238. Maddeler arasında verilmiştir. 239 ve 241. Maddeleri içeren üçüncü bölümde ise usulsüzlüklere ilişkin cezalar yer almıştır. Verilen cezalar değişen tutarlarda idari para cezası şeklindedir (4458 sayılı Gümrük Kanunu).

3100 sayılı Katma Değer Vergisi mükelleflerinin Ödeme Kaydedici Cihazları Kullanmaları Mecburiyeti Hakkında Kanun'un mükerrer 8. maddesinde onaylanmış olan modele uygun üretim ve ithalat yapmayan, satışa çıkartmadan önce özel mühürle mühürlettirmeyen, satış, bakım ve onarım gibi servis teşkilatını kurmayan ve bu bakım ve onarımı en az on yıllık süre zarfında sağlayamayan üretici veya ithalatçı kuruluşlara Vergi Usul Kanununun 353. maddesinin 8 numaralı bendinde yazılı (1.300) özel usulsüzlük cezası kesilecektir. Bu ceza ayrıca süresi içerisinde ödeme kaydedici cihazları almayan, cihazları bilerek bozan, bozuk cihazları kullanan veya başkalarının kullanmasına izin veren mükellefler adına da tarh edecektir. Aynı Kanunun 9. maddesinde Ödeme kaydedici cihazların üretici veya ithalatçı kişi veya kuruluşlar tarafından kurulan servislerde bakım ve onarım işleri yapacak teknik görevlilerin Hazine ve Maliye Bakanlığı ve Gümrük Bakanlığı tarafından sicilleri tutulmaktadır. Bu kişi ve kuruluşlara tanıtıcı yetki belgesi ve özel mühür verilmektedir. Verilen yetkiyi kötüye kullananların belgeleri iptal edilir ayrıca Vergi Usul Kanununun 353. maddesinin 8 numaralı bendinde yazılı cezanın iki katı tutarında özel usulsüzlük cezası kesilmektedir (3100 sayılı Katma Değer Vergisi mükelleflerinin Ödeme Kaydedici Cihazları Kullanmaları Mecburiyeti Hakkında Kanun).

b. Vergi kabahatlerine istinaden verilen cezalara karşı itiraz süreci

Kabahatler kapsamında gidilecek yargı yeri KK'nun 27. maddesinde belirlenmiş ancak bu maddede sadece idari para cezaları ve mülkiyetin kamuya geçirilmesine ilişkin yaptırım kararlarına karşı gidilecek yol açıklanmıştır. Dolayısıyla madde düzenlemesinin kabahatlerin tüm yaptırımlarını kapsadığı söylenememektedir. Diğer kabahatler bakımından ise özel olarak görevlendirilen yargı yerine başvurulmalıdır. 2576 sayılı Kanun'da vergi mahkemelerinin görevleri kapsamına genel bütçeye ve mahalli idarelere ait vergi, resim ve harçlar ile benzeri mali yükümlülükler ve bunların zam ve cezaları ile tarifelere ilişkin davalar alınmıştır. Dolayısıyla vergi para cezalarına ilişkin yargı yerinin vergi mahkemeleri olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan vergi kabahatleri bakımından da KK'nın ek 1. Maddesinde "VUK'ta yer alan vergi mahkemelerinin görevlerine ilişkin hükümler saklıdır" ifadesi mevcuttur. Buna göre vergi kabahatlerinde görevli yargı yeri vergi mahkemeleri olmaktadır (Şenyüz, 2017: 34).

Mükellefler adına düzenlenen vergi ihbarnameleri VUK'un beşinci kısmında yer alan tebliğ usullerine göre tebliğ edilmektedir. Buna göre ceza ihbarnameleri gerçek ve tüzel kişilerin bilinen son adreslerine posta aracılığıyla ilmühaberli taahhütlü olarak, e-tebliğ yoluyla ve adresi bilinmeyenlere de ilan yoluyla tebliğ edilmektedir. Bunun yanı sıra ilgilinin kabul etmesi şartıyla tebliğ daire veya komisyonda da yapılabilmektedir. Vergi cezasına itiraz edebilmek için ceza ihbarnamesinin mükellefe tebliğ edilmiş olması gerekmektedir.

Anayasa'nın 125. Maddesine dayanarak vergi kabahatleri kapsamında ceza kesme işlemlerine karşı da yargı yolu açık bulunmaktadır. Vergi, resim ve harçlar kapsamında kesilen vergi cezalarından kaynaklanan vergi uyuşmazlıklarının, yargı aracılığıyla çözümü; Vergi mahkemeleri, belirli tutarların aşılması halinde ve şartlara uyuluyorsa Bölge Idare Mahkemeleri ve yine parasal şartların sağlanması durumunda Danıştay tarafından gerçekleştirilmektedir. Ayrıca olağanüstü kanun

yolları olan kanun yararına bozma, yargılamanın yenilenmesi diğer gidilebilecek kanun yollarıdır. Bu anlamda Vergi mahkemelerinde dava açma süresi; ceza ihbarnamesinin mükellefe tebliğ edilen tarihi takip eden otuz gün içerisinde (Armağan, 2009: 201).

Vergi uygulamaları kapsamında para cezası dışında yaptırımlar da bulunmaktadır. VUK'ta yer alan nakil araçlarının trafikten alıkonulması, nakil aracındaki malların bekletilmesi ve bu aşamada muhafaza altına alınması ile bu mallara belirli şartlarda el konulması, tasfiye süreci içerisinde bir çeşit mülkiyetin kamuya geçirilmesi ve 3100 sayılı Kanunda yer alan ödeme kaydedici cihazların bakım ve onarımı yetkisi verilen kişilerin bu yetkilerini kötüye kullanmaları halinde üretici ve ithalatçıların yetki belgelerinin iptal edilmesi durumunda yaptırım para cezası dışında kaldığı için vergi mahkemesi görevleri arasında yer almaz. Kabahatin yaptırım çeşidine göre örneğin aracın trafikten alıkonulması durumunda yargı yeri idare mahkemesi, mülkiyetin kamuya geçirilmesi kararlarına karşı yargı yeri ise sulh ceza mahkemesi olarak belirlenmiştir (Şenyüz, 2017: 34-35).

II.II. Vergi Kanunlarında Yer Alan Adli Para Cezaları

Vergi alanında idari para cezaları vergi idaresi tarafından veriliyorken adli para cezaları ve/veya hapis cezası ceza mahkemeleri tarafından verilmektedir. Bir başka deyişle VUK'da belirtilen vergi suçlarını oluşturan eylemlerde bulunulması durumunda ceza mahkemelerinin yaptırımı ayrı ayrı veya aynı anda hapis ve adli para cezası olabilmektedir. Vergi suçları ve cezaları VUK'un üçüncü bölümünde 359 ile 363. maddeler arasında açıkça belirtilmiştir.

Kaçakçılık suçunu gerektiren fiillerle vergi ziyana uğratılmışsa vergi ziyayı cezası üç kat olarak kesilecektir. Bu durum kaçakçılık suçunun fer'i bir sonucu olmaktadır. Bu ceza vergi ziyayı kabahatinin idari para cezasıdır. Kaçakçılık suçuna ilişkin adli ceza olan hürriyeti bağlayıcı cezalara yalnızca mahkemeler hüküm verebilecektir. Sonuç itibarıyla kaçakçılık yapıldığı ceza mahkemelerince kanıtlanmalıdır. Mahkemeler tarafından kaçakçılık suçu işlendiğine dair herhangi bir hüküm olmamasına rağmen vergi idaresi kaçakçılık suçu işlendiğine dair re'sen hüküm vermişse bu durum Anayasanın 38. maddesine aykırı olacaktır. Maddede idarenin kişi hürriyetini kısıtlayıcı bir yaptırım uygulayamayacağı yer almaktadır. Dolayısıyla bu Anayasal dayanak idarenin re'sen karar veremeyeceğinin somut kanıtıdır (Torunoğlu, 2010: 492).

Türk Ceza Kanunu'nda suç işlenmesi durumunda kişilere uygulanan yaptırımlar hapis ve adli para cezaları olarak belirlenmiştir. İşlenen suçun niteliğine bağlı olarak yalnızca hapis cezası verilmesinin yanı sıra hapis cezası yerine adli para cezası da hükme bağlanabilir. Bunlarla beraber hem hapis hem de adli para cezası verilmesi de muhtemeldir. Hâkimin bu konuda tam bir şekilde takdir yetkisi bulunmaktadır. Türk Ceza Kanunu'nda süreli hapis cezası, aksine hüküm bulunmadığı takdirde 1 aydan az ve 20 yıldan fazla olamamaktadır. Hükmedilen 1 yıl veya daha az verilecek olan süreli hapis cezası, kısa süreli hapis cezası olarak nitelendirilmektedir. 1 yıldan fazla hükmedilen hapis cezaları ise uzun süreli kabul edilmektedir (Çolak & Altun, 2006- 173). Kısa süreli hapis cezası TCK'nın 50. Maddesinde belirtildiği üzere adli para cezasına ve bazı başka yaptırımlara çevrilebilmektedir. Bu çevirme sırasında esas alınacak para miktarları, bir gün karşılığı 20 ile 100 Türk Lirasıdır. Bir gün karşılığındaki adli para cezasının miktarı ise, mahkeme tarafından suçlu kişinin ekonomik ve diğer kişisel durumları gözetilerek belirlenmektedir.

VUK'ta suç unsuru teşkil eden fiillere süreleri belirlenmiş hapis cezası ve/veya adli para cezası verilmektedir. Verilecek olan hapis cezası kısa veya uzun süreli hapis cezası şeklinde olmaktadır. Kısa süreli hapis cezaları paraya çevrilebilirken uzun süreli hapis cezalarında paraya çevrilebilme söz konusu olmamaktadır. Bu bölümde VUK'ta suç olarak sayılan fiillere karşı verilebilecek olan adli para cezaları incelenecektir.

VUK md. 359/a'ya göre defter ve kayıtlarda hesap ve muhasebe hilesi yapmak, gerçek olmayan kişiler adına hesaplar açmak, matrah azaltmaya yol açacak şekilde başka defter tutmak, defter, kayıt ve belgeleri tahrif etmek, muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge kullanmak ve düzenlemek fiilleri işlendiği takdirde 18 aydan 3 yıla kadar hapis cezası verilecektir. Verilen hapis cezasının alt sınırı 1 yıl ve altında olmadığı için bu ceza adli para cezasına çevrilemeyecektir.

VUK madde 359/b' ye göre ise defter, kayıt ve belgeleri yok etmek, defter sayfalarını yok ederek yerine yeni sayfalar koymak veya hiç koymamak ve sahte belge düzenlemek- kullanmak fiilleri işlenmişse 3 yıldan 5 yıla kadar hapis cezası verilecektir. 359/c'ye göre ise yalnızca Hazine ve Maliye Bakanlığı ile anlaşması bulunabilecek kişilerin basabileceği belgeleri Bakanlık ile anlaşması olmamasına rağmen basanlar veya bilerek kullananlar hakkında 2 yıldan 5 yıla kadar hapis cezası verilecektir. Bu maddeler kapsamında da verilen hapis cezası sınırı 2 yıldan başladığı için bu ceza adli para cezasına çevrilemeyecektir.

Bir diğer suç vergi mahremiyetini ihlaldir. Bu suçu işleyenler adına kovuşturulma başlanması şikâyet üzerine gerçekleştirilmektedir. VUK'un 362. Maddesinde TCK'nın 239. Maddesine atıfta bulunulmuştur. Ticari sır, bankacılık sırrı veya müşteri sırrı niteliğindeki bilgi veya belgelerin açıklanması başlığını taşıyan maddeye göre bu suçun yaptırımı 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası ve 5000 güne kadar adli para cezasıdır. Mahremiyet ihlali sayılan sırlar Türkiye'de oturmeyen bir yabancıya veya onun memurlarına açıklandığı takdirde, faile verilecek ceza üçte biri oranında artırılmaktadır. Bu durumda verilecek hapis cezası 1 yıl olarak belirlenirse bu ceza adli para cezasına çevrilebilecektir. Ayrıca zorla ve tehditle bir kimseyi bu sıraları açıklamaya mecbur bırakan kişi 3 yıldan 7 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılmaktadır. Bu durumda ceza adli para cezasına çevrilemeyecektir.

VUK madde 363'de belirtildiği gibi mükellefin özel işlerini yapan memurlar da suç işlemiş sayılacak ve kanunca yasaklanan kişilerin bu yasağa uymayarak işlem yapması durumunda ceza alması söz konusu olacaktır. Verilecek ceza için "görevi kötüye kullanma" başlığını taşıyan TCK'nın 257. Maddesinin 1. Fıkrasına atıfta bulunulmuştur. Buna göre öngörülen ceza 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezasıdır. Yargılama sonucuna göre 6 ay ile 1 yıl arasında verilen hapis cezaları adli para cezasına çevrilebilecektir. 1 yılı aşan hapis cezaları adli para cezasına dönüştürülemeyecektir. Bunun yanı sıra mükellefin özel işlerini yapma yasağına aykırı harekette bulunanlar bu hareketleri ile vergi ziyana neden olmuşlarsa bu kişilere ayrıca vergi ziyayı cezası da kesilecektir.

Diğer bir suç da VUK'un 5. Maddesi kapsamında ele alınan haysiyet ve şerefe tecavüz suçudur. Şikâyete bağlı olarak ortaya çıkartılan bu suça verilecek ceza için TCK'nın 125. Maddesinde yer alan hakaret suçuna atıf yapılmış ve ceza üç aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla yargılama sonucunda 3 ay ile 1 yıl arasında verilecek olan hapis cezası para cezasına çevrilebilecektir. Ancak 1 yılı aşan hapis cezası adli para cezasına dönüştürülemeyecektir.

Ayrıca VUK'un 246. maddesinde belirtildiği üzere ekim sayım beyanlarını denetlemeyen köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyar heyeti de görevini kötüye kullanma suçu işlemiş sayılacaktır. Cezanın verilmesi için TCK'nın 257. maddesinde yer alan görevi kötüye kullanma hükümleri uygulanacaktır. Buna göre görevinin gereklerine aykırı hareket eden kişilere 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezası verilecektir. Yargılama sonucuna göre 6 ay ile 1 yıl arasında verilen hapis cezaları adli para cezasına çevrilebilecektir. 1 yılı aşan hapis cezaları adli para cezasına dönüştürülemeyecektir. Diğer taraftan görevinin gereğini yapmaktan ihmal ve gecikme gösteren kişiler için de 3 aydan 1 yıla kadar hapis cezası verilecektir. Verilebilecek üst sınır hapis cezasının süresi 1 yıl ve altında olduğu için bu ceza adli para cezasına çevrilebilecektir.

II.III. Vergi Hukukunda Adli ve İdari Para Cezalarının Farkı

Vergi hukuku kapsamında mali düzenin ihlalinin gerçekleştirildiği durumda verilecek ceza vergi idaresi bünyesinde belirlenmektedir. Vergi suçunu gerektiren fiillerin yapılması durumunda ise tespit mahkeme tarafından yapılmakta ve ceza da yine mahkeme tarafından verilmektedir. Vergi suçu niteliğindeki fiillerde işlenen suçun içeriğine bağlı olarak sadece hapis cezası veya hapis cezasına ek olarak adli para cezası da verilebilmektedir. Ayrıca kısa süreli hapis cezaları da adli para cezasına dönüştürülebilmektedir. İdari ve mali düzeni bozan kabahat fiillerine verilecek olan ceza ise idari para cezaları şeklinde olmaktadır. Vergi ziyayı ve usulsüzlük cezaları kapsamında verilecek idari para cezaları çeşitlilik göstermektedir.

Adli para cezası kapsamında mahkemenin hükmettiği ceza için adli yargıda denetim yolu açıktır. İdari para cezaları için de idari yargıda denetim yolu açık bulunmaktadır. Vergi suçuna

istinaden kesilecek olan ceza için suç niteliğindeki fiillerin işlenmesinde kastın varlığı dikkate alınmaktadır. Kabahat fiillerinde ise fiilin kasti şekilde veya taksirli olarak işlenebileceği söz konusudur. Suç işlenmesi durumunda verilecek cezanın muhatabı gerçek kişiler, kabahatlere uygulanacak yaptırımın muhatabları ise gerçek ya da tüzel kişiler olabilmektedir. Diğer taraftan vergi suçu işlendiğinde verilen hapis ve adli para cezaları adli sicile işlenmekte olup kabahat fiillerinin meydana getirilmesi durumunda verilecek idari para cezaları adli sicile işlenmemektedir (Yılmazoğlu, 2016: 326). Dolayısıyla adli ve idari para cezalarının tespiti, hangi toplumsal düzene aykırılık sonucunda verildiği, işlemin gerçekleştirildiği makam, denetleyen kurumlar ve yaptırımların muhatabı gibi farklı yönleri mevcuttur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İdari para cezaları ile adli para cezaları arasında birçok benzer ve farklı yönler mevcuttur. İki cezanın da kendine özgü kanunları vardır. İdari para cezaları KK'da kabahat sayılan fiillerin icraa edilmesi sonucu verilmektedir. Adli para cezaları ise Türk Ceza Kanunu'na dayanarak verilmektedir. Ayrıca adli para cezaları için Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun hükümleri de uygulanmaktadır. İdari para cezaları idare hukukuna bağlı olarak idarenin iradesiyle verilirken adli para cezalarında cezayı bir yargı organı olan mahkemeler ceza hukuku kapsamında vermektedir. Adli para cezası aynı zamanda kısa süreli hapsin paraya çevrilmesinde de uygulanmaktadır. Diğer taraftan taksirli olduğu takdirde uzun süreli bile olsa hapis cezası adli para cezasına çevrilebilmektedir. İdari para cezalarının yaptırımı parasal nitelikte olmasının yanı sıra maktu ve nisbi olarak kanunun uygun gördüğü alt ve üst sınırlar çerçevesinde verilmektedir. Adli para cezalarında ise gün para cezası uygulanmakta olup süre 5 günden az 730 günden fazla olamamaktadır. 1 günün karşılığı 20 TL ile 100 TL arasında hâkim tarafından takdir edilecek tutar olarak belirlenmektedir. İdari para cezasında failin kusuru ve ekonomik durumu dikkate alınırken adli para cezasında suç unsuru çeşitli açılardan ayrıntılı olarak dikkate alınmaktadır. Bunlar suçun işleniş tarzı, suçun işlenmesinde kullanılmış olan araçlar ve suçun işlendiği yer ve zaman gibi faktörlerdir. Ekonomik bir çıkar amacıyla suçun işlenmesi durumunda ise hem adli para cezası hem de hapis cezası verilmesi söz konusu olacaktır. Bu hallerin dışında seçimlik durumlarda ise hâkim hapis cezasını hükmetmişse bu para cezasına dönemeyecektir.

Adli para cezaları direkt genel bütçeye aktarılırken idari para cezaları ise kendi kanunları olan SGK ve Mahalli İdareler için kendi bütçelerine bunun haricinde Cumhuriyet Başsavcısı tarafından hükmolunanlar ise genel bütçeye aktarılacaktır. İdari para cezası için cezanın ilk taksiti peşin ödenirse 1 yılın içinde 4 eşit taksitte ödenmesine karar verilebilmektedir. Eksik ödenmesi durumunda hapis cezasına çevrilmek yerine 6183 sayılı Kanun ile takip ederek tüm borcun tahsili gerçekleştirilecektir. Adli para cezalarının ödenmesi de 1 yıldan fazla sürdürülmemektedir. Ödenmediği takdirde hükümlüye ödeme emri gönderilecektir. Hâkim adli para cezası durumunda hükümlünün kamuya yararlı bir işte çalışmasına da karar verebilecektir. Adli para cezasının ödenmeyen kısmı hapis cezasına çevrilecektir. İdari para cezalarında belirli meblağı geçmesi durumunda tebliğden itibaren 15 gün içerisinde Sulh Ceza Mahkemesine itiraz edilebilecektir. Adli para cezalarında ise itiraza gidebilmek için hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı alınmalıdır. Non bis in idem ilkesi aynı suçtan dolayı bir defa yargılama yapıp iki kere yargılama yapılamamayı ve iki ceza verilememesini açıklamaktadır. Bu durum ceza hukuku kapsamında uygulanacak ancak idari para cezalarında tek fiille iki ayrı para cezası uygulandığında söz konusu olacaktır. Onun haricinde tek fiille hem idari yaptırım hem de idari para cezasında ikisi de verilecek bu ilkenin uygulanabilirliği olmayacaktır. İdari para cezalarına da bu ilkenin getirilmesi adaletin sağlanması ve hukuk düzeninin korunması açısından iyi olacaktır. Ölüm durumunda ise kanunlarda para cezalarının düşüp düşmeyeceği mirasçılara ödettilerip ödettirilemeyeceği hakkında herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Buna cevap olarak Anayasa hükmünde yer alan cezalarda şahsılık kavramı verilmektedir. Ayrıca ölümün işi bırakma hükmünde olması sebebiyle de cezalar silinmiş olacaktır. Zamanaşımı açısından da kanunlarda yine ceza tutarına bağlı ve yıl olarak belirlenmiştir. Çocuk uygulaması dikkate alındığında ise fiil işlenirken henüz 15 yaşını doldurmamış çocuk için idari para cezası verilmezken 18 yaşından küçük çocuklar için de ödenmediği durumda hapis cezası olarak

hürriyeti bağlamak olanaksız görülmektedir. Erteleme hükmü kapsamında ise idari para cezasının yanı sıra adli para cezasından çevrilen hapis cezasının infazı ertelenememekte ve koşullu salıverme uygulanamamaktadır.

Vergi hukukunda kanunlara aykırı olarak meydana getirilen fiiller özelliklerine ve ihlal kapsamına bağlı olarak kabahat veya suç olarak değerlendirilmektedir. Vergi idaresi tarafından kabahatlere yaptırım olarak idari para cezası verilmesi söz konusuysa ceza mahkemelerince yargılama yapılması sonucunda işlenen suçların yaptırımı hapis ve/veya adli para cezasına hükmedilmesidir. İdari para cezası verilen kabahatler vergi ziyayı ve usulsüzlüklerdir. Ancak kaçakçılık suçunu gerektiren fiillerle vergi ziyana uğratılmışsa vergi ziyayı cezası üç kat olarak kesilecektir. Bu ceza vergi ziyayı kabahatinin idari para cezasıdır. Vergi ziyana kaçakçılık suçunu gerektiren ağır nitelikli fiillerle sebebiyet verilmişse kaçakçılık suçuna ilişkin adli ceza olan hürriyeti bağlayıcı cezalara yalnızca mahkemeler hüküm verebilecektir. VUK dışında Katma Değer Vergisi Kanunu, Özel Tüketim Vergisi Kanunu, Gümrük Kanunu ve Katma Değer Vergisi Mükelleflerinin Ödeme Kaydedici Cihazları Kullanmaları Mecburiyeti Hakkında Kanun kapsamında da hükümlere uyulmadığı durumlarda idari para cezası verilebilmektedir.

İdari para cezalarına karşı 15 gün içinde sulh ceza mahkemesine başvurulurken vergi kabahatlerine ilişkin verilen idari para cezalarında yargı mercii vergi mahkemeleri olup itiraz süreci 30 gündür. İtiraz süreci bakımından KK ile VUK paralellik göstermemektedir. VUK'ta suç unsuru teşkil eden ağır nitelikli vergi ziyayı fiillerinin yanı sıra mükellefin özel işlerinin yapılması, vergi mahremiyetinin ihlali, haysiyet ve şerefe tecavüz ve ekim sayım beyanlarının denetlenmemesi gibi durumlar söz konusu olduğunda adli para cezası ve/veya hürriyeti bağlayıcı cezalar verilmektedir. Verilecek olan hapis cezası kısa veya uzun süreli hapis olacaktır. Kısa süreli hapis cezaları paraya çevrilebilirken uzun süreli hapis cezalarında paraya çevrilebilme söz konusu olmamaktadır. Adli para cezaları ceza mahkemeleri tarafından belirlenmektedir.

Etik Beyanı : *Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik kurallara uyulmuştur. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir..*

Yazar Katkıları : *İbrahim ORGAN, çalışmada, Vergi Hukukunda İdari ve Adli Para Cezaları bölümünde katkı sağlamıştır. Tülay BARAN çalışmada İdari ve Adli Para Cezaları bölümünde katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50'dir.*

Çıkar Beyanı : *Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur*

Ethics Statement : *Ethical rules have been followed in the preparation process of this study.*

Author Contributions : *İbrahim ORGAN contributed to the study in the Administrative and Judicial Fines section of Tax Law. Tülay BARAN contributed to the study in the Administrative and Judicial Fines section. First author's contribution rate: 50%, second author's contribution rate: 50%.*

Conflict of Interest : *There is no conflict of interest among writers.*

KAYNAKÇA

- Armağan, R. (2009). Vergi uyumsuzluklarının yargı sürecinde çözümü: Isparta ili özelinde bir değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 156, 199-21, Erişim adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/12.Ramazan.ARMAgAN.pdf>
- Arslaner, H. (2010). *6183 sayılı kanun kapsamında kamu alacaklarının haciz yolu ile tahsili*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Ay, H. (2019). *Kamu maliyesi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çolak, H & Altun, U. (2006). Kısa süreli hapis cezaları, seçenekli yaptırımlar ve infaz rejimleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 67, 163-229, Erişim adresi: <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2006-67-276>.

- Çolak, H & Altun, U. (2007). Bir yaptırım türü olarak para cezalarının teori ve uygulamadaki analizi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 69, 241-337, Erişim adresi: <http://tbldergisi.barobirlik.org.tr/m2007-69-306>.
- Ekinci, M. (2017). Ceza hukuku ilkeleri açısından idari yaptırımlar. *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1, 19-54, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/270847>.
- Erol, A. (2011). Amme alacaklarının tahsil usulü hakkında kullanılan kavramların hukuki boyutu. *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, 91, 28-29.
- Eşitli, A. E. (2016). Kısa süreli hapis cezası ve kısa süreli hapis cezasına seçenek yaptırımlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(1), 63-100.
- Gürbüz, M & Erin, A. (2008). Değişen mevzuat çerçevesinde idari para cezaları: uygulama esas ve usulleri. *Türk İdare Dergisi*, 4, 175-201, Erişim adresi: www.tid.gov.tr > Makaleler > abduallaherin461.
- Kabahatler Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu, (2005). Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss840m.htm>.
- Karakoç, Y. (2015). Vergi cezası anlaşmazlıklarının çözüm yollarından cezalarda indirim müessesesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16, 3637-3739, Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/756180>.
- Özay, İ. (1985). *İdari yaptırımlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Şenyüz, D. (2017). *Vergi ceza hukuku*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Şenyüz, D., Gerçek, A. & Yüce, M. (2019). *Vergi hukuku genel hükümler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Taşkın, Ş.C. (2010). Adli para cezası. *Bahçeşehir Üniversitesi Kazancı Hukuk Dergisi*, 72, 53-99.
- Tombaloğlu, M.L. (2011). *Amme alacaklarının takip ve tahsil usulü*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Torunoğlu, T. (2010). Vergi ziyai kabahati. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 477-544, Erişim adresi: <https://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/dergimiz-12-ozel/1-mali/14-tahsintorunoglu.pdf>.
- Tosun, N. A. (2017). Türk vergi ceza hukukunda ne bis in idem ilkesi: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin verdiği kararlardan Lucky Dev davası. *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 95-104, Erişim adresi: <http://www.hukukdergi.hacettepe.edu.tr/dergi/C7S2makale5.pdf>.
- Tosuner, M. & Arıkan, Z. (2011). *Vergi usul hukuku*. İzmir: Kanyılmaz Matbaacılık.
- Türk Ceza Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (2020). Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c059/tbmm22059119ss0664.pdf>.
- Türk Dil Kurumu. (2020). Erişim adresi: tdk.gov.tr.
- Uğur, H. (2009). Kabahatler kanunu ve 5252 sayılı kanun'a göre idari para cezası ve Yargıtay uygulaması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 85, 189-219.
- Yılmazoğlu, Y.E. (2016). Vergi yargısı uygulamasında kabahatler kanunu'na alternatif bir bakış ve vergi ziyai doğuran fiillere iştirake ilişkin Anayasa Mahkemesi kararına dair bir irdeleme. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 124, 323-356, Erişim adresi: <http://tbldergisi.barobirlik.org.tr/m2016-124-1577>.
- 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>.
- 5326 sayılı Kabahatler Kanunu. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5326.pdf>.
- 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.6183.pdf>.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 809-823

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp:809-823

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuibf.735898

Geliş Tarihi / Received: 11.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 04.09.2020

Araştırma Makalesi

Research Article

TÜRKİYE'DE AKADEMİSYENLERİN İDARİ GÖREVLERİNE DAİR 'CAM TAVAN' ALGISI ÖLÇEĞİ GELİŞTİRME*

Hava TAHTALIOĞLU¹

Hüseyin ÖZGÜR²

Öz

Türkiye'de cam tavana dair akademik çalışmalarının çoğu cinsiyet/kadın ve yaş gibi sınırlı bir veya birkaç değişkene odaklanmıştır. Türkiye'nin kamu personel sisteminde açıklık, eşitlik ve tarafsızlık ilkelerini zedeleyen ve bazıları cam tavan sendromuna da yol açan uygulamaların tespiti ve giderilmesi açısından önceki çalışmaların kapsamı yeterli değildir. Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda sektörel ve mesleki göstergeleri dikkate alarak geliştirilen ölçeklerin ve endekslerin olmaması da sorunun akademik ve uygulama düzlemlerinde anlaşılması ile çözüm önerileri geliştirmede gözlemlenen önemli bir eksikliklerdir.

"Akademisyenlerin İdari Görevlerine Dair 'Cam Tavan' Algısına Yönelik Ölçek" geliştirilmesi amaçlanan bu çalışmada literatürdeki diğer Türkiye kökenli cam tavan ölçeklerindeki cinsiyette ilave ve daha spesifik çeşitli değişkenler de kullanılmaktadır. Araştırma 1992'de kurulan Devlet üniversitelerinde 2016 yılında görevde bulunan öğretim üyeleriyle gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak literatür ve pilot çalışma ışığında yazarlarca geliştirilen Türkiye'de öğretim üyelerinin akademik boyutu olan idari görevlere yükselmeye karşılaştıkları engelleri tespit etmeye dair anket temelli algı ölçeği formu kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen geçerli anket verileri üzerinde çeşitli ileri istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir. Bulgular çerçevesinde 26 madde ve 7 alt boyuttan oluşan "Türkiye'de Akademisyenlerin İdari Görevlere Yükselmesine Dair Cam Tavan Algısı Ölçeği" geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Akademik Personel, Cam Tavan, Algı Ölçeği, Türkiye'de Üniversiteler.

JEL Kodları : J08, J16, J24, J28, J31.

* Tahtaloğlu, H. (2016b). *Yükselmeye Açık Kamu Personel Sistemine Sahip Türkiye'de 'Cam Tavan': Yükseköğretimde Kapalılık Eğilimleri*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezinden geliştirilip güncellenerek üretilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü, htahtalioglu@gmail.com, ORCID ID 0000-0003-4698-4650

² Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hozgur@pau.edu.tr, ORCID ID 0000-0003-1219-1273

THE GLASS CEILING PERCEPTION SCALE DEVELOPMENT FOR ADMINISTRATIVE POSITIONS OF ACADEMIC PERSONNEL IN TURKEY

Abstract

Most of the academic glass ceiling studies in Turkey focus on a limited number of variables, mostly gender and age. The narrow scope of previous studies is not sufficient for the detection and elimination of practices that damage the principles of openness, equality and impartiality in the Turkish public personnel system. The fact that the developed and reused glass ceiling perception scales and indexes in Turkey do not take into account the sectoral and professional indicators is also a crucial deficiency in understanding the problem in academic and practical dimensions and in developing solutions.

In this scale development study, unlike other glass ceiling scales in Turkish literature, gender and other specific variables were handled together. The research was conducted in 2016 with the academic staff of the State universities, established in 1992. To identify the obstacles faced by Turkish academicians in promoting administrative positions with an academic dimension, a perception scale form developed by the authors in the light of literature and pilot study was utilized for data collection. Various advanced statistical analyzes were performed on valid questionnaires. The Turkish Glass Ceiling Perception Scale for the Promotion of Academicians to Administrative Positions consists of 26 items and 7 sub-dimensions.

Keywords : Academic Personnel, Glass Ceiling, Perception Scale, Turkish Universities.

JEL Codes : J08, J16, J24, J28, J31.

GİRİŞ

Cumhuriyet’in ilk yıllarından günümüze kadar sürekli eleştiriye maruz kalan ve çok sayıda değişikliğe konu olan Türkiye’nin kamu personel sistemi/rejimi içerisinde yükselme ve yöneticilik konuları doğası gereği önemlidir ve ilgi çekmektedir. Yıllardır süregelen bu değişimlerle ortaya çıkan günümüz kamu personel sistemi, kamuda istihdam edilecek personelin gerek işe alınmasında gerekse yükselmesinde, prensip olarak, eşitlikçi ve tarafsız yapısıyla öne çıkan açık bir sistemdir. İşe (hizmete) girmede dikkat çeken eşitlikçi ve tarafsız hukuki yapı 1982 Anayasası’nın 70. maddesindeki “her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir; hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez” ifadeleriyle anayasal güvence altındadır. Kamu personelinin yükselmesindeki hukuki yapının yasal dayanağı ise 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun (DMK) 3. maddesi C bendindeki liyakat ilkesidir. Kamu personel sistemi için genel kanun niteliği sergileyen DMK’da ele alınan bu ilkeler personele ilişkin diğer hukuki düzenlemelerde de yer bulmaktadır. Fakat kamu personel rejiminin prensipte yükselmelere açık ve liyakat temelli olması, rejim dışı bireysel, örgütsel ve toplumsal üç ana faktör altındaki diğer boyutlardan kaynaklanan yükselme/terfi sorunlarının varlığını ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Türkiye’de özellikle bu faktörler çeşitli orta ve üst düzey idari görevlere personel seçiminde ve atanmasında liyakat, tarafsızlık ve eşitliği esas alan kamu personel sistemini zedelemekte olup akademik ve uygulama boyutlarında bunun nedenlerinin ve sonuçlarının ölçümü ve tespit edilmesi gerekmektedir. Kamu personel sisteminde etkili olan ve kişiler tarafından kolaylıkla fark edilemeyen, görünmezlik özelliği sergileyen bu engeller cam tavan (sendromu) olarak isimlendirilmektedir.

Cam tavan, çalışanların, liyakati ve becerilerine bakılmaksızın kariyerleri önünde bariyer oluşturan ve sistem dışı beliren engellerdir (Billingsley, 1995; Blake, 1999; Burbridge, 1994; Lockwood, 2004; U.S. Glass Ceiling Commission, 1995; Woo, 1994). Bir diğer tanıma göre ise, cam tavan personel sistemi içinde cinsiyet, ırksal/etnik ve diğer ayrımlardan dolayı kariyer

basamaklarında yaşanan görünmez bariyerlerdir (Cotter, Hermsen, Ovadia & Vanneman, 2001; Jackson & O’Callaghan, 2009; Morrison & von Glinow, 1990). Görünmez olan bu bariyerler, kadın ve çeşitli azınlıklar üzerinde aynı zamanda ince ama bir o kadar da güçlü (Burke, 2005), örgütsel ve algısal engellerdir (Weyer, 2006). Cam tavan hakkında yapılan tanımlarda, sendromun kadın çalışanlar üzerinde etkisine neredeyse her çalışmada yer verilmektedir.

Aslında, kadınlara ilaveten çeşitli azınlıklar ve toplumun farklılık gösteren diğer kesimleri de, karakterleri ve kabiliyetleri dikkate alınmadan işyerleri ve mesleklerinde görünür ve görünmez tek veya birkaç katmanlı cam tavanlarla karşılaşır (Burbridge, 1994; Starks, 2009; Witherspoon, 2009). Kadınlara yönelik çalışmalar kadar çok sayıda olmasa ve o kadar çok atıf almasa da, Türkiye dışındaki ülkelerde, ırk/etnik temel dahil çeşitli azınlıklara (Athey, Avery & Zemsky, 2000; Catalyst, 2001; Chen, 2004; Jackson & O’Callaghan, 2009; Lee, 2002; Maume, 2004; Powell & Butterfield, 1997; Witherspoon, 2009), fiziksel engellilere (Burcu, 2011; Braddock & Bachelder, 1994; Çakınberk, 2011), gurbetçilere (Domínguez, Rivo-López & Villanueva-Villar, 2019; Insch, McIntyre & Napier, 2008) ve göçmenlere (Fernandez, 1998; Tang, 1997) yönelik cam tavanı konu alan bazı çalışmalar da gerçekleştirilmiştir.

Yabancı literatürde spesifik olarak yüksek öğretim kurumlarında veya özel olarak üniversitelerde kadın çalışanlar üzerinde gerçekleştirilen bazı çalışmalarda (Johnsrud & Heck, 1994; Lemons, 2003; Shultz, Montoya & Briere, 1992; Young, 2011) cam tavan algıları test edilmiştir. ABD’de 1991 yılında kadınların yükselmesini engelleyen bariyerleri tespit etmek ve insanların özel sektörde üst yönetim pozisyonlara terfi etmesine destek olan başarılı programları ortaya çıkartmak amacıyla Bush ve ekibi tarafından 21 üyeden oluşan Federal Cam Tavan Komisyonu (The Federal / U.S. Glass Ceiling Commission) kurulmuştur. Bu Komisyon önce ABD sonra başta liberal Batı demokrasileri olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde kadınlara ve ayrımcılığa ve/veya yukarıda tanımlanan yükselme bariyerlerine maruz kalan diğer toplum kesimlerine dair profesyonel ve akademik alan araştırmasına dayalı ve söylemsel cam tavan çalışmalarının artarak yayına ve rapora dönüşmesine vesile olmuştur (U.S. Glass Ceiling Commission, 1995). Joyce Tang’ın (1997) makalesi ABD özelinde bilim ve mühendislik alanlarında hem öncü çalışmalardan ve gelişmelerden okuyucuyu haberdar etmekte hem de yükseköğretim alanında önemli başlangıçlardan birisini oluşturmaktadır. Tang (1997) 1989 Survey of Natural and Social Scientists and Engineers ABD verilerini kullanarak ırk ve cinsiyet temelinde 1982, 1984, 1986 ve 1989 yıllarındaki durumu karşılaştırmalı olarak literatürden süzülen çeşitli hipotezler eşliğinde mesleki statü ve yükselme durumu açısından test etmekte olup alanda önemli bir yeri olan Cotter ve arkadaşları (2001) da bu çalışmaya atıf vermektedir.

Türkiye’deki üniversitelerde kadın akademik ve idari personelin cam tavana maruz kalıp kalmadığını ölçen ve zaman zaman diğer sektörlerden hafif olsa da cam tavan engellerine rastlanan çeşitli çalışmalar (Kalkın, Erdem & Tikici, 2015; Kurtaiş, 2019; Özkan, 2019; Öztürk, 2011; Yenice, 2018; Yılmaz, 2019) bulunmaktadır. Kamu sektörünün genelinde olduğu gibi akademik camiada da cam tavana dair gerçekleştirilen çalışmalarda başka sektörler için geliştirilen anketler kullanılmaktadır. Nadiren de olsa, bu sektöre ve mesleğe özel Öztürk (2011), Negiz ve Yemen (2011), Yıldız ve Çiçek (2013) ile Alaçam ve Altuntaş’ta (2015) olduğu üzere ölçek geliştiren bazı eserler bulunmaktadır.

Türkiye’deki literatürde cam tavan algısının ölçülmesine yönelik eserlerde sadece cinsiyet faktörünün irdelenmesi ve diğer hiçbir faktörün etkisinin dikkate alınmaması, üzerinde durulması ve zamanla ileriki yıllardaki çalışmalarla doldurulması gereken temel bir boşluktur. Özellikle ABD, İngiltere ve Kanada gibi ülkelere bakıldığında bu boşluğu doldurmak adına doyurucu ve derinliği olan çalışmalara rastlamak mümkündür. Türkiye literatüründe de Tahtaloğlu (2016a) sadece kadınların değil bir takım farklılıklardan dolayı formel olmayan şekilde sınıflandırılan tüm bireylerin gerek istihdamında gerekse üst düzey pozisyonlara ulaşmasında cam tavan engelleriyle karşılaşabilecekleri düşüncesindedir. Ayrıca Şen (2017: 69) tarafından yapılan çalışmada (araştırmacının da öngördüğü doğrultuda) katılımcıların %42’si cam tavan sendromunun kadınlara özgü olmadığını görüş bildirmektedir.

Çalışmada, yabancı ve Türkiye kökenli literatürdeki araştırmalar dikkate alınarak çalışanların yükselmelerine yönelik karşılarına çıkabilecek engellere ilişkin ifadeler bireysel, örgütsel ve toplumsal faktörler olmak üzere üç ana boyutta/faktörde toparlanmaktadır. İfadelere verilen yanıtlarla birlikte öğretim üyesi seviyesindeki akademisyenlerin üst düzey idari görevlere ulaşmalarında karşılarına çıkacak cam tavana ilişkin algılarının ve kanaatlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda elde edilen nicel verilerin geçerliliği ve güvenilirliği test edilmektedir. Sonuç olarak Türkiye’de Akademisyenlerin İdari Görevlerine Dair 'Cam Tavan' Algısı Ölçeği araştırmacıların istifadesine sunulmaktadır.

I. CAM TAVAN ALGISINI ÖLÇEN LİTERATÜR ÖRNEKLERİ

Cam tavan algısı sadece kadın çalışanların etkilendiği bir çeşit kariyer engeli olarak görülebilmektedir. Literatürde bu algının ölçülmesinde kullanılan ifadelerin her birine yönelik frekans analizi yapılarak çeşitli verilere ulaşan ve bunları yorumlayan çalışmalar yanında birkaç ifadeyi içine alan faktörel temelli çalışmalara da rastlanmakta olup bu bağlamda Catalyst (2001) tarafından yapılan faktörel bazlı araştırma dikkat çekmektedir. Catalyst’in (2001) araştırmasında kadınların ve azınlıkların görevlerinde yükselmesinde görünür ve görünmeyen çeşitli engeller; mentor ve rol model eksikliği, informel ağlardan dışlanma, stereotipler ve kadınların rol-kabiliyetleri hakkındaki önyargılar ile deneyim eksikliği faktörlerinde toplanmıştır. Cotter ve arkadaşları (2001) iş sınıflandırmalarını, personel politikalarını, istihdam yasalarındaki sınırlandırmaları ve işveren ayrımcılığını cam tavana neden olan faktörler arasında göstermiştir. Witherspoon (2009) cam tavan ölçeğini yeniden tasarlamayı hedeflediği çalışmasında faktörleri; erkek egemen örgüt kültürü, kalıplaşmış fikirler, önyargılar, ayrımcılık, toplumsal rol beklentileri, beşeri sermaye ve özyeterlilik şeklinde sınıflandırmaktadır. Davies-Netzley (1998) ile Fernandez ve Rubineau’ya (2019) göre ise birçok faktör içinde cam tavan sendromunun en önemli nedeni sosyal ağlar/networklerdir.

Türkiye’de ise Karaca (2007) kadın yöneticilere yönelik cam tavan algısı çalışmasında, faktör analizi yapmaksızın, çoklu rol üstlenme, kadınların kişisel tercih ve algıları, örgüt kültürü ve politikaları, informel iletişim ağları (networklar), mentorluk, mesleki ayırım, stereotip olmak üzere 7 boyuta dikkat çekmiştir. Çetin ve Atan (2012) ilköğretimdeki kadın okul yöneticilerinin cam tavan algılarını ölçtükleri çalışmasında aynı faktörlerden yararlanmışlardır. Kadın yöneticileri ele alan Mizrahi ve Aracı’nın (2010) kullandığı ifadeler cam tavanın daha önce dile getirilen 6 temel faktörüne (çok rol üstlenme, örgüt kültürü ve politikaları, informel iletişim ağları, mentorluk, mesleki ayırım ve stereotiplere) uygun olarak hazırlanmıştır. Kadın müdürleri ele alan Aksu, Çek ve Şenol’a (2013) göre toplumsal önyargılar, aile içi sorumluluklar, örgüt kültürü, cinsiyet ayrımcılığı ve üst yönetimin görüşü faktörleri cam tavan sendromunda etkilidir. Kendi çalıştıkları, tek bir üniversitede, ESOGÜ’de, araştırma yapan, Girginer, Ertuğ-Kaygısız ve Yiyit’e (2016) göre cam tavan sendromuna; önyargılar, örgüt politikaları, mesleki ayrımcılık ve mentor eksikliği, toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlara yönelik kişisel tercih algıları, çoklu rol üstlenme, cinsel ayrımcılık ve resmi olmayan iletişim ağlarına katılamama şeklindeki 8 faktör neden olabilecektir. Birkaç üniversiteyi içine alan bir başka çalışmada ise Alaçam ve Altuntaş (2015) kadın akademisyenlerin kariyer engeli ölçeğinde; örgüt kültürü ve politikaları, çoklu rol üstlenme, örgütsel koşullar ve kalıplaşmış önyargılar olmak üzere 4 faktörden bahsetmektedirler.

Öztürk (2011) çalışmasında kadın öğretim elemanlarının cam tavan algısını; bireysel (çok rol üstlenme, kadınların kişisel tercih ve algıları), örgütsel (örgüt kültürü, politikaları, mentor eksikliği, resmi olmayan iletişim ağlarına katılamama) ve toplumsal (mesleki ayırım, stereotipler) faktörler olmak üzere üç boyutta şekillendirmiştir. Benzer şekilde, Taşkın ve Çetin (2012) kadınların yöneticilik pozisyonlarına çıkarken karşılaştığı engelleri; bireysel (çok rol üstlenme, bireysel tercih ve algı), örgütsel (örgüt kültürü, örgüt politikaları, örgüt iklimi, mentor eksikliği, fırsat eşitliğinin olmayışı, iletişim ağlarına katılamama, erkek yöneticiler tarafından konulan engeller, kadın

yöneticiler tarafından konulan engeller ve iş hayatında kadın algısı) ve toplumsal (mesleki ayırım ve toplumsal önyargılar) üç boyutta toplamışlardır. Kamu sektöründe istihdam edilen kadınların kariyer engellerini ve cam tavan sendromunu konu alan çalışmada, Çalışkan (2012) ise sosyal (çoklu rol üstlenme, kişisel tercih ve algılar, mesleki ayırım, kalıp yargılar, kraliçe arı sendromu) ve örgütsel (örgüt kültürü, resmi olmayan iletişim ağlarına katılmama, mentor-rol model eksikliği) boyutlardan bahsetmektedir. Türkiye literatüründe cam tavanı konu alan eserlerde alt faktörler kullanılarak genel algıyı ölçen çalışmalardan beslenerek iki ve üç temel boyutu ele alıp bunların her birinin tespiti için alt faktörlerden faydalanılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Türkiye’de öğretim üyeleri yükseköğretim kurumlarında hem akademik hem de bazı idari üst düzey görevlerde (rektörlük, dekanlık, müdürlük gibi) kamusal hizmeti ifa etmektedirler. Akademisyenlerin çoğu kendileri için pür akademik kariyeri idari kariyere daha gerekli görürler de idari üst düzey görevlerde kamusal hizmetin ifası da bir zorunluluk olarak karşılıklarına çıkabilmektedir. Ancak rektörlük, dekanlık, müdürlük gibi akademik kökenli ve/veya daire başkanlığı ve genel sekreterlik gibi idari kökenli görevleri bilerek ve isteyerek tercih eden ve hatta bunun için mücadele eden öğretim üyelerine de rastlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’deki üniversitelerde öğretim üyelerinin birçok üst düzey idari göreve yükselmesinde bireysel faktörün etkili olduğu yönündeki gözlemlere karşılık, diğer faktörlerin ne kadar etkili olduğunu tespit etmek için literatürde kullanılacak bir ölçek geliştirmektir.

II. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evreni, Türkiye’de faaliyetlerini sürdüren Devlet üniversitelerinin öğretim üyelerinden oluşmaktadır. Araştırma için tüm Devlet üniversitelerindeki öğretim üyelerine ulaşılması zaman ve bütçe kısıntısına neden olmaktadır. Evrenin geniş olması çalışmanın yürütülmesi açısından örneklem seçilmesini gerektirmektedir. Gürbüz ve Şahin (2016) evrenin geniş bir alana yayıldığı durumlarda basit tesadüfi veya sistematik örnekleme tekniklerinin kullanılmasını sakıncalı görmekte ve kümeleme yöntemini önermektedir. Bu yüzden çalışmanın örnekleme ihtimali örneklemeden kümeleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Küme örnekleme, evrenin çeşitli kümelerle ayrıldıktan sonra bir ya da bir kaçının seçilmesi olarak (Nakip, 2013) tanımlanmaktadır. Kümeleme yönteminin kullanılma sebebi, evrenin dağınık olarak yayılması ve evrene ulaşmanın maliyetinin oldukça yüksek olmasıdır (Neuman, 2014).

Tablo 1: Örneklem Olarak Seçilen Devlet Üniversiteleri ve 2015–2016 Eğitim Öğretim Yılında Anket Yapmak İçin Ulaşılabilen Öğretim Elemanı Sayısı

Üniversite Adı	Sayı *	Üniversite Adı	Sayı*
Afyon Kocatepe Üniversitesi	325	Kocaeli Üniversitesi	682
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	330	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	347
Bahkesir Üniversitesi	350	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	375
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	470	Mersin Üniversitesi	670
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	370	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	251
Gebze Teknik Üniversitesi	120	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	300
Harran Üniversitesi	200	Pamukkale Üniversitesi	321
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	460	Sakarya Üniversitesi	800
İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	160	Süleyman Demirel Üniversitesi	350
Kafkas Üniversitesi	196	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	400
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	250	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	260
Kırıkkale Üniversitesi	450		
Sütun Toplamı	3.681	Sütun Toplamı	4.756
		Genel Toplam (22 Üniversite + 1 YTE)	8.437

* Sayı: Ulaşılan öğretim üyesi sayısı

Çalışmada örneklem üniversiteler seçilirken önce bölgesel olarak devlet üniversiteleri kümelendi. Cam tavan unsurları da dikkate alındığında bölgesel kümeleme sonucunda belirlenen örneklemin evreni açıklamada yetersiz olacağı düşünüldüğünden bir alt küme daha oluşturulmuştur. Bu kümelemede Türkiye’nin her bir bölgesinde en az bir tane bulunan ve aynı yıl (1992 yılı) kurulan devlet üniversiteleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada kümeleme yöntemiyle 1992 yılında kurulan 22 devlet üniversitesi ve 1 yüksek teknoloji enstitüsü (YTE) öğretim üyeleri örneklem olarak seçilmiştir.

Araştırma için seçilen örneklemin evreni temsil gücü, alan araştırmaları için önemli bir unsurdur. Sosyal bilimlerde alan araştırması yapılan çalışmalar için evrende yer alan bireylerin sayısının bir milyon ve üzerinde olması durumunda 0,95 güvenilirlik ve %5’lik hata toleransıya 384 örneklem büyüklüğü yeterli olarak görülmektedir (Sekaran, 2003). Bu çalışmada da ilerleyen başlıkta görüleceği üzere örneklem büyüklüğü için dile getirilen bu sayıya ulaşılmış hatta geçilmiştir.

III. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA ARACI

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak “Akademisyenlerin İdari Görevlerine Dair Cam Tavan Algısı Ölçeği” taslak formu kullanılmıştır. Akademisyenlerin Cam Tavan Algısı Ölçeği taslak formunun oluşturulması adına literatürde konuyla ilgili eserlerden yararlanılarak beşli Likert tipi (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılmıyorum) kullanılarak ölçülmesi hedeflenen 55 ifade derlenmiştir. Bu ifadeler öncelikle Sosyal Bilimlerde Yöntem, Sosyoloji ve Kadın Çalışmaları ve Kamu Yönetimi alanında uzman 8 öğretim üyesinin görüşüne sunulmuş ve geri bildirimler yüzyüze tartışılarak notlar alınmıştır. Sağlanan bu geri bildirimler sayesinde akademisyenlerin idari görevlere yükselmesindeki cam tavan algısını ölçmeye dair ifadeler nihai ankette 30’a indirilmiştir. Ayrıca bireysel, örgütsel ve toplumsal üç boyutun/ana faktörün her birinin alt kısmına “Sizce üst düzey idari görev alma ya da almama isteğini etkileyen başka faktörler var mıdır?” sorusu yöneltilmiştir.

Akademisyenlerin müdür, dekan, rektör gibi idari görevlere yükselmesine ilişkin cam tavan algısının ele alındığı ve pilot çalışma olarak değerlendirilen bu anket formu Atatürk Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi’nde (İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Fen Fakültesi, İletişim Fakültesi) görevli 52 öğretim üyesi tarafından yüzyüze görüşme esnasında doldurulmuştur. Pilot çalışmayı cevaplayan öğretim üyelerinin anket verileri nihai ölçek geliştirme ve test etme çalışmasına dahil edilmemiştir. Pilot çalışmadan çıkan sonuçlar, açık uçlu sorulara verilen yanıtlar ve üst düzey idari görevlerde bulunan/bulunmuş öğretim üyeleriyle gerçekleştirilen nitel görüşmeler dikkate alınarak nicel anket formuna yeni ifadeler eklenmiştir. Son hali verilen nicel anket formu örneklem grubuna (22 Üniversite ve 1 YTE öğretim üyelerine) uygulanmıştır. Toplamda 36 ifade bulunsa da, anketin 35 ifadesinde beşli Likert ölçeği kullanıldığı için ölçek geliştirmede Likert temelli bu ifadeler dikkate alınmıştır.

Araştırmada verilerin toplanması için iki yol tercih edilmiştir. Bunlardan ilki gerekli izinlerin alındığı üniversitelerde anket formunun elden verilerek toplanması şeklindeyken, diğeri e-posta adreslerine ulaşılabilen öğretim üyelerine online/çevrimiçi anket bağlantısının gönderilmesi şeklindedir. Anket formunun elden verilerek toplanması usulünde 156 adet geri dönüş sağlanmış, ancak bunların 136 adedinin çalışmada kullanılabilir nitelikte olduğu tespit edilmiştir. E-posta adreslerine ulaşılabilen 7.565 öğretim üyesine gönderilen online anket bağlantısına 440 adet katılım sağlanmıştır. Toplam olarak 8.437 öğretim üyesine ulaşılmış; yaklaşık olarak %6,8’inden geri dönüş alınmıştır; böylece araştırmada kullanılmak üzere 576 nicel anket veri seti elde edilmiştir.

IV. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Katılımcılar tarafından doldurulan nicel anket formlarından elde edilen veriler, bilgisayar ortamında SPSS 22 ve AMOS 23 paket programlarıyla çeşitli analizlere tabi tutulmuştur. Araştırma grubuna ilişkin özelliklerin tespiti için temel frekans dağılımları ve yüzdeleri tespit edilmiştir. SPSS 22 ile gerçekleştirilen yapı geçerliliği analizlerinde Barlett örneklem büyüklüğü testi, Kaiser-Mayer-Olkin örneklem yeterliği analizi, boyutların tespitinde Temel Bileşenler (principal component) Analizi ve Direct Oblimin Eksen Döndürme Tekniği kullanılarak Keşfedici Faktör Analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin içsel tutarlılığının ölçülmesi için Cronbach’s Alpha katsayısına bakılmıştır. Ölçeğin öngörülen kuramsal yapısını doğrulamak adına Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır.

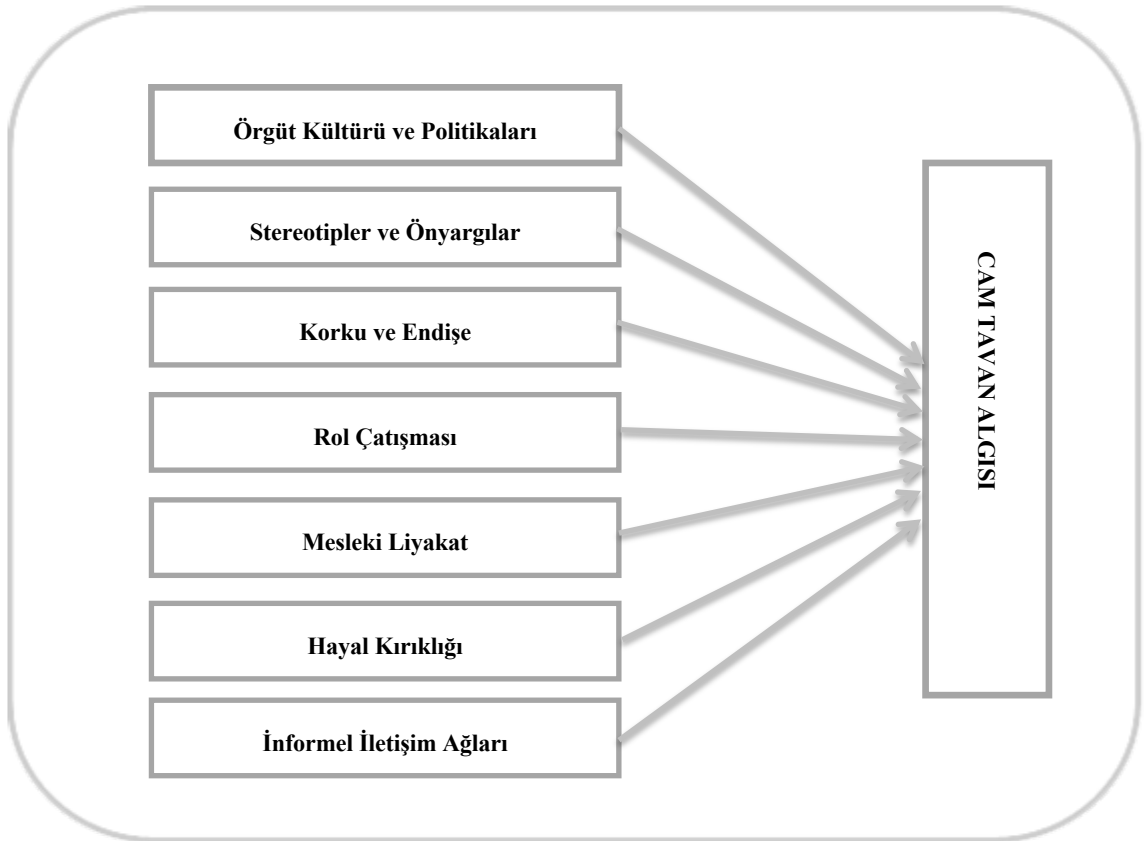
V. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Akademisyenlerin cam tavan sendromuna ilişkin algılarının ölçülmesi adına geliştirilen ölçeğin yapısal geçerliliğini test etmek amacıyla temel bileşenler (principal component) analizi ve “direct oblmin” eksen döndürme tekniği kullanılarak keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Bu faktör analizi sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değeri (Measure of Sampling Adequacy) 0,828 olması, örneklemin faktör analizi için oldukça yeterli görülmesinin kanıtıdır. Bartlett’s Küresellik testi (Bartlett’s Test of Sphericity) sonucunda p (Sig.) değerinin 0.000 şeklinde anlamlı olması ise değişkenler arası korelasyon ilişkisinin faktör analizi için anlamlı olduğuna ve analizin gerçekleştirilebileceğine işaret etmektedir. Bu bulgulara ilişkin veriler Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Cam Tavan Sendromu Nedenlerinin Faktör Analizine Uygunluğu Tablosu

KMO ve Bartlett’s Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		,828
Bartlett’s Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	6962,539
	Df	325
	Sig	,000

Keşfedici faktör analizinde özdeğerlerin (eigenvalues) 1’den büyük olması durumunda faktörler sağlanmış olup ilk elde edilen sonuçta 3 boyut/ana faktör çerçevesinde 9 alt faktör ortaya çıkmıştır. Ancak 9. faktörde tek bir ifadenin yer alması, 8. faktörün açıklanan varyansa katkısının düşük olması, diğer üç ifadenin faktör yükünün 0,5’ten düşük olması ve iki ifadenin de toplam varyansı açıklamadaki etkisinin düşük olması nedenleriyle toplamda şu 9 ifade faktör analizinden çıkarılmıştır: 1) Akademisyenin kurumdaki siyasi konjonktürle benzer düşüncede olmasına, 2) edindiği idari yetkinlik düzeyine, 3) doçentlik unvanı alma hazırlığı içinde olmasına, 4) kurumlarda (Türkiye’deki devlet üniversitelerinde) üst düzey idari görev için atama/seçim yapılacağı formel yollarla duyurulmasına, ayrıca toplumumuzda üst düzey idari görevlere seçilecek/atanacak bireyin; 5) evli olmasına, 6) erkek olmasına, 7) kadın olmasına, 8) olgun yaşta olmasına ve 9) farklı siyasi ideolojileri benimsemesine önem verilir. Beşli Likert kullanılarak ölçülen pilot çalışma sonucunda elde edilen anket formunun (35 ifadeli) ilk halinden geriye kalan 26 ifadeye tekrar faktör analizi uygulanmıştır.

Şekil 1. Akademisyenlerin İdari Görevlerine Dair 'Cam Tavan' Algısıyla İlişkili Model

Yeniden gerçekleştirilen faktör analizi Şekil 1’deki 7 faktörlü modeli desteklemektedir. Tablo 3’de faktörler toplam varyansın %66,895’ini açıklamakta olup maddelerin faktör yükleri 0,6’nın üzerindedir ve açıklama kapasitesi üçte ikidir. Nihai faktör analizi sonucuna göre, örgüt kültürü ve politikalarıyla ilgili birinci faktör toplam varyansın %22,08’ini; stereotip ve önyargılarla ilişkilendirilen ikinci faktör toplam varyansın %15,72’sini; korku ve endişelerle ilişkili üçüncü faktör toplam varyansın %8,91’ini; rol çatışmalarıyla ilişkili dördüncü faktör toplam varyansın %5,38’ini; bireylerin mesleki liyakatleriyle ilişkili beşinci faktör toplam varyansın %5,21’ini; hayal kırıklığıyla ilişkili altıncı faktör toplam varyansın %5,10’unu; kurumdaki infornel iletişim ağlarıyla ilişkili yedinci faktör ise toplam varyansın %4,46’sını açıklamaktadır. Bu ve aşağıda gösterilen diğer sonuçlar 26 maddeden oluşan ölçeğin 7 faktörlü yapısının geçerliliğini göstermektedir.

Tablo 3. Cam Tavanın Nedenlerine İlişkin Faktör Analizinde Faktör Yükleri ve Açıklanan Varyans

Faktör	Değişkenler	Faktör Yükleri	Özdeğerler	Açıklanan Varyans	Toplam Varyans %
Örgüt Kültürü ve Politikaları	Kurumlarda (Türkiye’deki devlet üniversitelerinde) üst düzey idari görevler için		5,743	22,087	22,087
	13 liderlik vasıflarının olması aranır	,808			
	14 yöneticilik vasıflarının olması aranır	,808			
	17 deneyim önemli bir unsurdur	,790			
	16 mezun olunan bölümün önemi vardır	,758			
	20 istekli olan akademisyenlere rehberlik/mentorluk hizmeti verilir	,722			
	15 eğitim alınan üniversitenin (etiketinin) önemi vardır	,716			
	23 seçilebilecek akademisyenler adil şekilde değerlendirilir	,702			
	24 seçilebilecek akademisyenin yöneticilik eğitimi alması gerekir	,683			
	19 akademisyenin istekli olması aranır	,656			
Stereotipler ve Önyargılar	Toplumumuzda üst düzey idari görevlere seçilecek/atanacak bireyin		4,088	15,722	37,810
	31 anadiline önem verilir	,828			
	32 sosyal sınıfa önem verilir	,823			
	29 ırkına/etnik kökenine önem verilir	,813			
	30 dini inancına önem verilir	,803			
	33 ekonomik sınıfa önem verilir	,777			
	34 fiziksel engel durumuna önem verilir	,620			
Korku ve Endişeler	Akademisyenin ..... üst düzey idari görev alma isteğini azaltır		2,317	8,911	46,721
	11 yalnız kalma (kişilerle ilişkilerinin bozulma) korkusu	,839			
	10 başarısızlık korkusu	,808			
Rol Çatışması	Akademisyenin ..... üst düzey idari görev alma isteğini azaltır		1,401	5,389	52,110
	7 evli olması	,913			
Mestleki Liyakat	8 ailevi yükümlülüklerinin olması	,898			
	Akademisyenin ..... üst düzey idari görev alma isteğini artırır		1,357	5,219	57,330
	1 akademik yetkinliğe ulaşması	,866			
Hayal Kırıklığı	2 Profesörlüğe atanma süreci içinde olması	,860			
	Akademisyenin ..... üst düzey idari görev alma isteğini artırır		1,327	5,104	62,434
	6 mobbing mağduru olması	,837			
İnformel İletişim Ağları	3 akademik tatminsizliği	,822			
	Kurumlarda (Türkiye’deki devlet üniversitelerinde) üst düzey idari görevler için		1,160	4,461	66,895
	22 atama/seçim yapılacağı informal yollarla duyurulur	,799			
18 akademisyenin siyasi tercihi önemlidir	,689				

Cam tavan sendromunun veya algısının nedenleri arasında sıralanan bu 7 faktörün Tablo 4’de gösterilen güvenilirlik analizi sonuçlarına göre ilk altı faktöre ilişkin Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayılarının 0,60’ın üzerinde olması faktörlerin güvenilirliğinin yeterli olduğunu göstermektedir. Özdamar (2004) Cronbach’s Alpha katsayılarının bir ölçeğe dair güvenilirlik değerlerini; 0,00 ile 0,40 arasında güvenilir değil, 0,40 ile 0,60 arasında düşük güvenilirlikte, 0,60 ile 0,80 arasında oldukça güvenilir, 0,80 ile 1,00 arasında yüksek derecede güvenilir şeklinde kategorize etmektedir. Bu kategori doğrultusunda öğretim üyelerinin akademik kökenli idari görevlere yükselmeye uğradığı cam tavanları tespit etmeye ilişkin oluşturulan bu ölçeğin “örgüt kültürü ve politikaları”, “stereotipler ve önyargılar” ve “rol çatışması” faktörleri, Cronbach’s Alpha katsayılarına göre, yüksek derecede güvenilirdir. “Korku ve endişe”, “mesleki liyakat” ve “hayal kırıklığı” faktörleri, Cronbach’s Alpha katsayılarına göre, oldukça güvenilirdir. Ancak “informel iletişim ağları” faktörünün Cronbach’s Alpha katsayısı bunun düşük güvenilir faktör olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Cam Tavan Sendromu Nedenleri ve Güvenilirlik Skorları

Değişkenler	Madde Sayısı	Cronbach’s α	Güvenilirlik Düzeyi
Ölçeğin Tamamı	26	0,780	Oldukça güvenilir
Örgüt Kültürü ve Politikaları	9	0,901	Yüksek derecede güvenilir
Stereotipler ve Önyargılar	6	0,876	Yüksek derecede güvenilir
Korku ve Endişe	3	0,766	Oldukça güvenilir
Rol Çatışması	2	0,872	Yüksek derecede güvenilir
Mesleki Liyakat	2	0,695	Oldukça güvenilir
Hayal Kırıklığı	2	0,611	Oldukça güvenilir
İnformel İletişim Ağları	2	0,570	Güvenilir

İnformel iletişim ağları faktöründeki katsayının düşük olma nedeni bu ölçeğin ilk kez kullanılmasıdır. Güleş’e (1996) göre yeni geliştirilen ölçeklerde güvenilirlik katsayısı 0,50’ye kadar kabul edilebilir. Çalışmadaki “informel iletişim ağları” faktörünün güvenilirliğinin 0,57 olması ölçeğin yeni geliştirilmesine dikkate alınarak güvenilir kabul edilmiştir.

Tablo 5. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

	χ^2 (sd)	χ^2 /sd	CFI	TLI	RMSEA
Cam tavan algısı (7 boyutlu)	805,75(274)	2,94	,91	,89	,058

Yedi alt boyuttan ve toplam 26 maddeden oluşan akademisyenlerin idari görevlerine dair “cam tavan” algısı ölçeğinin birinci düzey faktöriyel yapısı AMOS 23 Programı kullanılarak test edilmiştir. Beşli Likert ölçeğinde, 576 cevaplayıcıdan toplanan veriler maximum likelihood hesaplama yöntemi kullanılarak kovaryans matrisi ölçeğin birinci düzey faktör analizine ilişkin sonuçları Tablo 5’te verilmektedir.

Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda 7 faktörlü modelin verileriyle uyumlu ve kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Uyum indekslerine bakıldığında Ki-kare (χ^2) değerinin 2,94 ile 3’ün altında olması modelin mükemmel uyuma sahip olduğunu, TLI değerinin 0,89 kabul edilebilir bir uyumun, CFI değerinin 0,91 ve RMSEA değerinin 0,058 olması iyi bir uyumun olduğunu göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırmada literatür taraması yapılarak ve mülakat görüşmeleri gerçekleştirilerek oluşturulan, cinsiyet değişkeni ile birlikte diğer değişkenleri de dikkate alan bir ölçek geliştirilmiştir. 26 maddeden oluşan bu ölçeğin güvenilirliği ve geçerliliği çeşitli ileri istatistiki analizlerle test edilmiştir. Yapılan faktör analizleri sonucunda Türkiye’de öğretim üyelerinin akademik kökenli idari görevlere yükselmesine dair cam tavan algısı ölçeği 7 faktöre ayrılmıştır. Bu faktörlerden, Örgüt Kültürü ve Politikaları, Stereotipler ve Önyargılar, Rol Çatışması ve İnfomel İletişim Ağları olmak üzere dört tanesi literatürle bağlantılı olarak araştırmacılar tarafından isimlendirilmiştir. Literatürle bağlantısı daha zayıf ve dolaylı durumda bulunan Korku ve Endişe, Mesleki Liyakat ve Hayal Kırıklığı alt faktörleri ise çalışmanın kapsamıyla ilgili olduğu düşünüldükçe yazarlarca isimlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda Tablo 6’da görüldüğü üzere literatürdeki Öztürk (2011) ile Taşkın ve Çetin’in (2012) çalışmalarında olduğu gibi çeşitli alt faktörlerin bireysel, kurumsal ve toplumsal üç ana faktöre neden olacağı düşünülmektedir.

Tablo 6. Akademisyenlerin İdari Görevlerine Dair 'Cam Tavan' Algısıyla İlişkili Ana ve Alt Faktörler

Bireysel Faktörler	Kurumsal Faktörler	Toplumsal Faktörler
<ul style="list-style-type: none"> • Rol Çatışması • Korku ve Endişe • Mesleki Liyakat • Hayal Kırıklığı	<ul style="list-style-type: none"> • Örgüt Kültürü ve Politikaları • İnfomel İletişim Ağları	<ul style="list-style-type: none"> • Stereotipler ve Önyargılar

Kamu görevlileri içinde, cam tavana maruz kalan çalışanların kesin oranını ortaya koymak Türkiye’de ve başka ülkelerde pek olanaklı olmasa bile, sorunu anlamaya yardımcı, pratik ve yol gösterici değerleri geliştirmek ve tartışmak mümkündür ve gereklidir. Bu gerekliliğin farkındalığında gerçekleştirilen çalışmada kamu çalışanlarının bir kısmını oluşturan akademisyenlerin idari görevlerine dair cam tavan algılarını belirlemeye yönelik ölçek geliştirilmiştir. Sonuç olarak çalışmada katılımcıların “örgüt kültürü ve politikaları” faktörü kapsamında ele alınan ifadelere katılmama düzeyi yükseldikçe cam tavan algısının arttığı, diğer faktörlere ise katılma düzeyinin yükselmesiyle cam tavan algısını artırdığı görülmektedir.

Türkiye’de sadece kadınlara odaklanan diğer ölçeklere göre değişkenler açısından daha genel kapsamlı, sektörel açıdan ise daha spesifik olan bu ölçeğin akademisyenlere yönelik ileriki çalışmalarda kullanılması cam tavan algısını belirlenmesi adına daha isabetli sonuçlar almaya yardımcı olacaktır. Öğretim üyelerinin üniversitelerde akademik kökenli orta ve üst düzey idari görevlere yükselmesindeki cam tavan algılarının belirlenmesi ve algısal farklılığa neden olan grupların tespiti için çalışma kapsamında yer alan 1992 yılında kurulan devlet üniversitelerinde, diğer üniversitelerde ve vakıf üniversitelerinde bu ölçek kullanılabilir. Ayrıca öğretim elemanlarının akademik yükselmesi ile daire başkanlığı gibi idari görevlere tayini, yükseköğretim idari personelinin idari görevlerde yükselmesi veya akademik kariyere geçişi gibi benzer ve tamamlayıcı alanlarda da aynen veya duruma göre küçük geliştirmelerle kullanılması da cam tavan algısını ölçme adına fayda sağlayacaktır. Öneriler doğrultusunda gerçekleştirilecek çalışmalar Türkiye’de kamu personel sistemlerinde cam tavan bariyerine ilişkin cinsiyet dışı diğer sorunların giderilmesi açısından önem arz etmektedir.

Etik Beyanı : Makalenin tüm süreçlerinde ÖHÜİBF Dergisinin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir. İlgili çalışmada kullanılan veriler 2016 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. Veriler 2020 yılı öncesi toplandığundan etik kurul kararı gerekmemektedir.

Yazar Katkıları : Bu çalışmada 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50’dir.

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Not : Bu çalışma, Prof. Dr. Hüseyin Özgür danışmanlığında Hava Tahtaloğlu tarafından Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2016 yılında bitirilen, “Yükselmeye Açık Kamu Personel Sistemine Sahip Türkiye’de ‘Cam Tavan’: Yükseköğretimde Kapalılık Eğilimleri” başlıklı Doktora Tezinden geliştirilip hazırlanmıştır.

Ethics Statement : In all processes of the article, the principles of ÖHÜİBF Journal's research and publication ethics were taken into consideration. The data used in the relevant study were collected in 2016 and the data were analyzed. Since the data are collected before 2020, an ethical committee decision is not required.

Author Contributions : In this study, the contribution rate of the first author is 50%, and the contribution Rate of the 2nd author is 50%.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest among the authors.

Note : This study prepared from Hava Tahtaloğlu’s Ph.D Dissertation, titled “The Glass Ceiling in Turkish Public Personnel System: Closeness Tendencies in Higher Education” under the supervision of Prof. Dr. Hüseyin Özgür, completed at the Institute of Social Sciences of Pamukkale University in 2016.

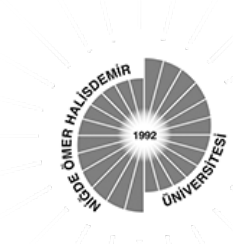
KAYNAKÇA

- Aksu, A., Çek, F., & Şenol, B. (2013). Kadınların müdür olmalarının önündeki cam tavan ve cam tavani aşma stratejilerine ilişkin ilköğretim okulu müdürlerinin görüşleri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 133–160.
- Alaşam, B., & Altuntaş, S. (2015). Kadın akademisyenlerin kariyer engelleri ölçeğinin geliştirilmesi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 2(1), 1–11.
- Athey, S., Avery, C., & Zemsky, P. (2000). Mentoring and diversity. *American Economic Review*, 90(4), 765–786.
- Billingsley, A. (1995). ‘The concrete wall’ African Americans. *Good for Business: Making Full Use of the Nation’s Human Capital*, Washington, DC: U.S. Government Printing Office (GPO), 64–155. http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/key_workplace/116.
- Blake, S. (1999). At the crossroads of race and gender: Lessons from the mentoring experiences of professional black women. In A. J. Murrell, F. J. Crosby & R. J. Ely (Eds.), *Mentoring Dilemmas: Developmental Relationships within Multicultural Organizations* (pp. 77–97). London, UK: Lawrence Erlbaum Associates.
- Braddock, D., & Bachelder, L. (1994). *The Glass Ceiling and Persons with Disabilities*. The (Federal) Glass Ceiling Commission, U.S. Department of Labor, Washington DC.
- Burbridge, L. C. (1994). *The Glass Ceiling in Different Sectors of the Economy: Differences between Government, Non-Profit, and For-Profit Organizations*, Glass Ceiling Commission. US Department of Labor, Washington D.C.
- Burcu, E. (2011). Türkiye’deki engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37–54.

- Burke, R. J. (2005). High-achieving women: Progress and challenges. In R. J. Burke & M. C. Mattis (Eds.), *Supporting Women’s Career Advancement: Challenges and Opportunities* (pp. 13-30). Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Catalyst (2001). *The next generation: Today’s professionals, tomorrow’s leader*. Author, New York.
- Chen, T. T. (2004). *A longitudinal test and a qualitative field study of the glass ceiling effect for Asian Americans*. (Doctoral dissertation). The Pennsylvania State University, The Graduate School College of the Liberal Arts.
- Cotter, D. A., Hermsen, J. M., Ovadia, S., & Vanneman, R. (2001). The glass ceiling effect. *Social Forces*, 80(2), 655–682.
- Çakınberk, A. (2011). Çalışma yaşamında engellilere yönelik ayrımcılık. E. T. Demirel, M. Tikici & C. Çetin (Eds.). *Türk iş yaşamında ayrımcılık* içinde (s. 163-191). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çalışkan, A. (2012). *Kamu sektöründe istihdam edilen kadınların kariyer engellerini ve cam tavan sendromunu algulamalarına ilişkin bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çetin, M., & Atan, E. (2012). İlköğretim okullarında görev yapan kadın okul yöneticilerinin ‘cam tavan’a ilişkin algılarının incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 35, 123–136.
- Davies-Netzley, S. A. (1998). Women above the glass ceiling: Perceptions on corporate mobility and strategies for success. *Gender and Society*, 12(3), 339–355.
- Domínguez, M. B., Rivo-López, E., & Villanueva-Villar, M. (2019). ‘The glass ceiling’: Myth or reality? An expatriation perspective. *Organizational Dynamics*, 48, 1–7.
- Fernandez, M. (1998). Asian Indian Americans in the bay area and the glass ceiling. *Sociological Perspectives*, 41, 119–149.
- Fernandez, R. M., & Rubineau, B. (2019). Network recruitment and the glass ceiling: Evidence from two firms. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 5(3), 88–102.
- Girginer, N., Ertuğ Kaygısız, Z., & Yiyit, T. (2016). Reviewing the glass ceiling syndrome perception of academicians with exploratory factor analysis: An application on ESOGU academicians. *EconWorld2016@ImperialCollege Proceedings*, 10-12 August, 2016; London, 1–9.
- Güleş, H. K. (1996). *The impact of advanced manufacturing technologies on buyer-supplier in the Turkish automotive industry*. (Doctoral dissertation). The University of Leeds, School of Business and Economics Studies, The United Kingdom.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 3. Baskı. Ankara: Seçkin.
- Insch, G. S., McIntyre, N., & Napier, N. K. (2008). The expatriate glass ceiling: The second layer of glass. *Journal of Business Ethics*, 83(1), 19–28.
- Jackson, J. F., & O’Callaghan, L. E. M. (2009). What do we know about glass ceiling effects? A taxonomy and critical review to inform higher education research. *Research in Higher Education*, 50(5), 460–482.
- Johnsrud, L. K., & Heck, R. H. (1994). Administrative promotion within a university: The cumulative impact of gender. *The Journal of Higher Education*, 65(1), 23–44.
- Kalkın, G., Erdem, H., & Tikici, M. (2015). Cam tavan algısı ile örgütsel vatandaşlık ilişkisi: Yükseköğrenim kurumlarında görev yapan kadın çalışanlar üzerinde bir araştırma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 7(13) 125–144.
- Karaca, A. (2007). *Kadın yöneticilerde kariyer engelleri: Cam tavan sendromu üzerine uygulamalı bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kurtaiş, G. D. (2019). *Örgütsel bağlılığı açıklamada algılanan cam tavan etkisinin rolü*. (Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Lee, S. M. (2002). Do Asian American faculty face a glass ceiling in higher education?. *American Educational Research Journal*, 39(3), 695–724.
- Lemons, M. A. (2003). Contextual and cognitive determinants of procedural justice perceptions in promotion barriers for women. *Sex Roles*, 49(5/6), 247–264.
- Lockwood, N. (2004). The glass ceiling: Domestic and international perspectives. *SHRM Research Quarterly*, Society for Human Resource Management. Retrieved from: <https://www.shrm.org/Research/Articles/Articles/Documents/040329Quarterly.pdf>.
- Maume, D. J. (2004). Is the glass ceiling a unique form of inequality? Evidence from a random-effects model of managerial attainment. *Work and Occupations*, 31(2), 250–274.
- Mizrahi, R., & Aracı, H. (2010). Kadın yöneticiler ve cam tavan sendromu üzerine bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 149–156.
- Morrison, A. M., & von Glinow, M. A. (1990). Women are minorities in management. *American Psychological Association*, 45(2), 200–208.
- Nakip, M. (2013). *Pazarlama Araştırma Teknikleri*, 3. Baskı. Ankara: Seçkin.
- Negiz, N., & Yemen, A. (2011). Kamu örgütlerinde kadın yöneticiler: yönetici ve çalışan açısından yönetimde kadın sorunsalı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 195–214.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel Ve Nicel Yaklaşımlar*, 7. Basım (S. Özge, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özdamar, K. (2004). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özkan, E. (2019). *Kadın yöneticilere ait cam tavan algıları: bir kamu üniversitesinde uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Öztürk, A. (2011). *Kadın öğretim elemanlarının cam tavan sendromu üzerine bir araştırma: Ankara Üniversitesi örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Powell, G. N., & Butterfield, D. A. (1994). Investigating the ‘glass ceiling’ phenomenon: An empirical study of actual promotions to top management. *The Academy of Management Journal*, 37(1), 68–86.
- Sekaran, U. (2003). *Research methods for business: A skill-building approach, Fourth edition*. Wiley, New York.
- Shultz, E., Montoya, A. L., & Briere, P. M. (1992). *Perceptions of institutional climate*. Kutztown University, Pennsylvania.
- Starks, G. L. (2009). Minority representation in senior positions in U.S. federal agencies: A paradox of underrepresentation. *Public Personnel Management*, 38(1), 79–90.
- Şen, H. (2017). *Cam tavan sendromuna yol açan faktörler ve çıkış yollarının incelenmesi: İnsan kaynakları yöneticileri bağlamında bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Bilecik.
- Tahtaloğlu, H. (2016a). Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında cam tavan sendromunun kadınlar üzerindeki etkileri. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 89–105.
- Tahtaloğlu, H. (2016b). *Yükselmeye açık kamu personel sistemine sahip Türkiye’de ‘Cam Tavan’: Yükseköğretimde kapalılık eğilimleri*. (Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Tang, J. (1997). The glass ceiling in science and engineering. *The Journal of Socio-Economics*, 26(4), 383–406.
- Taşkın, E., & Çetin, A. (2012). Kadın yöneticilerin cam tavan algısının cam tavanı aşma stratejilerine etkisi: Bursa örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 19–34.

- U.S. Glass Ceiling Commission (Amerikan Federal Cam Tavan Komisyonu) (1995). *Good for business: Making full use of the nation’s human capital*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Retrieved from: http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/key_workplace/116.
- Weyer, B. (2006). Do multi-source feedback instruments support the existence of a glass ceiling for women leaders?. *Women in Management Review*, 21(6), 441–457.
- Witherspoon, D. A. (2009). *Burden of Leadership: Re-envisioning the glass ceiling based on constructs of race, gender, and ethnicity*. (Doctoral dissertation). University of Phoenix, Arizona.
- Woo, D. (1994). *The glass ceiling ad Asian Americans, research monograph for the federal glass ceiling commission*, Retrieved from: <http://ywww.ilr.cornell.edu>.
- Yenice, H. (2018). *Yöneticilik sendromları ve cam tavan sendromunun örgütlerde uygulanmasına (İstanbul vakıf üniversiteleri kadın akademik personeline) yönelik bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldız, S., & Çiçek, M. (2013). Cam tavan sendromu kariyer yolunda bir engel midir? Akademisyenler üzerinde bir araştırma. *1. Örgütsel Davranış Bilimleri Kongresi Bildiriler Kitabı*, Sakarya, 138–173.
- Yılmaz, N. (2019). *Kariyer uyum yeteneklerinin cam tavan algısı ile ilişkisi: Akademisyenler üzerine bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Young, M. E. (2011). *Exploring the university president selection as evidence of glass ceiling effects*. (Doctoral dissertation). The University of Wisconsin-Madison, Educational Leadership and Policy Analysis Program.

Araştırma Makalesi
Research Article

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(4) ss: 824-839

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(4) pp: 824-839

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.735910

Geliş Tarihi / Received: 12.05.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 09.07.2020

THE ORIGIN OF THE MONEY, ENDOGENEITY OF MONEY SUPPLY AND BALANCE OF PAYMENTS: POST KEYNESIAN APPROACH

Yelda Bugay TEKGÜL¹

Abstract

Discussions about the origin of the money object are represented in two separate streams as orthodox and heterodox. Orthodox flow is expressed as a Metallist approach while looking at money as a means of exchange, heterodox flow is called Cartalist and emphasizes the phenomenon of authority in the object defined as money. Orthodox current sees the money supply as an inventory and external variable that can be increased and decreased by the central bank (CB) according to the money holding preferences of the people and money is demanded only for transaction purposes. The Mundell-Fleming Model (MFM), which is included in this flow and adds the balance of payments to analysis, accepts the money supply only endogenously in the fixed exchange rate system. The aim of this study is to explain the endogeneity of money supply in an open economy within the framework of Post Keynesian economics (PKI), which is based on the fact that the investment and production process takes place in a purely monetary economy. In this framework, compensation thesis which provides an alternative explanation for open economies has brought about a new expansion that is completely different from the MFM. In this expansion, two types of financial systems are defined as overdraft and asset-based. The endogeneity of the money supply in both systems in the PK can continue to be valid. These opinions oppose the endogeneity approach of the money supply discussed in MFM, and concurrently, the externality of the money supply which exists in the flexible exchange system is not accepted.

Keywords : Balance of Payments, Mundell-Fleming Model, Endogeneity of Money Supply, Post Keynesian Economics, Compensation Thesis

Jel Classification: F41, F30, E12, E51

¹Asst.Prof.Dr., Çukurova University, F.E.A.S. Department of Economics, tekgul@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3800-5427

PARANIN ORIJİNİ, PARA ARZI İÇSELLİĞİ VE ÖDEMELER BİLANÇOSU İLİŞKİSİ: POST KEYNESYEN YAKLAŞIM

Öz

Para nesnesinin orijini ile ilgili tartışmalar ortodoks ve heterodoks olarak iki ayrı akımda temsil edilmektedir. Ortodoks akım Metalist yaklaşım olarak ifade edilirken paraya mübadele aracı olarak bakmakta, heterodoks akım ise Cartalist olarak adlandırılmakta ve para olarak tanımlanan nesnede otorite olgusunu öne çıkarmaktadır. Ortodoks akım para arzını halkın para tutma tercihlerine göre merkez bankası tarafından artırılıp azaltılabilen stok ve dışsal bir değişken olarak görmek ve para sadece işlem amaçlı talep edilmektedir. Bu akım içerisinde yer alan ve ödemeler bilançosunu analize katan Mundell-Fleming Modeli (MFM), para arzını sadece sabit döviz kuru sisteminde içsel kabul etmektedir. Çalışmada amacımız açık bir ekonomide para arzının içselliğini, yatırım ve üretim sürecinin tamamen parasal bir ekonomi içerisinde gerçekleştiğine dayandıran ve heterodoks akım içerisinde yer alan Post Keynesyen iktisat (PKİ) çerçevesinde ele almaktır. Bu çerçevede açık ekonomiler için alternatif bir açıklama getiren telafi etme tezi (compensation thesis), Post Keynesyenlerin para arzının içselliği açıklamalarında önemli bir yer tutmaktadır. Telafi etme tezi, para arzının içselliği konusunda MFM'den tamamen farklı yeni bir açılım getirmiştir. Bu açımda overdraft (açık kredi) ve asset-based (varlığa dayalı) olarak iki tür finansal sistem tanımlanmaktadır. PK'de her iki sistemde de para arzının içselliği geçerliliğini sürdürebilmektedir. Bu görüşler MFM'de ele alınan para arzının içselliği yaklaşımına karşı çıkmakta ve aynı zamanda esnek kur sisteminde varlığını sürdüren para arzının dışsallığı da kabul görmemektedir.

Anahtar Kelimeler : Ödemeler Bilançosu, Mundell-Fleming Modeli, Para Arzının İçselliği, Post Keynesyen İktisat, Telafi etme tezi

Jel Sınıflandırması : F41, F30, E12, E51

INTRODUCTION

The Balance of Payments indicates the records of all economic transactions of a country with the outside world. The balance of payments is affected by the implemented economic and financial policies. Therefore, institutions that determine and implement these policies such as the CB are closely related to this process. In the standard textbooks, the mainstream economics view regarding money supply assumes that the money supply is created *exogenously* by central banks. This view, known as the *Metallist*, perceives money merely as a medium of *exchange*. This assumption also stipulates that the money supply can be used as a controllable size as a policy instrument to achieve specific macroeconomic targets. For instance, control of money supply is also considered as an important policy instrument for targeted inflation. Another view of the determination of the money supply is called the *Cartalist*. Post Keynesians, who are situated within the Cartalist view, tend to attribute the creation process of the money object to an authority. Such authority is accepted as the state's authority in contemporary economies. The state defines the so-called object named money while determining how and for what purposes it would be used. In this framework, money is accepted and utilized for fulfilling certain obligations (such as tax, penalty) toward the state in economic transactions. The state's authority provides the money with trust that is required in performing its functions.²

The metallist view supports the *exogeneity* of the money supply, although it does not relate money to the real elements of the economy. This approach considers money as a *stock* variable to meet individual needs. The association of money supply with the *balance of payments* takes place only by courtesy of a system through which the *fixed exchange rate* is implemented. In this system, the surplus that may occur in the balance of payments would be sold to the central bank through the firms and/or banks, and the central bank would supply national currency in return. Since the central banks that are reluctant about changing the exchange rate end up with purchasing the supplied foreign

² See Goodhart, A.E. (1998) for a detailed analysis in this regard.

currency with the money supply, the amount of national currency is handled in a manner dependent on the exchange rate. In the *flexible exchange system*, since the central banks do not have such an obligation, the money supply can sustain its *exogenous* determination. In this view, known as the Mundell-Fleming model, the money supply assumes an exceptional *endogeneity* under certain assumptions such as fixed exchange rates and *non-sterilized* central bank intervention (Snowdon & Vane, 2005). The Post Keynesian approach considers money as a dynamic element created throughout the investment and production process. Thus, Post Keynesians oppose the Mundell-Fleming model's view of the endogeneity of money under certain assumptions by associating money with the balance of payments.

The approach to money supply exogeneity in the flexible exchange system has no validity. For Post Keynesians, a monetary surplus corresponds to the obligations of those who achieved this surplus and does not result in a change in the money stock. This approach, pioneered by the works of the important representatives of the Post Keynesian view such as Marc Lavoie (1984; 1992; 2006) and Arestis and Eichner (1988), is called the *compensation thesis* and emerges as a variant of the *efflux/reflux* principle. This principle emerges as a result of the relations between households and banks, as well as banks and the CB, and the surplus/deficit in the balance of payments is offset within these relations.

In this framework, our study consists of three parts. In the *first part*, the Cartalist view of money object which is not included in the standard textbooks and the basic approaches of this view are discussed. In the *second part*, the monetary views of Post Keynesians that are akin to those of the Cartalists are discussed. The *third part* focuses on the thesis that the endogeneity approach in the Mundell-Fleming Model, which associates the money supply with the fixed exchange rate and the balance of payments under the assumption of non-sterilized central bank intervention with the money supply, cannot be valid. In this framework, our study discusses the basic Post-Keynesian claim that relations among households, firms, banks, and the central bank offset a surplus or a deficit in the balance of payments without having any effect on the national money supply.

I. THE HETERODOX VIEW ON MONEY

“Money object” has been addressed in a wide range from its definition to creation processes, its effects on the real economy as a macroeconomic size and the differences encountered in implementing it as a policy tool, and it creates a domain of economic dispute and segregation on which many different views are proposed. Moreover, this dispute and segregation domain has dynamic features and the dispute continues with different articulations. It is dynamic; because first of all, money-object and the related structural elements are subject to change. Secondly, changing structural elements can change the Money-object itself.³ As a matter of fact, there can be many different evaluations in the historical process, from the definition of money object to its use as a policy instrument and its macroeconomic outcomes. There is not much objection from economists about the functions of money such as the *medium of exchange*, *store of value*, and *purchase and pricing* tool. The implicit consensus on this matter is that money object has not changed much since the date it was a blanket, tobacco, a dried fish, a shell, or a piece of bone. On the other hand, it is possible to find different opinions on the mechanisms of creation of the money object, the power it represents, and the outcomes of this power. These opinions, in general, represent a pair of distinct views, *orthodox* and *heterodox*. While the orthodox view represents a *Metallist* approach perceiving money as a medium of exchange, the heterodox *Chartist* approach emphasizes the legal aspect of money, highlighting the phenomenon of authority on what is defined as money. Economist Anwar Shaikh wrote the following in his voluminous work entitled “Capitalism”:

Money arises slowly out of the proper exchange, and the historical path from private money to state money is long and torturous. Exchange arises out of social interactions among humans. When and where exchange becomes sufficiently extended, its structure requires codification.

³ It covers the production-distribution relations that emerge within the historical process which is meant by the structural elements along with the related institutional-political-social and cultural relations.

Money arises as to the physical expression of this need. The state did not invent money, coins, payment obligations, or debts. On the contrary, humans have repeatedly invented and reinvented exchange, money, coins, credit, banks, and even the state itself. The historical path from money-objects to coins, convertible and inconvertible tokens, and eventually fiat money is quite complicated (Shaikh, 2016:677).

Anwar Shaikh (2016: 152) also quoted “money” from Quiggin (1949):

“Everyone, except an economist, knows what “money” means, and even an economist can describe it in the course of a chapter or so, but it is impossible to define with rigid outlines. It emerges dimly from objects of presentation or exchange, and shades imperceptibly into recognizable monetary forms with uncertain boundaries” (Quiggin, 1949:1).

Shaikh, by stating that gift-giving and exchange should have not been confused with gifts of different times and debt-exchange, considered money as an expression of the quantitative value of an object with another intermediary. Money can be a socially constituted instrument, special merchandise, a symbol, or a record, expressing the price of various goods. The socially generated size of the price of a commodity becomes its price of money. Debt may not be the same as money. Reimbursement of a borrowed amount of salt is not considered a monetary transaction. On the other hand, if money is rooted socially, it can be expressed in monetary terms, even if the exchange is made with the use-value. Once the salt is accepted as money (if all goods can be exchanged at a certain salt value), the salt serves as a medium of exchange, even though the provision for salt debt is made to the third party at the end of the maturity in the banking system (Shaikh, 2016: 152-153).

Shaikh’s interpretation of money reflects a historical perspective and puts a role in money within the framework of social exchange relations. Contemporary commentators studying on money generally analyze the final situation in which money evolves, that is, the situation where the state “takes over the special function”. Nevertheless, there may be different opinions about money. For example, Innes (1913) did not support the claim that money was preceded by barter, coins were first developed in the private sector, and the state created money after that. He did not take the concept of money being a *medium of exchange* seriously and perceived money as a *means of payment*. Innes lumped money in with coins, private coins in with state coins, payment obligations in with debt obligations, and all transactions in with debit-credit. Innes perceived the payment and circulation functions of money not as common functions but as different definitions of money. However, Marx indicated that a commodity (C) passes through hands in exchange for money (M) and that the purchase with money is different from the credit transactions through which “both ends of the transaction are separated”. Money is, in the former, a medium of purchase (exchange), whereas, in the latter, a means of payment, and has a common function (Marx, 1970: 142-143, as cited in Shaikh, 2016: 617). According to Innes, money is just an *accounting record*, and the records are *mutually exclusive*. Fiat money is ideal since there is no other security. He sought the answer to why the money, which is not backed by a security, was accepted in the government’s acceptance of such a symbol for tax payments.

L. Randall Wray, a prominent representative of Post Keynesian economics, emphasized that Innes considered money as something *socially created*, differently from the orthodox view. Innes did not view the market as a place where goods are exchanged, but rather as a clearing house for debts and credits. In this context, Innes did not establish a relationship between the market and money but rather believed that money evolved from the penal system based on bail practices in the ancient world (in Babylon), and went even further, suggesting that even *high-powered money* (HPM) is the *credit money* regulating the debt-credit relationship (Wray, 2014). Knapp, on the other hand, developed the *state theory of money* by focusing on the *means of payment* aspect of money. This approach is the exact opposite of the metallist approach which supports the notion that the value of money is derived from the metal standard. According to Knapp, there is no state concept in the metallist approach. However, money arises from the idea of the state and always has the feature of being a payment instrument with the legal ordinance. *Money is everything the state accepts in tax, penalty, and fee payments*. The state, in a sense, creates a means of payment through an icon called *Charta* as a

product of the state's legislative activities.⁴ Money created by private banks is only a part of the state's monetary system (Shaikh, 2016; Wray, 2014).

The works of both Innes and Knapp had important effects on the formation of J.M. Keynes' views on money. It is possible to see this effect clearly, especially in Keynes' work entitled *A Treatise on Money* published ten years after Innes' work (Wray, 2014). Keynes described the primary concept of monetary theory as *money of account* by which debts, prices, and general purchasing power are expressed. The money of account occurs along with debts, that are contracts for deferred payments and price lists, that are contract offers for buying or selling (Keynes, [1930] 1976: 3). Keynes argued that, following Knapp, the state determines (describes) what would be used as an accounting unit and what "thing" would be accepted as money (Keynes, [1930] 1976: 4-5):

*A feature specific to monetary contracts is that in the execution of a contract, which is ultimately expressed in account money, the state or the community decides not only to deliver but also what to deliver. Therefore, the state acts primarily as the legal authority in the contract that obliges the payment of the thing which is appropriate for the "name" or "description". The state bears the right to determine and declare what thing would correspond to the name. What Knapp has pointed out is that for at least four thousand years. Knapp's cartalism, that is, the idea that money belongs to the state, takes place precisely at this step where the evolution of money has reached.*⁵

Keynes stated that the theory of state money can be adapted to all modern economies, even to the gold standard economies. After all, "commodity" money based on gold is also the state money. Keynes stated that state money can take three different forms, namely *commodity money*, *fiat money*, and *managed money*. *Commodity money* is defined as the warehouse receipt for the actual units of the non-monopolized and freely available commodity, which performs the usual functions of money, depending on its scarcity and cost of production, like other goods. Fiat money is a representative or symbolic money that is created and issued by the State but cannot be converted into anything else. Managed money, on the other hand, in the form of money which is bound to an objective standard and resembles fiat money except that the emission conditions are undertaken by the State. Consequently, Keynes initiated the standard that has historically conformed to the currency with the State. The government determines the nominal value of money in all three forms of commodity, fiat, and managed money. The state both determines what would be accepted in payments to be made and the nominal value of this thing (Keynes, [1930] 1976; Wray, 2014). Other prominent leaders of heterodox views are Hyman Minsky, Abba Lerner, Geoffrey Ingham.

As a supporter of the Cartalist view, Minsky emphasized the *endogeneity* of money. Money is created within the normal processes of capitalist economies, it is not *dropped from a helicopter* as suggested by Milton Friedman.⁶ Money is created as long as banks provide credits. According to Minsky, money is created through a bank's financing contract and is withdrawn from the system as long as the contracts on banks' debt instruments are fulfilled. Loans are nothing more than representing payments already made to these units, in return for the promise that firms, households, and the government would make payments in a later period. Creating a credit makes customers appear as creditors in other bank accounts. For banks in the *Fed* system, a debt account is matched to a credit account for other banks. On the other hand, if bank credits are used as money by the public, a deficit occurs and this deficit is offset by the *Fed's* balance sheet. While banks use the *Fed's* deposits as money, the public uses the banks' deposits as money (Minsky, 1986). There is a hierarchical structure and this structure is not different from the one specified by Knapp and Keynes. According to Minsky, anyone can create money. However, the main problem involves the acceptance of this money. There is a pyramid of liabilities: the central bank and the government-issued debt securities issued by the treasury are located at the top of the pyramid. There are banks' debt securities in the middle and households and firms' debt securities at the bottom. The acceptability of debt

⁴ Charta means a *token* or *tag* given to us to take back the coat we left on the cloakroom. It is the definition of the State that gives power to Charta about "what is Money."

⁵ Here, Keynes emphasized how the State decides on what money is (name) and what is to be used as money (description).

⁶ It is possible to find this view in Milton Friedman's work conducted with Anna Schwartz on the Depression of 1929 published in 1963.

securities decreases as we descend from the top of the pyramid to the bottom, except in exceptional cases (Wray, 2014: 39).⁷ It can be said that Minsky followed the views of Innes / Knapp and Keynes.

Abba Lerner's views are not much different than of other *Chartalists*. According to him, money was created by the state and he attributed the most important feature of the money to its acceptance by the state. The money that the state accepts for the payment of taxes and other payable obligations to itself is money that would be valid for a modern state. The validity of this money can only become questionable in a chaotic environment and in this case, the use of a foreign currency may be practical. The state does not need tax revenues or borrowings to fulfill its obligations. If the income of the people is very high, taxes can be raised to prevent inflation. On the other hand, if the people are required to have less money and more public bonds, the state can resort to borrowing. Thus, Lerner opposed the necessity of balancing public revenues and public expenditures and adopts a *functional finance* approach toward low inflation and full employment target (Wray, 2014: 41).

Geoffrey Ingham also adopted the Cartalist view mentioned above. Money is produced socially and it yields certain social and cultural outcomes. Money itself also represents a social relationship. Money is regarded as a "receivable" and "credit" created by existing social relations independent of the production and exchange of goods. Like Knapp, Ingham also argued that the state exports money and accepts the payment of taxes.

II. POST KEYNESIAN VIEWS ON THE ENDOGENEITY OF MONEY SUPPLY

The Orthodox view relates the money object to the supply and demand of money just like any good, money plays an individual role as a means of exchange; money enters into the neoclassical general balance system *exogenously* as a given input. In this regard, it has no difference from other goods. The value of money is determined by supply and demand through market conditions depending on the degree of scarcity. Post Keynesians agree with the *Cartalist* view minding its distinction with the *Metallist* view about money coined by Goodhart (1998). As stated above, while cartalists view money within the framework of the social unit of account, metallists prefer to consider money as a unit of measure that facilitates the exchange of goods. Post-Keynesian studies have focused on *credit money* and the *endogeneity of the money supply*. There is a relationship between credit money and the state's money. Post Keynesians offer a serious alternative to the orthodox views of the *exogeneity* of the money supply created by the central bank. They strongly emphasized the *monetary theory of the production process*. On the other hand, the view of the *circuit theory*, proposed by the French school, perceives money in the form of financial expenditure. In the 1970s, the concept of money turned into a disputable issue along with Basil Moore's view of *horizontalism* claiming that the central bank cannot voluntarily control the reserves of the banks. This situation paves the way to the exact opposite of an expression in which the *deposits create credits*, that is, the view that *credits create deposits* (Wray, 2003: 264).

Post Keynesians associate the production process with the use of credit in modern capitalist economies. In this context, if a firm wishes to grow, it has to borrow to finance its investments.⁸ Even though money has been seen as an *exogenous* variable since the 1950s to the present day, it has been evaluated as an *endogenous* variable for 200 years before that date. If the medieval Venetian and Genova bankers could have returned to life, it is would be very likely that they would have understood the current phenomenon of money and the modern banking system. Money can be associated with the production process in an economy rather than being a means of exchange. The increase in income (such as the increase of profit with new investments) is realized by the increase in borrowing, which increases money. Money is a social and conventional phenomenon. Therefore, the current should be comprehended as a *flow* variable, not a *stock* variable. The Orthodox and Post Keynesian views on money can be seen in Table 1 below.

⁷ For instance, the acceptability of a foreign currency may precede a national currency. Just like the debt securities of a non-financial firm can be accepted prior to debt securities in some cases.

⁸ Alfred Eichner based firms' investments on two sources: internal finance and external finance. Internal financing is associated with profit income, whereas external financing is linked to loans (borrowing).

Table 1: Characteristic of Money in the Orthodox and Post-Keynesian Research Programs

Characteristics	Orthodox theory	Post-Keynesian theory
<i>Money enters</i>	in exchange	in production
<i>Money is</i>	an individual requirement	a social convention
<i>Money</i>	is a given endowment (stock)	as efflux/reflux
<i>Money is</i>	exogenous	Endogenous
<i>Interest rates are</i>	endogenous	Exogenous
<i>Interest rates are</i>	the market price of money	a distributive value
<i>Causality</i>	reserves create deposits	credits create deposits
<i>The focus of analysis is</i>	substitution and portfolio effect	on income effects and liabilities
<i>A restrictive monetary policy</i>	has merely adverse impacts in the short-run	has adverse impacts in both the short- and the long-run
<i>Credit rationing is due to</i>	asymmetric information	a lack of confidence

Source: Lavoie, M. 1992: 150 and 2006:56.

Post Keynesians consider the issue of money controversial within a historical and institutional framework (Davidson, 1982). In this framework, the theory of money cannot be considered independently from the development of financial institutions (Moore, 1986). A monetary analysis, which is independent of production and the functioning of the economy as a whole, cannot be performed (Eichner & Kregel, 1975). Therefore, in a capitalist economy, a new production of goods by firms require a new credit flow or the renewal of previously borrowed loans, and a monetary expansion independent of production is not valid for Post Keynesians.

There are three channels through which money enters the economic system (Lavoie, 1984). These three channels are as follows;

- i. Since production is a process and takes time, credit is an instrument that can finance this process. Productive credit is inevitably used in the production economy.
- ii. Money enters the system as a result of monetary and fiscal policies implemented by the authority.
- iii. In the open economic system, the surplus of the balance of payments creates a monetary surplus and, the deficit offsets this surplus.

On the other hand, Rochon argued that:

Credit and money are an integral part of Eichner's overall macroeconomic framework. In this sense, while many post-Keynesian were speaking in very general terms about endogenous money, Eichner was, in fact, busy showing why Money was endogenous. The theory of money ought to emphasize two critical relationships; the one, between the entrepreneurial sector of the economy and the banking system (endogeneity of credit); and the second, the relationship between the banking system and the central bank (the endogeneity of the monetary base). Each of these elements, though crucial for understanding the endogeneity of money, addresses two very different arguments. The first of these relationships concerns the demand for short-term bank credit. Firms are freed from the constraints imposed by ex-ante savings. For this reason, firms borrow credit from the banks to finance their investment. The second element is central to post Keynesian theory and indeed is at the heart of the horizontalist and structuralist debates. If assets create liabilities (that is loans create deposits) deposits create the reserves needed to meet banks' obligations. Horizontalists posit that banks simply borrow these reserves from the central banks (Rochon, 2010:174-175).

In this context, Post Keynesians disagreed with the orthodox (monetarist) approach in four stages (Lavoie, 1984: 776): Firstly, post Keynesians assert that the presence of a credit multiplier, caused by certain exogenous control by the monetary authorities, does not necessarily indicate a causal relationship from high-powered money to the money stock. On the contrary, a unilateral causal relationship exists running from higher credit needs to higher bank deposits, to higher required reserves. Secondly, post Keynesians claim that central banks generally choose to accommodate the needs of commercial banks. Thirdly, even if central banks aim at controlling the money stock, it can be done only through the level of interest.⁹ Consequently, the post-Keynesian theory claims that it can only be achieved by incurring the cost of disrupting financial markets.

Milton Friedman and Anna Schwartz have defined monetary multiplier as follows:

$$M = \frac{B}{\left[\left(\frac{R}{D}\right) + \left(\frac{C}{M}\right) - \left(\frac{RC}{DM}\right)\right]} \quad (1)$$

The monetary base (B) is described as the sum of the reserves of the commercial banks (R) including the currency held by the public (C) whereas the money stock (M) equals to this same currency including the deposits of the public held by the commercial banks (D). According to monetarists, the central bank should not have any inconvenience in controlling the monetary base (B) level. They assumed that the reserves /deposits ratio (R/D) is unchanged by the legal reserves coefficient imposed by the central bank, whereas the degree of cash preference of the public (C/M) is considered to be adequately stable. Thus, the central bank may impose the preferred money stock through open-market operations. These operations enable the central bank to control R , the reserves of the commercial banks, and hence it can control B , the amount of high-powered money. Although Monetarists think of the ratios C/M and even R/D as a variable, they argue that the demand for money is proven to be adequately stable. Therefore, the main reason that underlies the volatility of the money stock should be perceived from the supply-side: the central banks and the variations of the monetary base (B) are usually considered as the culprits. As a result of these approaches, it is sufficient to control B for controlling M . If we assume that m is given as follow:

$$m = \frac{1}{\left[\left(\frac{R}{D}\right) + \left(\frac{C}{M}\right) - \left(\frac{RC}{DM}\right)\right]} \quad (2)$$

We can rewrite the above equation as $M=mB$. Here, m denotes the monetary multiplier, and where causality runs from right to left, B being the predictor variable whereas M is the dependent variable. Nonetheless, the post-Keynesian approach can be summarized by Equation (3), where $(1/m)$ is the so-called credit divisor:

$$B=(1/m) M \quad (3)$$

In the post-Keynesian analysis, the causality of the orthodox theory referred to Equation (1) and (2) should be reversed in which a unilateral causality exists running from M to B . Upon expansion of production by entrepreneurs, and until the output is sold, a gap in working capital needs exists to be bridged by bank loans. Commercial banks would meet this demand for loans, which leads to a

⁹ In a modern economy, various financial assets exist, each with different rates of return. At least one of them is under the direct control of the CB and this *benchmark rate* determined by the CB has an impact on other short-term interest rates in the money market. The *benchmark rate* is an interest rate applied by the CB for lending to commercial banks. This ratio is important in determining government bonds in open market operations. It is also essential in determining the overnight interest rate applied by banks. This rate occurs with very large deviations under normal conditions. The CB is not able to know the exact amount of reserves in the system. The reserve demand of commercial banks may vary according to the agenda. Here, all actors perform their financial transactions at an interest rate close to the interest rate set by the CB. Therefore, the interest rate is *exogeneous*. However, the central bank would change the *benchmark rate* according to its specific economic goals. According to the Post Keynesian analysis, although it is true that the CB may wish to change the *benchmark rate* depending on both domestic and foreign economic circumstances, this does not mean that the interest rate is an endogeneous variable. Because the decision is at the discretion of the CB (Lavoie, 2006: 66).

rise in bank deposits. Thus, variations in the money stock are caused by the volatility of economic activities, but not the other around.¹⁰

Credit-money is not created as a result of bank reserves. Banks can get the credit requested by their customers (firms/individuals) directly from the CB. Thus, banks can obtain the funds they need from the CB within the framework of the laws. “*B*” is determined *endogenously* by demand. The volume of *B* is directly dependent on bank credits (by determining *C*). Unlike neoclassicals, ‘bank money’ here does not affect *B* through the money multiplier. Because *B* already consists of a portion of bank money. (In other words, if *C* increases through credits, *R* would decrease on the other hand).

Post Keynesians divide financial systems into two subsystems, namely; overdraft and asset-based economies.¹¹ In both of these subsystems, despite method differences, the money supply maintains its endogeneity. It is important to discuss the theory of money for the Anglo-Saxon financial system and other systems. The institutional structure is of great importance here. Along with globalization, this distinction has gone down in history. This classification, highlighted by many Horizontalist authors, refers to the distinction between auto-economies and overdraft economies first coined by John Hicks (1974: 51). In the auto-economies, agencies sell their liquid assets or issue new bonds/stocks to finance their new assets. Therefore, such economies are also known as financial market economies. According to Lavoie, firms in such economies have the necessary financial resources to make investment spending, and to underline the fact that they sell their liquid assets (especially Treasury bills) to give banks new credits, these types of economies can also be called asset-based economies (Lavoie, 2000: 2). In the definition of Hicks (1974), Continental Europe and Asian economies are defined as “overdraft economies” and the world of Anglo-Saxon is defined as “asset-based economies”.

II.I. Overdraft and Asset-Based Economies

In overdraft economies, money is *endogenous* and commercial banks are independent of the CB. In Asset-Based economies, money is *exogeneous*, and under the control of the CB. Such a dichotomy reflects the institutional differences of the CBs in different countries rather than being theoretical (Lavoie, 2006: 58).

According to PKs, the above-mentioned reverse causalities are more prevalent in overdraft economies, but can also be seen in asset-based economies. In overdraft economies, the inherent nature of the monetary base (*B*) is obvious. In such an economy, there is no restriction for commercial banks to meet all bank notes or reserve demands from the CB (This still applies to France and the current Euro system).

Figure 1. depicts the balance sheet of the CB and the banking system as a whole. As required by the basic rule, the balance sheet must absolutely and always be in balance. Meaning that, if reserves increase in the banking system, this change is offset by the decrease in other assets or an increase in liabilities in the banking system.

In a similar manner, if commercial banks boost their reserves in the CB, liabilities of the CB would also increase. In this case, the CB should decrease its other liabilities by the same amount or raise its assets.

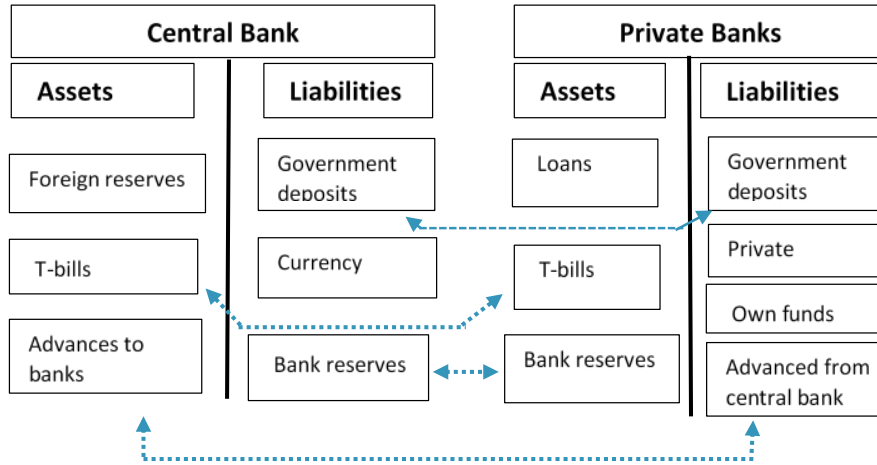
In Overdraft economies, commercial banks do not hold government bonds. Commercial banks obtain their reserves by borrowing from the CB. Subsequently, in these economies, a reserve increase arising from the rise in bank loans and deposits is made with a necessary and voluntary payment from the CB to commercial banks.

---

¹⁰ Marc Lavoie claim that the choice between the divisor and the multiplier is a function of the opinions one has about general equilibrium. If one believes that money is created as the byproduct of production processes, that is, as an outcome of the flow of credit generated by commercial banks for entrepreneurs, then the multiplier is not acceptable since money is rendered a sort of residue, that is incompatible with general equilibrium theorizing (Lavoie, 1984: 779).

¹¹ A similar distinction can be found in Nurkse’s study on the international monetary system (see. Nurkse, 1944: 70).

Figure 1: Simplified Balance Sheets: The Central Bank and the Banking System

Source: Lavoie, 2006: 62

In Asset-based Economies, commercial banks either do not borrow from the CB at all or borrow very little. So is the explanation about the endogeneity of the money supply described above valid in this system? The answer can be given in Figure 1. Let us first assume that commercial banks directly sell treasury bills to the CB to obtain reserves. This situation is called “open-market operations”. As of today, these transactions are in the form of either repo or reverse repo. Otherwise, the CB does not buy government bonds directly. The second answer is that the CB may decide to shift the state’s bank deposits between the CB and commercial banks. Once the CB decides to transfer state deposits to commercial banks, this is like opening a line of credit to the banks. In fact, the CB creates reserves.

The CB increasingly uses this practice. For example, when the state spends, it withdraws money from its account at the CB and transfers B to the recipients’ accounts at commercial banks. (transfers B to the banks). Reserves are created in this process. The exact opposite happens whenever households use bank cheques to pay their taxes. In this case, the money balances are transferred from the bank accounts of the households to the state’s deposit account at the CB. Thus, bank reserves are reduced. In both cases, the CB neutralizes the change in reserves with these opposite deposit movements. B consists of money supplied by the CB, including deposits held by commercial banks at the CB. PKs such as Kaldor (1982), Moore (1988), and Rochon (1999) are referred to as “horizontalists”, and according to them, the CB is ready to supply the B that the commercial banking system demands. B is entirely endogenous. The money withdrawn from consumers’ ATMs or bank accounts cannot be fully foreseen. However, sudden demand is an exception to the rule. Therefore, focusing on the endogeneity of B means focusing on reserves.

III. ENDOGENEITY OF MONEY SUPPLY, BALANCE OF PAYMENTS AND COMPENSATION THESIS IN OPEN ECONOMIES

Upon including the foreign currency asset, which is one of the assets of the CB in open economies, the distinction between the orthodox view and the Post Keynesian view regarding the endogeneity of money persists. As is known, the orthodox theory suggests that the money supply is endogenous only under certain conditions, even in an open economy. When firms make a sale abroad, they convert the foreign currency they charge for this sale into national currency through domestic banks. Foreign currency reserves increase in banks, this increase takes place in the CB account. In this case, countries have the balance of payments surplus (via net capital inflow or trade surplus),

increasing the national money supply that can lead to excessive inflation. Countries with trade deficits would encounter a reduction in the money supply.

Despite the presence of many different models trying to explicate the international financial interactions and exchange rates in traditional open economies, the Mundell-Fleming model is still one of the most basic models explaining the “international monetary economy” all over the world. Studies developed by Robert Mundell (1963) and Marcus Fleming (1962) addressing the IS/LM analyses in an open economy keep the LM curve the same as it is in the closed economy model, with one major exception¹². This major exception is pertinent to the effect of the surplus or deficit in the balance of payments of the central banks on the national currency under the *fixed exchange rate regimes*. Unless central banks choose to sterilize this effect, the amount of domestic money supply would change due to the balance of payments deficit or surplus. For example, in case of a surplus, households would sell foreign currency to the authorities at a fixed exchange rate in exchange for the national currency. This view tells us that foreign currency obtained through the balance of payments would enter commercial bank accounts and result in an increase in *B*. Because banks would convert this foreign currency into national currency. This would ensure that banks give foreign currency to the CB and receive national currency in return. Bank reserves will increase, this increase will increase credits and money supply will rise with the money multiplier effect. Consequently, the money supply will rise endogenously, as the foreign currency inflow causes a rise in the national money supply under the fixed exchange rate regime. In the *Mundell-Fleming model*, the endogeneity of the money supply is dependent on these special conditions¹³.

Upon arguing on the probability of economic policy under two basic exchange rate systems, the model is known for its compatibility with each system. Under the assumption of perfect capital mobility and perfect asset substitution, fiscal policy is effective only in the fixed exchange rate system, whereas monetary policy is effective only in the flexible exchange rate system. As is known, in the fixed exchange rate system, the balance of payments surplus causes an increase in the foreign reserves of the CB. Subsequently, those who utilize Mundell’s model assert that any surplus position is associated with an endogenous rise in the monetary base and thus, the money supply. This would cause prices to rise and real interest rates to fall, eliminating the external surplus¹⁴ (Lavoie & Rodríguez, 2006: 2). Although more sophisticated open economy models such as portfolio approach are discussed in the literature, the positive connection between surpluses and rise in the money base and money supply is considered sufficient for explaining this situation in the MFM. The endogeneity approach of the money supply in the model differs from the endogeneity of money in PKs. Because there is no “credit demand” coming from the economic actors. This monetary increase is independent of demand.

Post-Keynesian view does not accept the notion that money supply is a function of the surplus of the balance of payments throughout the creation of money in an open economy (Le Bourva, 1962: 48, as cited in Lavoie, 1992: 190). This situation is explained by the French authors with the “compensation thesis”¹⁵. The compensation approach is the open-economy version of the “reflux principle”, first coined by Thomas Tooke and the Banking School, as it applies to the CB. The modern version of the Banking School is mentioned in the studies of Post Keynesians under the

---

¹² The Mundell-Fleming model, also known as the “IS-LM-BP” model, is an open economic model first coined by Robert Mundell and Marcus Fleming. Unlike the closed economy IS-LM model, which concentrates merely on the association between interest rate and output, the Mundell-Fleming model describes the short-term association of an economy under nominal exchange rate, interest rate and output under certain assumptions. In addition to the equilibrium in the goods and financial markets, the model includes a balance of payments analysis (Mundell, 1963; Fleming, 1962).

¹³ Nurkse (1944: 88) examined the various inflows or outflows of gold and foreign exchange reserves and adopted the compensation principle as a phenomenon that manages the central banks in an open economy. Nurkse interpreted the description of the “*rules of the game*” as described in Mundell’s modern IS-LM-BP models - used to define the accepted rules of the international gold standard before the 1914s - as an erroneous depiction of reality.

¹⁴ This process is an indirect version of the specie-flow mechanism (For detailed information, see. Tekgöl, Y. 2019: 52-58).

¹⁵ The compensation thesis is sometimes referred to as the “Banque de France view”. Statistics indicate that this increase in the gold reserves of Banque de France is accompanied by domestic credits to the economy, when France has external surpluses and thus accumulates gold reserves. As a result, despite wide fluctuations in gold reserves, changes in the money base and money supply remained rather limited. Here is an example: When France had to transfer one billion francs to Germany in 1870 in form of war compensation, the opposite was the case when everyone expected France to fall into stagnation due to reduced liquidity. As France entered a period of prosperity, Banque de France compensated its gold outflow to banks with a significant advance (Denizet, 1969 as cited in Lavoie & Rodríguez, 2006: 5).

endogenous money theory. This view suggests that fluctuations in the foreign exchange reserves of the CB would be compensated by the opposite movements in other items of the CB's balance sheet. In the monetary production economy, banks are ready to extend credit to all who request as long as they are reliable. Banks do not need to have much reserve in advance to meet this credit demand.

Foreign currencies are to be used in an 'overdraft system' to pay the bank's existing debt to the CB. Foreign assets in the CB's balance sheet would increase, this would affect lending to actors abroad, and there would be an offsetting decrease in cash to commercial banks. Consequently, there would be no change in either *reserves* or *money stock*.

A similar mechanism would apply to 'asset-based economies'. The CB would initiate the compensation effect which can be called the endogenous "sterilization" effect. Here, sterilization is to be activated automatically. Banks would be very pleased with this, whereas the CB absorbs these excess reserves. The CB would offer banks a treasury bill or repo to the banks (those with high returns will be selected) in exchange for the reserves. The CB may also decide to decrease the state's deposits at the banks. In either method, all reserves would be absorbed in the end of the day (Lavoie, 2006: 63-64).

According to the Post-Keynesian view, this effect of excess balance in the balance of payments on money supply causes the CB to lose control over the money supply in an open economy. This approach, called *the compensation thesis*, is a variant of the efflux/reflux principle. The reflux principle applies, above all, to companies that are systematically indebted to banks or other financial institutions, but it can also be used for households and banking institutions, and surplus or deficit in the balance of payments are offset within these relationships¹⁶ (Lavoie, 2000: 1). When firms receive payments or earn revenues in foreign capital, they convert it into the national currency and keep it as a deposit in the bank. These deposits are often used to finance previous debts of firms. Thus, the monetary expansion resulting from the surplus of the balance of payments is eliminated by a counteraction caused by the firms paying their debts. These *efflux/reflux* principles persist at a later stage. When firms deposit their foreign currency in the bank, an additional foreign exchange reserve is created in banks, and this time, these foreign exchange reserves are transferred from banks to the CB and converted into the national currency.

This additional money can be used to reduce banks' previous debts to the CB or to finance new credit needs. Therefore, the increase in the monetary base resulting from the surplus in the balance of payments would be compensated by the decrease in the domestic monetary base. If a monetary flow commences a process in the opposite direction of this flow, there is a "partial compensation" process (Goodhart, 1984: 192).

Table 2: Compensation Thesis

<i>Assets</i>	<i>Commercial banks</i>	<i>Liabilities</i>
Consolidated loans to firms Treasury bills Reserves (R)		Deposits Borrowing from the central bank (CBL_b)
<i>Assets</i>	<i>Central bank</i>	<i>Liabilities</i>
Credit to foreigners (CBL_f) Domestic credit --Treasury bills (CBL_g) --Loans to banks (CBL_b)		Notes outstanding Deposits of banks R

Source: Lavoie, 1992: 190

Table 2. It helps us understand the compensation thesis. Let us assume that commercial banks sell the foreign currency initially transferred to them to the CB. In a perfect *overdraft system*, this means that some of the commercial banks' debts to the CB are reduced and are shown in the table (loans to banks) as *CBL_b*¹⁷. This means a rise in foreign assets in the CB's balance sheet and also

¹⁶ Nurkse (1944), Goodhart (1984: 192), Lavoie (1992: 189-192), Arestis & Eichner (1988), and Lavoie & Wang (2012) elaborated the important role of reflux principle within the framework of an open economy.

¹⁷ It is an automatic credit type that allows bank customers to withdraw more money from their accounts. Firms or households exceed their credit limits in commercial banks when they need new ways to finance. In an "overdraft economy", commercial banks need cash advance

shown in the table as CBL_f . In fact, this increase in foreign assets is offset by the decrease in domestic assets that the CB has provided to commercial banks and stems from the decrease in its outstanding credits. In other words, when the central bank tries to create reserves that commercial banks do not need, these available reserves are utilized to pay previous debts instead of creating new monetary liquidity (Lavoie, 1992: 191).

In an imperfect overdraft system where banks hold government bonds and do not borrow money from money authorities, banks would try to get rid of their excess reserves by buying treasury bills. Assuming that banks are at the limit of lending, one may think that everyone who is in need of borrowing has been borrowed but will not enter a new lending business to their customers who were not satisfied before. If the CB responds to the downward pressure on government bond prices, it would sell the bonds that commercial banks want to buy. As in the perfect overdraft system, the increase in external credits on the asset side of the CB's balance sheet will be compensated by the decrease in domestic credits. Treasury bills denoted by CBL_g in possession of the CB will decrease. The mechanism described here is similar to the "sterilization" process, but unlike that, the CB does not attempt to sell bonds here. Therefore, sterilization becomes *endogenous* due to the functioning of the compensation system. The endogeneity of the money supply and the compensation thesis can be summarized as follows in the case of foreign currency inflows to the country (Lavoie, 1992: 191):

- i. Those who do not make use of foreign currency financially can use it to reduce their debts to commercial banks,
- ii. Banks can utilize this additional resource created in the monetary base to reduce their debts to the CB, or;
- iii. In a fast-growing economy, they use it to reduce the growth rate of their debts to the CB,
- iv. Banks can utilize foreign resources in the monetary base to reduce the number of treasury bills they sell to the CB to obtain compulsory reserves, or;
- v. If the economy is expanding more slowly than foreign currency inflows, banks provide a secondary reserve accumulation by selling treasury bills.

In the case of foreign currency output, the compensation thesis and the endogeneous sterilization situation would be reversed. While banks increase the borrowing rate from the CB, the CB must increase the liquidity rate it provides to the banking system. It should also be noted that when currency flows are related to "trade" rather than autonomous capital flows, there is an additional element of the endogeneity of the money supply. The *trade surplus* creates an additional economic activity, which would lead to an additional money requirement - provided by the CB without the need for direct intervention. The *trade deficit*, on the other hand, slows down the economy and reduces the need for money, which would partially result in a reduction in external credits in the assets part of the balance sheet of the CB.

From this discussion of the compensation thesis, two important results emerge for the fixed exchange rate. The *first* is that, as long as it is recognized that money supply is demand-determined and credit-driven as stated by Arestis and Eichner (1988: 1015), the exchange rate regime would certainly have no significance in determining money and credit. Because the flexible exchange rate does not render the monetary policy any more independent of the fixed exchange rate regime causing an international discomfort. *Secondly*, even if it is believed that excessive monetary growth is the source of permissible inflation, countries with a trade surplus or capital inflow would not be prone to inflation pressure in the future since there is no endogenous supply-based money creation as in the monetarist view. Therefore, in case of a trade deficit, there is no need to implement a continuous contractionary monetary policy to encourage capital flows to offset the deficit, or in case of a trade surplus, to avoid caused inflation.

---

from the CB to meet this credit demand. Therefore, in this system, there is a two-layered borrowing; firms from commercial banks and commercial banks from the CB.

In the PK system, money is not independent of the need of the economy. Therefore, it is not the subjective attitude of the CB that determines the money supply, but the money holding preferences of individuals and their borrowings from banks.

In this framework, the causal relationship between credits and deposits is not from *deposits to credits*, but from *credits to deposits* as suggested by neoclassicals. Banks do not need any previously acquired deposits to increase their credits. Credits are independent of gold or reserve accumulation (hence deposits). Banks extend the requested credit based on suitable collateral and reliability.

As a result, the Post Keynesian approach to monetary theory has certain features that sharply distinguish it from the dominant economic views (Arestis & Eichner, 1988: 1017-1018):

- i. The money supply is determined based on credit and demand. Therefore, whatever determines the loan is the ultimate determinant of the money stock as well. The money is created not by the monetary authorities, but by the loans provided in the bank system. Credit money is a requirement of the economic system.
- ii. Commercial banks cannot be restricted according to their reserves. The majority of commercial banks are indebted to their CB indefinitely. When commercial banks create credit money, they can get their reserve needs at the discount rate determined by the CB. For banks, the increase in borrowing costs is directly passed over to their customers. Because the customers are insensitive to changes in interest rates. The endogeneity of the money supply means that there would never be an excess money supply, and if there is an excess, it would be used in the payment of bank debt.
- iii. By courtesy of financial innovations, commercial banks can meet their demands for loans by applying to the CB less frequently. On the other hand, the expansion of bank credits has been effective in the development of commercial banks.
- iv. While the money supply is not under the control of monetary authorities, the interest rates are under the control of the CB. Because the CB can control market interest rates with open market transactions or using discount rates. However, while doing this, it has to take into account variables such as foreign interest rates, foreign reserves, and exchange rates.
- v. The final feature involves the fact that the current exchange rate is no longer important after accepting the argument that the money supply is based on credit and demand. This is a sharp contradiction to the dominant economic view that “money supply is fully controlled by money authorities in the flexible exchange rate system”. Because this control is somehow ceased to exist under a flexible exchange rate regime.

CONCLUSION

The dominant economic view asserts that the money supply is determined *endogenously* by the central bank. This approach considers the money supply only as a *medium of exchange* being an extension of the *metallist view* and is linked to individual preferences, like any good, as a given variable in the general equilibrium system. Therefore, as a *stock* variable, money is evaluated independently of the institutional structure, investment decisions, and production. Consequently, the determination of the monetary size by the central banks makes it possible to consider it as a policy variable in order to achieve today’s inflation target or financial stability. The assumption of *endogeneity* of money supply is also reflected in the *balance of payments* of an economy in relation to the outside world. According to the Mundell-Fleming Model (MFM) in the international economics literature, a *surplus* or *deficit* in the balance of payments does not have any impact on national currency supply in a country implementing a flexible exchange rate system. On the other hand, if the country has adopted the fixed exchange rate system and only in this case, the money supply becomes *endogenous* to keep the exchange rate unchanged. For example, the foreign currency obtained in case of a surplus in the balance of payments can be sold to the central bank through the

banks, and the central bank offers national currency in exchange for the foreign currency through *non-sterilized* intervention.

On the other hand, the *Cartalist view* adopted by Post Keynesians regards the money supply as an *endogenous* variable. This view attributes an increase in the amount of money to *credit demand* stemming from investment and production decisions. The direction of causality is from the monetary base (*B*) to the monetary magnitude (*M*). However, the Orthodox approach which represents the metallist view claims that the causal relationship is from (*M*) to (*B*). Post Keynesians, who represent the heterodox tradition, follow Innes, Knapp, and Keynes, and evaluate the money object within an institutional structure pioneered by the state (central bank). In this framework, the money object is regarded as a mandatory instrument for fulfilling obligations. Furthermore, money plays the role of a *social unit of account* linked to institutional structures (firm-household-banks-central bank). Therefore, money is neither *exogenous* as the MFM predicts within the flexible exchange rate system, nor is it an *endogenous variable* dependent on the exchange rate as assumed in the fixed exchange rate system. In this context, it evaluates the money supply independently of exchange rate systems and surplus or deficit in the balance of payments.

This approach divides economies into two groups in financial terms as *overdraft* and *asset-based* economies. Overdraft economies represent continental European and Asian economies, whereas asset-based economies apply to Anglo-Saxon economies. In both economies, balance sheets of banks and the central bank are mutually offset by opposite movements in assets and liabilities. The international dimension of this system is explained by the *compensation thesis* including the balance of payments and the *efflux/reflux* principle. This explanation reveals how a surplus or deficit in the balance of payments is absorbed without creating a change in the amount of national currency in the system.

Etik Beyanı : *Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar olarak beyan ederim. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmadığını ve tüm sorumluluğun çalışmanın yazarına ait olduğunu bildiririm.*

Teşekkür : *Yayın sürecinde makaleme eleştirileri ile katkıda bulunan hakemler ve editöre aynı zamanda yazım aşamasında çalışmamı titizlikle okuyarak katkı sağlayan Prof.Dr.M.Fatih Cin'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.*

Ethics Statement : *I declare that, as an author, ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, I declare that ÖHÜİBF journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.*

Acknowledgement: *I would like to thank the referees and editor who contributed to my article with his criticism during the publication process as well as to Prof.Dr.M.Fatih Cin, who meticulously read and contributed to my article during the writing phase.*

REFERENCES

- Arestis P. and Eichner A.S. (1988). The Post Keynesian and Institutionalist theory of money and credit. *Journal of Economic Issues*, 22(4), 1003–1021.
- Davidson, P. (1982). *International money and the real world*. Macmillan. London.
- Eichner, A. (1976). *The megacorps and oligopoly: micro foundations of macro dynamics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Eichner, A. and Kregel, J.A (1975). An essay on Post Keynesian theory: A new paradigm in economics. *Journal of Economic Literature*, 13 (4).
- Fleming, M. (1962). Domestic financial policies under fixed and under floating exchange rates. *IMF Staff Papers*, 9 (3), 369–380.
- Friedman, M., & Anna, S. (1960). *A monetary history of the United States, 1867-1960*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Goodhart, C.A.E. (1984). *Monetary Theory and practice: The UK experience*. London: Macmillan.

- Goodhart, C.A.E (1998). The two concepts of money: implications for the analysis of optimal currency areas. *European Journal of Political Economy*, 14, 407–432.
- Hicks, J. (1974). *The crisis in Keynesian Economics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Innes, A. M. (1913). What is money. *Banking Law Journal*, May: 377–408.
- Keynes, J.M. [1930] (1976). *A treatise on money*. vol. I and II, New York: Harcourt, Brace & Company.
- Lavoie, M. (1984). The endogenous flow of credit and the Post Keynesian Theory of Money. *Journal of Economic Issues*, 18 (September), 771–97.
- Lavoie, M. (1992). *Foundations of Post Keynesian economic analysis*. Massachusetts USA: Edward Elgar Publishing.
- Lavoie, M. (2000). The reflux mechanism in the open economy. In *Credit, effective demand and the open economy: essays in the horizontalist tradition*, ed. Louis-Philippe Rochon & Matias Vernengo, Massachusetts USA: Edward Elgar.
- Lavoie, M. (2006). *Introduction to Post Keynesian Economics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lavoie, M., & G. Rodríguez (2006). The ‘compensation’ thesis, as exemplified by the case of the Chinese central bank. *Mimeo*, Ottawa: University of Ottawa.
- Lavoie, M., & Wang, P. (2012). The ‘compensation’ thesis, as exemplified by the case of the Chinese central bank. *International Review of Applied Economics*, 26 (3), May, 287–302.
- Marx, K. (1970). *A contribution to the critique of political economy*. New York: International Publishers.
- Minsky, H. (1986). *Stabilizing an unstable economy*. London: Yale University.
- Moore, B. (1986). How credit the drives money supply: The significance of institutional developments. *Journal of Economic Issues*, June.
- Mundell, R. (1963). Capital mobility and stabilization policy under fixed and flexible exchange rates. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 29 (4), 475–485.
- Nurkse, R. (1944). *International currency experience: lessons of the Inter-War period*. League of nations (Geneva).
- Quiggin, A. H. (1949). *A survey of primitive money: The beginnings of currency*. London: Methuen.
- Rochon, L.P. (2010). Alfred Eichner, Post Keynesians, and Money’s endogeneity: filling in the horizontalist black box. In *Money and macrodynamics, Alfred Eichner and Post Keynesian economics*, (Ed.) M. Lavoie, L.P. Rochon, M. Seccareccia, M.E. Sharpe Inc, Armond, New York.
- Shaikh, A. (2016). *Capitalism*. New York, USA: Oxford University Press.
- Snowdon, B., & Howard, V. (2005). *Modern macroeconomics*. UK: Edward Elgar Publishing.
- Tekgül, Y. (2019). *Hume’un iktisat anlayışı ve çağdaş iktisada yansımaları*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Wray L.R. (2003). The Neo-Cartalist approach to money. In Stephanie A.Bell and Edward J.Nell, *The state, the market, and the Euro: Cartalism vs. Metallism in the Theory of Money*, 89–110, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Wray L.R. (2014). From the state theory of money to modern money theory: an alternative to economic orthodoxy. *Levy Economics of Bard College*, Working Paper.